

TÜRKMENISTANYŇ MILLI MEDENIÝET “MIRAS” MERKEZI

MAHMYT KAŞGARLY

TÜRKI DILLERİŇ DIWANY

ديوانُ لُغاتِ التُّركِ

I kitap

**Arap dilinden terjime eden
Rahmet GYLYJOW**

Mähriban we rehimli Allanyň mübärek ady we ýardamy bilen başladym!

Sahawaty bimöçber, sungy gözel bolan Taňra şükür!

Halkyň iň sagdyny syrkaw, iň süýji dillisi sakaw bolan zamanynda, Allatagala Jebraýylyň üsti bilen Muhammede halaly-haramy saýgarmagy anyk öwredýän, düz ýoly äşgär edýän, onuň çelgilerini we kada-kanunlaryny aýan edýän Gurhany iberdi. Hezreti Muhammede hem-de onuň gözel häsiýetlere bürenen päkize nesil-neberesine Taňrynyň ýalkawy bolsun, olary sag-salamat etsin!

Alkys-salawatdan soňra Taňrynyň kemine guly Mahmyt ibn Hüseýin ibn Muhammet şeýle diýýär: «Alla döwlet güneşini türkler burçunda dogurdy, gögüň barça sebitlerini, pelekleriň ählisini olaryň patyşalygy astynda dolandyrdy. Alla olara “türk” adyny berdi, ýer ýüzüne häkim etdi, döwrümiziň hökümdarlaryny şolardan çykardy. Dünýäni dolandyrmagyň jylawyny türkleriň eline tutdurdy. Olary hökümdarlyga mahsus ýaratdy we özlelerini hak iş üçin kuwwatlandyrdy. Olara daklyşanyň, olar bilen arkalaşanyň, olara hyzmat edenleriň döwletini artdyrdy. Türkleriň üsti bilen olaryň maksat-myratlaryny rowa eýledi, olary päliýamanlaryň şerinden gorady. Olaryň (türkleriň) atan okundan goranmak üçin, akyly bolan her bir adam türkleriň ýoluny tutmalydyr, ýörelgesine eýermelidir. Halyňy beýan etmek hem-de türkleriň göwnüni görmek üçin, olaryň öz dilinde gürlemekden gowy serişde, ýol ýokdur. Çünki bular öz dilinde gürleýänlere ýagşy diň (gulak) salyp, olary özlere ýakyn tutýarlar.

Hat-da öz pyrkasyny terk eden duşman hem bulara gelip goşulsa, özüniňkileriň we özgeleriň hem howpundan gutular, azabyndan-azaryndan aman gezer. Türklerden pena tapan her kes birehimlikden başyny gutarar we ýamanlyk ýüzüni görmez.

Buharaly ynamdar ymamlaryň birinden hem-de başga bir nyşapurly ymamdan hut öz gulagym bilen eşidenlerimi aýdýaryn. Olaryň ikisi-de Hezreti Pygamberimiziň hak sözüne direýän ygtybarly delillere esaslanyp, şeýle diýdiler: «Pygamber alaýhyssalam kyýamatyň alamatlary, ahyrzamanyň pitneleri, bulam-bujarlyklary hem-de oguz türkmenleriniň orta çykjagy hakynda aýdan mahaly:

تَعَلَّمُوا لِسَانَ التُّرْكِ فَإِنَّهُمْ مُلْكًا طَوَّلَا - *taallemu lisānet-türk, fe-inne lehüm mülken tuwalen* -

«Türk dilini öwreniň, çünki olaryň hökmürowanlygy uzak dowam etjekdir» diýipdir.

Bu hadys ygtybarly ýa-da galp bolsa-da, sogaby-günäsi, jogapkärligi ony aýdanlaryň öz üstüne: Eger bu hadys dogry bolsa, onda türk dilini öwrenmek wajyp işleriň, möhüm zatlaryň hataryna girýär. Eger bu hadys düýpsüz bolsa-da, akyla görä bu dili öwrenmek zerur bolup durýar.

Men türk, oguz-türkmen, çigil, ýagma, gyrgyz sähralaryny we şäherlerini ençeme ýyllap, başdan-aýak aýlanyp çykdim. Olaryň süýji dillerini, sazlaşykly sözlerini ýazyp aldym. Men bu işi her diliň inçeliklerini we ujypsyz parhlaryny öwrenmek üçin etdim. Aslynda men olaryň in çeper dillisi, in aýdyň sözlüsi (beýanly), in ýiti akyllysy, in kökli soýundan, in ötgür naýzalysydym. Şeýlelikde, mende olaryň her taýpasynyň dili hakda ähmiýetli maglumatlar jemlendi. Men olary örän çeper usul bilen düzdüm we in owadan tär bilen tertipleşdirdim.

Türk diline öçmejek şöhrat, tükenmez hazyna bolsun diýip, Allany ýat edip, kitabyňa كِتَابُ دِيْوَانِ لُغَاتِ التُّرْكِ «*Kitabu diwani lugatit türk*» - «Türki dilleriň diwany» adyny berdim.

Men bu kitaby keramatly pygamberlik mertebesinde oturan, Haşym soýundan, Apbasyň neberelerinden bolan hökümdarymyz we hojaýynymyz, beýik Taňrynyň ýerdäki oruntutary أَبُو الْقَاسِمِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْمُقْتَدِي بِإِذْنِ اللَّهِ *Abulkasym Abdylly ibn Muhammet Muktady Biemrullä* sowgat berdim. Alla onuň mertebesini beýgeltsin, ömrüni rahatlyk hem-de gönençlik içinde uzak etsin. Häkimlik ýörelgesini şöhrata ýugrup, hökümdarlyk meýdanyna düşesin. Sahawaty bilen adamzat kowumyny bolelinlikde yaşatsyn, olary ýyldyz belentligindäki bagtyýarlyk bilen gurşasyn, gaýrat oky hemişe nyşana degsin. Her işde rüstemlik paýy bilen beýgelsin. Haýbatynyň astynda duşmany har-zelil bolup, daýym üstün gelsin. Onuň sahawat saýasyny, görkünü we gudratny, ýagşylygyny we beýikligini musulman ählinden aýyrmasyn.

* * *

Men bu kitaby dana paýhaslar, sazlaşykly sözler (سجع), nakyllar, goşgular, waspnamalar (زجر) we kyssalar bilen bezäp, elipbiý tertibinde ýazdym. Kynçylyklary ýeňletdim, belendini-pesini aýdyň beýan etdim, görünmän ýatan zatlary ýüze çykardym. Isleýänler olary gerekli ýerinden aňsat tapsynlar diýip, bu ugurda birnäçe ýyllap zähmet çekdim, ençeme kynçylyklara döz geldim, basa oturyp işledim.

Bu sözlügi başdan-aýak sekiz kitapda¹ jemledim.

Birinjisi – كِتَابُ الْهَمْزَةِ *hemze kitaby*, Allanyň kitabyňy nusga edinip, men hem kitabyňy hemze bilen başladym. (Çekimli sesden başlanýan sözler bölümi).

Ikinjisi – كِتَابُ السَّالِمِ *salim kitaby*, (söz düzüminde *elip* (ا), *waw* (و) ýa-da *ýe* (ي) harplary bolmadyk, sagdyn harply sözler bölümi).

Üçünjisi – كِتَابُ الْمُضَاعَفِ *muzaaf kitaby*, (goşa harply sözler, ýagny bir harpyň bir ýerde iki gezek gaýtalanyp gelýän sözler bölümi).

Dördünjisi – كِتَابُ الْمِثَالِ *mysal kitaby*, (sözün başynda, ortasynda ýa-da soňunda *elip* (ا), *waw* (و) ýa-da *ýe* (ي) harplary bolan sözler bölümi).

Bäşinjisi – كِتَابُ ذَوَاتِ الثَّلَاثَةِ üç harply sözler bölümi,

Altynjysy – كِتَابُ ذَوَاتِ الْأَرْبَعَةِ dört harply sözler bölümi,

Ýedinjisi – كِتَابُ الْعُنَّةِ *gunnalyklar kitaby*, (burun sesleri bolan sözler bölümi)

Sekizinjisi – كِتَابُ الْجَمْعِ بَيْنَ السَّاكِنَيْنِ iki sany hereketsiz (çekimsiz) harpyň bir ýerde gelmegi bölümi.

Bu bölümleriň her birini *atlar* (isimler) hem-de *işlikler* diýen iki kysyma bölüp, beýan etdim. Atlary öňünden, işlikleri soňundan berdim we her birini öz tertibi boýunça ýerli-ýerinde goýdum. Hemmä düşnükli bolsun diýip, kitapda we onuň bölümlerinde arapça adalgalary ulandym.

Bu kitabyň durkuny Halyl ibn Ahmedin كِتَابُ التَّعْيِينِ «*Kitaby-l-ayn*» eserinde tutan ýoly, tertibi ýaly beýan etmegi müwessa bildim. Şoňa laýyklykda ýörgünli bolan we

¹ Bu ýerde “bölüm” manysynda.

ulanyşdan galan sözleriň hem ählisini birbe-bir ýazmakçydym. Bu usul türk dili bilen arap diliniň at başyny deňläp çapyşýandygyny görkezmek üçin örän ähmiýetlidi, tüýs jüpüne düşjekdi. Baý türkmen dilini beýan etmek üçin iň mynasyp ýoldy. Ýöne meniň bu tutan ýolum has dogrusydyr. Sebäbi, şeýdilende gerekli sözleri tapmak ýeňil bolýar. Adamlar hem her zatda ýeňil usuly, ýakyn ýoly halaýar. Şuňa esaslanyp, söhbeti ýerliksiz uzaltmazlyk üçin, diňe ýörgünli sözleri beýan etdim we ulanyşdan galan sözleri taşlap geçdim.

Halylyň ulanan ýoluna görä ýazjak bolsaň, türkmen dilinde ýörgünli bolan we ulanyşdan galan sözleri bilmek üçin, şu nusgadaky ýaly beýan etmeli bolýardy:

أَرْقَ aryk	ýap, derýa	ulanylýar
أَكْرَ akur	ahyr (at ýatagy)	ulanylýar
غَارَ gar	gar	ulanylýar
قَرَا gara	gara	ulanylýar
رَاكَ raka	raka	ulanylmaýar
رَاقَ rak	artyklyk bildirýän goşulma	ulanylýar
أَزُكَ azuk	azyk	ulanylýar
أَكُزَ akuz	akuz	ulanylmaýar
غُزِي guzy	guzy	ulanylýar
غُزِي gyz	gyz	ulanylýar
زُكِي zyky	zyky	ulanylmaýar
زُكِي zyk	zyk	ulanylmaýar

«Ýöreyiş bir ädimden belli» diýipdirler, dört we dörtden köp harplylar hem şunuň ýaly kesgitlenilýär.

Işi ýeňletmek hem-de kitaby gysgaltmak üçin, men şu usuly saýlap aldym. Menden öň hiç kimiň ýöremedik ýoly, hiç kime mälüm bolmadyk täri bilen eseri düşnükli beýan etdim. Ýokarda ýatlan sebäplerime görä, bu kitap nesillere nusgalyk eser we peýdalanjyklara gymmatly gollanma bolsun diýip, birnäçe kadalary, düýbünden täze düzgünleri hem belledim. Söz muşdaklaryna ýolbelet boldum, ilerlemek isleýänlere dogry ýoly görkezdim, ýola düşenlere giňiş ýol açyp berdim, has ýokary galmakçylara basgançak ýasadym.

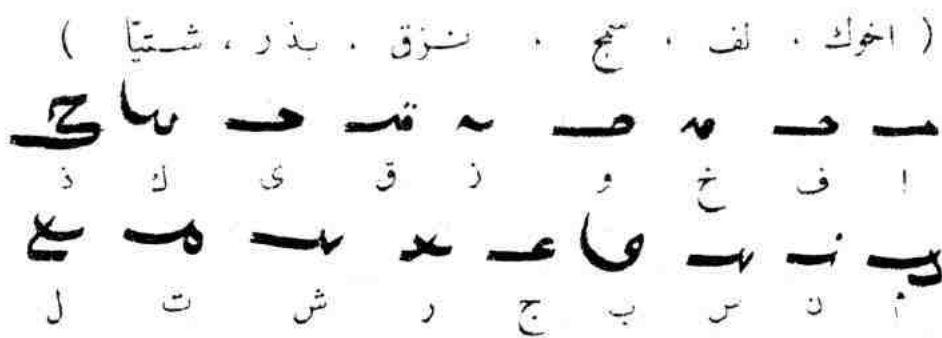
Soňra men türkleriň her taýpasynyň dilinden birnäçe sözi ýasaýan kök sözleri aldym. Çünki uzyn sözi gysgaltmakda paýhasyň ýokundysy bardyr.

Olaryň dillerinden ýazylyp alnan goşgy setirlerini, paýhas dänelerini kitaba sepişdirdim. Gaýgyly we şatlykly günlerde hikmetli sözler bilen aýdylýan nakyllary, atalar sözlerini hem aldym. Bu sözler nesillerden nesillere, aýdanlardan diňleýjilere miras galyp, öz gezeginde bu dilde gürleýjilere gelip ýetipdir. Ýokarda ýatlanan zatlaryň ählisini we ýene-de birnäçe ähmiýetli zatlary men şu kitabyma ýygnadym. Şeýdibem, bu kitap päklikde we gözellikde, inçelikde we şirinlikde iň beýik derejä ýetdi.

Ýüregimi berip, niýet eden bu işimde Alladan towpyk dileýärim. Alla sygynan güýç-gaýrat tapar. Her halymyzda bir Allanyň berýän kömegi ýeterlikdir we her işimizde ol iň gözel wekildir.

TÜRK SÖZLERI WE OLARY AŇLADÝAN HARPLAR HAKYNDÄ

Türk dili on sekiz sany esasy harpdan ybarat bolup, türk ýazuwy şol harplar bilen ýazylýar. Ol harplar şulardyr:

Türk ýazuwynyň harplary *ahuke, leffe, semej, nazak, bezr, şutiýýe* ýaly aýdylýar. Arapçada olar *doganyň, düýrdügiň, ýaramaz, tohum, ýagmyrly möwsüm* ýaly manylary berýär.

Bu arap elipbiýiniň *elip, ب bi, ت ti, ث si...* ýaly yzygider okalmagyna gabat gelýär.

Bu esasy harplardan başga-da, türk ýazuwynda orun almadyk, emma sözleýişde ulanylýan ýene-de ýedi harp bar. Türk sözlerinde bu harplaryň ähmiýeti mese-mälim bildirýändir.

Bular zarply aýdylýan *ب p*, araplaryňka meňzeş *ج j*, (*چ j* bu söz türkmençede örän köp ulanylýar), *ز z* bilen *ش ş* harplaryň arasynda aýdylýan *ژ ž*, araplaryňka meňzeş *ف f*, *غ g* (gaýn), şeýle hem *ق k* (kap, ýogyn *k*) we *ك k* (käp, inçe *k*) aralygynda aýdylýan ýumşak *گ g* (gäp), *غ g* bilen *ق k* hem-de *ق k* bilen *ن n* (nun) aralygynda aýdylýan *نگ ñ* harplary bardyr. Başga milletleriň wekilleri bu harplary kynlyk bilen aýdýarlar.

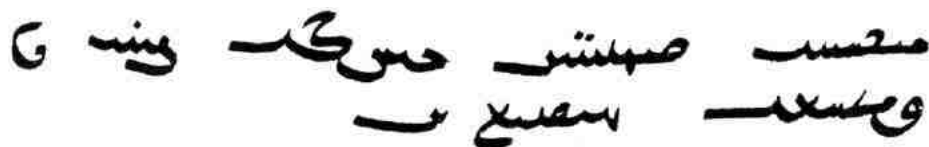
Kökden bolmadyk bu ýedi harp asyl harplaryň biçüwinde ýazylýar we şolaryň üstlerine nokat goýmak bilen asyl harplardan tapawutlandyrylýar. Türki dilleriň hiç birinde arapçada ulanylýan dişara *ث si* harpy ýokdur. *ط tayý, ظ zaý, ص sat, ض zat* ýaly «urguly-ytbak» harplary hem ýokdur. *ح ha, ه alahy, ع aýn* ýaly damak harplary hem türkmen dilinde duşmaýar. Baýguş manysynda *أوهي ühi* sözi ulanylýan hem bolsa, asyl dilde ol gypjak şiwesinde bolşy ýaly, *أوكي ügi* sözüdür. Genjek

şiwesinde çakmaga چها *çaha* diýilýär. Emma aslynda ol *çaka* bolmaly. Gözagyrysyna hem اوه *eweh* diýilýär, emma bu hem arassa türkçe däldir.

Emma ا *alahy* harpynyň sözleri soňlamak üçin ulanylýan ýerleri bar. Meselem, laçyny çagyrmak üçin, تاه تاه *tah-tah*, taýy çagyrmak üçin, كُرْ كُرْ *kurryh-kurryh* diýilýär. Ýöne aýratyn bir manyny berýän sözlerde ا *alahy* harpy ýokdur.

Hotan sözlerinde bu harpa gabat gelmek bolýar, sebäbi olarda hindi diliniň täsiri duýulýar. Genjek dilinde hem ا *alahy* duşup biler. Çünki olar hem arassa türkçe däldir.

Eger ث *si* harpyny ýazmakçy bolsaň, onda türkmençe ذ *z* (z) harpyň üstüne nokat goýulmaly. ض *Zat* harpy hem edil şonuň ýaly, ذ *z* harpy ýazylýar we üstüne nokat goýulýar. ص *Sat* harpyny aňlatmak üçin س *sin* harpynyň üstüne nokat goýulýar. ح *Ha*, ع *ayn*, ا *alahy* harplary nokatly خ *hy* ýaly ýazylyp, üstüne bir alamat, belgi goýmak bilen tapawutlandyrylýar. Sebäbi bu harplar diňe arap diline mahsusdyr. Bu harplaryň ählisini birleşdirip ýazsaň, aşakdaky görnüşde bermek mümkin.

Awaha, weseke, ýakada, manaza, beçera, şatala.

Bu ýerdäki käbir harplar, sözleýişde görnetin bildirmeýändigine garamazdan¹, ýazuwda artdyrylan dürli belgiler bilen aňladylýandyr. Mysal üçin ýazuwda her otur ornuna (o, ö, u, ü harplaryna derek) bir و *waw*, her üstün ornuna (a, e, ä harplaryna derek) bir elip ا , her astyn ornuna (y, i harplaryna derek) bir ي *ye* harplary artdyrylýar. Arap dilinde اب *Ebun-kaka*, أح *Ahun-dogan* sözleri düşüm bilen üýtgände:

هذا ابوك — *häzä ebu:ke* — bu seniň kakaň

¹ Ýagny uzyn okalmaýan bolsa...

رايت اباك – *ra'eytü ebü:ke* – seniň kakaňy gördüm

مررت بابيك – *merertü bi-ebi:ke* –kakaň ýanyňa ugradym sözlerinde bolşy ýaly, sözleýişde mese-mälim bildirmese-de, ýazuwda görnetin görünýär. Türkiçe yazanyňda hem edil şunuň ýaly, hereke (çekimli ses) ýerine bir harp artdyrylyp ýazylyar.

Kaşgardan Ýokarky Çine çenli çar sebitdäki türk ülkelerinde hakanlaryň we soltanlaryň permanlary, hatlary gadymdan bäri şu ýazuw bilen ýazylyp gelinýär.

Türki dilinde harplary gaty we ýumşak aýtmak (الإشباع و الإشمام), „a” we „i” harplarynyň özara ses çalşygy¹ (الإمالة), sözlerde inçelik-ýogynlyk kadalarynyň saklanmagy (الصَّلابة و الرِّكَّة), dodaklanma, günne (عُنَّة), burun sesleri (الْخِشْم), iki sākiniň (çekimsiziň) bir ýerde gelmegi (الْجَمْعُ بَيْنَ السَّاكِنَيْنِ), k bilen ج j harplarynyň birleşmegi (utgaşmagy), b harpynyň م m; ن n harpynyň ل l bilen çalşyrylşy ýaly ýene birnäçe ýagdaýlar gabat gelýär. Bularyň her birini öz ýerinde giňişleýin ýatlap öteris.

İŞLIKLERDEN DÖRÄN ATLAR HAKYNDÄ

Atlar iki dürlüdir: Ýasama atlar we düýp (asyl) atlar.

Ýasama atlar işlikleriň soňuna on iki harpyň haýsy hem bolsa biriniň goşulmagy bilen ýasalýar.

قَلِج Gylyç, أُوقُ ok ýaly sözler düýp atlara degişli. Şeýle atlar goşulmalar arkaly başga bir sözden ýasalan däl. Diňe ýasama atlar beýleki sözlerden emele gelýärler. Şeýle sözleriň käbiri durmuşda eşdilip, ulanylyp ýör. Käbirleri bolsa diliň gurluşyna laýyk gelse-de, ulanyşdan galan sözlerdir. Men ulanylýan sözleri almagy ileri tutdum we ulanyлмаýan sözleri taşlap ötdüm. Ýöne, ulanyşdan galan sözleri bilmek, kesgitlemek üçin, özümçe bir usul düzdüm. Şol usula esaslanyp, ýörgünli bolmadyk sözleri hem ýasap, bilip bolýar.

¹ Türki sözleri okamakda şu düzgüni hökman bilmelidir. Çünki “Ýer”, “ber” ýaly sözler “ýir”, “bir” ýaly hem ýazylyar.

Işliklerden ýasalýan atlar on iki harpdan haýsy hem bolsa biriniň (ýa-da birnäçesiniň) goşulmagy bilen hasyl bolýar. Bular: ا elip-*a*, *e*, *ä*; ت ti – *t*; ج jim-*j*, *ç*; ش şin-*ş*; غ gaýn – *g*; ق kaf- ýogyn *k*, *g*; ك käf – inçe *k*, *g*; ق bilen ك aralygynda aýdylýan ýumşak گ gäp-*g*; ل lam-*l*; م mim-*m*; ن nun-*n* we و waw-*w* (o,ö,u,ü) harplardyr.

الف Elip

بيلگا *bilge* sözi “alym, akylyly, dana” manylaryny berýär, ol بيلدي *bildi* işliginiň soňuna ا elip harpynyň goşulmagy bilen ýasalandyr.

اكا *öge* sözi „örän tejribeli, akylyly” manysyny berýär, ol hem edil şunuň ýalu usul bilen, اودې تاشگني *Ö:di neñni –pikirlenip, ýagşy düşündi* sözünden gelip çykandyr. «Pikirlenip düşündi» diýmek.

Tagamyň bir görnüşine اوا *owa* diýilýär. Ol اودې *owdy*, *ýagny bir zady ownatdy, owratdy* diýen sözdendir. Çünki bu tagamyň üstüne şekerini ownadyp sepýärler.

Aglaba halatda ا elibiň bir özi işliklere özbaşdak däl-de, م mim-*m* harpy bilen bilelikde goşulyp, işliklerden at ýasaýar. Mysal üçin, كسما *kesme* sözi «Alynsaç, käkil» diýmekdir. Ol كسدي *kesdi* işliginiň köküne „mim” bilen „elibiň” goşulmagyndan ýasalan. Sebäbi, saçyň şol ýerini göze düşmezligi üçin kesip, gyrkyp aýyrýarlar.

اُورما سچ *Örme saç* sözündäki „örme” hem edil şunuň ýaly usul bilen اُوردي *ördi* işliginiň köküne goşulyp ýasalandyr.

ت T

Gaçut sözi „kowuş, uzakladyş, gaçyryş” manylaryny berýär. Ol *gaçdy* işliginiň köküne *t* harpynyň goşulmagy bilen ýasalýar.

Gezüüt sözi „geým, lybas, eşik” manylaryny berýär. Ol *gezti-geýdi* işliginden ýasalandyr.

Ç

Gömeç sözi „Gömme çöregi, nany” aňladýar. Sebäbi ol küle ýa-da şoňa meňzeş zatlara gömülende ulanylýan *gömdi* işliginiň soňuna *ç* harpynyň goşulmagy bilen ýasalýar.

Sewinç sözi „Begenç, söýünç” manylaryny berýär. Ol *sewindi-begendi, söýündi* işliginiň soňuna *ç* harpynyň goşulmagy bilen ýasalandyr.

Ş

biliş sözi haýsydyr bir zat dogrusynda „tanyşlygy, bilişligi, habarlylygy” aňladýar. Ol *bildi* işliginiň soňuna *ş* harpynyň goşulmagy bilen ýasalýar.

uruş we *tokuş* sözleri „jedelleşmegi, jetleşmegi, uruşmagy” aňladýar. Ol *urdy* we *tokydy* işlikleriniň soňuna *ş* harpynyň goşulmagy bilen ýasalandyr.

G

G harpynyň üç hili ulanylyşy bar:

1). İşliklere goşulyp, olardan at ýasaýar. Mysal üçin:

aryg sözi „arassa, tämiz, pākize” manylaryny berýär. Ol *Aryndy neň* – zat arassalandy” işliginiň köküne *g* harpynyň goşulmagy bilen ýasalýar.

gurug sözi „gury” manysyny berýär. Ol گُردی gurydy- gurady” işliginiň soňuna غ g harpynyň goşulmagy bilen ýasalandyr.

2). Düýp atlaryň yzyna goşulýar we olary orun-mekan adyna (atlaryna) öwürýär. Mysal üçin:

ýaylag sözi „ýazlag” manysyny berýär. Ol ياي ýay- tomus sözünüň soňuna غ g harpynyň goşulmagy bilen ýasalýar.

gyşlag „gyşlag, gyşlanjak ýer” sözi hem edil şonuň ýaly, گış gyş sözünüň soňuna غ g harpynyň goşulmagy bilen orun-mekan adyny hasyl edýär¹.

3). G harpy işlikleriň soňuna و u, ü harplary bilen bilelikde goşulýar (غو -gu) hem-de işliklerden gural atlaryny ýasaýar. Meselem:

byçgu- „byçgy, zat kesilýän gural” sözi بيجدی byçdy-biçdi, kesdi işliginiň köküne گو gu harpynyň goşulmagy bilen ýasalandyr.

urgu neň – urýan zat” manysyndaky bu söz اوردی urdy işliginiň soňuna گو gu at ýasaýjy goşulmasynyň goşulmagy bilen ýasalandyr.

Käwagtlarda غ gayn harpynyň deregine گ yumşak gäp harpy goşulýar. Ýagny, ýogyn seslere گو gu, inçe seslere گو - gü harplary goşulýar. Mysal üçin:

kesgü neň- keser, kesiji ýarag, gural” diýen söz كسیدی kesdi işliginiň köküne گو - gü harpynyň goşulmagy bilen hasyl bolandyr.

ewüsgü- «Bir zady sowurmak üçin gural» diýen söz اؤوسدی ewüsdi – „sowurdy” işliginiň köküne گو - gü harpynyň goşulmagy bilen ýasalandyr².

Takyk bellemeli zat, غ gayn harpy ýogyn sesli sözlere, ك gäp harpy inçe sesli sözleriň soňuna tirkelýär.

¹ Bu ýerde kök işligiň soňuna „g” harpy däl-de orun-mekan atlaryny ýasaýjy „-lag; -leg” harplary goşulýar. Emma alym onuň diňe soňky harpyny beýan edipdir.

² Bu ýerde اؤوسدی ewüsgü sözi „sowurdy” manysynda däl-de, „öwüsdi” manysynda berlen bolsa, takyk bolardy. Şonda ewüsgü – „bir zady sowurmak üçin gural” däl-de, „bir zady sowrulýan ýer, ýelejiräp duran ýer” diýmekligi aňladýar.

Türki dillerdäki bu غ *gayn* – (ýogyn *g*) we ك *gäp* – (inçe *g*) harplary, arap dilinde sözleriň öňüne goşulyp, işliklerden gural adyny ýasaýan م *–mim-m* harpyna meňzeşdir. Mysal üçin :

مِنْجَلْ - *minjel* – orak sözi نَجَلْ – *nejele* – ot ordy işliginiň öňüne م *–mim-m* harpynyň goşulmagy bilen hasyl bolýar.

مُنْهَلْ - *munhul*- elek sözi نَحْلَ الدَّقِيقَ – *nahala ad-dakyka* – uneledi işliginiň öňüne م *–mim-m* harpynyň goşulmagy bilen ýasalýar.

مِنْسَفْ - *minsef-sübse*, süpürgiç sözi نَسَفَ الشَّيْءَ – *nesefe eş-şey-e* - bir zady süpürdi işliginiň öňüne م *–mim-m* harpynyň goşulmagy bilen hasyl bolandyr.

Emma oguzlar bu ýerdäki غ *gayn* we ك *gäp* harplarynyň ornuna ٰ *elip*, ýagny *a, e*; و *waw*, ýagny *u, ü* ýerine bolsa سي – *sy; si* harplaryny goşup ulanýarlar. Mysal üçin:

يَغَاچْ بِحَاسِي نَاتْكَ *ýygaç byçasy neň* - agaç kesilýän zat;

أُتُونْكَ كَسَاسِي بَلْدُو *otuň kesesi baldu* - odun aýrylýan palta sözlerindäki „byçasy, kesesi” sözleri muňa delildir.

Wagt, orun-mekan atlary, kök işlikler (masdar) – bularyň hemmesi şu düzgünler esasynda gurlandyr.

Hakan türkleri bilen beýleki türkleriň, oguz türkmenleri bilen beýlekileriň arasynda şunuň ýaly tapawutlar bar bolsa-da, umumy düzgünler üýtgeşsizdir. Nesip bolsa, bularyň her biri öz ýerinde hem ýatlanylýp ötüler.

ق K

سَجَّ تَرَادِي *Saç tarady* sözündäki işligiň soňuna ق *k* harpynyň goşulmagy bilen ýasalýar.

أُوتْ أُرْدِي *Ot ordy* - sözündäki işligiň soňuna ق *k* harpynyň goşulmagy bilen ýasalandyr

ك Gaty käp

كسك تاتك *kesek neñ – kesik, bölek zat sözi* كسدي *kesdi* işliginiñ;

ك - *eşük* – *ýapynja, eşik sözi* أشودي *eşüdi – ýapyndy, örtüdi* işliginiñ soñuna
gaty käp harpynyñ goşulmagy bilen ýasalandyr.

گ Ýumşak käp

تيرك *tirig-diri sözi* تيرلدي *tirildi – direldi* işliginiñ;

ك - *ýumşak gäp* harpynyñ اولدي *öldi-öldi* işliginiñ soñuna اولك *ölüg-öli sözi*
goşulmagy bilen ýasalandyr.

ل L

بجىلدي تاتك *Byçgyl ýir – ýaryk, jaýryk ýer sözlemindäki* بجىل *byçgyl sözi*,
Byçlydy neñ – bir zat ýaryldy, jaýryldy, kesildi sözlemindäki işligiñ soñuna ل *lam-l*
harpynyñ goşulmagy bilen ýasalýar.

ل *lam-l* harpynyñ goşulmagy bilen hasyl bolýar. Sebäbi, ak we gara reňkler biri-birine
garylyp-gatylýar.

م M

يذم *ýazym-düşek, haly* manysyndaky bu söz يذتي *ýazty-ýazdy, düşedi* işliginiñ
köküne م – *m* harpynyñ goşulmagy bilen ýasalýar.

بجيم قاغون *bir byçym gagun-bir dilim gawun* sözlemindäki بجيم *byçym-dilim*,
kesim sözi, edil şunuñ ýalu usul bilen بىجدي *byçdy-kesdi, dildi* işliginden ýasalandyr.

.

ن N

اَكْرَن *akyn-sil* sözi سُفْتُ اَكْدِي *Suw akdy* sözlemindeki işliğin köküne ن - *n* harpynyň goşulmagy bilen ýasalýar.

يِيغْنُ *ýygyn toprak-üýşmek gum, üýşürilen toprak* sözlemindeki يِيغْنُ *ýygyn* sözi hem edil şunuň ýaly düzgün bilen تَبْرَاقُ يَغْدِي *toprak ýygdy-toprak, gum üýşürdi* sözündäki işlikden ýasalandyr.

و U, Ü

Bu harpyň işliklere özbaşdak goşulýan ýeri seýrekdir. Ol köplenç halatda beýleki bir at ýasaýjy goşulmalaryň-harplaryň yzyna birigýär.

سُرْغُو *sorgu – Gan alynýan gural* sözi سُردِي *sordy* işliginiň soňuna و *u* harpynyň goşulmagy bilen hasyl bolandyr. Çünki, bir haýwan süýt emse ýa-da gan sorsa, hut şu işlik ulanylýar.

تُرْغُو يِيرُ *turgu ýir-duralga, duralga ýeri* sözi hem edil şu düzgün esasynda ýasalandyr.

Pelegiň demirgazyk ýyldyzynyň töwereginde aýlanyşy ýaly, türki diller hem şu düzgünleriň daş-töwereginden aýlanyp durandyr.

Bu düzgün iki, üç, dört, baş we şondan artyk harply işliklere hem degişlidir. Biz bu ýerde gysga beýan etmek bilen çäklendik. Nesip bolsa, mundan soň, her biri hakda has giňişleýin durup geçeris.

SÖZLERIŇ GURLUŞY HAKYNDÄ

Iki harply, sada sözler: اَتْ *at* , اَرُ *är* ýaly sözler;

Üç harply sözler: اَزُكُ *azuk-azyk* , يَزُكُ *ýazuk-ýazyk* ýaly sözler;

Dört harply sözler: يَغْمُرُ *ýagmur-ýagmyr* , جَغْمُرُ *çagmur-şugundyr* ýaly sözler;

Baş harply sözler: قُرْعَسَاق gurugsak – mädä, gursak, aşgazan; قُذْرُغَاق guzurgak-
donuñ bir etegi, syýy ýaly sözler;

Alty harply sözler: كُؤْمُلْدُرُوك gömüldürük- atyñ öň çekisi, göwüsligi, göwüsbandi;
قُذْرُغُون guzurgun-guşgun¹ ýaly sözler;

Ýedi harply sözler: زَرْغَنْجُمُود zergunçmud- hoşboý ysly reyhan ýaly sözler. Ýöne
ýedi harply sözler örän azdyr. Şeýle hem türki dillerde yediden artyk harply sözler
ýokdur.

ATLARA GOŞULÝAN ARTDYRMALAR HAKYNDÄ

Atlara goşulýan artdyrmalar uzaltma ýa-da ýumşatma harplarydyr (حُرُوفُ الْمَدِّ وَ
الْوَاوِ). Mysal üçin:

تَعَاو taga:r-çuwal, torba;

چَاوَا çawa:r-tutaşdyrlyk sözlerindäki | elip-a uzaltma harplaryna degişlidir.

قُورُ gory:g- goralýan ýer, gorag meýdany;

اَرُي ary:g-arassa sözlerindäki ي – y: i harplary;

اَنُوك anu:k- taýýar, taýyn, bar zat;

تَانُ tanu:k- şaýat sözlerindäki و, u, ü harplary ýumşatma harplarydyr.

Atlara goşulýan harplaryň ýene biri | hemzedir.

اَزْغَر azgyr-aýgyr;

يَشْغُون yşgun-yşgyn (ösümlik) sözleri şuna mysaldyr.

Atlara goşulan harplaryň ýene biri ن nun-n harpydyr:

بَزْغَان bazgan –reyhan dänesi, mirt;

¹ Guşgun - eýer öňe süýşmez ýaly onuň yz tarapyndan baglanýan çeki.

غازان *gazgan* – *jar, sil suwunyň ýaran, gazan ýeri, oý, çukanak* sözleri muňa mysaldyr.

Atlara goşulan harplaryň ýene biri, *waw-u; ü* harpydyr:

تُرْكُو *turku-ýüpek*;

گُرْغُو *gurgu-ýeňilkelle, ýeňles, düşünjesiz* sözleri muňa delildir.

Şeýle goşulmalaryň ýene biri *ي ye-y; i* harpydyr:

كُوتْگِي *kötgi-* baýyr, depe;

بُرْگِي *burky-hyýrsyz, çytyk ýüz* sözleri muňa mysaldyr.

Şunuň ýaly sözleriň *فَاعِل faal, فُعَال fual, فِعَال fial, فَعُول faul, فَعِيل fail* galybynda gelýänleri, ýazylýan wagtlary ýumşatma harplary düşüp biler. Mysal üçin:

يَغَا:ç *Ýyga:ç* - ağaç sözünü يَغَاç *ýygaç* ýaly gysga-da ýazyp bolýar.

Derýanyň ýa-da deräniň aňry tarapyny, beýleki kenaryny aňladýan يُغُوç *ýugu:ç* sözi يُغُوç *ýuguç* ýaly gysga ýazylsa hem dürsdür. غَرْغِي *gory:g-goralýan ýer* sözi غَرْغِي *goryg* ýaly *iýýasyz* hem gelip bilýär.

Manyly gysga söz uzyn gürründen has datlydyr. Galanlaryny hem, nesip bolsa, şu kitabyň dowamynda ýatlap öteris.

İŞLIKLERE GOŞULÝAN ARTDYRMALAR HEM-DE İŞLIKLERİŇ GURLUŞY HAKYNDÄ

İşlikler iki, üç, dört, baş, alty harply bolup bilýär. İşliklere soňra goşulýan harplar on sanydyr¹: ا – *Elip-a; e; ä*; ت – *ti-t*; ر – *ri-r*; س – *sin-s*; ش – *şin-ş*; ق – *kap-k*; ك – *käp-inçe k*; ل – *lam-l*; ن – *nun-n*; لا – *la, le*; ي – *y, i*.

¹ Bu ýerde „*lam-elip*” – *la, le* harpy aýratyn harp hökmünde göz önünde tutulmaýar.

Bu harplaryň her biri işliklere täze many bermek üçin ulanylýar.

ا Elip-a, e, ä

تېزادي *tepzedi-göriplik etdi* sözündäki ا *elip*, تېز *tebiz-şor ýer* sözüne goşulmak bilen, atdan işlik ýasaýar.

گۆزادي *gopzady-gopuz çaldy* sözi hem گۆز *gopuz* sözüne ا *elip-a* artdyrmak bilen ýasalan işlikdir.

ت T

Täsirini geçirýän işlikleri hasyl etmek üçin getirilýär.

آريدي *arydy-arassa boldy* işliginiň soňuna ت *t* harpynyň goşulmagy bilen hasyl bolýar. تاريغ *taryg aryty-bugday, arpa arassalatdy* sözleminde آريدي *aryty* işligi

گوريدي *gurydy-gurady* işliginiň soňuna ت *t* harpynyň goşulmagy bilen hasyl bolandyr. گورتتي *gurutty-don guratty* sözleminde گورتتي *gurutty-guratty* işligi

ر R

Örän köp ýerde täsirini geçirýän işligi ýasamak üçin, ر *r* harpy ت *t* harpy bilen birigip, تۇر *tur, tür* şeklinde işliklere goşilýar: بardi *Bardy* sözünden hasyl bolan بارتۇردى *barturdy-giderdi, bardyrdy*; گەلدى *geldi* sözünden ýasalan گەلتۇردى *geltürdi – getirtti* işlikleri kök işlige تۇر *-tür* harpynyň goşulmagy ýasalandyr.

س S

İşliklere goşulmak bilen, *arzuw-isleg işliklerini* hasyl edýär.

suw içsedi - «Suw içesi geldi, suw içmek isledi»; *Aş iyşedi* أَشْ يَيْسَدِي

- «Aş iyşedi, nahar içmek isledi» sözlemindeki işlikler, kök işlige س – *sa, se* harpynyň goşulmagy bilen ýasalýar.

Käteler س *s* harpy işliklere goşulyp gelende, sözünň manysy arap dilindäki تَفَاعُل *tefa'ul* – galybyna laýyk gelýär, hakykatda bolmadyk işi bolan ýaly edip görkezmeklikde ulanylýar.

أَلْ مَنْدِينْ يَرْمَاقُ الْيَمْسِنْدِي *Ol mendin ýarmak alymsyndy* - «Ol menden pul alýansyran boldy, alýan ýaly göründi»

أَلْ مَنَّا كَلُمْسِنْدِي *Ol maňa gülümsindi* - «Ol maňa gülümsiredi, gülýän ýaly göründi» sözlemindeki işlikler muňa mysaldyr.

§ ش

ش – *ş* harpy işliklere goşulyp, iki şahsyň arasynda bolup geçýän hereketi, işligiň şäriklik derejesini bildirýär. Ol edil arap diliniň مُفَاعَلَة *mufa'ala* galybyna meňzeşdir.

أُورْدِي *urdy* sözünüň; *uruşdy* اُرُشْدِي işligi

ش – *ş* harpynyň goşulmagy bilen *turdy* تَرْدِي işligi *turuşdy* تَرُشْدِي ýasalandy.

Iki kişiniň arasynda bolup geçýän öwünmek, ýaryşmak ýa-da şonuň ýaly beýleki manydaky hereketleri bildirmek hem şunuň ýaly ýasalýar. Bularyň her birini öz ýerinde hem ýatlarys.

ق Kap

ق – *k* harpy işliklere goşulanda, bir zada bagly bolmagy, bir täsir astynda galmagy aňladýar we arap diliniň مَفْعُول *mef'ul* galybyna laýyk gelýär:

أَرَّ أَجْكَدِي *Är aýkdy* - «Adam aýkdy» ýagny, açlyga baglanyp, daňylyp galdy diýmekdir.

يَلْتَقِي يُتْكَدِي *Ýylky ýutukdy* - «Mallar guraklykdan ýaňa horlanyp, agyr hala düşdi» sözlemlerinde bolşy ýaly.

Şeýle mazmundaky sözleri hasyl etmek üçin köplenç ق *k* harpy س *s* bilen birleşip hem gelýär:

أَرَّ أَرْسْكَدِي *Är arsykdy* - «Adam aldandy»;

أَرَّ سُيْسْكَدِي *Är soýsukdy* - «Adam soýuldy, talandy» sözlemleri hem şeýledir.

ك Kăp

ك – k (inçe kăp) harpy hem edil ق – k harpy ýaly many berýär, ýöne ondan tapawutlylykda, ك *k* harpy ýumşak we inçe sesli sözlere hem-de düzüminde ك *k* harpy bolan sözlere goşulýar. Mysal üçin:

أَلَّ أَرَّ بِلْسْكَدِي *Gaçgyn är ýetsikti* - «Gaçgak adamyň yzyndan ýetildi»; أَلَّ أَرَّ بِلْسْكَدِي *Ol är bilsikti* - «Ol adam bilindi, ýagny ol adamyň özi we ilden ýaşyran zady bilindi».

ل L

ل 1 (Lam) harpy köplenç halatlarda eýesi näbelli sözlerde, işligiň gaýdym derejesini ýasamakda ulanylýar. Mysal üçin:

أَرَّ أَوْقْ أَتْكَدِي *Är ok atty* sözleminden أَوْقْ أَتْكَدِي *ok atyldy* sözi;

بُورُ ثَقْيْكَدِي *Büz tokydy-bi:z dokady* sözleminden بُورُ ثَقْيْكَدِي *büz tokyldy-biz dokaldy* sözi ل *l* harpynyň üsti bilen ýasalandyr.

ن N

Başga biri gatışmazdan, hereketiň sözlemiň eýesi tarapyndan edilýändigini, (ýagny işligiň özlük derejesini) bildirmek üçin ulanylýar. Mysal üçin:

أَلْ يَزْمَقِنْ أَلْنْدِي *Ol ýarmagyn alyndy* - ol öz puluny özi aldy;

أَلْ مَنْدِيْنْ تَفَارِيْنْ قَلْنْدِي *Ol menden tawaryn golundy*- «Ol menden öz harydyny sorady, özi almak isledi» diýmek.

ﻻ La (le)

ﻻ – *la, le* harpy atlara goşulyp, olardan işlik ýasaýar. Mysal üçin:

بِيْكَ قَوْشَلَادِي *Beg guşlady* - *Beg guş awlady* sözlemindäki قَوْشْ *guş* sözi at bolup, ﻻ

– *la* harpynyň goşulmagy netijesinde işlige öwrülipdir. Şu düzgün beýleki sözler babatynda hem üýtgeşsizdir. Bu esasy düzgünleriň biridir, ony hökman ýatda saklamalydyr!

بَكْ كَنْدَا قِيْشَلَادِي *Beg kendde gyşlady* – *Beg şäherde gyşlady* sözi hem hut şeýle, ol *gyş* sözünüň soňuna ﻻ -*la* harpynyň goşulmagy bilen, atlardan işlik ýasaýar.

ي Ý

Ý harpy *l* bilen bilelikde (لِي *ly, li* ýaly) gelýär we bir iş boljak bolup, bolman galandygyny, soňlanmadyk işi aňlatmak üçin ulanylýar. Mysal üçin:

أَلْ تَرْغَالِي قَلْنْدِي *Ol turgaly galdy* - Ol durmakçydy sözlemindäki تَرْغَالِي *turgaly* sözi;

أَلْ بَرْغَالِي قَلْنْدِي *Ol bargaly galdy* - Ol barmakçydy sözlemindäki بَرْغَالِي *bargaly* sözi
şonuň ýalydyr.

Şu düzgünleri berk ýatda saklaň!

DIWANDA SÖZLERIŇ BERLIŞ TERTIBI HAKDA

Öňinçä ikiharply sözlerden başlap, soňra üçharply, dörtharply, başharply we altyharply sözleri aýdarys. Ortasy säkinli sözleri ortasy hereketli sözlerden öň bereris. Soňra ortasy hereketli sözler hem öz hereketlerine görä yzygider tertip boýunça beýan ediler.

Ondan soňra فعل galybyna görä başynda ۱ hemze we şoňa meňzeş harp artdyrylan sözleri beýan ederis. Soňra birinji we ikinji harplaryň arasynda harp artdyrylan sözleri (فاعل ýaly) hereket tertiplerine görä, ondan soňra ahyrynda harp artdyrylan sözleri (فعلا ýaly) hereket tertibine görä öz orunlarynda beýan ederis.

Sözleriň berliş tertibi şunuň ýaly bolar. Her kitaptaky (bölümdäki) at sözleri hem şu tertip boýunça beýan ediler.

HARPLARYŇ BERLIŞ TERTIBI HAKDA

Sözleriň berlişinde, ilki başda soňy ب *b*, پ *p* bilen gutaran sözleri ýazarys, soňra elipbiýiň galan harplaryny şunuň ýaly yzygiderlilikde beýan ederis. Bu düzgün ussat edebiýatçylaryň däbine laýykdyr we arap sözleriniň düzgünlerine hem muwapykdyr. Sözüň başy bilen soňy hem elipbiý tertibine görä göz önünde tutuljakdyr. ۱ Hemzä has ýakyn bolan harplar beýlekilerden öň ýazylar. Biz bu sözlüğimizde baglaýjy و wawy (واو التسق) ulanmadyk, sebäbi ol türki dillere mahsus däldir. Şuny bek belle!

KITAPDA ÝATLANYLMAÝAN SYPATLAR¹ HAKDA

Bu sypatlar dürli ýerde dürli maksatlar üçin birnäçe ýollar bilen ýasalýar:

Birinjisi: Bir işi, hereketi kem-käsleýin edýäni aňladýar:

بَرْدِي آر *Bardy är-adam gitdi* sözünden بَرْدَجِي آر *bardaçy är –gidip baryan, baryan*

adam;

¹ Aslynda sypat bolmadyk sypatlar.

كَلْدِي آر *Geldi är*-adam geldi sözünden كَلْدَجِي آر *geldeçi är – geliji, gelyän adam* sözleri ýasalyar. Bular aslynda sypat hökmünde ýatlanylmaýar.

Ikinjisi: Sözlem eýesiniň şol işi-hereketi köp, yzygider we gaýta-gaýta edýändigini, dowam etdirýändigini aňladýar:

أَلْ آر أَلْ افكا بَرغان *Ol är ol ewge baragan*- «Şol adam şol, öýüne köp baragan»;

أَلْ كِشِي أَلْ بِيژْكَ كَلْكَان *Ol kişi ol bizge gelegen* - «Şol adam şol, bize köp gelegen» diýmek. Bular hem kitapda sypat hökmünde ýatlanylmady.

Üçünjisi: Bir işi-hereketi etmekligi ýüregine düwen, aş a islegli, höwesli, ymtylyşly adamy aňladýar:

أَلْ آر أَلْ افكا بَرْغْساك *Ol är ol ewge barygsak*- «Şol adam şol, öýüne barasy gelyän, öýüne bararman»;

أَلْ كِشِي أَلْ بِيژْكَ كَلْكَساك *Ol kişi ol bizge geligsek* - «Şol adam şol, bize gelesi gelyän, bize gelermen» diýmek. Bular hem sypat hökmünde ýatlanylmady.

Dördünjisi: Bir işi-hereketi etmäge hakly bolan adamy aňladýar:

أَلْ افكا بَرْغُلُكْ آرْدِي *Ol ewge barguluk erdi* - «Ol adam öýüne gitmelidi, gitmäge haklydy» diýmek. Bu hem sypat hökmünde ýatlanylmaýar.

Oguzlar şu sözleriň (düzgünleriň) ählisindäki ل *l* harpyny س *s* harpyna öwürüp aýdýarlar.

أَلْ يَكْتْ بِيژْكَ كَلْكَُولُكْ آرْدِي *Ol ýigit bize gelgülük erdi*-«Ol ýigit bize gelmelidi, onuň bize gelmäge haky bardy».

Bäşinjisi: Bir işi-hereketi etjek bolup duran adamy bildirýär:

مَنْ افكا بَرْغُلِي مَنْ *Men ewge barygly men* – Men öýe gitjek bolup duryn;

مَنْ سِيژْكَ كَلْكََلِي مَنْ *Men sizge geligli men* - «Men size gitjek bolup duryn» sözlemler muňa delildir. Bular hem kitabyň içinde sypat hökmünde ýatlanylmady.

Sebäbi bularyň ählisi işlikden ýasalan sypatlardyr. Şunuň ýaly manylary aňlatmak üçin ähli işliklerden sypat ýasamagyň ýoly şeýledir.

Bu sypatlaryň mowsufy (iş-ihereketi eden adam, iş etmek paýy üstüne düşenler) hem kitapda sypat hökmünde ýatlanylmady. Diňe olar baradaky düzgünler beýan edilende we bu sözleriň halk tarapyndan nähili ulanylýandygyny görkezmekçi bolanymyzda, olaryň üstünde durlup geçeris.

Köplük we birlik sanlar, artyklyk we kemlik derejeler, dogry sözleýiş bilen bagly birnäçe zatlar hem ýatlanylmady. Sebäbi men bular hakda كِتَابُ جَوَاهِرِ النَّحْوِ فِي لُغَاتِ التُّرْكِ «*Kitabu jewahirin-nahwi fi lugatit-türk*» – “*Türk diliniň grammatikasynyň göwherleri*” atly özbaşdak bir kitap ýazyp, olary şol ýerde beýan etdim. Grammatika degişli düzgünleriň ählisi şol ýerde giňişleýin beýan edildi. Ähli zat Beýik we Güýçli Allanyň islegi bilen hasyl bolýandyr!

KITAPDA ÝATLANYLMAÝAN MASDARLAR HAKDA

Masdarlar¹ iki hili bolýar:

Birinjisi: Düýp masdarlar. Bu masdarlar öten we geljek zaman işlikleri barada gürrüň edilende aýdylar.

Ikinjisi: Söz goşulmagy, düşüm-izafet ýoly bilen hasyl bolan ýasama masdarlar. Ýasama masdarlaryň hal manysy hem bar. Masdaryň bu görnüşini diňe zerur ýerlerde beýan etdim.

بَرْدِي *bardy-bardy*, بَرِير *baryr-baryar*, بَرْمَاق *barmak-barmak*;

كَلْدِي *geldi-geldi*, كَلِير *gelir-gelyär*, كَلْمَاك *gelmek-gelmek* sözleri düýp masdarlara degişlidir.

مَنِيْكَ بَرَّغَمٌ² بُلْسَا مَنَكَا تَشْتَعِيْل *Meniň barygym bolsa, maňa tuşgyl* - Men baran wagtymda, maňa duşgun” sözlemindäki بَرَّغَم *barygym* sözi ýasama masdardyr.

¹ Masdar – işlikden ýasalan atlar.

² Asyl nusgada “بَرَّغَم” – “*barygym*” ýaly ýazylsa-da, düzgüne görä ol “بَرَّغَم” – “*barygym*” bolmaly.

Keyík geligi bolsa okta - «Keýik gelen wagty, atgyn»
sözlemindeki گيليگي geligi sözi hem ýasama masdardyr.

Taz geligi börkçige- «Keliň geljek ýeri börükçiniň ýany» diýen
nakyldaki گيليگي geligi sözi hem şunuň ýaly ýasama masdardyr.

Şunuň ýaly masdaryň ýene bir görnüşi düzüminde ق k harpy bolan sözlere ýa-da
ýogyn aýdylýan sözlere غ g ýa-da ق k, g harplaryny baglamak bilen ýasalýar we olar
çendenaşa hereketi aňlatmakda ulanylýar:

باريگ bardy - «Gitmek gitdi»;

اول گولون اوردی Ol gulun urug urdy - «Ol guluny urmak urdy». Şu ýerdäki باريگ baryg
we اول urug – sözleri ýasama masdarlardyr.

Ýogyn ق k harpy hem, ك inçe k harpy hem, düşüm-izafet goşulmasy bolan ي y; i
harpy bilen bile ulanylýar. Olar غ g harpy (goşulmasy) ýaly özbaşdak gelip
bilmeyärler. Mysal üçin:

آنك يۇقى نەتك Anyň ýorugy netek - «Onuň ýöreýşi nähili» sözlemindeki ق k harpy
غ g harpynyň deregine ulanylandyr.

Düzüminde inçe ك k bolan we inçe aýdylýan beýleki sözlerden masdar ýasaljak
bolsa, ك k harpy-goşulmasy getirilýär:

Any sögük sögti - «Oňa sögmek sögdi»

اول گولون تپك tepdi - «Ol guluny depmek depdi» sözlerindäki سۈكۈك
sögük we تپك tepik sözleri ýasama masdarlara degişlidir. Ýasama masdaryň bu
görnüşü aýdylýan zady nygtamak, berkitmek üçin ulanylýar. Ol edil Allatagalanyň كەلم

تَكْلِيمًا *Kellemallahu Musä teklimen*¹ - «Musa bilen Allanyň özi gepleşdi» diýen jümlesi ýalydyr.

Sözi gysgaltmak we kadalary bir röwüşde bermek üçin men şunuň ýaly düzgünleri taşlap geçdim. Ýokarda beýan eden düzgünlerim we kadalarym ähli türkî diller üçin umumydyr. Nesip bolsa, olaryň her biri hakda öz ýerinde hem aýdylar.

KITAPDA GÜRRÜNI EDILÝÄN WE EDILMEÝÄN ZATLAR HAKYNDÄ

Kitapda beýan eden daglarym, çöllerim, derelerim, suwlarym, köllerim musulman ülkelerinde ýerleşen atlardyr, sebäbi bularyň ady meşhur bolandygy üçin halkyň dilinden düşmeýär. Tanalmaýan ýer-ýurt atларыny ýatlaman ötdüm. Musulman bolmadyk (türkî) illeriň az-owlagy hakda-da ýazdym, köpüsiniň bolsa asla gürrüni etmedim, çünki olaryň ählisi barada ýazmagyň ähmiýeti ýok. Türk diline giren alynma sözleri hem görkezmedim. Erkek we aýal atларыny hem birme-bir alyp oturmadym, diňe iň köp ulanylýan adam atларыnyň manysyny-mazmunyny we dürs ýazylyşyny dogry bilmekleri üçin kitabyňa girizdim.

TÜRK GATLAKLARY WE TAÝPALARY HAKYNDÄ

Türkler aslynda ýigrimi boýdur. Olaryň ählisi تَرْكُ بْنُ يَافِثِ بْنِ نُوحٍ *Türk ibn Ýafys ibn Nuh* pygamber alaýhyssalama baryp direýär (*Nuh pygamberiň ogly Ýafys, Ýafysyň ogly Türk*). Olar edil rumlylaryň رُومُ بْنُ عِصْوَ بْنِ إِسْحَاقَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ *Rum ibn Ýýsun ibn Yshak ibn Ybraýyma* baryp direýşi ýalydyr.

Ol boýlaryň hersi öz içinde birtopar taýpa, tirä bölünýär, olaryň sanyny Alladan başga bilýän ýok. Men diňe olaryň esasy boýlaryny beýan etdim we barha köpelip, örnäp gidýän kiçi şahalaryny ýatlamadym. Diňe oguz türkmenleriniň² maýda

¹ Gurhanyň IV (Aýallar) süresiniň 164-nji aýaty.

² Kaşgarly kitabyňyň aglaba ýerinde türkmenleri „türk“ sözi bilen berýär, bu ýerde bolsa hakykatdan hem „oguz türkmenleri“ diýip beýan edýär.

taýpalaryny, uruglaryny hem, olaryň mallaryna salýan tagmalaryny hem görkezdim. Sebäbi muny bilmek her bir adama zerurdyr.

Musulman bolsun-bolmasyn, Rumuň ýakynyndan gündogara tarap oguz boýlarynyň gonan ýurtlaryny tertip boýunça görkezdim.

Rum ülkesine iň ýakyn oturýan boý بَجَنَك *beçenekdir*, soňra قَفْجَاك *gypjak*, soňra اُغُر *oguz*, soňra يَمَاك *yemek*, soňra بَشَغَرْت *başgyrt*, soňra يَسْمِل *yasmyl*, soňra قَاي *gay*, soňra يَابَاك *yabaku*, soňra تَتَار *tatar*, soňra قَزْغَز *gyrgyz* gelýär. Gyrgyzlar Çiniň alkymynda oturýarlar. Bu boýlaryň hemmesi Rumdan–günbatardan gündogara tarap şunuň ýaly tertipde ýaýylyp gidýär. Ondan soňra جِكِل *çigil*, soňra تَحْسِي *tohsy*, soňra يَغْمَا *yagma*, soňra اِغْرَاك ¹ *ygrak*, soňra چَرُك *çaruk*, soňra چُمُل *çomul*, soňra اُيْغُر *uýgur*, soňra تَنْكُت *tangut*, soňra هَيْتَاي *hytay*. Hytay bu Çindir. Mundan soňra تَقْغَاچ *Tawgaç* gelýär, ol Maçyndyr. Bu boýlar günortadan demirgazyga tarap uzalyp gidýär. Bularyň hemmesini şu töweregiň (kartanyň) içinde ýekän-ýekän görkezdim.

(KARTA)

TÜRKI DILLER HAKYNDÄ

Iň arassa we dogry dil - diňe bir dil bilip, parslar bilen garyşmadyk hem-de çet-ýat ülkelere gatnap ýörmeýän adamlaryň dilidir. Iki dilde gürleýän we şäherliler bilen garym-gatym bolup, oturşyp-turşup ýören adamlaryň dilinde garyşyklyk bardyr. Olar سَوْدَاك *sogdak*, كَنْجَاك *genjek* we اَرْغُو *argu* boýlarydyr. Çarwa durmuşynda ýaşap, göçp-gonup ýören, şol sebäpli gaýry ýurtlular bilen garyşan حُوتَان *hotan*, تَيْبُوت *tübüt* (tibet) boýlary hem-de تَنْگُت *tangutlaryň* bir bölegi-de, iki dilde garym-gatym gürleýänlere degişlidir. Sebäbi bular türk diýaryna soň gelip goşulan taýpalardyr. Men bularyň her biriniň dili hakynda giňişleýin aýdyp geçjekdirin. Ýöne gaty uzakda

¹ Golýazma nusgasynda اِغْرَاك – *ygrak* ýaly gelse-de, aslynda ol اُغْرَاك – *ugrak* bolmaly.

ýerleşýändigini we Çin bilen olaryň arasynda haýbatly deňizleriň ýatandygy sebäpli, جَابَرَقَا Japarka halkynyň dilleri bize nätanyş.

Çyn bilen Maçynyň dilleri aýry bolsa-da, olaryň şäher ilaty türk dilinde gowy gürleýärler. Bize ýollaýan hatlaryny hem türk ýazuwynda ýazýarlar.

Aramyzda äpet bentleriň ýatandygy, şeýle hem Maçyn sebitinde geçmesi kötel daglaryň we haýbatly deňizleriň bardygy üçin, ياجوج و ماجوج Ýajuj-Majuj il-ulsunyň dilleri hem bize näbelli. تِبْت Tübüt (Tibet) bilen حَتَن Hotanyň dilleri-de, ýazuwlary-da aýry. Olar türk dilini onçakly gowy bilmeýärler, türkçe gürleşmegi oňarmaýarlar.

Uýgurlaryň dili arassa türkidir. Şunuň bilen birlikde, olar öz aralarynda sözleşenlerinde aýratyn bir şiwäni hem ulanýarlar. Şu kitabyň başynda nygtaýşym ýaly, bular ýazuwda ýigrimi dört harpdan ybarat bolan türk elipbiýini ulanýarlar. Ýazgylaryny we kitaplaryny şol hatda ýazýarlar. Uýgurlaryň we çinlileriň mundan başga ýene bir aýratyn ýazuwlary hem bar. Hasap-hesiplerinde we diwan-edara işlerinde şu haty peýdalanýarlar, emma bu ýazuwy musulman däl uýgurlar bilen hytaýlylardan başga hiç kim okap bilenok.

Meniň bu aýdýanlarym şäher halkyna degişlidir.

Sährada ýaşaýan çarwa kowumlaryň biri جُمْلُ çomullaryň hem özboluşly äheňli dili bar. Olar türkçäni hem gowy bilýärler. قَاي Gaý, يَابَاكُو ýabaku, تَتَار tatar, يَاسْمَل ýasmyl boýlary-da şunuň ýaly, her biriniň özbaşdak şiwesi bar, şonuň bilen birlikde, türk dilini hem gowy bilýärler.

غُرْغُز Gyrgyz, قَچْچَاك gypjak, اُغُز oguz, تَوْحْسِي tohsy, يَغْمَا ýagma, چِگِل çigil, اُغْرَاق ugrak, چَرُكُ çaruk boýlarynyň dilleri arassa türkçedir. يَمَاك Ýemekler bilen بَاشْغُورْت başgyrtlaryň dili hem bulara ýakyndyr.

Rum ülkesine çenli ýaýylyp gidýän بُلْغَار bulgar, سُوَار suwar we بَجَنَك beçenek dilleri sözleriniň ahyry birsydyrgyn gysgaldylyan türki dildir.

Dilleriň iň ýeňili – oguzlaryň dili, iň dogrusy – tohsy bile ýagmalaryň dilidir. Uýgur şäherlerine barýança اَرْتَش Artys, اِيْلَا Ila, يَمَار Ýamar, اَتِل Atil derýalarynyň

boýunda oturýan halklaryň dili hem arassa türki dildir. Bularyň içinde iň ýeňili we iň datlysy خاقانية Hakan patyşalarynyň hem-de şol ülkede ýaşayanlaryň dilidir. بلاساغون Balasagunlylar sogdyça we türkçe gepleýärler. طراز Tyraz we مدينة البيضاء Akşäheriň (medinet al-Beýza) halky hem edil şunuň ýaly, sogdyça hem türkçe gürleýärler. اسبيجاب Isbijapdan¹ Balasaguna çenli bolan argu şäherleriniň ählisinde çalgırt türk dilinde gürleýärler. Kaşgaryň käbir obalary genjekçe gürleýär, şäheriň içinde ýaşayan ilat bolsa Hakanly türk dilinde sözleýär.

Rum ülkesinden Maçyna çenli ähli türk illeriniň tutýan meýdany boýy baş müň, (ini üç müň parsah)² - jemi sekiz müň parsahdyr. Gowy düşüner ýaly, bularyň her birini ýeriň şekili berlen töwerekde beýan etdim.

DIL WE ŞIWE TAPAWUTLARY HAKYNDÄ

Asyl dilde tapawut örän az. Tapawutlar birnäçe harpyň başga harplar bilen çalşyrylmagy ýa-da käbir harplaryň düşürilmegi sebäpli ýüze çykýar.

Bu aşakdaky ýalydyr.

ي y, i bilen başlanýan atlaryň hem-de işlikleriň ilkinji harpyny oguzlar hem-de gypjaklar ا a, e ýa-da ج j, ç harplaryna öwrüp aýdýarlar. Beýleki türkler ýolagça يلكين *yelkin* diýseler, oguzlar bilen gypjaklar الكين *elkin* diýýärler. Beýleki türkler ýyly suwa يلىغ سوف *ylyg suw* diýseler, bular سوف الغ *ylyg suw* diýýärler.

Beýleki türkler düre, hünjä ينجو *yinjü* diýseler, bular جنجو *jinjü* diýip aýdýarlar. Beýleki türkler düýäniň alkym tüýlerine يوغدو *yogdu* diýseler, bular جوغدو *çogdu* diýýärler.

Argular sözüň ortasynda ýa-da ahyrynda gelýän ي y harpyny ن n harpyna öwrüp aýdýarlar. Türkler goýna قوي *koy*, argular قون *kon* diýýär. Türkler garyba, ýoksula جيغاي *giğai*

¹ Häzirki Çimkent şäheri.

² Asyl nusgada şu söz galdyrylypdyr. Sözlemiň manysyna görä ýazdyk. (RG).

çygaý, argular چغان *çygan* diýýär. Türkler «Haýsy zat» diýmek üçin قايو تاتلۇ *kayú neň* diýseler, argular قانو *kanu* diýip aýdýarlar.

Sözün başynda gelen م *m* harpyny suwarlar, oguzlar we gypjaklar ب *b*, *p* harpyna öwürýärler. Türkler مَن بَرْدُم *men bardym* diýse, bular بَن بَرْدُم *ben bardum* diýýärler. Beýleki türkler çorba مُون *mün* diýse, bular بُون *bün* diýip aýdýarlar.

Oguzlar we olara ýakyn bolanlar sözdäki ت *t* harpyny د *d* harpyna öwürüp aýdýarlar:

Türkler düýä تَفِي *tewey* diýse, bular دَوِي *dewey* diýýärler. Türkler gädige, ötüge اوت *öt* diýse, bular اود *öd* diýýärler.

Arassa türkleriň sözündäki د *d* harpy oguzlaryň dilinde ت *t* harpyna öwürülýär:

Türkler hanjara, pyçaga بُكدا *bükde*, oguzlar بُكتا *bükte* diýýär. Türkler igdä يَكدا *yigde*, oguz türkmenleri¹ يَغتتا *yigte* diýýär. Ýatlaman öten beýleki sözlerimde hem düzgün şeýledir.

Türkleriň dilinde araby ف *f* bilen türki ب *b* aralygynda aýdylýan و *w* harpy oguzlaryň hem-de olara ýakynlaryň dilinde و *v* harpyna öwürülýär. Türkler öýe اَف *ew* diýse, oguzlar اَو *ev* diýýär, türkler awa اَف *aw* diýse, oguzlar اَو *av* diýýär.

Men iň dogry dili beýan edýärim. Aýry-aýry taýpalaryň dillerinde haýsy harpyň beýleki harpa nähili öwürülýändigini şu düzgüne görä bilersiň.

Ýagma, tohsy, gypjak, ýabaku, tatar, gaý, çomul we oguz boýlarynyň gürleýşi biri-birine meňzeş bolup, olar sözdäki د *z* harpyny hemişe ي *y* harpyna öwürüp aýdýarlar, hiç wagt د *z* harpyny ulanmaýarlar.

Şuladan beýlekiler gaýyň (berýoza) agajyna قَازَن *gazyň* diýseler, bular قَازَن *gaýyň* diýýärler. Türkler gaýyn-garyndaşa² قَازَن *gazyn* diýse, bular قَازَن *gaýyn* diýip

¹ بالتُرْكْمَانِيَّةُ الْعُرَّة

² Sözlükde „giýew” manysynda berlipdir.

aydyrlar. Çigilleriň we beýleki türki taýpalaryň ځ z görnüşinde aydyňan harpyny Rus we Rum ülkelerine çenli ýaşaýan käbir bulgar, suwar, ýemek, gypjak boýlary ز ze ýaly aydyrlar. Beýleki türkler aýaga اَذَق azak diýse, bular اَزَق azak diýýärler.

Çigil türkleri قَرْنُ تَذِي Garyn tozty-garyn doýdy diýse, bular تَزْدِي tozdy diýýärler. Beýleki atlary we işlikleri hem şu düzgüne görä kesgitläp bolýar.

Jemläp aýdanymyzda, çigil dilindäki ځ z harpy ýagma, tohsy, oguz we käbir argularda hem-de olardan ýokarlygyna Çine çenli bolan beýleki taýpalaryň dilinde ي y harpyna öwrülýär. Gypjaklarda hem-de olardan aşaklygyna Ruma çenli ýaşaýan taýpalar bu ځ z harpyny ز z harpy edip aydyrlar. Bularyň hemmesini ýeri gelende ýene-de ýatlarys.

Hotanlar we genjekler sözün başyndaky ا a, e harpyny ه h harpyna öwürýärler. Türk dilinde ýok harpy ulanýandyklary üçin, biz olary türk hasaplamaýarys. Türkler اتا ata diýse, bular هَتَا hata diýýär. Türkler اَنَا ene diýse, bular هَنَا hana diýýärler.

Käbir sözlerde ر r harpy ل l bilen çalşyrylyp ulanylýar. Biz muny üstünden baranymyzda aýdarys. Käte bolsa ز z harpy س s bilen, ýa-da tersine س s harpy bilen ز z çalşyrylýar. Bular hem öz ýerinde ýatlanylýar.

Wagt-zaman we orun-mekan atларыnyň soňundaky غ g harpyny oguzlar ا a, e harplaryna öwürüp aydyrlar:

Türkler بَرْغُو bargu ýer-baryljak ýer diýse, oguzlar harp çalşygyny ulanyp, ony بَرَّاسِي barasy ýer ýaly aydyrlar. Türkler تُرْغُو turgu ugur-turulýan wagt, turuljak wagt diýse, oguzlar تُرَّاسِي turasy ugur diýýärler.

Käbir sözlerde ýogyn ق k bilen inçe ك k harplarynyň, ýa-da tersine, inçe ك k bilen ýogyn ق k harplarynyň hem orny çalyşýar. Bular öz ýerinde hem aýdylar.

Harplaryň başga bir harpa öwrülmesi hakda aýtmakçy bolan zadymyz şulardan ybarat.

Sözlerde käbir harplaryň düşürilişi hakda aýtsak, oguz we gypjak boýlarynyň ählisi atlarda we iş-hereke diň gaýta-gaýta edilýändigini, dowamlydygyny aňladýan işliklerde, sözüň ortasyndaky غ g harpynyň ählisini düşürip aýdýarlar¹.

Atlara mysal: Türkler alagarga جُمُوكُ *çomgok* diýse, beýlekiler bu sözdäki غ g harpyny düşürip جُمُوكُ *çomok* diýýärler. Türkler bogaza تَمَغُوكُ *tamgak* diýse, beýlekiler تَمُوكُ *tamak* diýýärler.

Işlige mysal: Türkler اُول اِيكَا بَرَاغان *Ol ewge baragan ol*-Ol adam mydama öýüne gidegen diýse, oguzlar اُول بَرَاغان *baragan ol* sözünü اُول بَرَان *baran ol* diýip aýdýar. Türkler اُول اَر غُلِينِي اُرَاغان *Ol är gulyny uragan ol* diýse, bular اُرَاغان *uragan* sözünü اُرَان *uran* ýaly aýdýarlar.

Sözleýişniň ýeňil bolmagy üçin oguzlar atlardaky ك *inçe k* harpyny düşürip aýdýarlar. İşliklerde hem-de şu manydaky sözlerde غ g ornuna gelýän ك *inçe k* harpy hem düşürilýär.

Türk dilleriniň ählisi şu ýazylan düzgünler esasynda ýöreyär. Goşmaça kadalar hem öz ornunda beýan ediler.

Sözleri ýeňil tapmak hem-de eseri gysgaltmak maksady bilen fetheli, zemmeli we kesreli sözleriň ählisini bir setirde berdim. Biziň güýjümüz-kuwwatymyz Alla bilendir!

¹ S. Mutallybow "ج"-j harpyny düşürip aýdýarlar” diýip belleýär, emma asyl nusgada "غ"-g harpy diýlip görkezilen. Many boýunça hem dogrusy şudur.

MÄHRIBAN WE REHIMLI TAŇRYNYŇ ADY BILEN

HEMZE BILEN BAŞLANÝAN ATLAR KITABY

IKI HARPLY SÖZLER KITABY

أَب ep/ap: Sypatyň artyklyk derejesini ýasaýan ownuk bölek. Bir zadyň aşawa owadanlygy suratlandyrylanda أَب اذكو تاتئك *Ep-ezgü neň* - «örän gowy zat» diýilýär. Oguzlar çuw ak zada أَب اق *ap-ak* diýýärler.

أَب ap: «Ýok, däl» manysynda ulanylýan kömekçi söz. أَب بو أَب أول *Ap bu, ap ol* - «Bu hem däl, ol hem däl».

أَب üp/öp: Reňkler babatda ulanylýan güýçlendiriji ownuk bölek. Çigil dilinde ap-ak zada أَب اؤنك *Üp-ürün* diýilýär.

أَب op-op: Hop-hop. Eşegiň aýagy büdrände «tur-tur» diýen manyda ulanylýan söz. Bu araplaryň أَب لاان *laan* sözi bilen manydaşdyr.

أَب op¹: Harman döwmek üçin goşulan öküzleriň ortasyndaky öküz (arguç).

أَت at (elibi ýogyn aýdylýar): At. Nakyl: غوڭ قسنئن آر آئن *Guş ganatyn, är atyn*. Manysy: «Guş ganaty bilen, är aty bilen myradyna ýeter» diýmekdir.

أَت et (elibi ýumşak we inçe aýdylýar): Et. أَت يئر *Et ýer* - «ýumşak ýer, ýumşak toprak».

أَت ot: Ot, ösümlük. أَت اؤندي *Ot öndi* - «ot bitdi».

أَت ot: Her dürli haýwan iýmini, hususan-da gury oty, bedäni aňlatmak üçin berilýän at. أَتقا أَت *Atga ot bergil* - «Ata ot bergin».

¹ Kaşgarly soňky harpyň diňe „p“ okalýandygyny ýaňzydypdyr.

أُت ot: Däri-derman. أُت اِجْتِمَ *Ot içtim*-derman içdim. اِتاچي *Otaçy* – tebip sözi hem şu ot sözünden ýasalýar.

أُت öt: Awy, zäher. بَكْ اَنْكَازْ اُتْ بِيْرْدِي *Beg aňar öt berdi* - «Beg oňa awy berdi».

اِت it: It, güjük.

اِج aç: «Eý», «heý» manysyndaky çagyрма kömekçisi: اِجْ بَرُوْ كَلْ «*Aç, bärü gel* - «Eý, bəri gel».

اِج üç: Üç (san birliđi). اِجْ يَزْمَاقْ *Üç ýarmak*¹ - «Üç dirhem».

اِج Uç/Oç: (u/o harpy ýogyn aýdylýar). Meşhur şäherleriň biriniň ady.

اِج uç: Dagda bitýän daragtlaryň biri bolup, türkler hat ýazýan galamlaryny, ýüwüşlerini şu agaçdan ýasaýarlar. Ondan ik, pişek ýaly zatlar hem ýasalýar.

اِج iç: Her bir zadyň içi. اِجْ قُرْ *Iç gur* - «Uçgur», ýagny içki bag, daňy. اِجْ سَوْرْ *Iç söz* - «ýürek sözi, köňüldäki ýaşyryn syr». اِجْ اَتْ *Iç et*- Bagra bitişik inçe et.

اَر ar: Är, erkek. Bu sözi köplük sanda اَرَنْ *eren* ýaly ulanýarlar, emma bu kadadan çykma düzgündir. Aslynda köplük sanyň alamaty: لار -*lar*, /-*ler* goşulmasydyr.

اَر ir: Utanjaňlyk, çekinjeňlik, uýalyş. اَرْ اِرْ بَلْدِي *Är ir boldy* - «Adam utandy, çekindi».

اَز öz: Ýag. اَزْلُكْ مُونْ *Özlüg mün* - «Ýagly çorba».

اُس us: Ýagşyny-ýamany tapawutlandyrmak, haýry-şeri seljermek, saýgarmak (oguzça). اُلْ اُسْ بَلْدِي *Ol us boldy* - «Ol ýagşyny-ýamany seljerdi».

اَس es²: Ýyrtyjy haýwanlaryň iýýän eti, ýyrtyjylara berilýän et bölegi.

اَس as: Bürgüt.

¹ Ýarmak – pul, pul birliđi.

² Bu eseri işläň alymlar bu sözi dürlüçe teswirläpdirler. B. Atalaý ony „Ýyrtyjy haýwanlaryň paýy, olara berilen et parçasý“ diýse, S. Mutallibow «Ýyrtyjy haýwanlara degen parça göşt, ölümtik» diýip ýazýar. Bu eseri gaýtadan işläň we öňki neşirlerde goýberlen säwlikleri hem düzeldip işläň we täzeden neşir etdiren türk alymlary S. Erdu, S. T. Ýurteser dagylar ony «Ýyrtyjy haýwanlaryň awy bolan haýwan» diýip belleýär. Many taýdan meňseşräk hem bolsa, aýry öwüşgin tapýan bu sözlerdäki çaprazlyk ol ýerdäki arap sözüniň üstündäki hereketleriň dürlüçe bolmagyndan gelip çykýar. Aslynda جَزْرُ السَّبَاع – «ýyrtyjy haýwanlaryň iýýän eti» diýen manyny berýär.

كەلدى مۇنكا تات آيدىم آمىدى يات

قۇشقا بۇلبۇت سەنى تىلار سۇن بۇرى

Geldi maña tat,

Aýdym: Emdi ýat,

Guşga bolup et

Seni tiler as, böri.

(Meniň ýanyma bir tat geldi. Men oňa: Indi guş-gurtlara et bolup ýat. Seni bürgüt, böri diler diýdim).

Meniň ýanyma bir kapyr uýgur geldi. Men ony öldürdim we gurt-guşlara şam etdim.

uş: Şeýle, şunuň ýaly. *Uş mundag kyl* - «Şunuň ýaly et».

uş: Şu wagt, häzir, ýaňy: *Uş geldügüm bu* - «Şu wagt gelip durşum».

uş-uş: Mallary suwa ýakmakda ulanylýan söz.

öş: Agaç, pudak, şah ýaly zatlaryň özeni. *Müñüz öşi* - «Şah özeni».

Guşlaryň hem-de atyň guýrukçykar ýerine-de *öş* diýilýär.

iş: Ys, çyra ýakylmagy ýa-da tüsse çykmagy netijesinde diwarlarda we şonuň ýaly ýerlerde döreýän *gurum*: *Ton iş boldy* - «Don yslandy, kirledi».

ok: Ok, peýkam.

ok: Öýüň ortasyndaky direg, uk. *Ew oky* - «Öýüň oky, uk».

ok: *Ok ýylan*. Özünü adamyň üstüne zyňýan ýylan.

ok: Ýer we beýleki zatlary paýlaşmak hem-de üleşmek üçin çekilýän bije, gurra.

ok: Işliklerde güýçlendirme kömekçisi, hökman, elbetde: *Bargyl ok* - «Hökman bar!».

ok: Hala ýakyn many berýän kömekçi söz, ýaňy, ýaňyrak: *Baya ok geldim* - «Ýaňyja geldim». *Emdi ok aýdym* - «Ýaňyja aýtdym».

اِقْ yk: Sowuk suw içip, üstünden çörek iýlende, döşi galkdyryp tutýan synçgylawuk. اِنِي اق تَتِي *Any yk tutdy* - «Ony synçgylawuk tutdy».

اُل ol: Ol (at we görkezme çalyşmasy). اُل اندع ايدي *Ol andag aýdy* - «Ol şeýle diýdi».

اُل ol: Ol, şol. اُل آر *Ol är* - «Şol adam».

اُل ol: Atlara we işliklere goşulýan güýçlendirme kömekçisi. اُل مَنِيك اُغُلُم *Ol meniň oglum ol*-Ol, hakykatdan-da, meniň oglum. اُل افكا برمش اُل *Ol ewge barmyş ol* - «Ol, hakykatdan-da, öýüne gidipdir».

اَم em: Em, derman. اَمَجِي *Emçi* –Tebip, derman berýän tebip. «Em» sözünden ýasalan.

اَم am: Hatynlaryň owrat ýeri (oguzça we gypjakça).

اُم üm: Balak, jalbar.

اِم im: Esgerleriň arasynda ulanylmagy üçin patyşanyň berýän ýaşyryn ady, şertli aňlatmasy. Ýaşyryn at hökmünde bir guşuň, ýaragyň ady ýa-da ýatda galjak bir söz ulanylýar. Goşun bölümleriniň ýa-da esgerleriň biri-birini göreňde tanamagy, bilmezlikden biri-biriniň üstüne hüjüm etmezligi üçin ulanylýan üm.

Gijesine iki esger gabatlaşsa, biri beýlekisinden ümi soraýar. Soralan adam ony dogry ýaňzytsa, olaryň öz adamlarydygy, ikisiniň hem bir topardandygy belli bolýar we hersi öz ugruna gidýär. Soralan adam başga bir zadyň adyny aýtsa, onuň üstüne hüjüm edýärler, topulýarlar. *Nakyl: اِم بِلْسَا آر اَلْمَاسْ Im bilse, är ölmes* - «Ümi bilse, adam ölmez» - Eger adam şertli ady bilse, ol öz adamlary tarapyndan nähak ýere öldürilmez.

اُون ün: Üýn, ses. Bu söz و waw bilen اُون ü:n ýaly hem ýazylýar.

GOŞA HARPLY SÖZLER BÖLÜMI

اِرْ erre: Siýdik, peşew.

Eşekleri höwrükdirmek üçin hem bu sözi iki-üç gezek gaýtalaýarlar. Şondan soň olar, hakykatdan-da, jübütleşýärler. Dogrusy bu söz arapça meňzeşdir, sebäbi olar hem erkek bilen aýalyň jübütleşmegine *إِ* erre diýýärler.

إِ orra: Erkeklerde duşýan gasyk ingisi, gasyk ýaryklygy, ingi keseli, gryža (oguzça).

إِ irre: Utanjaňlyk, çekinjeňlik. (*إِ* *ir* ýaly hem bolup biler).

DÖRT HARPLY SÖZLER BÖLÜMİ¹

أَلْ مِنْي أَلْ قَلْدِي *ä'*: haýran galmagy, geň galmagy, aljyramagy aňladýan ümlük. [Ol meni *ä'* kyldy] - «Ol meni haýran galdyrdy, aljyratdy».

أُذُو *uzu*: Uky. *أُذِيْدِيْمُ* [Uzydym] - «Ukladym. Bu ýerde *u* harpy *ُ* zemme bilen *ِ* kesre arasynda gelendigi üçin düşürilýär.

أُوَا *uwa/owa*: Hawa, hä, çagyryňan ýa-da ýüzlenýän adama berilýän jogap. *يَا مُحَمَّد* «Eý, Muhammet!» diýip çagyrsalar, ol: *أُوَا* *uwa- hawa, hä* diýip jogap berýär. «Hawa, näme ýumuş» diýen manyny berýär.

أَوْكَا *oka*: Kepillik, hemaýat. *مَنْ أَيْنِ أَوْكَا أَلْدِيْمُ* *Men any oka aldym* - «Men ony kepillige aldym».

أَو *aw*: (الف) Elibi ýogyn aýdylýar). Ýok, buýrukdan boýun gaçyrmagy, geleň etmezligi aňladýan söz.

أَي *ay*: Narynç reňkli ýüpek mata.

أَيْ بِيْتِكِي *Aý bitigi*. Esgerleriň ady we bir aýlyk azyk haky ýazylýan depder.

أَي *ay*: «Aý, ýok». Bu hem *أَو* [aw] sözi ýaly, buýruga boýun egmezligi aňladýar.

GUNNALY (Ñ) HARPLY SÖZLER BÖLÜMİ

¹ Emma bu ýerde dört harply sözler berilmändir. Belki bu golýazmany göçürijiniň säwligi bolmagy mümkin.

أَنْتُ eň: Ýañak. غزىل أَنْتُ *Gyzyl eň* - «Al ýañak».

أَنْتُ aň: Guş ady. Onuň ýagyny derman hökmünde peýdalanýarlar. Eger onuň ýagyny aýaňa sürtseň, ol eliň arka ýüzüne hem çykýar.

أَنْتُ aň: «Ýok, däl» (oguzça). Ýumuş buýrulan adam أَنْتُ أَنْتُ *aň-aň* diýse, «ýok, ýok» diýdigidir.

أَنْتُ öň: Öň, ilki. اَلْ مَنَدُنْ اُنْكَدُنْ بَرْدِي *Ol menden öňdün bardy* - «Ol meniň öňümden gitdi».

أَنْتُ öň: Reňk, bir zadyň reňki. يَاشِلْ اُنْكَلْكَ تُونْ *Ýaşyl öňlüg ton* - «Ýaşyl reňkli don».

أَنْتُ oň: Oň, ýeňil, aňsat. اُنْكَ اِشْ *Oň iş* - «Ýeňil iş, oň iş». Bu اُنْكَايْ [Oňay] sözüniň gysgaldylan görnüşidir.

أَنْتُ oň: Oň, sag. اُنْكَ اَلْكَ *Oň elig* - «Sag el» (çigilçe). Iki harply sözler bölümi tamamlandy.

ÜÇ HARPLY SÖZLER BÖLÜMİ

فَعْلٍ فَعْلٍ فَعْلٍ

galybynyň ortaky harpy säkinliler bölümi

أَلْب alp: Alp, batyr, pälwan, gahryman. *Nakyl:* اَلْبُ يَغِيدَا اَلْجَقُ جُعِيدَا [Alp ýagyda, alçak çogyda] – «Batyr ýagyda, alçak adam galmagalda belli». Batyr duşman bilen garpyşanda, göwniaçyk adam dawa-jenjelde tanalar.

أَلْبُ اَرُ تُنْكَ اَلْدِيمُو اِيسِيَزُ اَزُونُ قَلْدِيمُو

أَذْ لَكَ اَوْجِنُ اَلْدِيمُو اَمْدِي يُرْكَ يَرْتَلُورُ

[Alp är Toňa öldimü?

Iýisiz ažuun galdymu?

Özlek öjin aldymu?

Emdi ýürek ýyrtylur.]

Bu goşgynyň manysy şeýle: Afrasyýap patyşa öldümi? Gowulygy bolmadyk arsyz dünýä indi şonsuz galdymy? Ýa-da pelek ondan öjüni aldymy? Onuň patyşalygyna gynanyp, döwre bolsa gahar edip, ýüreklerimiz paralanýar./

اَرْت سَا جُ *art saç*: Ýeňse saçy. Çünki اَرْت [art] arka, boýun diýmekdir.

اَرْت art: Dag geçelgesi. *Nakyl*: اَرْمَكُوْكَ اَشِكْ اَرْت بُلُوْز [Ermegüge eşik art olur] - «Ýaltanana işik hem kötel bolar» . Ýalta adama işikden aşmak hem dagdan geçen ýaly kyn bolar diýildigi.

اَرْت ört: İnňäniň gözi.

اَرْت ört: Ört, ot-ýanyk.

اَسْت ast: Dar ýol, dar köçe (çigilçe).

اَنْد and: Ant, kasam. اَنْدَق [Andyk] - ant iç, kasam et!

اَرْك ark: Pos. تَمْر اَرْقِي [Temür arky] - «Demir posy».

اَرْك urk: Ýüp, tanap. Ol اُرُك [uruk] sözünüň gysgaldylan görnüşi (oguzça). Araplar hem عُنُق [unuk] - boýun sözünü عُنُق [unk] ýaly gysga-da aýdýarlar.

اِرْك yrk: Pal atma, täleýine garama, porhanlyk we biriniň göwnündäkini bilmek.

اَرْك erk: Soltanlyk, hökmürowanlyk, erk, ygtyýar, güýç.

اَرْك örk: Örk, haýwanlaryň boýnundan geçirilip baglanýan ýüp we at aýagynyň duşagy, teblesi.

اِرْك irk: Dört ýaşly goýun, maň.

اِلْك ilk: Ilki, ilkinji; her zadyň birinjisi. اِلْك سَن بَرْغِيل [Ilk sen bargyl] – Ilki sen bar!

MENKUS¹ HARPLY SÖZLER BÖLÜMÜ

¹ Menkus – Üç harply sözüň haýsy hem bolsa birisi (başyndaky, ortasyndaky ýa-da ahyryndaky) a, ä, e, o, ö, u, ü harplary bolan sözler.

اوب op-op: Bir iş bilen öwünip, sözünü subut etmeli bolanda ejiz gelýän adama aýdylýan söz.

اوت ot: O:t, ýalyn. *Nakyl:* اوت تيسا اغيز كيماس [Ot tiýse, agyz köýmes] - «Ot diýeniň bilen agyz köýmez». Bu nakyl aýdan sözünden dänýän, beren sözünden boýun gaçyrýan adam babatynda ulanylýar.

öt: Diwarda, tagtada we ş.m. bolan deşik, gädik, ötük (و «ö» harpy inçe we uzyn aýdylýar).

öt: Ö:t¹ (و «ö» harpy ýokardakydan hem has inçe, çekimli aýdylýar).

öç: Ö:ç, ar, kine- kitüw.

اوج كك قمع كشي نك يلكوق او زا اليم بيل

ادكولوكك اوغنا الكينك يلا تليم قيل

[Öç, kek kamug kişiniň ýalyňuk üze alym bil.

Ezgülügün ogança, eligiň bile telim kyl].

(Öji hemme kişiniň, adamyň boýnundaky algysy bil.

Eýgiligi başardykça eliň bile telim kyl).

Goşgynyň manysy: Öç, kitüw ýaly zatlar adamlara berlen karzdyr, seresap bol, alman goýmazlar. Şonuň üçin özgelere öçli garama-da, eliňden gelen ýagşylygy et.

uç: Uç, bir zadyň ujy, gyrasy, gutarýan ýeri. بُتق اوجي [Butak ujy] - «Pudak ujy».

uç: Gyra, serhet, çet. اوج اين Uç il - Gyradaky, serhetdäki il.

uç: Bir zadyň gutarmagy, tükenmegi, soňy, ahyry (oguzça). بُودا نا اوج باز

[Boýda ne uç bar] - «Ile tükenme ýok, il - köplük».

öd: Wagt, zaman, döwür, ömür. (و w harpy inçe – ö aýdylýar). *Nakyl:*

اود كجار كشي توماس ، يلكوق اوغلي منكو قلماس

[Öd geçer kişi tuýmas, ýalyňuk ogly meňgü galmas].

(Wagt geçer, kişi duýmaz, adam ogly baky galmaz).

¹ Bagyrda emele gelip, öt haltasynda ýygnanýan suwuklyk.

أود ud: sygyr (çigilçe). أود يىلى [ud ýyly] – sygyr ýyly, türkleriň on iki sany müçe ýyllarynyň biriniň ady.

أور at: Gyzylymtyl-goňur reňkli at.

أور ör: Donuň goltuk asty ýanlary. (waw harpy inçe, uzyn aýdylýar [«ö» harpy ýaly]).

اير ir: Buraw, deşmek üçin gural.

اير ir: Ýer. Kābir dillerde يير *yir*, *yer* hem diýilýär.

أوز öz: Ýag. (ilkinji harp inçe aýdylýar). أوزلۇك *Özlüg aş* - «Ýagly nahar».

أوز öz: Öz, özi.

كۆزگۈلۈك تۇنۇغ اوزۇنۇك كا * تاتلىغ اشيغ اذيتقا
توتغىل قۇنۇق اغيرلىغ * يذسۇن جقينيك اذوتقا

[Görklüg tonug özüňge,

Tatlyg aşyg azynga,

Tutgyl gonuk agyrlyg,

Ýazsun çawyň buzunga].

Goşgynyň manysy: Owadan donuňy özüň geýin. Datly tagamlaryňy özgeleriň paýyna goý. Adyňy-abraýyňy ulus illere ýaýary ýaly, myhmanyňa hezzet-hormat et.

أوز öz: Jülge, iki dagyň arasyndaky dere. تاغ اوزي *Tag özi*-dag deresi, dag jülgesi.

أوز öz: Öz, özüňki, garyndaş, ýakyn, golaý. اوز كشي *Öz kişi* - «Ýakyn adam, garyndaş adam». بۇ بىزنىڭ اوز كشي اول *Bu bizniň öz kişi ol* - «Bu biziň öz adamymyz, ýakyn garyndaşymyz».

أوز öz: Yürek we garna degişli ähli agzalar, iç. اوزۇم اغرىدي *Özüm agrydy* - «Garnym agyrdy, içim agyrdy».

أوز öz: Agajyň maňzy, dānesi, çigidi. يغاچ اوزي *Ýygaç özi* – agaç dānesi. Hurma agaçlarynyň başynda gögerýän ak pür ýaly zatlar.

اوز كىشى uz kişi: U:z, çeper, ussat, eli hünärli adam.

اوز قۇتقى Öz gonugy: Göwräniň içinde terpenýän zat, jan, ruh. Aşakdaky beýtdе hem şol jan göz önünde tutulýar:

بَرْدِي كُوزُوم يَرْقِي

أَلَدِي أَوْزُوم قُنْتَقِي

قَنَدَا ارْنَج قَنْيَقِي

أَمَدِي أَوْذِينَ اَوْذَغُرُور

[Bardy gözüm ýarugy,

Aldy özüm gonugy,

Kanda erinç ganygy?

Emdi uzyn ozgarur].

Goşgynyň manysy: Gözümiň guwanjy gitdi. Ol gitdi, meniň janym hem gitdi. Ol bu wagt nirelerde gezip ýörkä? Ol meni ukudan aýyrdy.

إِيشُ iş: Iş, amal. نَا إِيشُنْكَ بَارْ *Nä işiň bar* - «Näme işiň bar? Näme ýumşyň bar?»

إِيشُ eş: Ýoldaş, dost, hemra. إِيشْلِكْ *eşlig* – ýany jynly, ýoldaşly, eýeli adam.

أَيْنُكَ إِيشُنْ كَحُورْدُومُ

إِيشِينْ يَمَا فَحُورْدُومُ

أُولُومُ أَوْتِنْ إِيجُورْدُومُ

إِيجْتِي بُلْبُ يُوزِي تُرْنُ

[Anyn işin geçürdüm,

Eşin ýeme gaçurdum,

Ölüm otyn içurdüm,

Içti bolup ýüzi türin].

Goşgynyň manysy: Meni ony öldürip, işini gördüm. Ýanyndaky ýoldaşyny hem gaçyrdym. Ölüm şerbetini içirdim. Ol bolsa ýüzüni бүрüşdirip içdi.

أَوْغُ ug: Çadyryň depesindäki ağaclar, çybyk gapyrgalar.

اُوك ok: Miras paýy. اُنْكَاز بِيَر اُوك تَكْدِي *Aňar bir ok tegdi* - «Oňa mirasdan bir paý düşdi».

اُوك/اُوك: Akyl we paýhas. Akylly, paýhasly, ýaşuly adamlara اُوكا *öke* diýilýär. Orta ýaşyny ýaşan, ulalan her bir haýwana اُوك *ök* diýilýär. Dört ýaşyny dolduryp geçen ata hem اَت *ök at* diýýärler.

اِيك ik: Ik. Ýüp egirmek üçin gural. يِيك *Ýik* diýibem aýdylýar.

اِيك ig: Ig, kesel.

اُول ul: Diwaryň binýady, düýbi. تَام اُول *Tam uly* - diwaryň düýbi.

اُول öl: Ö:l. اُول تَاتْ Öl neň - «Öl zat». اُول تُون *Öl ton* – öl, çygly don. Bu söz oguzlarda ulanylmaýar.

اِيل i:l: Il, welaýat. بَك اِيل *Beg ili* - «Begin garamagyndaky il».

اِيل i:l: Açyklyk, boşluk. فَغ اِيل *Gapug ili* - «Gapynyň agzyndaky boşluk, giňişlik».

اِيل i:l: Atyň bir ady. At türkmeniň ganatydyr. Türkmenler atbakara اِيل بَشي *il başy* diýýärler. Aslynda bu söz «welaýatyň, ilin başy» diýmekligi aňladýar. Ýöne, bularda ilbaşy diýlende, diňe atbakar göz önünde tutulýar.

اِيل il: Iki begin il bolmagy, ýaraşmagy. اِيكِي بَك بِيَر اِيل بُلْدِي *Iki beg birle il boldy* - «Iki beg biri-biri bilen il boldy, ýaraşdy».

اِيل el: اِيل كِشي *El kişi* - «Biderek,pes adam». اِيل قُوش *el guş* - gyrgy.

اُوم um: Aşgazan bozuklygy. اَر اُوم بُلْدِي *Är um boldy* - «Adamyň aşgazany bozuldy, köp et iýmekden mädesi tutuldy».

اُون on: On (san birligi).

اُون ün: Üýn,ses (uzyn hem, gysga hem aldylýar).

اُون un: Un.

اين in: اين يير *In ýir* - «Oý ýer, pes ýer». اين يوق *In-ýok* - iniş-çykyş, pes-belent.

اين in: In. بُوز اينى *Bu büz ini näçe* - «Bu biziň ini näçe?»

اين in: Hin. Arslanyň, tilkiniň we her bir ýyrtýjy haýwanlaryň süreni, hini. Muňa *Ýin* hem diýilýär.

اين in: Goýun çöri. *Ýin* hem diýilýär.

BU BÖLÜMİN DÖRTLÜLERİ

اوي oý: Oý.

اوي oý: اوت *Oý at* - «Dor at».

Bu bölümün ortasy säkinli sözleri tamam boldy.

ORTASY HEREKETLI SÖZLER BÖLÜMİ

فَعْلٌ ، فَعِلٌ ، فَعِلٌ

ÝALY ORTASY HEREKETLI SÖZLER BÖLÜMİ

أَوْحَ öçüt: Öç, kitüw, duşmançylyk. Munuň asly *öç* sözüdir.

أَزُت azut: Owuç. *Bir azut neň* - «Bir owuç zat».

أَرُت arut: آرٹ اُت *Arut ot* - «Üstünden ýyl aşan ot, gury saman».

أُغُت ugut: İçgi ýasalýan hamyryň bir görnüşi. Bu şeýle taýýarlanylýar. Birnäçe dermanlyk zatlary ezip, ony arpa uny bilen garyşdyrýarlar. Emele gelen hamyr pisse ýaly togalajyk edip kesmeli we guratmaly. Soňra bugdaý bilen arpany gaýnatmaly. Soňra hamyry gowy edip ýenjip, owratmaly we ýaňky togalajyklaryň üstüne bişen bugdaý guýmaly. Soňra şu bugdaý bilen hamyr alşar ýaly, olary bir arassa gaba guýup, üç gün goýmaly. Üçülenji gün ony gapdan çykaryp, güpe guýmaly we

mazalyja alşar ýaly, şol ýagdaýynda on gün saklamaly. On günden soň üstüne suw guýup, ony süzmeli. Ana, şeýdip bugdaý içgisi taýýar bolýar.

اَفَتْ ewet: Hawa. Üç hili aýdylýar. Ýagma, tohsy, gypjak boýlary اَفَتْ ewet, oguzlar اَمَتْ emet, اَوَتْ evet, beýleki türkler يَمَتْ ýemet diýýärler.

اَفَتْ uwut: Utanç, haýa.

اَفَتْ uwut: Nahara ýa-da begiň ýanyna çakylyk.

اَكَيْت egit: Göz degmezligi we a:l kakmazlygy üçin çagalaryň ýüzüne çalynýan zat.

Bu derman zagpyrana birnäçe zatlar goşmak bilen taýýarlanylýar.

اُكُت ögüt: Öwüt.

اَلْغِيلُ اُكُتْ مَنَدِيْنُ اُغُولُ اَزْدَمُ تِيْلَا

بُوَيْدَا اَلْوَغُ بِلْكَا بُلْبُ بِلْكَيْنِكَ اُولَا

Algyl ögüt menden ogul erdem tile,
Boýda ulug bilge bolup, bilgiň üle.

(Algyn öwüt menden, oglum, edep-terbiýe dile.

Iliňde uly alym bolup, bilimiňi üle).

/Eý oglum, menden öwüt al, edep-terbiýe gözle. Iliňde uly alym bolup, olara paýhas we edep paýla/.

اُكَيْت ügit: Bugdaý we bugdaýa meňzeş zatlary üwetmek.

اُكَيْتِي ügitçi: Un üweýän adam, degirmençi.

اَكَتْ eket: Nika gijesi gelniň ýany bilen iberilýän hyzmatçy aýal.

اِكَيْت ikit: Ýalan (oguzça). اِكَيْتْ سَوَزْ Ikit söz - «Ýalan söz».

اَلْتُ ölüť: Biri-birini öldürme, öldürişme, söweş. Ganhora اَلْتُجِي ölüťçi diýilýär.

اَلْتُ ölüť: اَلْتُ اَرْ Ölüť är - «Tapdan düşen, garry adam».

اَتَاجُ ataç: اَتَاجُ اُغُولُ *ataç ogul* - Her kime özünü ata ýaly söýdüren, özünü ýaşuly, ilin baştutany ýaly alyp barýan çaga.

اَتَاجُ atyç: Çagalaryň hoz atyp oýnaýan oýun çukury.

اَشَاجُ aşyç: Gazan, sa:ç.

اَشَاجُ اَيُورُ تُؤُمُ اَلْتُونُ

فَاجُ اَيُورُ مَن قَيِّدا مَن

Aşyç aýur: «Tübüm altyn».

Kamyç aýur: «Men kaýda men?»

(Gazan aýdarmyş: «Düýbüm altyn»).

Çemçe aýdarmyş: «Men niredekäm?»)

Bu nakyl özünü tanaýanlaryň ýanynda öwünýän adam babatynda ulanylýar.

اَكْجُ ekeç: Özünü aldyran, kiçijikliginde akyly-huşy bilen tapawutlanýan gyz.

Gyzjagaza söýgi bilen aýdylýan söz hem şeýledir.

اَمَاجُ amaç: Nyşana, maksat.

اَمَاجُ amaç: Goş öküz, ekerançylyk gurallary.

اَلْجُ ulyç: Çagalara söýlüp aýdylýan, mähirli söz. اُلْجُمُ *Ulyjym* - «Oguljygym!

Çagajygym!» (garlykça).

اَنَاجُ eneç: Her kime özünü ene ýaly söýdüren, kiçijikliginden meniklije bolan gyz.

Gyzjagazlara söýgylilik bilen ýüzlenilende hem şu söz ulanylýar.

اَنُجُ enüç: Göze inen perde.

اَغْرُ agyr: Agyr, her zadyň agyry. «Halkyň ýa-da begin sylaýan adamsyna» اَغْرُلَيْغُ كِشِي

Agyrlyg kişi diýilýär. تَنْكُرِي مَنِي اَغْرُلَادِي *Taňry meni agyrlady* - «Taňry meni sylady».

Gijäniň bir bölegi geçip, il ýuwaşap, aýak ýygnansa اَغْيَرُ اَزَاكُ اَمْرُلْدِي *Agyr azak emrildi* -

«Agyr aýak togtady, ýygnandy» diýilýär. Bu agyr, haýal ýöreyän adamyň hem öz menziline, barjak ýerine ýetendigini aňladýar.

أَغِير agyr: أَغِير تَاتَاكْ *Agyr neň* - «Gymmat, gymmatbahaly zat».

أُغَر ugar: أُغَر أَت *Ugar at* - «Alny sakar, depel at». Bu sözüň aýdylyşy-da, ýazylyşy-da arapça meňzeş; diňe arapçada birinji harp üstünli, türkçe-de bolsa oturlydyr.

أُغُر ugur: وَاگت. نَا أَغُرْدَا كَلْدِيْنَكْ *Nä ugurda geldiň* - «Haçan geldiň? Haýsy wagtda geldiň?»

أُغُر ugur: دَوْلَت. بَلْكَ أَغُرِيْنْدَا مَنِيْكَ اِيْشِيْمْ اِيْتِلْدِي *Beg ugrynda meniň işim etildi* - «Begiň döwleti saýasynda işim ugruna boldy».

أُغُر ugur: Bir iş üçin amatly pursat, mümknçilik. بُو اِيْشْ اُغُرْلُغْ بُلْدِي *Bu iş ugurlyg boldy*- bu iş öz wagtynda, göwnejaý boldy.

أُغُر ugur: Öwez, derek, başma-baş (oguzça). أَتْغَا أَغُرْ اَلْدِيْمْ *Atga ugur aldym* - «Atyň öwezini aldym».

أُغُر ugur: Haýyr-bereket (oguzça). Ýolagça: يُولُ أَغُرْ بُلْسُونْ *Ýol ugur bolsun* – Ýörejek ýollaryň haýyrly we bereketli bolsun! diýilýär. Bu söz diňe sapara, ýola çykan ýolagçylara aýdylýar.

أَكِر egir: Garnagyra em hökmünde ulanylýan bir ösümlik. نَاكِلْ: أَكِرْ بُلْسَا اَرَّ اَلْحَمَاسْ *Nakyl: Egir bolsa är ölmez*- Adamyň ýanynda dārisi bolsa, ol garnagyrydan ölmez. Ony içer we gutular.

Bu nakyl zerurlyk ýüze çykmazdan ozal taýýarlykly bolmagyň gerekdigini bildirmek üçin ulanylýar.

أُگُر ügür: Dary (Oguzlardan beýleki türkleriň dilinde).

أُگُر ügür: يَاغُ أَكُرِي *Ýag ügüri* - «Künji» (Oguzça).

أُگُر ögür: Goýun, keýik, bagyrtlak guşy, çory, düýe ýaly haýwanlaryň üýşmegi, sürüsi.

أَمِير emir: Gyraw, ümür, duman (oguzça).

أُبُر obuz: Gaty ýer. أُوِيْ أُبُرْ *Oý-obuz* - «Beýikli-pesli».

اَتَر atyz: Iki dere arasyndaky atyz, ekin meýdany.

اُجُز ujuz: اُجُز تاشك *Ujuz neň* - «Arzan zat». Har we gowşak adama-da اُجُز *ujuz* diýilýär. بَك اَبِي اُجُز لَادِي *Bek any ujuzlady* - «Beg ony harlady, pesledi, kemsitdi».

اُز uzuz: Gotur. *Nakyl*: تِلْكُو اُوز اِيْنْكَ اُزْسا اُزْ بُلُوْر *Tilki öz inge üirse, uzuz bolur* - «Tilki öz hinine üyrse, gotur bolar».

Bu nakyl ilini-gününi, ýurduny inkär edýän, ondan aýp gözleýän adam babatynda aýdylýar.

اَدِز eziz: Beýik ýer we her bir beýik zatlar.

اَدِز eziz: اَدِز تَاغ *Eziz tag* - «Kötel dag, geçip bolmaýan dag».

اَعُز aguz: Owuz, täze guzlan malyň ilkinji süýdi. Bu sözüň ahyry ز že bilen aýdylýar. Ony ز z bilen ýazyp hem bolýar.

اَعِز agyz: Derýanyň, suw meşiginiň, küýzäniň, güpüň we guýynyň agzy.

اَعِز agyz: Adamyň we haýwanyň agzy. *Nakyl*: اَعِز يِيْسا كُوْر اُيَاْدُوْر *Agyz iýse, göz uýazur* - «Agyz iýse, göz utanar». Birinden sowgat alyp, onuň işini bitirip bilmedik adama aýdylýar.

اَعُز oguz: Türkleriň bir taýpasy. Oguzlar türkmenlerdir. Bular ýigrimi iki boýdur, olaryň hersiniň aýratyn belgisi we mallaryna salýan tagmasy bar. Olar biri-birini şular boýunça tanaýarlar.

Birinjisi hem-de ýolbaşçylary قِيْنُ *kynyklardyr*. Döwrümüziziň soltanlary şulardandyr. Mallaryna salýan tagmalary şudur: ٭

Ikinjisi - قِيْغُ *gayyg-gaýalar*. Tagmalary: ٭٧٭

Üçünjisi - بايُنْدُر *baýundyr-baýyndyrlar*. Tagmalary: ٭

Dördünjisi - اِيْفا *ywa-ywalar*. Bulara يِيْفا *yýwa* hem diýilýär. Tagmalary: ٭

Bäşinjisi - سَلْغُر *salgur-salyrlar*. Tagmalary: ٭

Altynjysy - افشار *afşar-owşarlar*. Tagmalary: ٱ

Ýedinjisi - بگتيلي *begtili-begdililer*. Tagmalary: ٥٨

Sekizinjisi - بگدüz *bükdüz-bükdüzler*. Tagmalary: ٥٢

Dokuzynjysy - بايات *bayat-bayalar*. Tagmalary: ١٢٩

Onunjysy - يازغر *yazgyr-yazyrlar*. Tagmalary: ٧٧

On birinjisi - ايمر *eýmür-eýmirlar*. Tagmalary: ٩

On ikinjisi - قارابلك *garabölük-garabölükler*. Tagmalary: ١٠٩

On üçünjisi - القابلك *alkabölük-alkabölükler*. Tagmalary: ١١٩

On dördünjisi - اگدر *igdir-igdirler*. Tagmalary: ١٢٩

On bäşinjisi - اير *üregir-üregirler*. Bulara *yüregir* hem diýilýär. Tagmalary:

١٣٩

On altynjysy - توتىغا *tutyrga-tutyrgalar*. Tagmalary: ١٤٩

On ýedinjisi - الالوندلغ *ulayundlug-ulayundluglar*. Tagmalary: ١٥٩

On sekizinjisi - توتىر *tüger-tügerler*. Bu söz käte waw harpy taşlanyp *ýaly* hem ýazylýar. Tagmalary: ١٦٩

On dokuzynjysy - بچنك *beçenek-beçenekler*. Tagmalary: ١٧٩

Ýigriminjisi - چوئدار *çuwaldar-çuwaldarlar(çowdurlar?)*. Tagmalary: ١٨٩

Ýigrimi birinjisi - چپني *çepni-çepniler*. Tagmalary: ١٩٩

Ýigrimi ikinjisi - چاركلغ *çaruklyg-çaryklylar*. Bularyň sany az bolansoň, tagmalary belli däl.

Mahmyt [Kaşgarly] şeýle diýýär: Adamlaryň bu taýpalary bilmäge mätäçdigi üçin olary birme-bir beýan etdim. Tagmalar olaryň haýwanlaryna, atlaryna we ulag mallaryna ýörite alamat hökmünde salynýar. Mallar garyşyp-gatyşsa, her boý öz malyny tagmasyna görä tanaýar.

Ýokarda beýan eden taýpalarym esasy, asyl köklerdir. Soňra bu taýpalaryň her biri ownuk-iri köpsanly tirelere we şahalara bölünýär. Sözümi gysgaltmak maksady bilen, olaryň ählisini sanamadym. Taýpalaryň atlary olaryň gadym döwürlerdäki nesilbaşy atalarynyň adyndan gözbaş alýar. Araplarda hem tire-taýpa atlary edil şunuň ýaly: بَنُو سَلِيم [benu Selim]-«Selimiň ogullary», بَنُو خَفَاجَةَ [benu Hafaje] - «Hafajäniň ogullary» ýaly atlandyrylýar.

أَكُوزُ öküzü¹: Derýa; Jeýhun we Ýewfrat ýaly uly derýalara berilýän umumy at. Oguzlarda bu söz anyk bir derýa ady hökmünde ulanylýar we ol بَنَاقُت Benegit derýasyny aňladýar, olaryň ýaşaýan oguz şäheri hem şonuň boýunda ýerleşýär. Göçme oguzlar hem şu derýanyň iki ýakasynda düşleýärler.

Türk diýaryndaky ençeme derýalaryň we çaýlaryň adynda hem öküzü sözi ulanylýar. Serhetýaka sebitde ýerleşen bir şähere اِكِي اُكُوزُ Ikiöküz diýilýär. Sebäbi bu şäher iki sany uly derýanyň: اِلَا Yla we يَافُنْجَ Ýafynç derýalarynyň aralygynda ýerleşýär.

أَكُوزُ öküzü: Öküzü. Nakyl: اُكُوزُ اَذَاقِي بُلْغُنْجَا بُرَاغُوبْشِي بُلْسَايِيك Öküzü azagy bolgynça, buzagu başy bolsa ýeg - «Öküziň aýagy bolandan, buzagyň (göläniň) başy bol». Bu nakylde kimdir birine tabyn, garaşly bolanyňdan öz-özüni ýöretmegiň, özbaşdak bolmagyň haýyrlydygy ündelýär.

اَوُس awus: Mum. (Bulgarça).

اَوْلَس öles: اَوْلَس كُوزُ [Öles göz] - süzülip duran göz, ýakymly göz, humarly göz.

Goşgy:

بُلْنَاز مِينِي اَوْلَس كُوزُ

¹ Bu sözi «ögüz, ügüz» ýaly hem okap bolýar. Gadymy ýunan çeşmelerinde bu söz «Oks» ýaly berilýär we anyk Amyderýa göz önünde tutulýar. Gadymy oguz-orhon ýazgylarynda «ügüz» diýlip berlipdir. Çeşmelerde beýan edilen bu derýanyň gadymy ady hem türkmençe bolup çykýar.

قَرَا مَنَكِيْز قِيْزِيْلَ يُوْزُ

اَنْدِيْن تَمَارْ تُوْكَالْ تُوْزُ

بُلْنَابْ يِنَا اَوَّلْ فَجَارْ

Bulnar meni öles göz,

Gara meñiz, gyzyl ýüz,

Andyn tamar tükel tüz,

Bulnap ýene ol gaçar.

Bu humar gözli näzenin nurly ýüzündäki gara haly bilen meni ýesir etdi. Onuň gözel ýaňaklaryndan gözellik damyp duran ýaly. Ol meni bendi edýär we ýene-de gaçyp gidýär.

اُپُشُ öpüş: Öpüş, posa.

اَتِشُ atyş: Atyş, ok atyşma.

اَتِشُ Atyş: Adam ady.

اُتُشُ Utuş: Adam ady.

اُتُشُ ötüş: Ötüş, oýun ady (elibi inçe aýdylýar). Çagalar tegelek halka bolup oturýarlar. Olaryň biri gapdalyndakyny hürsekleýär we: اُتُشُ اُتُشُ «Ötüş, ötüş», ýagny «Sen hem gapdalyňdakyny dürt!» diýýär.

اِتِشُ itiş: Itme, itişme, iki adamyň el bilen birek-biregi itişmegi.

اُجِشُ öjeş: Öjeşme, basdaşlyk etme. اُولُ مَنِئِكَ بِيْزَلَا اَوْجِشْدِي [Ol meniň birle öjeşdi] - «Ol meniň bile öjeşdi».

اَدَشُ adaş: Dost, ýoldaş.

اِدِشُ idiş: Käse, bulgur. Ýagma, tohsy, ýemek, oguz, argu dillerinde suw gaby, gap-gaç, jam, okara ýaly zatlaryň ählisine اِدِشُ idiş diýilýär.

اَرِشُ eriş: Eriş, ýünden inçe egrilen ýüplük. اَرِشُ اَرْقَاغُ [Eriş-arkag] - «Eriş-argaç, biri-biriniň üstünden geçýän».

أُرُشُ uruş: Uruş; tersleşik, dawa-jedel.

أَغِشُ agyş: Agyş, aşma, ýokary galyş.

أُعُشُ oguş: Garyndaş, kowumdaş, ildeş.

أَوْشُ owuş: Uşak, bölek, owuntyk. أَوْشُ أَمَّاكُ [Owuş etmek] - «Çörek owuntyklary».

أَفُشُ okuş: Paýhas, üşük, zehin, aň-düşünje. أَفُوشُ لُغُ كِشِي [Okuşlug kişi] - «Zehinli adam».

أُكُشُ öküş: Köp, kân. أَكُشُ تَاتُكُ [Öküş neň] - Köp zat. *Nakyl*: تِيرِيكُ أَسَنُ بُلُسا تَانُكُ أَكُشُ كِرُورُ [Tirig esen bolsa, taň öküş görür] - «Diri esen bolsa, taňlygy köp görer».

أُكُوشُ öküş: Kejir, kesir, sarç. أَكُوشُ يَلُقي [Öküş ýylky] - «Häsiýetsiz haýwan; sarç, kesir haýwan».

أَلِشُ alyş: Suwuň çogup çykýan we howuza guýýan ýeri.

أَلُشُ Aluş: Kaşgarda bir obanyň ady.

أَلِشُ alyş: Bergiliden hasap soramak, algyňy talap etmek. أَكِشُ بِيرِيشُ [Alyş-beriş] - «Algyny almak, bergini bermek».

أُلُشُ ülüş: Ülüş, paý. Bu ýerdäki ش ş harpy aslynda ك k [ülük] bolmaly.

أُولُكُ ülük: Paý, ülüş, nesibe. Ş we k harplarynyň çalyşmagy arap diline hem mahsusdyr. Mejnunyň جِيدُهَا وَ جِيدُشُ عَيْنَاهَا [fe-áynäş aýnähä we jiduş jidühä] –«*seniň gözleriň onuň gözleri, seniň gerdeniň onuň gerdeni ýaly*» sözlerindäki عَيْنَاهُ «aýnäş» we جِيدُشُ «jiduş» sözleri aslynda عَيْنَاكُ «aýnäk» we جِيدُكُ «jiduk» bolmalydyr.

أُلُشُ uluş: Oba (çigilçe). Balasagun bile onuň ýanyndaky argu sebitlerinde bu söz «şäher» manysyny berýär. Şonuň üçin Balasagun şäherine فُوزُ أُلُوشُ *Guz uluş* hem diýilýär.

أُلُشُ ülüş: Ilat arasynda paý üleme, paý bölme (Bu ýerdäki ش ş harpy hem aslynda ك k bolmaly). Arap dilinde hem şeýledir. Gurhandaky رَبُّكُ [rabbuki] we تَحْتَكُ [tahteki]

sözlerini kābir ýerlerde قَدْ جَعَلَ رُشِيَّ تَحْتِ سَرِيَّا [kad ja'ale rabbuşi tahteşi seriýýen] ýaly hem okaýarlar.

اَجْعُ açyg: Han peşgeşi, şa serpaýy. حَانَ مَنكَ اَجْعُ يَزْدِي [Han maña açyg berdi] - «Han maña serpaý berdi».

اَجْعُ açyg: Gurply, naz-nygmatly, bolelin. اُؤْزُنْكِ اَجْعِلْ تَت [Özüňni açyglyg tut] - «Özüni ýagşy tut, ýakymly iýmitler bilen besle».

اَجْجُ ajyg: Ajy, her bir ajy zat.

اَذْغُ azyg: Aýy. *Nakyl*: اَفْجِي بِنَاْلٍ بِلْسَا اَذْغُ اَنْحَا يُولُ بَلِيْر [Awçy näçe al bilse, azyg ança ýol bilir] - «Awçy näçe al bilse, aýy şonça ýol biler». Bu nakyl iki sany mekir adam biri-birine uçaşan mahaly aýdylýar.

اَذْغُ azyg: Aýyk, sersag; serhoşlykdan aýňalan. اَسْرُكُ اَذْغُ [Esrük-azyg] - «Serhoş-sersag».

اَذْغُ Azyg: Biziň ilimizde bir obanyň ady.

اُذْغُ ozog: Oýa, hüşgär, duýgur, seresaply, eserden. اُذْغُ آر ozog är - *eserden adam*. اُذْغُ كُونْغُولْلُوكُ آر Ozog köňüllüg är - «Oýa köňüllü, duýgur, zehinli adam».

اَرْغُ aryg: Çadyryň matasy, örtgüsi. (barsgança).

اَرْغُ aryg: Ary, arassa. اَرْغُ تَانْثُ [Aryg neň] - «Arassa, ary zat».

اُرْغُ urug: Çigit, tohum, däne, maňyz. اُرْغُ اَكْتِي [Urug ekti] - «Tohum ekdi». اُرْغُ تُرْغُ [urug-turyg] – garyndaşlar, tohum-tiç.

اَزْغُ azyg: Azy diş, gyýak diş.

اَسْغُ asyg: Girdeji, gazanç, düşewünt.

اُسْغُ osug: Bir zadyň başga zada öwrülmegi, uýgunlaşmagy. [Bu iş اُيْشُ اُسْغِي مُنْدَغُ] [Bu iş osugy mundag] - «Bu işiň çäresi, alajy şeýle».

اَلْغُ alyg: Her bir zadyň erbedi, ýaramazy (oguzça we gypjakça).

اُلْغُ ulug: Her bir zadyň ulusy, beýigi.

أَلْعُ لَوْعُ بُلْسَا سَنُ أَدُكُو قِلِين

بُلْغِيلُ كَشِيكُ بَكَلَارُ قَتْنُ يَخْشِي أُولَانُ

[Uluglugug bulsa sen, ezgü kylyn,
Bolgyl kişig, begler gatyn ýahşy ulan].

Abraý ýa-da mertebe tapsañ, gylygyňy gözelleşdir, özüňi ýagşy alyp bar.
Begleriň ýanynda ýagşylyk ediji, il-günüň haýyşyny bitiriji adam bol.

الْيُ ylyg: Ýyly, mylaýym. الِغُ سُوف [Ylyg suw] - «Ýyly suw». Asly يِلْغُ ýylyg bolmaly.

أُجُكُ açuk: Açyk, her bir açyk we aýdyň zat. أَجُكُ قُبُعُ [açuk gapug]- Açyk gapy. أَجُكُ كُوكُ [Açuk gök] –açyk asman, bulutsyz asman. أَجُكُ إِشْ [Açuk iş] - «Açyk, aýdyň-düşnükli iş».

أُجُكُ ojak: Ojak.

أُجُكُ açyk: Uly dogan, aga, gardaş. Hakanly türkler özlerinden uly agalaryna ¹ اِجْغِمُ [yçygym] diýip ýüzlenýärler. ق g harpy diňe birinji ýöňkemedede ulanylýar. Başga birine ýüzlenilen halaty *seniň agaň* manysynda أَجْغَنُK [açygyň] diýilmeýär.

أَذُكُ azak: Aýak.

أَذُكُ azuk: أَذُكُ نَاتُكُ [Azuk neň] - «Näbelli, nämälim zat». Ol aslynda أَغْدُكُ [agduk] - «özgerýän, üýtgeýän» diýen sözden bolup, asyl köki أَغْدِي [Anyň meňzi agdy] –Onuň reňni üýtgedi» diýen sözden alnandyr. Sözleýişde ýeňillik üçin غ g harpy düşürilipdir.

أَذُكُ uzyk: أَذُكُ آرُ [Uzyk är] - «Ukuçyl adam».

أَذُكُ yzuk: Her bir mübärek, gutly, mukaddes, bereketli zat. Aslynda öz ugruna goýberilen haýwana أَذُكُ yzuk diýilýär. Bu mallara ýük urulmaýar, süýdi sagylmaýar,

¹ Golýazma nusgasynda bir nätakyklyk bar. Bu söz ilki اِجْغِمُ içigim ýaly berlipdir. Emma aşak ýanynda أَجْغَنُK açygyň görnüşinde gelýär.

ýüňi gyrkylmaýar. Ol eýesiniň niýetlän bir zady (meselem nezir, sadaka) üçin saklanylýar. Hut şonuň üçinem mübärek, mukaddes hasaplanýar.

اُزُك yzuk: uzyn, kötel. اُزُك تَاغ [Yzuk tag] - «Geçip bolmaýan, kötel dag».

اُزُك aryk: Ýap, aryk. *Nakyl*: اُزُك دا اُوتُك اُوتُك اُوتُك [Agylda oglak togsa, arykda oty öner] - «Agylda owlak dogsa, arykda oty öner». Bu nakyl azyk gaýgysyny çekme, rysgaly alada etme diýen manyda ulanylýar.

اُزُك aruk: argyn, ýadaw. اُزُك آر [Aruk är] - «Argyn adam».

اُزُك Aruk-turuk: Fergana bilen Kaşgar aralygyndaky bir dag geçidiniň ady.

اُزُك aryk: Arryk, hor, hor-homasy (oguzça we gypjakça).

اُزُك uruk: Urgan, ýüp, tanap.

اُزُك azuk: Duýdansyz, haýsy tarapdan gelendigi näbelli, garaşylmaýan. اُزُك [Azuk ok] - «Çawan, çawyp düşen ok, kimiň atandygy näbelli ok».

اُزُك azuk: اُزُك مُنُك [Azuk munk] - «Gaçan, azaşan, ýoldan çykan».

اُزُك Azak: Uly oguz begleriniň biriniň ady.

اُزُك azuk: Azyk, iýmit, azyk-owkat. *Nakyl*: اُزُك اُزُك اُزُك اُزُك [Sartnyň azugy aryg bolsa, ýol üze iýr] - «Söwdagäriň azygy arassa bolsa, ýol üstünde iýer».

Bu nakyl özüni aşa öwýän, amanata haklydygyna dawa edýän, emma sözünü subut etmeli bolanda gaçgalaklaýan adam babatynda ulanylýar.

اُزُك uzak: Uzak, uzaga çeken. اُزُك اِش [uzak iş] - uzaga çeken iş. اُزُك بَرْدِي [Ýalawaç uzak bardy] - «Ýumuşa iberilen adam gijikdi, haýal bardy».

اُزُك ozok: Öňdeligi saklaýan, ozýan, ýyndam. اُزُك اَت [Ozok at] - «Ozgur, çapgyr at».

اُشُك aşak: Aşak; düýp, ast (oguzça).

اُشُك aşuk: Adamyň topuk süňki.

اُشَقْ uşak: Uşak, maýda, ownuk. اُشَقْ تاتك [Uşak neň] - «Ownuk zat». اُشَقْ اُغْلان [uşak oglan] –«kiçijik çagalar, oglan-uşak». اُشَقْ اوتُنك [Uşak otuň] - «Uşak odun». Uşak sözi elmydama köplük sanda ulanylýar. Ol birlik sanda ulanylmaýar.

اَشُقْ aşuk: Demir başgap, tuwulga. Aslynda bu söz يَشُقْ ýaşuk bolmaly. Başyndaky ا a ي ý harpdan öwrülen. يَلْمَعِي we اَلْمَعِي ýaly käbir arap sözlerinde hem şeýle bolýar.

اَعُقْ oguk: Kiçeňräk köwüş, mesiniň üstünden geýilýän ädik.

اِفُقْ ywyk: Çöllerde, sähralarda, gyrlarda ýaşaýan keýik, jeren.

اَلُقْ aluk: Takyr kelle, kel, saçsyz (oguzça). اَلُقْ آر [Aluk är] - «Kel, saçsyz adam».

اَلُقْ oluk: Agajyň töňnesinden oýulyp ýasalýan, üzüm şerbedini sowatmak we haýwanlary suwa ýakmak üçin ulanylýan ahyr; ýalak.

اَلُقْ oluk: اَلُقْ تُون [Oluk ton] - «Köne, soluk don». Könelen, solan zatlar hem اَلُقْ oluk diýilýär.

اَلُقْ oluk: Kiçeňräk gaýyk. Sözüň asly «ahyr, ýalak» manyly sözden gelip çykan.

اَلُقْ oluk: Atyň gerşi. اَلُقْ يَغْرِي اُغُولُ قا قَلِيلُ [Oluk ýagyry ogulga galyr] - «Geriş ýagry ogla galar».

اَلِقْ alyk: Guş çünki (oguzça).

اَنُقْ anuk: Taýýar, taýyn, bar zatlar. اَنُقْ تاتك [Anuk neň] - «Bar bolan zat, bar zat».

Nakyl: اَنُقْ اَتْرُو تُتْسَا يُوقَا سَانْمَسْ [Anuk ötrü tutsa, ýokga sanmas] - «Baryndan berilse, «ýok» saýylmaz». Bu nakyl öý eýesiniň myhmana güýji ýeten zadyny hödür edip biljegi manysynda ulanylýar.

اَبَكْ ebek: Çörek, köke (çagalaryň aýdyşy).

اَتَكْ etek: Etek.

اَتُكْ ätük: Ädik.

أَتَتْ ötük: Arz, arzy-şikayat. Soltana ýazylýan haýyşlar. Aslynda bu söz hekaýa, kyssa manysyny berýär, bir zady hekaýa etmegi, gürrüň bermegi aňladýar.

أَتَتْ ötüg: İçgeçme we gusma. أَتَكَرْ أَتُوكُ تُتَّى [Aňar ötüg tutdy] - «Ony içgeçme tutdy, onuň içi geçdi».

أَتَتْ ütük: Ütük. Egin-eşikleriň epinini ýazmak, tekizlemek üçin gyzdýrylyp ulanylýan demir gural.

أَجْتُ içük: Samyr, senjap ýaly haýwanlaryň derisinden tikilýän geýim, içmek.

أَذِيك üzik: Yşk, muhabbet, joşgunly söýgi.

أُذِيكَ مِينِي قُمِّي

سَقْنَجْ مَنكَ يَمِّي

كُونُكُلُومْ أَتَكَرْ أَمِّي

يُورْ مَنِكَ سَرَعَرُورْ

[Üzik meni gomytty,
Sakynç maňa ýumytty,
Köňlüm aňar emitti,
Ýüzüm meniň sargarur].

Söýgülime bolan küýseg we yşk meni heýjana saldy. Gaýgy-gamlar meniň ýanyma toplandy. Köňlüm oňa maýyl bolany üçin, güýçli yşkdan ýaňa meňzim saralyp dur.

أَرُكْ erük: Erik, garaly, şetdaly ýaly şänikli miweleriň umumy ady. Bular öz aralarynda sypat getirmek arkaly tapawutlandyrylýar.

أَرُكْ [tülüg erük] (tüyli erik) - şetdaly,

أَرُكْ سَارِغْ [saryg erük] - erik,

أَرُكْ قَرَا [gara erük] - garaly.

أَرُكْ örük: Örülen zat. أَرُكْ سَاحْ [Örük saç] - «Saç örümi, örülen saç».

اُركُ örük: Bir ýerde uzak wagtlap saklanmaklyk, örklenmeklik. [Sü on gün örük boldy] - «Goşun bir ýerde on gün saklandy, ýagny hiç ýere gitmän, hiç bir söweş etmän durdy». Beg ýa-da kowum bir ýerde eglense hem şeýle diýilýär.

اُركُ irik: Çygly, öl. اُركُ تاشكُ [Irik neň] - «Çygly zat». اُركُ اُتُونُكُ [Irik otuň] - «Çygly odun».

اُركُ erig: Erän, ergin. اُركُ تاشكُ [Erig neň] - «Ýag we şoňa meňzeş her bir ergin zat». Doňandan soň erän zada-da اُركُ تاشكُ erig neň diýilýär.

اُركُ irük: Diwardaky ýa-da diwara meňzeş zatlardaky jaýryk, gädik, ýirik. *Nakyl:* كُنْدا اُركُ يُقْ بَكْدا قِيْقُ يُقْ [Günde irük ýok, begde gyýyk ýok] - «Günde gädik bolmaz, begde - dänik (sözden dänme)». Bu nakyl begleriň beren sözünden dänmezlikleri üçin aýdylýar.

اُركُ erük: Deri eýlenýän gural. تَرِي اُرُكْلاَدِي [Teri erükledi] - «Deri eýledi» sözi hem şundan ýasalan.

اُركُ erik: اُركُ يُلْقي [Erik ýylky]- «Ýorga haýwan». اُركُ اَتْ [Erik at]- «Ýörgür at».

اُركُ erik: اُركُ اَرْ Erik är - «Dogumly, gaýratly, ugurtapyjy, işbaşarjaň adam». *Nakyl:* اُركُ اِرِينِي يَاعْلِيْعُ اَزْمَكُو باشي قَانْلِيْعُ [Erik erini ýaglyg, ermegü başy ganlyg] - «Edermenini erni ýagly, ýaltanyň başy ganly». Sebäbi gaýratly adam her bir zada çynlakaý çemeleşip, iň datly tagamlary, etleri, ýaglary tapýar. Ýalta bolsa özüniň işýakmazlygy bilen işiň gyrasyndan hem barmaýar we haly haraplykdan ýaňa öz başyny daşlara urup, gana bulaşýar. Bu nakyl ýaltalygy taşlap, her bir işe çynlakaý çemeleşmegi ündeýär.

اُركُ irik: اُركُ تاشكُ [Irik neň] - «Gaty zat». Keliň we goturyň kellesine hem اُركُ irik diýilýär.

اُركُ ezik: Deriniň ýüzündäki uzynlygyna gidýän tyg yzy, çyzyk.

اُركُ üzük/uzuk: Aýallaryň sypaty, halal, arassa aýal, uz, uzuk. اَلْتُونُ اُركُ [altyn üzük]- altyn ýaly tämiz ruhly aýal. اُرْتِينِي اُركُ [ertini üzük] - bedeni dür ýaly tämiz aýal. Seýrek

duşýan, ýeke-täk düre اَرْدِي *erdini* diýilýär. Bu sözdäki د *d* ت *t* harpyndan öwrülendir. Bu lakam, aglaba, çigil aýallary babatynda aýdylýar. Asly *uzlugy* aňladýan اُوْز *uz* we *uk/ok* sözünden alnyp, ك *k* harpy, hut özüni, şol bir zady aňlatmak üçin getirilýär. اَلْ [Ol ärne ök geldür] - «Ol adamyň özüni getir» diýmek. Ýogyn aýdylýan, ق *q* *kap* we غ *gaynly* sözlerde [ök] ýerine [ok] ulanylýar.

اُزُك *üzük*: Ýerden syzylyp çykyp, köl ýaly bolan suw. اُزُك سُوْف [üzük suw] – aýlag suwy, uly çaýlardan aýrylan akym.

اُزُك *özek*: Ýilik, oňurga ýiligi.

اُزُك *üzük*: Harp, bogun. اُزُكلا دِي [Bitik üžükledi] - Harplary we kitaby bogunlap okady. اُزُك [üzük]- Elipbiýiň her bir harpy. اَلْ بُوْنا اُزُك [Bu nä üžük ol] - «Bu nähili harp?». Ol ژ *ž* bilen aýdylýar.

اِسِيْگ *isig*: اِسِيْگ يِر [Isig ýir] - «Ýaýlyp ýatan sähralyk, ýaýbaň düzlük».

اِسِيْگ *ysyg/isig*: Yssy, gyzgyn. اِسِيْگ نَاتَا [Ysyg neň] - «Yssy, gyzgyn zat». اِسِيْگ گُوْن [Ysyg gün] - «yssy gün».

اَشِيْك *eşük*: Egin-eşik, geýim-gejim, ýorgan, ýapynja, üstki geýim.

اَشِيْك *eşük*: Hanlar, begler dünýäden ötende, olaryň hormaty üçin mazarlarynyň üstüne ýapylyp, soňra garyp-pukaralara paýlanyp berilýän ýüpek parça.

اَشِيْك *üşik*: Miweleri urýan aýazly sowuk.

اَلِيْگ *elig*: El, gol. اُوْنُك اَلِيْگ [Oň elig] - «Sag el». Oguzlar muny سَاغ اَلِيْگ *sag elig* diýip aýdýarlar. Türkleriň hemmesi çep ele سُوْل اَلِيْگ *sol elig* diýýär.

اُوْلُك *ölüg*: Öli, jany çykan.

اُوْلُك *ülük*: Nesibe, paý (*elibi* inçe aýdylýar).

اِلِيْگ *ilik*: Ýilik (oguzça). Beýleki türkler يِيْلِيْگ *ýilik* diýýär. Oguz dilindäki يِيْ e ي *y* harpyndan öwrülen.

أَمِكْ *emik*: Emjek, mămə, göwüs. Erkek emjekligine hem أَمِكْ *emik* diýilýär.

أَمِكْ emik: Maýyl, ýyly. [Emik gün] - «ýyly gün». Sowandan soň gyzan we birtap mylaýymlygyny saklaýan zatlara-da *emik* diýilýär.

ئەنۈك *enük*: Et iýýän her bir haýwanyň çagasy, güjük, arslan çagasy. Syrtlan, möjek, it çagasyna-da *ئەنۈك enük* diýilär.

enük: كِرْتَلِكْ أَنْكِي [Kiritlig enügi] - «Kildin dişleri».

ابُل Abul: Biziň ilimizde bir obanyň ady.

آتیل Atil: Gypjak illerinde akýan bir uly derýanyň ady. Bulgar deňzine guýýan bu derýanyň bir goly Rus ülkesine tarap akýar.

آتِلْ سُقَى آقا تُرُوزْ

قِيَا تُبِي قَقَا تُرُورُ

بَلِيقٌ تَلِيْمٌ يَقَا تُرُورُ

كولونك تقي كُشاروز

[Atil suwy aka turur

Ga'ya tübi kaka turur

Balyk telim baka turur

Kölüñ tagy küşerür].

Atıl derýasynyň suwy ýylçyr we kert gaýalaryň düýbi bilen akar durar. Onuň joşan suwlaryndan hasyl bolan bol suwly köllerde balyklar we gurbagalar köpeler.

اَغْلَ agyl: Agyl, mal saklamak üçün ýatak. Oguzlarda اَغْلَ *agyl* sözi - goýun çörünü aňladýar. Bu iki manynyň biri-birine ýakynlygyndan hasyl bolupdyr: Arap dilinde hem ýagşa-da, buluda-da سَمَاء [sema-un] diýilýär.

بو اُغلُ نا تيرُ [Bu ogul: Ogul. Öz ogluñdan beýleki her bir çaga hem *ogul* diýilýär. Bu ogul nã tiýr] - «Bu çaga näme diýýär?». Ogul sözünüň köplügi kadadan çykma hökmünde اُغلان [oglan] ýaly ulanylýar, aslynda, düzgüne laýyklykda اُغلُ لاز [ogullar]

görnüşinde bolmaly. «Erkekler» diýmäge derek hem اَرَن [eren] diýilýär. *Oglan* we *eren* sözleriniň birlik manyda ulanylýan ýerleri hem bar.

اَكِل ökil: Köp (gypjakça). اَكِل كِشِي [Ökil kişi] - «Köp adam».

اَمُل amul: Her bir asuda, ýuwaş, hereketsiz zat. اَمُل [amul]- ýumşak häsiýetli adam sözi hem şu kökden ýasalan söz.

قُنْجَا بَرْدُنْكَ اَيُّ اُغُلْ

اَرْدِيْنْكَ مُنْدا اِنْجُ اَمُلْ

اَتْنُ اَمْدِي سَنُ تُونْكُولُ

قِيلْدِيْنْكَ اَرْسَا قِيلْمَاغُو

[Kança bardyň, aý ogul,

Erdiň munda ynç-amul.

Attyn emdi sen töngül.

Kyldyň erse kylmagu].

Öň öz ýanynda ýaşan, soň bu ýerleri terk edip, çykyp giden, soňra galdyran atyny idäp gelen oglana ýüzlenýär, oňa atyny gaýtaryp bermejek bolýar: «Sen meniň ýanymdakaň gulagyň dynç, göwnüň şatdy. Ýagdaýyň oňat, keýpiň çagdy. Ýeri, onsoň sen neçün menden ýüz öwürdiň?» diýýär.

اَبْمُ öpüm: ýuwdum. بِيْرُ اَبْمُ مُونُ [Bir öpüm mün] - «Bir ýuwdum çorba, bir owurt çorba».

اَتْمُ atym: اَتْمُ اَرُ [Atym är] - «Mergen, ok atmaga ussat adam».

اُورْمُ orum: بِيْرُ اُورْمُ اُتُ [Bir orum ot]-bir orum ot.

اُزْمُ üzüm: Üzüm.

اَغْمُ agym: بِيْرُ اَغْمُ يَرُ [Bir agym ýir] - «Bir gezekde ýokary galyp boljak ýer, aralyk».

اَقْمُ akym: akym, bir akymlyk. بِيْرُ اَقْمُ سُوْفُ [Bir akym suw]- bir akym suw, bir gezekde akyp biljek suw.

اَكِم ekim: ekimlik, ekişlik. بِيْر اَكِم يِر [Bir ekim ýir-] bir ekimlik ýer, bir gezekde ekip boljak ýer.

اُكُم üküm: üýşmek, tümmek. بِيْر اُكُم يَارْمَاق [Bir üküm ýarmak] - «Bir üýşmek pul». Bu söz aslynda *n* bilen «ükün» bolmaly.

اَلْم alym: Algy. Nakyl: اَلْيَمْجِي اَرْسَلَانْ بِيْرْمَچِي سَچْغَانْ [Alymçy - arslan, berimçi – syçgan] - «Algyly - arslan, bergili - syçan». Algyly adam haýbaty bilen arslan ýalydyr. Bergili adam, gorkusy-gaýgysy bilen, syçan ýalydyr.

اُلُم ölüm: Ölüm.

اَتَن atan: Atan, biçilen erkek düýe. Nakyl: اَتَن يُوْكِ اَشْ بُلْسَا اَجْحَا اَرْ كُؤْنُوْر [Atan ýüki aş bolsa, açga az görünür] - «Atan ýüki aş bolsa, aja az görner». Düýe ýüki aş hem bolsa, açlygyň zorundan ýaña, ol aç adama az görüner.

اُجُن üçün: üçin, sebäp bildirýän kömekçi söz. سَنِيْكَ اُجُنْ كَلْدِم [Seniň üçün geldim] - «Seniň üçin geldim».

اِجِن için: «Özara» manysyndaky kömekçi söz. اَلَاْر اِجِنْ اِيْتَشْدِي لَاْر [Olar için etişdiler] - «Olar özara barlyşdylar, ylalaşdylar».

اُدُن Udun: Hotan şäheriniň ady. Hotanlylara hem اُدُن [udun] diýilýär.

اَذُن azyn: «Başga, aýry» (çigilçe).

اَرَن eren: اَرَن تُوْر [Eren tüz] - «Terezi ýyldyzy». Bu aý menzilleriniň biriniň ady.

اَرَن eren: Erkekler. Kadadan çykma köplük san.

اَرَن aran: (الف Elip ýogyn aýdylýar). Athana, ahyr.

اُرَن ören: Her bir zadyň erbedi (oguzça). Bu sözün parsçadan geçen bolmagy mümkin. Sebäbi parsçada harap bolan her bir zada وِيران [weýran] diýilýär. Oguzlar

parslara garyşandyklary üçin, köpsanly türk sözlerini unudyp, oňa derek parsça sözleri ulanýarlar. Bu-da şolaryň biri bolmaly¹.

اَرِنْ erin: Erin, dodak.

اَزِنْ uzun: Uzyn, her bir uzyn zat.

اَزُن ažun: Dünýä, älem-jahan. بُو اَزُن [Bu ažun] - «Bu dünýä». اَلْ اَزُن [Ol ažun] - «O dünýä» (çigilçe). Bu söz ژ ž bilen aýdylýar.

اَسَنْ esen: Esen, sag-gurgun, aman-esen. اَسَنْ مَوْ سَنْ [Esenmü sen?] - «Esenmisiň?».

Nakyl: اَسَنْدَا اِيْشَكْ يَوْقُ [Esende iwek ýok] - «Saglykda äwme ýok». Bu nakyl işde alňasamazlygy, howlukmazlygy ündeýär.

اَسِنْ esin: öwüsgin, şemal, ýel.

اُشُن uşun: Omzuň, çignîň başy (depesi).

اَعَنْ agan: اَعَنْ اَر [Agan är] - «Maňka, burnuna salyp gepleýän adam». Bu söz aýdylyşy boýunça hem, manysy boýunça hem arapça meňzeşdir.

اُغَنْ ogan: Başarjaň, başarnykly, ähli zadyň hötdesinden gelýän, hemme zady başarýan, gudratly, güýçli. اُغَنْ تَنْكُرِي [Ogan Taňry] - «Gudraty güýçli Taňry».

اَقِنْ ewin: Däne.

اَقِنْ akyn: Akyndy, sil suwy, akyn. مُنْدُزْ اَقِنْ [Mündüz akyn] Duýdansyz sil. Bu söz göçme manyda hem ulanylýar. Gijesine sil ýaly bolup çozup, duşmanyň üstüni gapyl basýan harby topara, goşuna hem اَقِنْجِي كَلْدِي [Akynçy geldi] diýilýär.

اَكِنْ egin: Egin, gerden.

اَكِنْ ekin: Ekin; ekin meýdany (oguzça).

اَكِنْ egin: Ini birýarym garyş, uzynlygy dört gary bolan biz. Suwarlylaryň alyş-berişindäki ölçeg birligi.

¹ Kaşgarly mümkin boldugyndan alynma sözleri öz sözlüğine girizmekden saklanypdyr, ol bu hakda eseriň başynda hem ýatlaýar. Türkmen sözleriniň pars sözlerinden bolaýmak ähtimallygy hakdaky pikiri, Kaşgarlynyň eserini göçüriji hem girizip biler, çünki şol göçürijiniň asly parsdyr.

أُكُنْ ükün: Pul, gül we ş.m. zatlaryň üýşmegi, dessesi. أَكُنْ تُرَاقُ [ükün toprak] - bir ýere üýşürilen gum.

أَلِنْ alyn: Alyn, maňlaý.

أَلِنْ alyn: Dagyň çykydy hem-de beýik tarapy.

أُلُنْ ulun: Demrensiz ok.

BU BÖLÜMİN GOŞA HARPLY GÖRNÜŞİ

(المضاعف منه)

أُيُبْ üpüp: Hüýpüpik. Kābir şiwelerde (dillerde) أُيُبْكَ [üpgük] hem diýilýär.

أَكْكَ ekek: Bozuk, ýeňles. أَكْكَ إِشْلَاز [Ekek eşler] - «Bozuk zenanlar».

أَكْكَ ükek: Tabyt, sandyk, gapyrjak.

أَكْكَ ükek: Şäher diwarlarynda söweş üçin taýýarlanylýan diňler, burçlar.

إِلْ ilel: Hawa, baş üstüne, lepbeý (hakanly şiwesinde). Beglere we hanlara jogap berlende ulanylýan söz.

BU BÖLÜMİN MYSAL GÖRNÜŞİ

(المثال منه)

ا:ت a:t: At, ism.

ا:ت a:t: Lakam, dereje. بَكْ أَتْكَارْ ا:تْ بِيْرْدِي [Beg aňar a:t berdi] - «Beg oňa dereje berdi». Il-ulsuň ýaşulysyna ýa-da beýigine hem أَتْلُغْ [atlyg] diýilýär.

ا:چ a:ç: Aç, zat iýmedik. *Nakyl*: ا:چْ نَا يِيْمَاسْ تُقْ نَا تِيْمَاسْ [A:ç nä iýmes, tok nä tiýmes] - «Aç näme iýmez, dok näme diýmez».

ا:ز a:z: Mata ýaly her bir dokalan ýa-da ýasalan zat. Bu sözi gysgaldyp أَزْ ez ýaly hem aýdylýar, dogrusy a:z bolmaly. أَزْكَوْ Ezgü ez - «Gowy ýasalan zat».

اڭ a:z: Gowulyk alamaty, ýagşy pal, hoş umyt. *Nakyl*: اڭلڭك تۇتۇرغى اڭدۇر [Iglig tutrugy az bolor] - «Hassa wesýeti - gowulyk alamaty». Hassanyň ýagşy niýetde bolmalydygy we gowy zady wesýet etmelidigi üçin, onuň ýanynda ýatlanylýan söz.

اڭ a:r: اڭ بۆرى [A:r böri] - Syrtlan.

كۆرۈپ بۆكۈڭ قەچمەدڭ

يەنە سۇنۇڭ گەچمەدڭ

تەڭرىڭنى سەچمەدڭ

يېسۇن سەي اڭ بۆرى

[Görüp neçük gaçmadyň,

Ýamar suwun geçmediň,

Tawaryňny seçmediň

Iýsün seni a:r böri].

Ele düşen ýesire garap, şeýle diýýär: Neçün meni görübem gaçmadyň? Ýamar aýlagyny geçmediň? Başyňy gutarmak üçin mallaryňy taşlamadyň. Ana, indi öldürildiň. Goý seniň etiňi syrtlanlar iýsin.

اڭ a:r: Çypar, sary. اڭ تاتڭ [A:r neň] - «Sary zat». Bir ýönekeý artdyrma bilen oňa □□□ ارسىڭ [arsyk]-«sap-sary» hem diýilýär.

اڭ a:z: Az, ujypsyz. اڭ تاتڭ [A:z neň] - «Az zat».

اڭ a:z: Samyr. Bu sözi س s bilen «a:s» aýtmak has dogrudyr.

اڭ y:z: Ýerde we deride galan uzyn dyrçanak yzy, sypjyryk, çyzyk.

اڭ ö:z: قىزىل اڭ [Gyzyl ö:z] - Kaşgar daglarynda bir gyşlag.

اڭ a:s: Samyr¹; Muny ز z bilen hem aýdýarlar. Çorulara-da اڭ [a:s] diýilýär.

اڭ a:ş: Aş, tagam. Bir gaby berçinläp bejermeklige, seplemeklige hem اڭ [aş] diýilýär. اڭ اشل [Aýak aşla] - «Gaby bejer».

¹ الفاقم - Tomsuna gyzygylt reňkli, gyşyna ak reňkli, derisinden gymmatbaha possun ýasalýan haýwan.

اُغ a:g: Ag, iki satanyň arasy. يُوْز اَتْ مَنِكَ اَعْدِنُ كَجْتِي [Ýüz at meniň agdyn geçti] - «Ýüz at meniň agymdan geçdi» ýagny „aýagymyň astynda ýüz at boldy” diýmek. Iki barmagyň arasyndaky uzaklyga sere diýlişi ýaly, iki satanyň aralygyna hem ag diýilýär.

اَف a:w: Aw, şikar. بَكْ اَفَقَا جُفْتِي [Beg awga çykty] - «Beg awa çykdy».

اُف ö:w: Öý. (e bilen aýtmak has dogrusydyr).

اَك a:k: Ak, her bir zadyň agy, ak reňklisi (oguzça). Beýleki türkler syrdam çal ata اَكْ اَتْ [ak at] diýýärler.

اَكْ a:k: اَكْ سَقَالَ اَر [A:k sakal är] - «Aksakal, sakgaly agaran adam» (oguzça).

اَكْ سَاي A:k saý: Ýer ady.

اَكْ تَرَكَ A:k terek: Ýagma ülkesinde اَلَا Yla derýasynyň üstünden gurlan köpri, geçelge.

اَلْ a:l: Al-narynç reňkli ýüpek mata. Hanlaryň baýdagy we olara ýakyn adamlaryň atlarynyň eýer örtgüsi şol matadan taýýarlanylýar. Narynç reňke hem اَلْ [a:l] diýilýär.

اَلْ a:l: Al, hile, mekirlik. *Nakyl*: اَلَيْنْ اَرْسَلَانْ تُتَارْ كُوجُنْ اُيُقْ تُتْمَاسْ [A:lyn arslan tutar, güjin oýok tutmas] - «Al bilen arslan tutular, güýç bilen garantga tutdurmaz». Bu nakyl her bir işde güýç ulanjak bolman, hilä, çärä ýüz urmalydygyny, paýhasly çemeleşmelidigini ündeýär.

اَلَا ala: Ala, ala tenli, heýwere keselli adam. اَلَا اَتْ [Ala at] - «Ala at». بَكْ خَانَقَا اَلَا بُلْدِي [Beg hanga ala boldy] - «Beg bilen hanyň agzy alardy».

اَلَا Ala: Fergana ýakyn bir ýaýlanyň ady.

اَلَا يَغَاچ Ala ýygaç: Serhetýaka sebitdäki bir ýeriň ady.

BU BÖLÜMIŇ BAŞGA BIR GÖRNÜŞI

(و نَوَّع مِنْهُ آخَرُ)

اي a:y: Aý. تُولُنْ اي [Tolon a:y] - «Dolan aý».

اي a:y: Aý (wagt, müddet hasabynda).

قَشَقَا اَيْنْ كَلَسَا قَلِي قُتْلُغْ ياي

تُنْ كُنْ كَجَا اَلْقَنُورُ اُذْكَ بِلَا اي

[Gyşga etin, gelse galy gutlug ýaý,

Tün-gün geçe, alkynur özlek bile aý].

Bereketli tomus gelende, gyşa taýynlyk gör. Aý-günleriň ötmegi bilen wagt hem, ömür hem geçip barýar.

Ýylyň on iki böleginiň birine aý diýilmeginiň sebäbi, bu döwür aýyň doly bir gezek öwrüm etmegi bilen tamamlanýanlygy üçindir. *Nakyl*: اَيْنِ تُولُونْ بُلَسَا اَلْكِرْنِ اِمْلَامَاسْ [Aý tolon bolsa, eligin imlemes] - «Aý dolan bolsa, el bilen ümlenmez». Gözi bolan her kimiň özi görer. Bu nakyl açyk-aýdyň, mälim zatlar hakynda gürrüň gozgalanda aýdylýar.

BU BÖLÜMIŇ MENKUS GÖRNÜŞI

(الْمَنْقُوصُ مِنْهُ)

اَوْتُ avut: Owuç. Kābir şiwelerde اَزُتْ *azut* hem diýilýär.

اَوْتُ uvut: Uýat, utanç, haýa. اُووتْ *uwut* ýaly hem aýdylýar.

اَوْتُ evet: Hawa. اِوَتْ *ewet* ýaly hem aýdylýar. Sözleşişde dodakara aýdylýan و *w* harpy و *v* bilen çalşyp bilýär. Mysal üçin, «pygamber» manysyndaky يَلَاوُجْ *ýalawaç* sözi يَلَاوُجْ *ýalawaç* ýaly hem aýdylýar. «Ýuwa¹» ösümligine يَوَا *ýawa* hem, يَوا *ýawa* hem diýilýär. Isbijaplylar, ýagny saýram dilinde gürleýänler agaja اَوْنْ *a:vun* we اَوْنْ *a:wun* hem diýýärler. Däne sözi اَوْنْ *awyn* we اَوْنْ *avyn* ýaly hem aýdylýar.

¹ طرثوث

BU BÖLÜMİN İ Y BİLEN GELEN SÖZLERİ

(وَمِنْ أَلْيَاءِ مِنْهُ)

أَيُّز öyez: Aýakçy, çybyn-çirkeý (oguzça).

أَيُّغ aýyg: Aýy. Oguz, gypjak, ýagma şiwelerinde أَزْغُ azyg diýilýär.

أَيُّغ aýyg: «Örän gowy» manysyny berýän kömekçi söz. Ol «örän erbet» manysynda hem gelip bilýär. Mysal üçin: أَزْغُ أَزْغُ aýyg-ezgi-«örän oňat», أَزْغُ يَفْزُ تَاتْ أَزْغُ aýyg-ýawuz neň-«örän erbet zat». Bu söz ýagşy-ýaman her bir zadyň manysyny güýçlendirmek üçin ulanylýar¹.

أَيُّغ aýak: Gap-çanak, jam, okara. Oguzlar bu söze derek جَنْقُ çanak sözünü ulanýarlar.

أَيُّغ aýak: Aýak. أَزْ أَزْ Azak hem diýilýär.

أَيُّغ aýyk: Berlen söz, wada, äht. أَزْ أَزْ مَنَّا أَيُّغُ Anyň maňa aýygy bar - «Onuň maňa wadasy bar».

أَيُّغ oýok: Garantga, nyşan (oguzça). Goşgy:

بَرْدِي أَرَنْ قُنُقُ كُرْبُ قُنُقَا سَقَارُ

قَلْدِي يَفْزُ أَيُّغُ كُرْبُ أَفْنِي يَقَارُ

[Bardy eren, gonuk görüp, gutga sakar.

Galdy ýawuz, oýok görüp, ewni ýykar.

Myhmany döwlete, bagta ýoranlar ölüp gitdi. Çöldäki garantgalary we çelgileri adam sanyp, «myhman bolaýmasyn» diýip gorkup ýörenler galdy.

أَيُّغ üyük: Depe kysmy belent ýerler (oguzça).

أَيُّغ üyük: Lüýk, batga. أَيُّغُ Üyük ýir - «Aýak basylanda aşak çöküp, soňam aýagyňy kynlyk bilen sogrup almaly batgalyk ýerler».

¹ Kaşgarlynyň getirýän mysallaryna görä ol diňe «örän» diýen manyny berýär we yzyndan gelýän sözi güýçlendirýär.

اِيك ik: Ik, ýüň, pamyk egrilýän gural. Bu söz يِيك ýik ýaly hem aýdylýar.

اِيْنُ oýun: Oýun.

SOŇY *ELIP* BILEN GUTARAN SÖZLER BÖLÜMI

(المَعْتَلُّ الْعَجْزُ مِنْهُ)

اَيَا aýa: Aýa, owuç.

اَيَا uýa: Höwürtgä, guş ketegi.

اَيَا uýa: Dogan, garyndaş.

تَقَرُّ اُجُنُّ تَنْكُرِي اَذ َّ لِمَذِبْ

اَيَا قَدَشْ اُغْلِنِي جُنْلا بُعَاژ

Tawar üçün Taňry ezlemezip,

Uýa kadaş oglyny çynla bogar.

Bu goşguda garyndaşlaryň arasyndaky mähremsizlik beýan edilýär. Mal-baýlyk üçin Taňryny unudyp, hat-da öz doganlaryny çyny bilen bogmagy hem hiç zatça görmeýärler diýilýär.

DÖRT HARPLY SÖZLER BÖLÜMI¹

(دَوَاتُ الْأَرْبَعَةِ مِنْهُ)

اَبَا aba: Ene (oguzça). Garlyk türkmenleri bu sözi gaty ب *p* bilen *apa* ýaly aýdýarlar.

اَبَا aba: Aýy. (الف Elibi ýogyn aýdylýar, gypjakça).

اَبَا aba: Kaka (tibetlileriň dilinde). Tibetlileriň bu sözi arap dilinden geçen bolmagy mümkin, çünki olar (بَنُو ثَابِت) Sabyt neberesinden öňän kowumdyr. Ýemenden bir adam Türk diýarlaryna gaçyp gelýär we bu ýerde ýaýrap-örneýär. Tibetliler şol adamdan ýaýran kowum hasaplanýar.

¹ Golýazma nusgasynda «Dört harply sözler» diýlip berilse-de, aşakda üç harply sözler beýan edilýär.

أَبَا aba: أبَا باشي *Aba başy*¹ - Dagda bitýän, tikenli baldagy bolan, hyýara meňzeş

ösümlik. Daglylar ony iýýärler.

أَبِي Aby: Adam atlarynyň biri.

أُوبَا oba: Taýpa, oba (oguzça).

أُوبُو ubu: Ak boýag, belila.

أَتَا ata: Kaka, ata.

أَتَا ata: أَتَا سَاعُونُ Atasagun - «Tebip».

أَجَا eje: Uly aýal dogan. Oňa اَكا *eke* hem diýilýär. Bu ýerde ج *j* harpy bilen ك *k* harpy çalşyrylypdyr. Ol edil pars dilindäki جَرْم *jarm* we گَرْم *garm*, جُنْبُز *junbüz* we گُنْبُز *gunbuz* sözlerindäki ses çalşygy ýalydyr.

أَجِي ajy/açy: Gök gözli aýal (barsganlylaryň dilinde).

أُجَا uja: Arka, bil.

أَجِي iji: Aga, uly erkek dogan².

أُزُو uzu: Depe, üýşmek, tümmek. Gum üýşmegine اُزُو *gum uzu* diýilýär. اُزُو كَنَد *Uzu kend* – Argularda bir şäheriň ady.

أُزُو uzu: «Yzynda, arkasynda» manysyny berýän kömekçi söz. مَن اَيْنُكُ اُزُو كَلِدِم *Men anyň uzu geldim* - «Men onuň yzyndan geldim». مَن سَنِيْنُكُ اُزُو بَرْدِيْم *Men seniň uzu bardym* - «Men seniň arkaňdan bardym, yzyňa eýerdim».

إِذِي izi: Hojaýyn, eýe. اِذِيْمُ نَا تِيْر *Izim nä tiýr* - «Hojaýynym näme diýýär?».

إِذِي Izi: Taňry. اِذِيْمِزُ يَرْلِيْغِي *Izimiz ýarlygy* - «Taňrymyzyň buýrugy».

أَرَا ara: Bir zadyň ortasy, arasy. كِشِي اَرَا كِيْرِدِم *Kişi ara girdim* - «Adamlaryň arasyna girdim».

¹ تنوم – tenewwum – daglarda, derelerde bitýän, göknara meňzeş ösümlik. Onuň miwesini, dānesini un ýaly owardyp ýada ýagyny sykyp alyp, iýmit hökmünde ulanýarlar. («Lisanul-arab» , «T» harpy nölümi).

² Bu söz häzirkі türkmen dilinde «jiji»- *jigi* manysynda ulanylýar.

أري ary: Ary. Bu söz arapçasyna hem meñzeşdir. Araplar ary balyna أري *ari* diýýärler. Türkiler bu ady bal arysyna berýärler. Çigil türkleri ary balyna أري يغي *ary ýagy* diýýärler.

أرو uru: Ury. Däne, şalgam ýaly zatlary saklamak üçin gazylan çukur.

أري ory: Ses, goh, galmagal, gykylyk. *Nakyl*: أري قُبسا أَغْشُ أَفْلَشُورْ يَغِي كَلْسَا إِمْرَمُ تَبْرَشُورْ *Ory gopsa, oguş aklyşyr, ýagy gelse, imrem tepreşür* - «Galmagal gopsa, garyndaşlar üýşer, ýagy gelse, ildeşler jemlenişer». Bu nakyl işinde taýýarlykly, bek hem ykjam bolmagy ündeýär.

أري ury: Erkek oğlan. أري أَوْغَلَانْ *Ury oglan* - «Erkek oğlanlar».

أزو azu: «Ýa-da» manysyny berýän, iki zatdan birini saýlamagy aňladýan kömekçi söz. أُوْمُ يِيْكِلْ أَوُ قَاغُونُ يِيْكِلْ *Üzüm iygil azu gagan iygil* - «Üzüm iýgin ýa-da gawun iýgin». Bu söz, köplenç, sorag alamaty hökmünde hem ulanylýar. كَلِيمُوسُنْ أَوُ *Gelirmüsen azu baryrmusen* - «Gelýärmiň ýa-da gidip barýarmyň?».

أزا uza: Geçmiş, geçen döwür, öten eýýam. أَزَاغِي بِلْكَ أَجَا أَيْمِشْ *Uzagy bilge ança aýmyş* - «Öten alymlar şeýle aýdypdyr».

أَرْدِي أَرَا أَرَنْ لَارْ

أَرْدَمْ بَكِي بِلْ كُ تَاغْ

أَيْدِي أَكْشُ أَكْشُ لَارْ

كُنْكَلْمُ بُلُرْ أَكْزُ سَاغْ

Erdi uza erenler

Erdem begi bilig tag

Aýdy öküş ögütler

Könlüm bolor aňar sag.

Öňki döwürlerde ylymly-paýhasly, hikmetli danalar bardy. Olar köp nesihatlar, öwüt-ündewler berdiler. Olaryň sözlerini ýatlap köňüller aram-karar, ynjalyk tapýar.

أُزِي üzi: Jülge, dere, zaw (çigilçe).

أَزِي yzy: Soňraky ýyl. أَرْقُنْ Arkyn yzy - «Indiki ýyl, geljekki ýyllar».

أَشُو aşu: Gyzył toýun, gyzył palçyk.

أَغُو agu: Awy, zäher.

أَغِي agy: Ýüpek mata. أَغِيْجِي Agyçy - ýüpek matalary goraýan hazynaçy.

أَآ اawa: «Wah-wah-eý», «waý-waý»; Gynanmagy, nebsiagyryjylygy aňladýan kömekçi söz. Adam bir zada gyýylsa, nebsi agyrsa أَآ أَآ aawa-awa-«wah-wah-eý» diýýär. Ol araplaryň وَأَوَّيْلا wa-weýla diýen sözi ýalydyr.

أُأ uwa: Bir naharyň ady. Ilki tüwini gaýnatmaly. Soňra ony sowuk suwa salmaly. Yzyndan suwuny süzüp aýyrmaly. Soňra üstüne şeker we buz goşup, sowuklygyna iýmeli.

أَآ Ywa: Oguzlaryň uly bir taýpasy.

أَآ اaky: Jomart, sahy, eli açyk adam.

أَآ اaky: Gowy, oňat. أَآ اَآ اaky ýagak –«Oňat hilli hoz».

أَآ eke: Uly aýal dogan. Oguzlar muňa أَآ eze diýýär.

أُأ öke/üke: Garamaýak halkdan çykan tejribeli, akylyly, köp ýaşan we köpi gören adamlara berilýän lakam, dereje. Üke teginden bir dereje aşakdyr. Sözün gelip çykyşy hakda şeýle gürrüň bar.

أُأ Zülkarneýn Çin ülkesine gelip ýetende, türk hökümdary munuň bilen söweşmek üçin kileň ýaşlardan düzülen bir topary onuň garşysyna iberipdir. Türk hökümdarynyň weziri hanyň bu çäresine nägile bolup: «Siz diňe ýaş-ýeleňleri ýolladyňyz. Olaryň ýanyna tejribeli, harby tilsimlerden baş çykarýan, söweş meýdanynda taplanan, köpigören ýaşuly söweşijiler hem goşulan bolsa, gowy bolardy» diýipdir. Han tejribeli ýaşulумы diýen manyda: «Ükemi?» diýip sorapdyr.

Wezir «Hawa» diýensoň, han ussat tejribeli, synagdan geçen ýaşuly adamlaryň birini gidenleriň yzyndan ýollapdyr.

Bular Zülkarneýniň esgerleriniň üstüne gije duýdansyz çozup, olary ýeňýärler. Türk esgerleriniň biri Zülkarneýniň urşujylarynyň birine gylyç urýar we ony göbегine çenli iki bölýär. Ölen esgeriň bilinde altynly guşak bar ekeni. Gylyç kesensoň, guşak çözülipdir we gana bulaşan altynlar hem dökülipdir. Ertesi irden türk esgerleri gana boýalan altynlary görüp, biri-birinden: «Bu näme?» diýip soraşypdyrlar. Olar: «اَلتُّنْ قَانْ *Altun gan*- altyn we gan» diýip, jogap gaýtarypdyrlar. Şondan soň şol ýerdäki beýik daga اَلتُّنْ قَانْ «Altyn gan» diýip at galypdyr. Uýgurlara ýakyn bolan bu dagyň degrelerinde çarwa türkler ýaşaýarlar. şol gijeki çozuşdan soň Zülkarneýn türk hany bilen ýaraşyk baglaşypdyr.

الا ala: Teni ala getiren, heýwereli adam. *Nakyl*: كِشِي اَلاسِي اِجْتِنْ يَلْقِي اَلاسِي تَشْنِيْنْ *Kişi alasy içtin, ýylky alasy taştyn* - «Kişi alasy içinde, ýylky alasy daşynda». Bu nakyl ýaramsaklap, öz hyýanatyny ýaşyrjak bolýan adam babatda ulanylýar.

الا ala: «Howlukma, gyssanma» manylaryny berýän kömekçi söz. *Ala-ala* - «Ýuwaş-ýuwaş». Bu söze *käp* bilen *lam* (كَلَمَ) harplaryny goşup, *alagyl* (اَلَاكِلَ) görnüşinde hem aýdýarlar.

الا ula: Düzlerde we sähralarda ýol görkezmek üçin goýlan çelgi, alamat, bellik. *Nakyl*: اَلَا بُلْسَا يُوْلْ اَزْمَاسْ بِلِكْ بُلْسَا سُوْرْ يَزْمَاسْ *Ula bolsa, ýol azmas, bilig bolsa, söz ýazmas* - «Bellik bolsa, ýoldan çykylmaz (azaşylmaz), bilim bolsa, sözde ýalňysylmaz».

إِلا Ila: Derýa ady. Bu derýanyň iki kenarynda türk boýlaryndan ýagmalar, tohsylar we çigillerden bir bölegi oturýar. Bu derýa türk diýarynyň Jeýhunydur.

إِلِي ili: اِلِي قَبْعْ *Ili gapug* - «Açarsyz açyp bolýan, kilt (ýönekeý ildigiç) bilen ýapylan gapy».

أُمَا üme: Ene (tibetçe). Bu söz olara araplardan geçen bolsa gerek. Çünki araplar hem enä أم – *ümme* diýýär.

أما üme: Myhman. *Nakyl*: أما كلّسا فُتّ كلير *Üme gelse, gut gelir* - «Myhman gelse, döwlet geler». *Goşgy*:

كلّسا قللي يزلغ بلّب يُنجعُ أما

كلدُر انقُ بلّميش اشعُ تُتّما أما

Gelse galy ýarlyg bolup ýunjyg üme

Geldür anuk bolmyş aşyg, tutma üme.

(Gelse eger garyp bolup ejiz myhman.

Getir taýýar bolan aşy, saklama myhmany).

/Myhman gelse, onuň ýany bilen hökman bagt we döwlet gelyändir. Şol döwleti özüne ýokdurmak üçin oňa baryňdan eçil we dessine hezzetle/.

أنا ene: Ene.

إني ini: Kiçi dogan.

GUNNALY SÖZLER BÖLÜMI

انگت aňyt: Gyzylinjik; Ördege meñzeş gyzyly reňkli guş.

انگت aňut: Şerap guýgujy. *Nakyl*: اُرت كچك بلسا انگت بڈك اوز *Ýurt kiçik bolsa, aňut bedük ur* - «Çüýşäň kiçi bolsa-da, guýgujyň uly bolsun». Bu nakyl halka kiçijik işi uly edip görkezmek ündelýän adam babatynda ulanylýar.

انگر aňar: «Oňa» manysynda ulanylýan söz. *انگر ائدیم Aňar aýdym* - «Oňa aýtdym».

Goşgy:

ايدم انگر سافك

بُرني تبانا الك

كجيتنك يازي كارك

قرلار ادر بادك

Aýdym aňar sewük,

(Aýtdym oňa: «Söýgülim,

Bizni taba nä elük, Biz taýa nähilek
Geçtiň ýazy gerik, Geçdiň ýazylary giň
Gyrlar, eziz bezük. Gyrlar, depe beýik).

/Söýgülisiniň jemalyny görüp şeýle diýýär: Eý, söýgülim, biziň ýanymyza ýetmek üçin giň sähralary, belent gyrlary nädip ötdüň?/.

اُنْكُرُ üňür: Gowak.

اِنْكِرِ inir: Iňrik. Gün ýaşyp, garaňky düşüp başlan wagt, ýagtylyk bilen garaňkylygyň biri-birine gatylyan, goşulýan wagty. Oguzlar muňa اِمِر imir diýýärler.

اَنْكِرِ aňyz: Bugdaý we ş.m. ekinler orlansoň, meýdanda galýan hoşa, çöp.

اِنْكَسْنِ ines: اِنْكَسْنِ كِشِي *Iňes kişi* - «Daş-töweregine haýran galyp seredýän, gökden düşen ýaly adam».

اَنْكِلِ aňyl: Örän. اَنْكِلِ اَحَقُّ قَبْعُ *Aňyl açuk gapug* - «Doly açyk gapy».

اَنْكِرِ öňin: Başga, özge. اَبُو اَنْكِرِ كَلْدُرُ *Bu attan öňin geldür*. - «Bu atdan öňnesini (özgesini) getir».

اَفْعَلُ GALYBYNDAKY SÖZLER

اَرْمُتُ armut: Armyt.

اَرْتُجُ artuç: Arça. Kaşgarda اَرْتُجُ *Artuç* atly iki sany oba bar.

اُحْلُجُ üçlüç: Towşan duzagy. Ol başlary bir demir bilen birikdirilýän üç çybykdan ybarat.

اُدْعُجُ ozguç: Ot alawy, şuglasy.

اَرْعُجُ arguç: Adamyň özüni aldadýan, magrur bolýan zatlary. اَرْعُجُ اَزُونُ *Arguç ażun* - «Ýalançy dünýä, magrur ediji dünýä».

اَرْكُجُ erkeç: Erkeç, teke. *Nakyl: اَرْكُجُ اَتِي اَمَ بُلُورُ اَجْكُو اَتِي يَلُ بُلُورُ* *Erkeç eti em bolor, eçgü eti ýel bolor* - «Erkeç eti em bolar, geçi eti ýel bolar». Erkejiň eti derman bolar, geçiniň eti içini ýellendirir.

اۆركۈچ örküç: Tolkun. سۇف اۆركۈچلەندى *Suw örküçlendi* - «Suw tolkunlandy, suw tolkun atdy».

اۆرگۈچ örgüç: Örülen saç, aýallaryň başyndaky saç örümi.

اۆرگۈچ örküç: Tagan.

اۆزگىر azgyr: Aýgyr, erkek at.

اۆلكەر ülker: Ülker ýyldyzy.

اۆلكەر ülker: اۆلكەر چىرىگ *Ülker çerig*- harby tilsimleriň biri. Esgerler topar-topar bolup, biri-biriniň yzragyndan ýöreýär. Biri hüjüme geçse, beýlekiler hem oňa eýerip, öňe okdurylýar. Şu hili edilende ýitgi we ýeňliş az bolýar.

اۆزۈز Erwüz: Adam atlarynyň biri.

اۆركۈز erküz: erän suw. اۆركۈز سۇف *Erküz suw* - Alabaharda garlaryň hem-de buzlaryň eremeginden dörän suw.

يَاي بَرَوَبَن اۆزگىر

اَقْدِي اَقَن مُنْدُزِي

تُعْدِي يَرْقُ يُلْدُوزِي

تَنَكَلَا سُوْرَمُ كُْلْكُوْسُزُ

Ýaý baruban erküzi, (Ýaz gelip erän suwlar,

Akdy akyn mündüzi, Akdy siller dälisi

Togdy ýaruk ýyldyzy, Dogdy ýagty ýyldyz,

Tiňle sözüm gülgüsiz. Diňle sözüm gülküsiz).

/Bahar daňy açyldy. Buz suwlary eräp, dälil bolup akdy. Parlak daň ýyldyzy hem dogdy. Sen meniň täsin sözlerimi gülmän diňle/.

اۆكسۈز/üksüz öksüz/üksüz: Ýetim, aljyraňňy. اسلى اۆكسۈز - «näderini bilmeýän adam» sözünden alnan. Sebäbi اۆك ök/ük - «akyl we düşünje» manysyny berýär.

اۆتمىش Utamyş: Erkek atlarynyň biri.

أَذْرَش azryş: Ýolaýryt, ikä aýrylan ýoluň başy.

أَذْرَش özrüş: Saýlama, iki zadyň haýsy hem bolsa birini saýlama mümkinçiligi.

أَذْغَش Azgyş: Bir ýeriň ady.

أَذْغَش Ezgiş: أَوْجَنْدُ Özjentde oturymly türk tiresi. Asly أَكْذِش egziş bolan bu sözde harplaryň orny çalşypdyr.

أَرْتَش Artyş: Ýemek sährasynda akýan bir derýanyň ady. Birnäçe gollary bolan bu derýa şol ýerdäki köle baryp guýýar. Bu derýa أَرْتَش سُغِي *Artyş suwy* diýilýär. Sözün asly أَرْتَش *Artyşmak* kökünden bolup, ol «Suwdan ötmekde meniň bilen ýaryş, haýsymyz öň bararkak?» diýmegi aňladýar.

إِرْتَش irteş: çekişme, ideme, anyklama, derňeme. Bir iş barada halkyň arasynda gürrüň gyzyp gitse إِرْتَش قُبْدِي *Irteş gopdy* - «Çekişme gyzdy» diýilýär.

أَرْقَش argyş: Argyş. *Nakyl*: يَرَأَى سَافِرٌ أَرْقَشَ كَلْدُورُ *Ýyrak ýir sawyn argyş geldürür* - «Uzak ýeriň habaryny argyş getirer». Bu araplaryň لَمْ تُرَوِّدْ بِالْأَخْبَارِ مَنْ diýen sözi ýalydyr.

أَرْقَش argyş: Ýurdundan uzaga giden adamyň ýanyna iberilen çapar, wekil. أَيْنِكَ أَرْقَشِي *Anyň argyşy geldi* - «Onuň habarçysy geldi». Bu söz «hat» manysynda-da gelýär.

أَلْقَش alkyş: Alkyş, öwgi. أَلْ بَكَ كَا أَلْقَشَ بِيْرْدِي *Ol begge alkyş berdi* - «Ol bege alkyş aýtdy». يَلاوَحِقَا أَلْقَشَ بِيْرِكَل *Ýalawaçga alkyş bergil* - «Pygambere alkyş oka!»

أَتْرُغ otrug: Ada.

أَتْلُغ atlyg: أَتْلُغَ أَر *Atlyg är* - «Atly adam, bedewli adam».

أَتْلُغ otlug: أَتْلُغَ تَاغ *Otlug tag* - «Otly, ösümlikli dag».

إِتْلُغ itlig: إِتْلُغَ أَف *Itlig ew* - «Itli öý».

أَرْتِغ artyg: Aýal gursakçasý.

أَرْتَع artyg: Haýwanlaryň üstüne atylan ýüküň bir taýy.

أَعْرَغ agryg: Agyry, her bir agzada ýüz beren agyry, ynjy. Nire agyrasa, şol ýeriň ady tutulyp, *kelle agyry, garyn agyry* ýaly aýdylýar.

أَعْرُغ agrug: سُنْكُوكِي *Agrug süňügi* - oňurga süňkleriniň ilkinjisi, türe.

أَعْرُغ ogrug: Çaýyň üzülýän, kesilýän ýeri. تَاغُ أَعْرُغِي *Tag ogrugy* - «Dagyň üzülýän ýeri».

اتلق Atlyk: Tyraza ýakyn bir şäheriň ady.

أَتْلُق atluk: Athana, ahyr (tyrazlylaryň dilinde).

أُحْغُك uçguk: Dümew, uçuk.

أَذْرُق azryk: Dermanlyk otuň ady.

أَذْرُق azruk: «Başga, aýry» (oguzça). Beýleki türkler muňa derek أَذْنُ *azyn-aýry*, başga sözünü ulanýarlar. *Nakyl: أَذْنُ كِشِي تَاتْكِي نَنْكُ سَانْمَاسُ Azyn kişi neňi neň sanmas* - «Başga kişiň zady zat saýylmaz». (Amanat zatdan zat bolmaz).

أُذْلُق uzluk: Gol süňküniň ýogyn ýeri.

أُذْلُق uzluk: Sygyr ýaly haýwanlaryň agylda ýatýan ýeri (arguwça).

أُذْمَق ozmak: Okuwçy, şägirt.

أَرْتُق artuk: Artyk.

أَرْتُق ortak: Ortak, ýoldaş, şärikdeş. *Nakyl: أَرْتُقُ أَرْدَنُ أَرْتُقُ أَلْمَاسُ Ortak ärden artuk almas* - «Ýoldaş ýoldaşyndan artyk almaz». Bu nakylde her bir zat babatda ynsaply bolmak ündelýär.

أَرْمُق azmuk: Ak ýalpuldawuk daş. Şuňa meňzedilip, keliň kellesine أَرْمُقُ *Ažmuk taz* diýýärler. Bu söz ژ (ž) sesi bilen aýdylýar.

اِسْرَاقُ ysryk: Çagalary jyn-arwahdan we göz-dilden goramak üçin em edilende aýdylýan söz. Dermany çaganyň ýüzüne tütedip, اِسْرَاقُ اِسْرَاقُ Ysryk, ysryk - «Eý, jyn-arwah, diş arasynda galasyň» diýilýär.

اُسْرُوقُ osruk: İçden çykýan ýel, osruk.

اُسْرُوقُ usruk: Ukuçyl adam.

اَعْدُوقُ agduk: اَعْدُوقُ كِشِي Agduk kişi - Nätanyş, kimdigi näbelli keseki adam. Harplarynyň ornuny çalşyp, اَدْعُوقُ Adguk ýaly hem aýdýarlar.

اَعْرُوقُ agruk: Agyrlyk, ýük, haryt. اَعْرُوقُ قَيُّودَا قَلْدِي Agyr agruk kayuda galdy - «Agyr ýük nirede galdy?»

اِفْرَاقُ ywryk: Gulply, jüründikli küýze. Bu söz aýdylyşy we manysy boýunça arapça meñzeş gelýär, diňe ب b türkçede و w bolupdyr.

اِفْرَاقُ بَشِي قَزَلِيُو

سَعْرُوقُ تُرُو كُزَلِيُو

سَقْنَجُ قُذِي كَزَلِيُو

تُكُنْ بِلا سَقْنَلِمَ

Ywryk başy gazlaýu,

(Küýze başy gazlap,

Sagrak tolu gözleýü,

Käse doly gözläp,

Sakynç guzy gizleýü,

Gaýgyny guýa gizläp,

Tün gün bile sewnelim.

Gije-gündiz bile söýneliň.)

//Küýzäniň agzy gazyň boýny ýaly dikdir. Onuň göwresi göz ýaly doludyr. Geliň, gaýgy-gamy onuň astyna gömeliň we şadyýan gezeliň/.

اُفْرَاقُ ugruk: Kement. Nakyl: تَنْكِزْنِي قَيْعِقِنْ بُكْمَاسْ تاغَعُ اُفْرَاقُ اَكْمَاسْ Tagyg ugrugyn egmes, teñizni gaýgygyn bügmes - «Dagy kement bilen egip bolmaz, deňzi gaýyk bilen baglap bolmaz». Bu nakyl uly işleriň bir kiçijik zat sebäpli gaýra goýulmaýandygy babatda ulanylýar.

أَكْلُكُ okluk: Sagdak.

أَلْجُكُ alçak: Alçak, ýumşak göwünli.

أَلْدُكُ olduk: أَلْدُكُ ات Olduk at - «Nalsyz at». Beýleki nallanýan haýwanlar babatynda hem ulanylýar.

أَلْغُكُ Alguk: Kaşgarda bir obanyň ady.

أَمْرُكُ amrak: Hamrak; أَمْرُكُ كُنْجُل Amrak köňül - göwnaçyk, gyzgyn ýürek.

إِبْرُكُ ipruk: Eprik. Gatyk bilen süýt garyşdyrylyp taýýarlanylýan em. Turşy zatlary iýip, içi gatanlara içsürgi hökmünde berilýär.

أَبْمُكُ epmek: Çörek (ýagma we tohsy boýlarynyň dilinde, şeýle hem käbir oguz we gypjak boýlarynyň bir toparynyň dilinde). Bu sözi «ekmek» - çörek ýaly hem aýdýarlar. Ses çalşygy ýa-da ses ýakynlygy taýýndan bir harpyň beýleki bir harpa öwrülmesi bolup bilýän ýagdaý. Bular ýaly ýagdaý arapçada-da bar. Ses ýakynlygy taýýndan ب harpy و harpyna ýa-da و harpy ت harpyna öwrülip bilýär. Ant içeňde hem بالله, billäh, والله wallah, تالله tallah diýilýändir. Ýöne onuň düzgüni türki dilleriňkä düýbünden gabat gelmeýär.

أَتْلُكُ etlik: Et asylyan çeňnel. أَتْلُكُ قُوِي Etlik koy-soýuljak goýun; Semiz, etlek goýuna hem أَتْلُكُ قُوِي Etlik koy¹ diýilýär. أَتْلُكُ كِشِي Etlik kişi - Etlek adam, semiz adam.

أَتْلُكُ كِشِي Etlig kişi: Etli adam. Meniň maksadym sypatlary ýatlamazlykdy, emma şunuň ýaly zerur ýerlerinde agzap ötmegi müwessa bildim.

أَتْرُكُ etrek: Saryýagyz gyzyl adam (oguzça).

أَتْرُكُ ütrük: Hilegär, ütüji, ýalançy (oguzça). Goşgy:

أَتْرُكُ أَتْنُ أَعْرِي لَيْوُ يُزْكَ بَقَارُ

أَلَكِنْ تَشْبَبُ بِرَمْشٍ أَشْعَ بَشَقَا فَقَارُ

Ütrük ütün ogrylaýu ýüzge bakar,

¹ Aslynda bu ýerde „etlik” däl-de „etlig”- etli, semiz bolmaly.

Eligin taşup, bermiş aşyg başga kakar.

(Hilegär, ugursyz adam ogry ýaly ýüzüne bakar,

Myhmany kowup, öňüne goýan aşyny başyna kakar).

/Adamlaryň hilegäri, husydy, pesi galdy. Olar her gelen ötegçini, myhmany ogradyr öýdüp güman edýär. Ötegçi myhmana beren aşyna minnet edip, beren zady bilen myhmanyň kellesine kakýar/.

اُكْتُ ötlük: Öwüt, nesihat. اُوْتُ *Öwüt* sözi hem şu manyda ulanylýar. Aslynda اُكْتُ – *ögüt* bolmaly.

اَتْمَكُ etmek: Çörek.

اِچْلِكُ içlik: Eýeriň aşagynda goýulýan keçe.

اِچْمَكُ içmek: Guzy derisinden tikilen içmek.

اِزْرِكُ izrik: Gaty zat (arguwça). Bu sözüň asly اِرِكُ – *irik* bolmaly.

اُذْلَكُ özlek: Wagt, döwür, zamana. *Goşgy*:

اُذْلَكُ فَمُعْ كُفْرَدِي

اَزْدَمَ اَرِغُ سَفَرَدِي

يُنْجَعُ يَفَرُ ثَقَرَدِي

اَزْدَمَ بَكِي حَرْتَلُورُ

Özleg kamug küfredi, (Zamana, hemme çüpredi,

Erdem aryg sewredi, Erdem ary seýrekledi,

Ýunjyg ýawuz towrady, Ugursyz, ýowuz janlandy,

Erdem begi çertülür. Asylly beg çirtilýär).

/Zamanalar bulaşdy, sylag-hormatdan nam-nyşan galmady. Öňki pes we ýaman adamlar güýçlendi. Bularyň ählisi Afrasyýap hanyň ölümi bilen baglanyşykly/.

«Asylly beg» diýlende, Afrasyýap göz önünde tutulýar.

اُزْرَكُ üzrek: artýan, köpelyän zat; Öň az bolup, soňra köpelen her bir zat. اُزْرَكُ تَاتَكُ

Üzrek neň - «Artan, köpelen zat».

اُذْلِغْ ezlig: اُذْلِغْ تاشك Ezlig neñ - «Ulanylýan, peýdalanylýan her bir zat».

اُزْپَكْ ürpək: Tüýleri syh-syh bolan adam ýa-da haýwan.

اُزْتِكْ ertik: Köp gatnawly ýol.

اُزْتُكْ örtük: Örtük, perde. Her bir zadyň örtügi. Mysal üçin: eýer örtügi we ş.m.

Beýikleriň mazaryna örtülen ýüpek mata ýaly zatlara hem şeýle diýilýär.

اُزْجُكْ örçük: Örülen saç (oguzça). Bu söz اُزْجُكْ örgüç sözünden öwrülen.

اُزْدَكْ ördek: Ördek. *Nakyl:* قاز قُپسا اُزْدَكْ كُولُكْ اكا نُور *Gaz gopsa, ördek kölig igenür* - «Gaz gitse, ördek köle eýemsirär». Bu nakyl beg gidende, halkyň üstünden hekemsireýänler babatynda aýdylýar.

اُزْسَكْ ärsek: اُزْسَكْ اِشَلار *Ärsek işler* - «Ärsek aýal». *Nakyl:* اُزْسَكْ اَزْكا تَكْماس اِيفْتَكْ اَفْكا تَكْماس *Ärsek ärge tegmes, äwek ewge tegmes* - «Ärsek äre ýetmez, äwek (howlukmaç) öýe ýetmez». Bu nakylde ärsek aýalyň howlukmaçlyk edip gazanjak zadynyň ýoklugy, ýagdaýlaryň we mümkinçilikleriň göwün islegine laýyk gelip durmajagy aýdylýar. Şeýle-de öýe ýetmäge howlukýan adan ulagyny batly çapdyrjak bolup, ony büdreder we has-da ahmyrly galar diýilýär. Her bir ýagdaýda howlukmaçlyk etmeli däldigi ündelýär.

اُزْلِكْ ärlik: Ärlik, erkeklik.

اُزْنَكْ ernek: Barmak. Muňa اُزْنَكْ *Ernek* hem diýilýär.

اِزْلِكْ izlik: Soýlan mallaryň derisinden edilýän türk çarygy. *Nakyl:*

اِزْلِكْ اِزْلِكْ بُلْسا اَر اُلْدِمَس اِجْلِكْ بُلْسا اَت يَغْرِمَس *Izlik bolsa är öldimes, içlik bolsa at ýagrymas* - «Çaryk bolsa, är ölmez, içirgi bolsa, at ýagyr bolmaz». Bu nakylde işiň önüni-soňuny ölçerip-dökeniňden soňra etmelidigi ündelýär.

اَسْرُكْ esrük: Esrik, serhoş.

اَفْشُكْ ewşük: Bir adamda soň peýda bolan ýagdaý, dörän kesel we ş.m.

اِلْرُكْ ilrük: Ýüzärlik, ýüzärlik tohumy (uçlularyň dilinde).

اُمزُكُ ümzük: Eýeriň öň we art tarapy.

اِكْدُكُ ikdük: Süýt bilen gatykdan taýýarlanan peýnir ýaly, iýilýän bir önüm; sykman.

اِگْرىكُ egrik: Egrilen ýüp.

اِگْرىكُ ügrük: Üwreg, üwremek.

اِگْشىكُ egşig: Turşy. Turşumtyk nar ýaly zatlar.

اِگْسُكُ egsök: Egsik, kem, nogsanly zat. اِگْسُكُ يَزْمَاقُ *Egsük ýarmak* - «Kem pul».

اِگْمَكُ ökmek: Aýallaryň gulagyna dakýan altyn ýa-da kümüş halkalary. Bu söz aslynda masdardyr.

اِگْمَكُ ökmek: Üýşmek, her bir üýşmek zat. Bu hem masdardyr.

اِنْدَكُ endek: Bir zadyň üsti (oguzça).

اِجْگُلُ üçgül: Üçburç zat.

اِجْگِلُ üçgil: Üçburç zat. Üç sütünli zat.

اِرْسَالُ arsal: اِرْسَالُ سَچُ *Arsal saç* - «Gyzyl öwüsýän saç».

اِشْتَالُ aştal: اِشْتَالُ اُغُلُ *Aştal ogul* - «Körpe ogul».

اِنْدِکُ endik: Akmak, samsyk. اِنْدِکُ اَرُ *Endik är* - «Akmak adam». *Nakyl*: اِنْدِکُ اُمَا اَقْلِکْنِي

اِغْزِلَازُ *Endik üme ewligni agyrlar* - «Akmak myhman öý eýesine sylag eder». Bu nakyl sylag-hormatyň myhmana edilýändigini bildirmek üçin ulanylýar. *Goşgy*:

اِنْدِکُ کِشى تیتلسون

اِیل تورو تیتلسون

تُقَلِي بُري تیتلسون

قَدْغُو يَمَا سَقْلَسون

Endik kişi titilsün, (Akmak kişi özüne gelsin,

Il törü ýetilsün, Il töresi ýaýylsyn,

Tokly börü ýetilsün, Tokly böri bile bakylsyn
Gazgu ýeme sawylsun. Gaýgyly hem sowulsyn).

/Gylyjymyz bilen gaýgyny dep edeli, hat-da akmaklar hem aňyna aýlansyn.
Kanunlar ýaýylyp, il-günüň ýagdaýy düzlensin. Goýun gurt bilen agzybir ýaşasyn,
howp-hatarlar, gaýgy-gamlar aýrylsyn/.

اُتْرُم ötrüm: İçsürgi, iç geçirýän derman. سوت اُتْرُم *Süt ötrüm* - içsürgi ot. Bu söz
arapça hem ýakyn.

اَحْشَم ahşam: Agşam, gün batýan wagty.

اَذْرِم azrym: Eýeriň aşagyndan atylan keçe.

اُذْرِم özrüm: Her bir zadyň oňady, haýyrlysy.

اَرْدَم erdem: Edep, terbiýe. *Nakyl*: اَرْدَم بَشِي تِل *Erdem başy - til* - «Edep başy - dil».

Süýji sözli adam belent mertebelere ýeter.

اُسْتَم üstem: Eýere, kemeriň tokasyna we ş. m. zatlara altyn-kümüşden salnan
zynat. Oguzlar muňa ساخت *saht* diýýär.

اِسْرِم ysrym: اِسْرِم كُشِي *Ysrym kişi* - «Perişan, gaýgyly adam».

اِشْكُم işküm: Köşklerde han üçin gurlan, çanaga meňzeş uly saçak, supra. Onuň
aýaklary bolmaýar.

اُكْتَم oktam: اِيزْ اُكْتَم يِر *Bir oktam ýir* - «Bir ok atym ýer, ok ýeter aralyk».

اَكْرِم egrim: Suwuň bir ýana sowlup, toplanýan ýeri.

اِمْرِم imrem: Möhüm bir iş üçin ýurt adamlarynyň bir ýere jemlenmegi, toplanýşyk,
uly ýygnaq. اِمْرِم تِيْرِشْتِي *Imrem tiýrişti* - «Halk ýygnağa toplandy (ýöneldi)».

اُتْعُن otgun: Eýeriň çepinde çekiniň halkasyndan geçirip, bile baglanýan inli gaýyş;
Bilçeki.

اَرْكُن arkun: Ýabany aýgyr bilen eldeki gysrakdan bolan at. Ýaryşlarda in ozgur at
şoldur.

اَزْگَن örgen: Gaýyş guşak, çeki (oguzça).

اَزْگَن erken: Hal-ýagdaýy bildirýän «Eken» manysyndaky kömekçi söz. اُلْ كَلُوْر اَزْگَن Ol gelür erken gördüm - «Ony gelýärkä gördüm».

اَزْگَن irkin: اَزْگَن سَوْف Irkin suw - «Bir ýere jemlenen suw, üýşen suw». Her bir toplanan, üýşen zada hem اَزْگَن irkin diýilýär. Garlyk taýpasynyň hormatly adamlaryna اَزْگَن كَوْل köl irkin - «akyly köl suwy ýaly köp» diýilýär.

اَزْگَن irkin: اَزْگَن يَغْمُر Irkin ýagmur - «Birnäçe günläp yzyny üzmän ýagyp duran ýagyş».

اَزْگَن arkun: Geljek ýyl. اَزْگَن اِيْزِي Arkun yzy - «soňraky ýyl».

اَزْگَن ürkün/örgün: Duşman sebäpli aralaşan gorky-ürki; Adamlar howlугыşyp, baslygyşyp, özlerini galalara we berkitmelere atýarlar.

اَتْرَن otran: Eşik, don. Muny ýagmalylardan eşitdim.

اِجْگَن içgin: اِجْگَن اَر Içgin är - duşmanlardan bäri geçen, degilmeýän adam, aman berlen adam.

اُسْتُن üstün: Üstünde, ýokarda, beýikde. اَنْدَن اُسْتُن Andan üstün - «ondan ýokarda, onuň üstünde».

اَسْتِن astyn: Aşagynda, astynda. Ýöne bu sözüň aýdylyşy dogry däl. Ol اَلْتِن altyn ýaly aýdylmaly.

اَلْتِن altyn: Aşak, ast.

اَوْرَن awran: Demirçiniň körügi görnüşindäki çörek bişirilýän ojak.

اِشْغَن yşgun: Yşgyn.

اَشْگَن eşgin: اَشْگَن تُبْرَاق Eşgin toprak - «akgyn toprak, ürgün çäge». Uzyn ýola, uzalyp gidýän ýola اَشْگَن eşgin («akyp barýan ýol») diýilýär. اَشْگِنْچِي eşginçi - «Tiz ýöreyän atly çapar».

أَمَشَنْ emşen: İçmek tikilýän deri.

أَنْدَنْ andan: «Ondan soňra, şondan soň» (oguzça). *Andan aýdym* - «Ondan soňra aýtdym». Beýleki türkleriň *أَنْدَا anda* diýýän sözi şuna meňzeşdir, «ol ýerde» diýen manyny berýär. *مَنْ أَنْدَا أَرْدِمَ Men anda erdim* - «Men ol ýerdedim».

BU BÖLÜMIŇ GOŞA HARPLYLARY

(المضاعف منه)

أَرْتُ artut: Beglere we şol derejedäki adamlara peşgeş berilýän at hem-de beýleki zatlar. Soňra bu söz islendik sowgat, peşgeş manysynda ulanylypdyr.

أَرْقُكُ arkuk: *أَرْقُكُ كِشِي Arkuk kişi* - «Diýeniňi etmeýän, söze gulak goýmaýan, kejiir adam».

أَرْقُكُ arkuk: Iki diwaryň ýa-da iki diregiň arasyna goýlan agaç.

أُبْگُكُ üpgük: Hüýpüpik (çigilçe).

أَمْگُكُ emgek: Dert, kynçylyk, muşakgatlyk. *Nakyl: أَمْگُكُ أَكْئِدا قَلَمَاسْ Emgek eginde galmas* - «Dert eginde galmaz». Bu jümle beýik Taňrynyň *إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا* «Elbetde, her bir kynçylygyň ýanynda ýeňillik (begenç) bardyr» diýen sözlerine gabat gelýär. *Goşgy:*

أَيْدِي سَنِيكَ أُوذُو

أَمْگُكُ تَلِيمِ اِيذُو

يُمُشَرِّ قَتَعُ أُوذُو

كُنْگُلُمُ سَنَكَا يُكْرُكُ

Aýdy seniň uzu,	(Aýtdy: «Sen tarapda,
Emgek telim yzu,	Telim muşakgat bardy,
Ýumşar gatyg özu,	Ýumşady gaty daglar,

Könlüm saňa ýügrük. Könlüm saňa ýüwrük).

/Söýgülisiniň geçen ýollaryny ýatlap: «Sen bu muşakgatly, kötel daglary aşyp, biziň ýanymyza nädip gelip bildiň?» diýýär. Söýgülisi oňa: «Seniň üçin agyr kynçylyklara döz geldim. Göwnüm saňa atygsady durdy. Şol sebäpli gaty daglar hem ýumşady» diýip, jogap berýär/.

أَمْكُكُ ümgük: Çagalaryň depesindäki ýumşak ýer.

أَشْكُكُ eşgek: Eşek. Iki şiwäniň birinde أَشْيَاكُ eşýek ýaly aýdylýar. Yzygider gaýtalanýan iki harpyň biriniň ýe harpyna öwrülmegi düzgüne laýykdyr. Şeýle ýagdaýlar arap dilinde hem duş gelýär. Mysal üçin تَقْضَى الْبَازِي – *takadda al-bäzi* laçyn okduryldy diýen sözlemdäki تَقْضَى – *takadda* sözünüň asly تَقْضَى – *takaddada* bolmaly. Ýene bir mysal: Allatagalanyň تَمَّ ذَهَبَ إِلَى أَهْلِهِ يَتَمَطَّى – *sümme zehebe ilä beytihi* ýetematta- «Soňra-da, buýsana-buýsana maşgalasynyň ýanyna gitdi¹» diýen jümlesindäki يَتَمَطَّى ýetematta sözünüň asly يَتَمَطَّى – ýetemattata bolmaly. وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا – *we kad habe men dessähä*-«Nebisini nogsana düşüren, hasrata uçar²» jümlesindäki دَسَّاهَا *dessähä* sözünüň asly دَسَّسَهَا – *dessesehä* bolmaly.

أَرْكَكُ erkek: Her bir janly-jandaryň erkegi. أَرْكَكُ تَقَاغُو Erkek takagu - «Horaz».

إِنْكَكُ iňek: Sygyr.

إِنْكَكُ iňek: Urkaçy pyşdyl (oguzça).

BU BÖLÜMIŇ MYSAL GÖRNÜŞINDÄKILERI

(المثال منه)

أُتُغُرُ uýgur: Baş şäherden ybarat bolan bir welaýatyň ady. Ony Zülkarneýn türk hany bilen ýaraşyk baglaşandan soňra saldyrypdyr.

¹ Gurhanyň 75 –nji (Kyýamat) süresiniň 33-nji aýaty.

² Gurhanyň 91-nji (Şems) süresiniň 10-njy aýaty.

نظام الدين اسرافيل طغان تكين بن محمد جقر طنتقا خان Nyzameddin Ysrapyl Togantegin ibn

Muhammet Çakyr Toña han kakasyndan eşidenlerini maña şeýle gürrüň berdi:

Zülkarneýn uýgur illerine ýakyn gelende, türk hany onuň ýanyna dört müň sany adam iberipdir. Olaryň tuwulgalaryna dakylan ganatlar edil laçynyň ýelekleri ýaly eken. Bular yzyna-da edil öňe ok atyşlary ýaly atyp bilýän ussat mergenler ekenler. Zülkarneýn bulara haýran galyp: إينانْ خُوْدْخُوْرْنَدْ «Inan huz hurand» - «Bular öz günlerini özleri görüp bilýän, kişä mätäçligi ýok kowum bolmaly. Sebäbi bularyň kowan awy elinden gutulybiljek däl, islän wagty isledigiçe iýip-içjek adamlar» diýmek isläpdir we bu welaýata خُذْخُزْ Huzhur adyny berlipdir. Soňra خ hy harpy الف elibe öwrülipdir. Bogazda hasyl bolýan harplaryň biri-birine öwrülmeği adaty zatdyr. Aýratynam الف elibiň خ hy harpyna, خ hy harpynyň hem الف elibe öwrülişi köpdür¹.

Şu kitaby ýazan Mahmyt şeýle diýýär: Begzada ata-babalarymyza أمير emir diýilmän حمير hemir diýilmegi muña mysaldyr. Sebäbi oguzlar أمير emir diýip bilmeýärler, olar الف elibi خ hy harpyna öwürüp aýdýarlar. Biziň atamyz türk illerini samanylaryň elinden alan begdir. Şolar hem emire بحرگين – bahrgin² diýýärdiler.

Görşüň ýaly, «Uýgur» sözünde hem الف elip خ hy harpyna öwrülipdir. Hy harpy خ elibe öwrülende, هُزْ huz sözündäki ذ zal harpy hem ي ye harpyna öwrülipdir. ذ Zalyň ي ye harpyna öwrülişi örän köp duşýan düzgündir. Mundan soňra هُزْ hur sözündäki خ hy harpy غ gayna öwrülipdir. غ Gayn bilen خ hy harpynyň biri-birine çalyşmagy hem bolup bulýän düzgün. Arap dilindäki خَتَر hatara we غَدَر gadara sözleri muña mysaldyr.

¹ Kaşgarlynyň şu setirlerinde görnetin ýalňyş pikir öňe sürülýär. Uýgur adynyň gelip çykyşy dogrusynda şu „Diwandan” başga hiç bir eserde şeýle maglumat berilmeýär. Bu diňe pars asyly göçürijiniň girizen zadý ýa-da alymyň öz eşiden nätakyk rowaýaty bolmaly.

² Golýazmada şeýle ýazylandygyna garamazdan, bu ýerde حمير تگين Hemir Tegin diýiljek bolýar.

Bu welaýatda baş şäher bar. Ilaty - barypýatan kapyrlar, oky sowa geçmeýän mergenlerdir. Zülkarneýniň gurduran baş şäher şulardyr: سُلْمِي Sülmi, قُوچُو Goçu, جَنْبَلَق Janbalyk, بېش بَلَق Başbalyk we يَنْكِي بَلَق Ýeňibalyk.

اَيْتِش aýtyş: Iki adamyň biri-biri bilen hal-ahwal soraşmasy.

اَيْتِغ aýtyg: «Aýtyş» manysyndaky söz. Saglyk-amanlyk soraşmak üçin ulanylýan söz.

اَيْرُق aýruk: Aýry, başga (oguzça).

اَيْرَق aýryk: Aýryk oty, ýumşak ösümlikleriň biri. Türkler muňa اَذْرَق azryk diýýärler. Oguzlar bolsa ذ z harpyny ي y harpyna öwürüp aýdýarlar.

اَيْلُق aýluk-aýluk: Şeýle-şeýle... (oguzça).

SÖZLERIŇ BAŞY WE AHYRY ELIPLI BOLAN SÖZLER

(المطوي منه)

اَيْلَ eýle: Şeýle, eýle, şunuň ýaly (oguzça). اَيْلَ قَلْغَل Eýle kylgyl - «Şeýle et».

اَيْلَ öýle: Öýle (oguzça). Gypjaklar ي y harpyny ز z harpyna öwürüp, اُزْ özle diýýärler.

BU BÖLÜMIŇ BAŞGA BIR GÖRNÜŞI

(و نوع آخر منه)

اَلْجَلَق a:çlyk: Açlyk.

اَشْلَق aşlyk: Aşhana.

اَشْلَق aşlyk: Bugdaý (oguzça).

اَشْيَك eşýek: Eşek. Käbir şiwelerde اَشْكَك Eşgek hem diýilýär. Ý harpy bilen aýtmak has dogrudyr.

اَوْيا awýa: Beýi, aýwa (bir şiwede).

BU BÖLÜMİN DÖRT HARPLYLARY

اِكْتُو iktü: Ekdi, eldekileşdirilen haywan.

اَكْرُو akru: «Howlukma!, Sägin! » manysynda. اَكْرُو اَكْرُو «Akru! Akru!» - «Ýuwaş, Ýuwaş!»

اَدْكُو ezgü: Gowy, eý, her bir zadyň gowusy. *Goşgy:*

فُشْنِي فُتْمُ اَعِشَقَا

قَلْعِلْ اَنْكَرْ اَعْرِقْ

اَزْتُتْ اَلْبُ اَنْنَعِلْ

اَدْكُو تَقَرُّ اَعْرِقْ

Goşny gonum agyşga

(Goňşa, gonalga, gardaşa

Kylgyl aňar agyrlyk

Kylgyl olara hormat

Artut alyp anungyl

Olardan peşgeş alyp,

Ezgü tawar ugurluk.

Ýerine ugurly zat taýýarla).

/Garyndaşlaryňa hormat-sylag, haýyr-yhsan et. Olardan peşgeş alsaň, deregine ugurly zat taýýarla/.

MUNUN BAŞGA BIR GÖRNÜŞI

اَمْشُوْى amşuý: Saraly (sary erigiň bir görnüşi).

BU BÖLÜMİN GUNNALY GÖRNÜŞI

اَنْكُدُوْز aňduz: Andyz. Ýerden köwlenip alynýan, atlaryň garyn-iç agyrysyna derman edilyän ösümlik köki. *Nakyl:* اَنْكُدُوْز بُلْسَا اَتْ اَلْمَاسْ *Aňduz bolsa at ölmes* - Andyz oty ýanyňda bolsa, atyň ýolda garyn agyrysyndan ölmez. Sebäbi andyz oty bilen em

edilse, atlar derrew bu dertden saplanýar. Bu nakyl ýolagçynyň ykjam bolmalydygy, sapara-syýahata gowy taýýarlyk görmelidigi manysynda ulanylýar.

اِنْكَلِجْ inliç: Sarymsaga meňzeş dag oty. Ony kebaba ýanap iýýärler.

اَنْكَلِكْ äňlik: Aýallaryň ýüzlerine, ýañaklaryna çalynýan al-gyzyl reňkli boýagy.

اَنْكُدُنْ öňdün: Önden. Oguzlar *d* bilen *n* harplaryny taşlap, اَنْكْ öň diýýärler. اَنْكُدُنْ يُرِتْ

Öňdün ýoryt - «Atyňy önden ýöret!» Beýle gysgaldylma oguzlarda adaty bir düzgündir.

SOŇUNDA GUNNALY HARP BOLAN SÖZLER

اَلْدَنْكْ oldaň: Oltaň, aýakgabyň aşagyna ýamalyan gön, teletin ýama. Nakyl: اِتْقَا اَفْتْ

اَتْسَا اَلْدَنْكْ يِيْمَاسْ Itge uwut atsa, oldaň iýmes - «Ite uýat gelse, oltaň iýmez». Bu nakyl utandyrmak üçin ulanylýar. Çünki ýazgarylýan adam utanjyndan ýaňa erbet işleri, ýaramaz hereketleri etmez diýilýär.

اُزْلَنْكْ užlaň: Hameleon (ž bilen aýdylýar) (oguzça).

اِزْدَنْكْ izdeň: Balyk awlanylýan toruň bir görnüşi; ýaş agajyň inçe çybyklaryny suwuň içine hatarlap düzmeli. Olaryň orta gürpünde bir deşik ýer goýmaly we şol deşiğiň agzyna hem dar gözli balyk toruny dakmaly. Balyklar tora giren badyna, çekip çykarmaly.

اَحْسُنْK ahsuň: اَحْسُنْK آر Ahsuň är - «Serhoş bolup, galmagal turuzýan, jenjelçi adam». Käbir dillerde ol اَحْسُمْ ahsuñ ýaly hem aýdylýar.

BU BÖLÜMIŇ MYSAL GÖRNÜŞINDÄKILERI

اَيْبَنْكْ aybaň: اَيْبَنْكْ آر Aybaň är - kel, saçsyz adam (çigilçe).

اَيْدِنْكْ aýdyň: Aýdyň, aý aýdyňlygy, aý ýagtylygy.

DÖRT HARPLYLAR BÖLÜMİ

أَرِنْكَانْ erin: Sallah. *Nakyl*: أَمْ تَكَامَسْ أَرِنْكَانْ أَلِكْ قَرِي بُوزْ *Eriñenge elig gary büz üm tikemes* - «Sallaha elli gary biz hem jalbarlyga ýetmez». Bu nakyl öýlenmek maslahat berilýän oglanlara aýdýarlar.

أَفْعَالْ ، اُفْعَالْ ، اِفْعَالْ ÝALY ORTASY DÜRLI HEREKELI SÖZLER

أَرْقَاژ arkar: َرArhar, urkaçy dag geçisi. Onuň şahyndan pyçaga sap ýasalýar.

أَشْبَارْ aşbar: Tirt; Saman bilen kepegi suwa ezip, atlara iým hökmünde berilýär.

إِشْلَاز işler: Aýal. Aslynda إِشِيلَاز *işiler* «hanymlar» manysynda bolmaly. Köp ulanylýandygy sebäpli *i* harpy ýeňillik üçin düşürilipdir. Bu sözüň özi köplük sanda bolsa-da, bu wagt birlik manysynda-da ulanylýar. Sarpaly hatynlara *işler* diýilmeginiň uly bir kyssasy hem bar.

أَخْشَاغْ ohşag: Meñzeş, meñzeme. أَيْنُكْ أَخْشَاغِي *Aňyň ogşagy* - «Onuň meñzeşi».

أَرْقَاغ arkag: Argaç. Erşiň içinden inligine, iki taraplaýyn naýça bilen geçirilýän ýüplük.

أَوْرُوغ owrug: Süňk bogunlary; Dagyň üzülýän we gutarýan ýerine hem أَوْرُوغ *Ogrug* diýilýär.

أَوْرُوغ owrug: Bil oňurganyň boýna birigýän yeri. Ýokardaky şu üç sözüň içinde iň dogrusy أَوْرُوغ *ogrug* sözüdir.

أُغْرَاغ ugrag: Aýgytly niýet, maksat.

أَنْدَاغ andag: Şeýle. أَنْدَاغْ أَيْدِيمْ *Andag aýdym* - «Şeýle aýtdym, şeýle diýdim» (çigilçe).

أَنْدِغ andyg: Elek, galbir ýaly zatlaryň bilgurşawy.

اوپراق oprak: Letde bolan, sürtülip könelen. اوبراق تون Oprak ton - «Könelen don».

اتغاق atgak: Garnyň sarysuw keseli; İçdäki ýiti sanjy.

اتغاق atgak: Sary gülli, sary gunçaly bir ösümlik. Ýüzi gaýgydan saralan adamlar hem şuna meňzedilýär.

اۇماق uçmak: Uçmah. Goşgy:

تۈرلۈك جەچەك يارىلدى

پارچىن يازىم گىرىلدى

اۇماق يەرى گورىلدى

تۇملۇق يەنە گىلگۈسىز

Türlüg çeçek ýaryldy,

Parçyn ýazym gerildi,

Uçmak ýeri görüldi,

Tumlug ýene gelgüsüz.

(Dürli çeçek açyldy,

Ýüpek düşek gerildi,

Uçmah ýeri görüldi,

Sowuk ýañadan gelmesiz).

/Bahary taryplap şeýle diýýär: Her dürli güller-gunçalar açyldy, göýä ýüpek parçalar ýazyldy. Uçmah ýeri görüldi. Sowuk hiç gaýdyp gelmejek derejede howa maýlady/.

اھساق ahsak: Agsak.

ارتاق artak: Bozuk, bozulan, zaýa. ارتاق تاتاك Artak neň - «Bozuk zat».

اۇرغاق orgak: Orak.

اۇرغاق ograk: Serhetde oturan türk taýpasy. Bulara قارا يىغاچ Gara ýygaç hem diýilýär.

اغلاق aglak: Çola, adamsyz. اغلاق يىز Aglak ýer - Çola ýer.

اغلاق oglak: Owlak. Nakyl: اغلاق يىلكىسىز اعلان يىلكىسىز Oglak ýiliksiz, oglan biliksiz -

«Owlakda ýilik bolmaz, oglanda - bilik».

استىك isteg: Isleg, talap, ideg, gözleg, yzyna düşme. استىك قۇبدى Isteg gopdy - «Talap peýda boldy, ideg gopdy».

أُستاكُ üstek: Artyk, üste, «Müňň üstüne ýüz goşmak» ýaly; مَنْ أُستاكُ بِيَرْدِمَ *Men üstek berdim* - «Men artyk berdim».

أَبَلَانُ aplan: Alakalar jynsyndan bolan bir kiçijik jandar.

أَرْغُونُ argun: Alakalar jynsyndan bolan, ýarym gary uzynlygyndaky bir jandar.

Diwaryň jaýryklaryndaky serçeleri awlaýar, goýnuň üstüne zyňsa, onuň etini saraldýar. Uklap ýatan adamyň üstüne özüni zyňsa, sözenek edýär.

أَلْتُونُ altun: Altyn.

أَمْكَانُ ömgen: Boýun damary.

إِنْكَانُ inen: Inen düýe. *Nakyl*: إِنْكَرْسَا بُتُو يُزْلَاژ Inen yňrasa, botu bozlar - «Inen yňrasa, köşek bozlar». Bu nakyl garyndaşlaryň biri-birine ýakynlygyny, hamraklygyny görkezýär.

BU BÖLÜMIŇ MYSAL GÖRNÜŞINDÄKILERI

أَيْنَاشُ oýnaş: Oýnaş, bigäne adam bilen duşuşýan aýal.

أَيْنَاقُ oýnak: أَيْنَاقُ إِشْلَاز *Oýnak işler* - Oýnak aýal, gözleri oýnap duran, köp nazar salýan we derrew gizlenýän aýal; Bir görüňän we gözden ýitýän aýal.

أَيْرَانُ aýran: Aýran.

و HARPLY GÖRNÜŞI

أَيْنَاعُو oýnagu: أَيْنَاعُوِيَر *Oýnagu ýer* - Oýnalýan ýer, oýun meýdany.

BU BÖLÜMIŇ MENKUS GÖRNÜŞI

أَلْيَانُ ulýan: Hoşboý ysly, iýilýän bir ösümligiň köki.

BU BÖLÜMİN GUNNALY GÖRNÜŞİ

أَرْنَكَاك ereñek: Barmak. *Nakyl*: بيش أَرْنَكَاك تُوْر أَرْماش *Biş (bäş) ereñek tüz ermes* - «Bäş barmak deñ bolmaz», ynsanlar hem edil şonuñ ýalydyr - birmeñzeş däldir.
أُرُنْكَاك ürüñek: Gips.

WE فَعُول GÖRNÜŞİ

أَلُوْج aluç: Sowadylan zat, sowuk zat.
أُلَاْر ular: Horaz kākilik.
أَذِيْز eziz: Her bir zadyñ beýigi, belendi.
أُوْشُوْز usuz: Ukusyz. أُوْشُوْز كِشِي *Usuz kişi* - «Ukusyz adam».
إِسِيْز ysyz: Elde-aýakda durmaýan, saklatmaýan çaga.
أَكِيْش egiş: Gymmatbaha daşlar eredilende syçraýan galyndy.
إَكِيْش igiş: Häsiýetsiz haýwan, sarç at.
إِفَاك iwek: ْ إِفَاكْ أَرْ *Iwek¹ är* - «Howlukmaç adam».
أَلُوْك elük: Üstünden gülme, ýaňsylama, masgaralama.
أَلَاْغ ulag: Ulag. Begiñ buýrugy bilen giden çaparyň belli bir menzilden çalşyp münýän aty.
أَلَاْغ olag: Ýama, egin-eşigiñ ýamasy.
أُحَاق uhak: Erik kişdesinden taýýarlanan şerbet.
أُشَاق uşak: Gybat. أَشَاقْ سُوْز *Uşak söz* – gep-gybat.

¹ Äwek.

أسال osal: أسال كشي *Osal kişi* - İş bilmeyän, gapyl adam.

إنال ynal: Enesi hatyn (aňyrsy han-bege direýän), kakasy garamaýak halkdan çykan ýaşlara berilýän at. Bu üýtgeşsiz bir düzgündir.

أجان uçan: Iki ýelkenli gämi (gypjakça).

BU BÖLÜMİN MYSAL GÖRNÜŞİ

أياس aýas: آياس كوك *Aýas gök* - Açyk howa, açyk asman. Şonuň üçin akýagyz, ýüzleri ýagty gullara, memluklara hem آياس *Aýas* diýilýär.

أتون ütün: Dereksiz, lellim.

DÖRT HARPLYLAR GÖRNÜŞİ

أكاي ögeý: Öweý. آتا *Ögeý ata* - «Öweý ata». *Ögeý ogul*-öweý ogul. *أكاي* *Ögeý gyz*- öweý gyz.

أماي umaý: Çaganyň ýoldaşy, aýal çaga dograndan soňra gelyän zat. Muňa «Çaganyň ene garnyndaky ýoldaşy» diýýärler. *Nakyl*: أمايقا تينسا اعل بلور *Umaýga tapynsa, ogul bulur* - «Ýoldaşa sygynsa, ogul tapar». Kim oňa ýagşy seretse, ogly bolar diýildigi. Aýallar muny gowulyga ýorýarlar.

فعلی ÝALY HEREKETLI SÖZLER

أرپا arpa: Arpa. *Nakyl*: أرپاسیز آب جریك سیوماس *Arpasyz at aşumas, arkasyz alp çerig syýumas* - «Arpasyz at çapmaz, arkasyz batyr ýagy gaýtarmaz». Bu nakylde her bir işde arkalaşykly bolmak ündelýär.

اُرتو orto: Orta, her bir zadyň ortasy. اُرتو آر *Orto är* - «Orta ýaşly adam». Ew اف اُرتوسي *ortosy* - «Öýüň ortasy»; گون اُرتو *Gün orto* - günorta wagty (çigilçe).

اِرتا irte: Ir erte, säher, daň wagty.

ارجي arjy: Horjun.

اُردو ordu: Hanyň oturýan şäheri, paýtagt. Şoňa görä, Hanlaryň oturýan Kaşgar şäherine اُردو كند *Ordu kend* diýlipdir.

اُردو Ordu: Balasagunyň ýakynlarynda ýerleşýän bir şäher. Balasagun şäherine-de اُردو فوز *Guz ordu* diýilýär.

اُردو ordu: اُردو بشي *Ordu başy* - hanlaryň hyzmatkäri.

اُردو ordu: Ýalman, syçan, hažžyk ýaly ýer astynda ýaşayan jandarlaryň hini, süreni.

اُردو ordu: اُردو تال *Ordu tal* – Ähek, hammam oty. Iki şiwäniň haýsy hem bolsa birinde (türk ýa-da oguz şiwelerinde) ulanylýar.

اُكدو ekdü: Gylyjyň gynyna we ş.m. zatlara oýma nagys salmak üçin ulanylýan ujy egri pyçak.

اُكدي ekdi: Mal soýulýan ýer (sygyr, goýun we ş. m.).

اُمدي emdi: Indi, häzir, şu wagt. اُمدي كَلِدِم *Emdi geldim* - «Ýaňyja geldim». Oguzlar elip harpyny astynly aýdýarlar we اِمدي *imdi* diýýärler. *Goşgy:*

اَبْكُمْ كَلِبْ اَعْرِدْمْ

اَرْسْلانْ لَيُو كُكْرِدْمْ

اَلْبْ لَارْ بَشِنْ تُعْرِدْمْ

اُمدي مَني كيمْ تُتَارْ

Öpkäm gelip ugradym,
Arslanlaýu kükredim,

(Öykäm gelip, ugradym,
Arslanlaýyn kükredim,

Alplar başyn togradym, Alplar başyn dogradym,

Emdi meni kim tutar. Indi meni kim tutýar).

/Gahar-gazap bilen duşmana sary ugradym. Arslan ýaly kükräp topuldym. Olaryň pälwanlarynyň başyny kesip taşladym. Hemmeleriň ortarasynda durup: “Hawa, indi meni kim tutar?” diýip gygyrdym/.

أُمْدُو umdu: Dileg, umyt, tama. اُمْدُجِي *Umduçy* - dilegçi.

أَنْدَا anda: Onda.

أُپْرِي opry: Opuryk, çukur.

أُتْرَا otra: Orta, gyrasy bolan zatlaryň ortasy. Bu söz اُتْرُو *orto* sözünden öwrülipdir.

أَيْرُو aýru: Aýry, başga; bolmasa. مُونِي تِيْلَامَسَا سَنْ أَيْرُو نَاكَرُكْ *Muny tilemese sen aýru ne gerek* - «Muny islemeseň, başga näme gerek?»

أَذْرِي azry: Bugdaý arassalamak üçin ulanylýan gural. Iki taraply bolan zatlaryň hemmesine-de أَذْرِي *azry* diýilýär. أَذْرِي بَتْلُغْ *Azry butlug* - çayşak adam.

أُتْرُو ötrü: Islendik zadyň garşysy, gabady. أُولُ مَنَّا أَتْرُو كَلْدِي *Ol maňa ötrü geldi* - «Ol maňa gabat geldi, garşymdan çykdy».

أَسْرَا asra: Aşak.

إِسْرَا isre: Aşak, pes, soň. أُلْ أُنْدَنْ إِسْرَا أُولُ *Ol andan isre ol* - «Ol ondan pesde, ol ondan aşakda».

أَسْرِي asry: Gaplaň. أَسْرِي يَشِغْ *Asry ýyşyg* -alaja ýüp. Ala-mula zatlaryň ählisini gaplaňa meňzedip, أَسْرِي *asry* diýýärler.

أُغْرِي ogry: Ogry. بُو تَاتْلُكْ أَيْلُكْ أُغْرِي أُلْ *Bu neň anyň ogry ol* - «Bu zat ondan aşakda¹».

Bu sözdäki غ g harpyny aslynda astynly aýtmaly, diňe bu harpyň astyny taşlanyp, sözleýiş üçin ýeňledilipdir. Bu edil arap dilinäki اِلْ we اُدُّ sözleriniň اِلْ we اُدُّ aýdylyşy ýalydyr.

¹ Şu ýerde bir nätakyklyk bar. Berilýän mysal baş söze laýyk gelmeýär.

يِلَانْ كَنْدُو أَكْرِسِينْ بِلْمَاسْ ، تَقِي بُوِينْ أَكْرِي تِيرْ egri: Egri, her bir egri, gyşyk zat. *Nakyl:*

Ýylan kendü egrisin bilmes, tewi boýnyn egri tiýr - «Ýylan öz egrisini bilmez, düýe boýnuna egri diýer». Bu nakyl özünde bar kemçilik üçin, özge birinden aýp gözleýän, azar berýän adam babatynda ulanylýar.

اُكْرا ügre: Tutmaja meñzeş, uňaş çorbasy. Tutmaçdan has ýumşak bolýar.

اَلْدِرِي elri: Owlak derisi. Bir *d* artdyryp, *اَلْدِرِي eldiri* hem diýilýär.

اَرْژُو aržu: Şagal (ž bilen aýdylýar). Bir topar adam bir zadyň daşyna üýşüberse, كِشِي اَرْژُولَیُو قُري *Kişi aržulayı gury* diýýärler. «Adamlar edil adam iýjek şagal ýaly üýşdi» diýmek.

اَرْسُو arsu: Biderek zat, her bir zadyň ýaramazy (oguzça).

اَرْغُو argu: Iki dagyň arasy. Şundan alyp, طَرَاژ Tyras (Talas) bilen بلاساغون Balasagunyň arasyndaky şäherlere hem اَرْغُو *Argu* diýilýär, çünki ol ýerler iki daglygyň arasynda ýerleşýär.

اَرْغَا urga: Beýik agaç, äpet daragt (oguzça). Argu dilinde hem şunuň ýaly.

اِمْغَا ymga: Hazynaçy we salgyt çöpleýji (ýygnaýjy).

اَنْغَا anga: اَنْغَا اَر *Anga är* - «Biderek, pes, gowşak adam».

اِرْوَی irwi: اِرْوَی قُلَاقْ *Irwi gulak* - Salpy gulak; inçe, uzyn gulak.

اِرْوَی irwi: Syrkawlary bejermek üçin Hindistandan getirilýän bir derman.

اَرْكَا arka: Arka, art.

اَرْكَا arka: Arka, arkadag, kyn günde kömek eden adam. *Nakyl:* اَرْكَاسِزْ اَرْ جَرِكْ سِيْمَاسْ *Arkasyz är çerig syýumas* - Arkasyz är ýagy gaýtarmaz».

اُبْكَا öpke: Öýken.

أُبْكَ öpke: Öýke, gahar; sebäbi öýkeleme öýkenden gelyär. Şonuň üçin *öýken* bilen *öýke* sözi many-mazmun boýunça ýakyndyr. Arap dilinde hem المطر *yagşa* السماء *gök* (*asman*) hem diýilýär.

أَتْغِي ötgi: Ötgi, öwezi, deregi (çigilçe). *بُو أَتْغَا أَتْغِي بِيْرْدِمُ Bu atga ötgi berdim* - «Bu atyň öwezini (hakyny) berdim».

أَعْغُو eçgü: Geçi.

أِئْغُو içgü: İçgi; içilýän ähli zatlar.

أَدْغُو ezgü: Gowy.

كَلْسَلَا كِشِي أَمَّا أَنْكَازُ أَرْتَرُ كُلا

بَقْلُ أَنْكَازُ أَدْغُولُكُنْ أَعْرَنْ كُلا

Gelse kişi atma aňar örter küle

Bakkyl aňar ezgölügün agzyn güle.

/Ýanyňa ýylgyryp gelen adama, gyňyr bakyp, onuň gül ýüzüne kül sepme. Haýyr-yhsan bilen garşyla we gülüp bak/.

أَرْكِي erki: *-myka, -mikä?* Güman bildirýän kömekçi söz. *أَلْ كَلِزْمُو أَرْكِي Ol gelürmü erki* - «Ol gelermikä?» Ol sorag sözleriniň ýerine-de ulanylýar.

أَرْكُو örkü: Örküç.

أَسْغُو esgü: Galbir, elek.

أَسْكِ esgi: Köne, solan, tozan, her bir köne zat. *أَسْكِ تُونُ Esgi ton* - «Köne don».

أَلْغُو ülgü/ölgü: Äht, wada.

أَلْكَ elke: *أَلْكَ بُلَاق Elke bulak* – bir türk taýpasynyň ady.

أَغْلَا ogla: Ýaş ýigit (arguç).

أَغْلِي ogly: Kāşir. Kaşgar sebitlerinde ekilýän, süýji tagamly ak kāşir.

أَذْمَا azma: *أَذْمَا يَلْقِي Azma ýylky* - ugruna goýberilen, ýük urulmaýan mal.

أُرْمَا örme: أُرْمَا سَاحْ Örme saç.

أَزْمَا azma: Ýumurtga haltasynyň ýarylandygy - biçilendigi üçin, höwrügi bilmeýän goç.

أُزْمَا üzme: Tut agajy (ز ž bilen aýdylýar).

أُسْمِي Usmy: أُسْمِي تَرِيْم Usmy tarym - Musulmanlaryň ýurdundan uýgur ülkesine tarap akýan uly derýa. Ol uýgur ilinde çägelige siňip gidýär.

أَكْمَا egme: Öýüň guşagy.

أُكْمَا ökme: أُكْمَا تُبْرَاق Ökme toprak - Üýşürilen toprak. Üýşürilen her bir zada hem أُكْمَا ökme – «üýşmek, topbak» diýilýär.

أَلْمَا alma: Alma (oguzça). Beýleki türkler أَلْمِي almyla diýýär.

أَلْمَا olma: Küýze, palçykdan edilen gap-gaç.

أَتْنُو ötnü: Karz. مَنْ يَرْمَاقُ أَتْنُو بِيَرْدِم Men ýarmak ötnü berdim - «Men pul karz berdim».

أَشْنُو aşnu: Öň, ozal. مَنْ أَتَدَنْ أَشْنُو كَلْدِم Men andan aşnu geldim- «Men ondan öň geldim».

أَنْدَا anda: Onda, ol ýerde. Oguzlar «soňra» diýjek bolsalar, şu sözüň soňky الف elibini ن nuna öwürüp, أَتَدَنْ andan diýýärler. Emma «ol ýerde» manysy beýleki türkler bilen birmeňzeş ulanylyp, anda ýaly aýdylýar. الف Elibiň ن nuna öwürilmegi arapçada hem bolýan ýagdaý. Allatagalanyň Musa alayhyssalam hakyndaky sözlerinde وَمَا رَبُّ لَسْنَفًا we mä rabbul-alemiýn diýen jümle bar. Şu ýerdäki مَا mä sözünüň soňky الف elibi ن nun harpyndan öwürülendir. Sebäbi, arap dilindäki mä – näme? diýen sorag sözi akyly bolan janlylar babatda ulanylmaýar. Aňly-düşünjeli adamlar soralandaky مَا هَذَا mä häzä- bu näme? diýilmeýär, مَنْ هَذَا men häzä – bu kim? diýilýär. Allatagalanyň لَسْنَفًا le-nesfe'an bin-nasyýe¹ diýen sözündäki الف elip ن nundan öwürülendir.

¹ Gurhanyň 96-njy (Alak) süresiniň

اكي iki: Iki.

ْİÇİNDE ج BOLAN GUNNALYLARYŇ فعل GÖRNÜŞİ

اُتۇنچ ötüñç: Karz. مَنْ اَنْكَارَ يَوْمًا اُتُنْجَ بِيَرْدِمَ *Men aňar ýarmak ötüñç berdim* - «Men oňa pul karz berdim».

اُتۇنچ utionç: اُتۇنچ ايش *Utonç iş* - «Utançly iş». Asly «utanç» manysyndaky اُفْتُ uwut sözünden.

اُچۇنچ üçünç: Üçünji.

اِكِنْج ikinç: Ikinji.

Bu bir düzgündür. Özünden öndäki sanyň yzyndan gelýändigini bildirmek üçin, ondan aşakdaky sanlaryň köküne ن *n* hem ج *j* harplary getirilýär. تۆرتünç, باشinç ýaly; asyllary تۆرت *tört*, باش *bäş* sözleridir. Ýaňky manyny beribilmegi üçin, köke نج *nj* goşulýar. Hemme kökde-de şeýle edilýär. Onunja اونۇنچ *onunç*, ýigriminjä يىگرمىنچ *yigriminç* diýlişi ýaly, «on dokuzdan soň gelýän» diýmek. Bu düzgün üýtgeşsizdir.

اِرِنْج erinç: Belki, gerek. اُلْ گُلْدِي اِرِنْج *Ol geldi erinç* - «Ol geldi gerek».

اُرۇنچ urunç: Para.

اِرِنْج irinç: Bolelin durmuş. Birnäçe şiwelerde ž bilen aýdylyp, اِرِنْژ *irinž* diýilýär.

اِوْىنْچ¹ awynç: Bir zada öwrenişme. اُلْ مَنَكَا اِوْىنْدِي *Ol maňa awyndy* - «Ol maňa öwrenişdi».

¹ Ewinç.

اِکِنْج ikinç: Ikinji.

اُکُنْج ökünç: Ökünç. اُلْ تَلِم اُکُنْج اُکُنْدِي *Ol telim ökünç ökündi.*

اُگُنْج ögünç: Öwünme. بُو اِيشْكَا نا اُكُنْج كَرَاك *Bu işge ne ögünç gerek* - «Bu işde öwünmek nämä gerek?»

اُلْنِج ulynç: اُلْنِج يُول *Ulynç ýol* - «Egremçe ýol, göni bolmadyk ýol». Islendik egri zada-da şeýle diýilýär.

اِلْنِج ilenç: Kinaýa, ýaňsy. Ýalňyş pikirli adamy utandyrmak üçin aýdylýan söz.

اُمُنْج umunç: Umyt. اُمُنْج تَنَكْرِي كا تُت *Umunç Taňryga¹ tut* - «Umydyňy Taňra bagla».

اُونُنْج onunç: اُونُنْج يَرْمَاق *Onunç ýarmak* - «Onunjy pul». Başga zatlar babatynda hem ulanylýar.

اِنْنِج ynanç: Ynamdar, ynanylýan. اِنْنِج بَك *Ynanç beg* – ynamdar beg, ynanylýan beg.

فَعْلَى GÖRNÜŞINDÄKI BAŞGA BIR DÜRLÜSI

اَتِنْجُو atynju: اَتِنْجُو تَاتَاك *Atynju neň* - «Zyňlan zat».

اِيتِنْجُو itinjü: اِيتِنْجُو تَاتَاك *Itinjü neň* - «Halanmaýan zat».

اِيزِنْجُو yzynju: اِيزِنْجُو سَاچ *Yzynju saç* - Erkekleriň soň goýlan saçy. Başga zatlar babatda-da şeýle. Ýük urulman, başyna goýberilen haýwana-da اِيزِنْجُو يَلْتِي *yzynju ýylky* diýilýär.

اَرِنْجُو arynju: Günä.

اَوِنْجُو awynçu: اَوِنْجُو تَاتَاك *Awynçu neň* - öwrenişilen zat. Şonuň üçin çorulara-da *awynçu* diýilýär.

اَقِنْجُو akynçu: Gije çozup, duşmany heläk edýän harby topar.

¹ Teňrige.

BU BÖLÜMİN HARPY GUNNALY BOLANLARY

أَبَاڭ abañ: «Eger» manysyndaky bölek söz. أَبَاڭ سَنَ بَرْسا سَنَ *Abañ sen barsa sen* - «Eger sen barsañ».

اُتُنڭ otuň: Odun.

اُرُنڭ ürüň: Ak zat. Oguzlar اُڭ ak diýýär.

اُرُنڭ ürüň: Ýaşlaryň dyrnaklarynda bolýan ak. تَڭناڭ اُرُنڭ *Tyrnak ürüňi* - «Dyrnak agy».

اُرُنڭ ürüň: Dogaça berilýän pul, aklyk. اِلڭ اُرُنڭ *Elig ürüňi ber* - «El aklygyny ber!»

اُرُنڭ Üreň: Ruma ýakyn demirgazyk tarapda bir ýeriň ady. Dogrusy وَرُنڭ Wereňdir.

اِرُنڭ iriň: Iriň.

اُشُنڭ üşeň: اُشُنڭ تاش *Üşeň taş* - «Ýylçyr gaýa». Başga bir şiwede - يُشُنڭ yüşeň.

اَلَنڭ alaň: اَلَنڭ يَزِي *Alañ ýazy* - «Tekiz düzlük» Bu söz «açyk gapy» manysyny berýän اَنڭ *aňyl* sözündäki harplaryň ýeriniň çalyşmagy bilen emele gelipdir.

BU BÖLÜMİN GOŞA HARPLYSY

اَنڭ eňek: Agzyň iki tarapyndaky azylaryň gutarýan ýeri.

اَنڭ eňek: Aýallaryň baş örtgülerini baglaýan ýüpi.

اَنڭ öňik: Aýallaryň geçi gylyndan dokan oturtma zülpi. اَنڭ يَزِيَاڭ *Öňik ýürgeýek* - «Ulanan, seplenzen zülp». Asly «başga» manysyndaky öňi sözünden.

اَنڭ öňük: Ýassyklaryň uçlaryna dakylýan gotazlar.

BU BÖLÜMİN DÖRT HARPLYSY

أَنْكِي öňi: Başga. ي Ý harpy ن n harpyndan öwrülipdir. Asly أَنْكُ öňin. *Bu arap dilindäki أَنْكُمү sözünün okalyşy ýalydyr.*

GUNNALY BOLANLARYŇ BAŞGA BIR GÖRNÜŞI

أَرْكَئِي ereňeyü: Alty barmakly adam.

أَرْكَئِي ereňeyü: Örän gysga boýly, boýy iki arşyn adam, girdenek.

فَعَالُو ، فَعَالُو ، فَعَالُو

ÝALY DÜRLI HEREKETLI SÖZLER

أُلَاثُو ulatu: Elýaglyk, adamyň burnuny tämizlemek üçin ýanynda göterýän ýüpek mata bölegi.

الْأَجُو alaçu: Çadyr.

أَبَاچِي abaçy: Çagalary gorkuzmak üçin hyýaly howp. أَبَاچِي كَلْدِي *Abaçy geldi* –gara jyn geldi diýmek.

أَغِيچِي agyçy: Ýüpek matalary saklaýan adam, ýüpek hazynadar.

أُلَاغُو ulagu: أُلَاغُو تَاثُكُ *Ulagu neň* - Köýnek ýamamaga ýarajak her bir zat.

أُلْيَغُو ulygu: Uwlama wagty. بُو أُغُرُ أُلُ بُرِي أُلْيَغُو *Bu ugur ol böri ulygu* - «Bu wagt möjeginň uwlaýan wagty».

أَبَاكِي abaky: Göz degmesin diýip, bakjalara, baglara dikilýän garantga.

أَتَاكِي ataky: «Kakajan!» manysyndaky söz.

إتاكُو itegü: Degirmen daşynyň üstüne goýulýan agaç. Uny biraz iriräk etmek üçin, şony we degirmen daşyny biraz ýokary galdyrmaly. Ownuk üwemeli bolsa, aşak goýbermeli.

إچاكُو içegü: Gapyrga süňkleriniň iç tarapyndaky zatlaryň ady, iç goşy.

أليكة ülike: Ot ady (dermanlyk ot).

إناكُو inegü: Göbegiň üstünde bolýan ýiti agyry, sanjy.

أبالي abaly: Bir zat az görlede, aýdylýan söz.

أنومي anumy: Heýwere keseli.

إكاما ikeme/igeme: Kirişli saz guralynyň bir görnüşi.

BU BÖLÜME DEĞİŞLİ BOLUP, ÖZÜNDE İKİ SANY YLLATLY HARPLAR BOLAN SÖZLER

أياكو eyegü: Ýan, gapdal. Çadyryň gapdallaryna-da اياكو *eyegü* diýilýär. Dagyň ortasyndaky ýere اياكو *eyegü yer* diýilýär, sebäbi ol ýeri köteldir!

SONUNDA ۞ GELEN SÖZLERDEN

أشجان Aşçan: Çine barýan ýoluň ugrundaky myhmanhanaly şäher.

الوجين aluçyn: Iýilýän, bogun-bogun ot.

أرۇمۇنۇن arumzun: Boýag.

أراغۇن uragun: Hindistandan getirilýän bir derman.

أتۇكان Ötüken: Tatar çöllerinde, Uýgur iline ýakyn bir ýeriň ady.

BU BÖLÜMİN BAŞGA BİR GÖR�NÜŞİ

الْمَيْلَا almyla: Alma.

اَرْمَكُو ermegü: Gorkan, çekinen. بُلُوت يُونُك بُلُوت *Ermegüge bulyt yük bolor* - «Çekinene bulut yük bolar».

اُغْلَاغُو oglagu: Bolelinlikde ösen. Şonuñ üçin asyl hatynlara قَاتُون *oglagu katun* diýilýär.

اُخْشَاغُو ohşagu: Oýunjak. Aýallara-da اُخْشَاغُو *ohşagu* diýilýär.

DÜRLI HERKETLI أَقَاغُول BÖLÜMI

اَرُوْبَات arubat: Tamarind, hindi hurmasy.

اُرَاغُوْت uragut: Aýal.

اَرَامُوْت aramut: Uýgur ýakalarynda oturan bir türk taýpasy.

اَرَامُوْت Aramut: Bir ýeriň ady.

اِقِيْلَاچ ykylaç: Owadan, ýüwrük at. اَلْب اَرِك يَشْرِئْما، اِقِيْلَاچ اَرْقَاسِنْ يَغْرِئْما *Alp ärig ýawrytma, ykylaç arkasyn ýagrytma* - «Alp äri ýamanlatma, ýüwrük aty ýagyrlatma». Bu nakyllda beglere öwüt berilýär.

اِقِيْلَاچِم اَرِك يُلْدِي

اَرِك بُلْغُو يَرِي كُرْدِي

بُلُوت اُورُب كُوك اُزْتُلْدِي

تُمْن تُوْرُب ثُلِي يَغْدِي

Ykylaçym erik boldy,	(Ýüwrük atym ýüwrük boldy,
Erik bolgu ýeri gördi,	Ýüwrük bolmaly ýeri gördi,
Bulyt örüp, gök örtüldi,	Bulut örüp, gök örtüldi,
Tuman turup, toly ýagdy.	Duman turup, doly ýagdy).

ألاوان alawan: Tymsah (krokodil).

أَفْعَالُ GÖRNÜŞİ

أَرْبَعَانُ arpagan: Arpagan, arpa meñzeş däneli ösümlük. Başy, sümmüli bolsa-da, dok dänesi ýokdur.

أَرْمَغَانُ armagan: Giden ýerinde işi oňup gelen adamyň ýakynlaryna getirýän sowgady. Oguzça يَرْمَغَانُ ýarmagan hem diýilýär; Muňa أَمْجُ amuç (sowgat) hem diýilýär.

DÜRLI HEREKETLI فَعْلِي GÖRNÜŞİ

إِتْنَدِي itindi: إِتْنَدِي تَاتُكُ *Itindi neň* - Halanmaýan zat.

أَقْنَدِي akyndy: أَقْنَدِي سُوفُ *Akyndy suw* - «Akar suw».

أَكْنَدِي ekindi: أَكْنَدِي تَرْغُ *Ekindi taryg* - «Ekilen tohum».

أُكْنَدِي ögüнди: أُكْنَدِي كِشِي *Ögüнди kişi* - «Öwlen adam».

إِكْنَدِي ikindi: إِكْنَدِي تَاتُكُ *Ikindi neň* - «Ikinji zat».

إِكْنَدِي ikindi: Ikindi, öýle bilen agşamyň aralygyndaky wagty, ikindi namazynyň wagty.

DÖRT HARPLY GÖRNÜŞLER

MEÑZEŞ HARPLY أَفْعَالُ GÖRNÜŞİ

أَرْغَاغُ argag: Balyk awlanýan ujy egri demir, olta.

اِزْغَاغُ yrgag: Doňan buzy buzluga çekip getirmek üçin ulanylýan gural.

BU UGRA DEGIŞLILERDEN

اِمْتِلِي imtili: اِشْغُ اِمْتِلِي فَلْدِي *Bu işig imtili kyldy* - «Bu işi ýüzugra etdi» (çigilçe).

اُمْدُوْجِي umduçy: Umytçy, dilegçi.

اَرْكُوجِي arkuçy: Iki adamyň arasynda araçy bolan. Toý mahalynda gudalaryň arasynda gelim-gidim edýän adam.

اَرْدِي erdini: Iri monjuk, seýrek duşýan dür. Şundan alyp, aýallara-da اَرْتَنِي اَرْكُ ertini üzük diýýärler - «bedeni dür ýaly aýal» diýmek. د d harpy ت t harpy bilen ornuny çalşypdyr.

اَسْ اِسْ بِرِي ysbyry: Üstüne şeker sepilip iýilýän, ýaga dogralan gömme, owmaç.

ORTASY ŞEDDELI اُتُوزُ GÖRNÜŞI

اُتُوزُ ottuz: اُتُوزُ يَرْمَاقُ *Ottuz ýarmak* - «Otuz manat». Başga zatlar babatynda-da ulanylýar. «Ottuz» sözüniň «üç» manysynda ulanylýan ýeri hem bar. Men muny ýagma ilinde, اُتُوزُ اِجَالَمُ Küňütde eşitdim. Bular «Üç gezek içeli» diýjek bolsalar, اُتُوزُ اِجَالَمُ *Ottuz içelim* diýýärler. *Ottuz* sözüni otuz manysynda hem ulanýarlar. Şonda olar meniň ýanymda üç-üçden içipdiler.

اُتُوزُ اِجْبُ فُقْرَمُ

اُتُوزُ اِجْبُ فُقْرَمُ

اُتُوزُ اِجْبُ فُقْرَمُ

اُتُوزُ اِجْبُ فُقْرَمُ

Ottuz içip kykralym,

(Otuz içip gygyralyň,

Ýokar gopup segrelim,	Ýokary gopup, segräliň.
Arslanlaýu kükrälim,	Arslanlaýyn kükräliň,
Gaçty sakynç sewnelim.	Gaçdy gaýgy, begeneliň).

Aýdyşlaryna görä, «Ottuz içip kykralym» diýenleri «üçden-üçden içeli» diýmek.

اِسْزُ كِشِي yssyz: Hyýanatçy, şerray, töhmetçi, ýüzsüz adam. Sözdäki teşdit ulaltma üçindir.

اِسْزُ essiz: haýpygelijiligi aňladýan söz. اِسْزُ اَنَكْ يَكْتَلِي *Essiz anyň ýigitligi* - «Wah, onuň ýaşlygyna!».

اِكْزُ ikkiz: اِكْزُ اُغْلَانْ *Ikkiz oglan* - «Ekiz çaga».

اَرْغُ arrayg: اَرْغُ تاشكُ *Arrayg neň* - «örän arassa zat».

اَلْكُ ellig: اَلْكُ يَرْمَاقُ *Ellig ýarmak* - «Elli manat».

BIRINJI ل HARPY SÄKIN BOLAN فَعْلًا GÖRNÜŞI

اَفْجَعَا awyçga: Gojalan adam.

ILKI HARPY OTUR (u) BOLAN GÖRNÜŞI

اُذْتَمَّا uzytma: Täze peýnir.

ILKI HARPY FETHE (a,e) BOLAN GÖRNÜŞI

اَلْمَغَا alymga: Hanyň hatlaryny, permanlaryny türk ýazuwy bilen ýazýan alym adam.

اَفْعَالًا GÖRNÜŞI

أَلْبَاغُتْ alpagut: Ýeke batyr; duşmana bir özi darap, ele düşmeýän ýigit.

بُذِرْجَ يَمَا قُدُرْدِي

أَلْبَاغُتْ إِذْرَدِي

سُوسِنْ يَنَا قَدِرْدِي

كَلْكَالِمَتْ إِزْكَشُورْ

Buzraç ýeme gudurdy, (Buzraç ýene gudurady,

Alpagutyn azyrdy, Batyrlaryny aýyrady

Süsin ýene gadyrady, Goşunyny ýene öwürdi

Gelgelimet irkeşür. Gelmek üçin toplanýarlar).

(Ýabaky begi Buzraç goşunyny yzyna tirkäp, ýene-de uruş etmek isleýär).

أَذْغِرَاقْ azgyrak: Gulaklary ak, galan ýeri gara keyik. Urkaçy goýun üçin goç näme bolsa, bu-da keyik üçin şodur.

أَذْغِرَاقْ سُفْيَ Azgyrak suwy - Ýagma ilinde bir derýanyň ady.

أَرْجَحَقْ arkaçak: Agza derman guýmak üçin ulanylýan içi deşik gural.

أَرْذُوتَالْ arzutal: Hammam oty, ähek daşy.

فَعْلُولِي GÖRNÜŞI

أَشْكُرْتِي eşkürti: Ýüpekli, nagyşly Çin matasy.

أَقْزُورِي awzuri: Bugdaý we arpa uny ýaly zatlar garyşdyrylyp bişirilen çörek, garma çörek.

فَعْلَنْدِي GÖRNÜŞI

اُزْرُنْدِي üzründi: اُزْرُنْدِي تاتك Üzründi neň - «Saýlanan zat».

اَفْرُنْدِي awryndy: اَفْرُنْدِي تاتك Awryndy neň - «Gyryndy zat».

GUNNALY BOLAN فَعُولِيْ GÖRNÜŞI

اُنْكُوْزِيْن üñüžin: Çölde adamy heläk edýän jyn-arwah, albassy.

DÜRLI HEREKETLI فَعْلَعْل GÖRNÜŞI

Aşakdaky bölüm diňe atlary hem-de syatlary, zadyň bolýan hem-de duran ýerini bildirýän orun isimlerini görkezýär.

Orun isimleri bilen syatlary öz düzgünlerinde aýdyp geçmek ýeterlikdi, emma bularyň käbirini üstünden baraňda aýtmasaň, bilinmeýänleri hem bolýar. Okaýanlara bu düzgüni has äşgär etmek üçin, bulary şu ýerde-de beýan etdim.

اَفْتُلُغ uwutlug: اَفْتُلُغ كِشِي Uwtlyg kişi - «Utanç-haýaly, uýaljaň adam».

اَغْرُلُغ agyrlyg: اَغْرُلُغ آر Agyrlyg är - «Sylagly adam».

اُعْرُلُغ ugurlug: اُعْرُلُغ اِيْش Ugurlug iş - «ugurly iş, wagtynda hem ýerinde edilen iş».

اُوبُزْلُغ obuzlug: اُوبُزْلُغ يَر Obuzlug ýer – akanak-çukanak, büdür-südür ýer.

Şu manyda اُوْی oy-obuzlug ýer hem diýilýär.

اُذُزْلُغ uzuzlug: اُذُزْلُغ كِشِي Uzuzlug kişi - Gotur kişi.

اَغُزْلُغ agužlyg: اَغُزْلُغ آر Agužlyg är - «Owuzly adam».

اَغُشْلُغ oguşlug: اَغُشْلُغ آر Oguşlug är - «Garyndaşly adam».

اُكُشْلُغ okuşlug: اُكُشْلُغ آر Okuşlug är - «Okumyş, düşünjeli adam».

اَجْغُلُغ açyglyg: اَجْغُلُغ آر Ačyglyg är - «Bolelinlikde ýaşayan adam». اَجْغُلُغ آر شَابُوكُ قَرِيْمَاسْ

Ačyglyg är şebük garymas - «Barly adam tiz garramaz».

أَجْغُلْغُ azyglyg: أَجْغُلْغُ كُتْ *Ajyglyg güp* - «İçine salnan zady turşadýan, ajadýan güp».

أَذْغُلْغُ azyglyg: أَذْغُلْغُ تَاغُ *Azyglyg tag* - «Aýyly dag, aýysy köp dag».

أُرْغُلْغُ uruglug: أُرْغُلْغُ أَلْتُونُ *Uruglyg altun* - «Zikgelenen altyn, guýlan altyn» we ş.m.

أَزْغُلْغُ azyglyg: أَزْغُلْغُ أَتْ *Azyglyg at* - azy ýaran at. Azysyny ýaran her bir haýwana-da şeýle diýilýär.

أُحْجُلْغُ ojaklyg: أَثْ *Ojaklyg ew* - «ojakly öý».

أُجْغُلْغُ açuklug: أَجْغُلْغُ كِشِي *Açuklug kişi* - «Eli açyk, gowy häsiýetli adam, açyk adam».

أَسْغُلْغُ asyglyg: أَيْشْ *Asyglyg yş* - «Peýdaly iş»

أَذْغُلْغُ azaklyg: أَذْغُلْغُ نَائِكْ *Azaklyg neň* - «Aýakly zat».

أَرْغُلْغُ aryklyg: أَرْغُلْغُ يَزْ *Aryklyg ýer* - «Derýaly ýer».

أُرْغُلْغُ uruklug: أُرْغُلْغُ قُوا *Uruklyg gowa* - ýüpli, urganly gowa.

أَزْغُلْغُ azuklug: أَزْغُلْغُ آرْ *Azuklyg är* - «Azykly adam». أَزْغُلْغُ آرْ أَرْمَاسْ *Azuklug aruk ermes* - «Azykly adam argyn bolmaz, ýadamaz».

أَرْنُلْغُ aranlyg: أَثْ *Aranlyg ew* - «Agylly öý, mall ýatagy bolan öý».

أَتْنُلْغُ atanlyg: أَتْنُلْغُ آرْ *Atanlyg är* - «Atanly adam, atan (biçilen) düýesi bolan adam.

أَلْرُلْغُ ularlyg: أَلْرُلْغُ تَاغُ *Ularlyg tag* - «Käkilikli dag».

أَلْمُلْغُ alymlyg: أَلْمُلْغُ آرْ *Alymlyg är* - «Algyly adam».

أَلْنُلْغُ alynlyg: أَلْنُلْغُ آرْ *Alynlyg är* - «Alynlak, maňlaýlak adam».

أَلْنُلْغُ ulunlyg: أَلْنُلْغُ آرْ *Ulunlyg är* - «Demrensiz oky bolan adam».

أَرْحُحْ orunçak: Amanat. Bu *elipli* hem ýazylyp bilner (başdaky söz arap hatynda «ornçk» görnüşinde ýazylyan - terj.).

أَرْحُحْ أَلْبَ يَرْمَدِي

اَلْمَلِغُ كُرُو اَرْمَدِي

اَدَشْلِقُ اَزَا تُرْمَدِي

قَلِنْ اَرَنْ يَرَكْشُورُ

Orunçak alyp ýermedi, (Karz alyp, irmedi,
Alymlyg görü armady, Algylyny görüp, armady,
Adaşlyk üze turmady Dostluk bilen durmady,
Galyň eren tirkeşür. Galyň ärler tirkeşýär).

(Bergi edip irmedi, algylydan armady. Eýdip-beýdip, adam toplap, indi hem meniň üstüme sürüp gelyär diýip, birini kötekleyär).

اُغْلُجُق oguljuk: Çaga ýatgysy.

اُغْرَشَق agurşak: Ikbaş.

اُغْلُمُق ogulmuk: Üstüne tagta düşmek üçin goýlan tekiz direg, pürs.

اُجْزُلُق ujuzluk: Arzançylyk.

اُجْزُلُق ujuzluk: Hor-homsylyk, harlyk, bidereklik.

اَدَشْلِقُ adaşlyk: Dostluk, ýürekdeş dostluk.

اَدَقْلِق adaklyk: Dalbara direglik, aýaklyk üçin ulanylýan agaç.

اُدَقْلُق uduklyk: Gapylyk, bihabarlyk.

اُدْعُلُق ozoglyk: Ünsülük, oýalyk, eserdenlik.

اَرِغْلِق aryglyk: Arassalyk.

اُرْغُلُق urugluk: اُرْغُلُق بُغْدَاي *Urugluk bugday* - «Tohumlyk bugdaý». Tohumlyk üçin saklanýan beýleki zatlar-da şeýle diýilýär.

اَجْعُلُق ajyglyk: Ajylyk.

اَجْعُلُق açukluk: يُوْزُ اَجْعُلُعِي *Ýüz açyklugy* – gülerýüzlülük, mähremlik.

اَجْعُلُق açuklug: قَبْعُ اَجْعُلُعِي *Gapug açuklygy* - «Gapynyň açyklygy».

أَجَلِيْكَ ojaklyk: أَجَلِيْكَ يَرِ Ojaklyk ýer. أَجَلِيْكَ تِيْكَ Ojaklyk titik - «ojaklyk palçyk».

أَرْكُلُكَ arukluk: Argynlyk, ýadawlyk.

أُرُكُلُكَ urukluk: أُرُكُلُكَ يُؤْنُك Uruklyk ýüň - «Urgan, ýüp ediljek ýüň».

أَزُكُلُكَ azukluk: Azyklyk zat.

أَزُكُلُكَ uzaklyk: Haýallyk, haýal-ýagallyk.

أُشَاكُلُكَ uşaklyk: Çaga ýaly bolmak. أُشَاكُلُكَ قَلِمَا Uşaklyk kylma - «Çagalyk etme!»

أُلُغُلُكَ uluglyk: Ululyk, sylaglylyk. أُلُغُلُكَ تَنْكُرِيْكَ Uluglyk Teňrige - «Uluglyk Alla mahsusdyr».

أُلُغُلُكَ uluglyk: Ýaşda ululyk.

أَمَاچُلُكَ amaçlyk: أَمَاچُلُكَ يَرِ Amaçlyk ýer - Nyşanallyk ýer.

أَنُكُلُكَ anuklyk: Taýýarlyk, taýynlyk.

أَزُتُلُكَ üzütlik: Husytlyk, gysgançlyk.

أَكْتَلِيْكَ egetlik: أَكْتَلِيْكَ قَرَا باش Egetlik garabaş - nika gijesi gelniň ýanyna iberilýän hyzmatkär aýal. Gelne bolsa أَكْتَلِيْكَ egetlig diýilýär. Şunuň özi üýtgeşsiz düzgündir, isimleriň soňunda *gaty k* gelse, şol zadyň ýerini ýa-da bir zat üçin niýetlenendigini aňladýar. Bu üçüsiniň hiçisi bolmasa, ýagny şol zadyň eýesi manysynda gelse, *ýumşak k* (g) getirilýär. أَكْتَلِيْكَ Egetlik - soňunda *k* bolansoň, gelniň hyzmatkärini, çorusyny aňladýar. أَكْتَلِيْكَ Egetlig bolsa, onda ol «çoruly gelin» manysyna eýe bolýar. Şu hili ýasalan sözleriň hemmesiniň manysy şeýledir.

أَتَجَلِيْكَ eteçlik¹: Oýun üçin gazylyan çukurjyk.

أَذَرَلِيْكَ ezerlik: Üstüne eýer goýulýan agaç. Eger-de soňunda *ýumşak k* (g) gelse, sözüň manysy «eýer eýesi, eýerli» diýmek bolýar.

¹ Ataçlyk bolmaly, sebäbi ol hoz atylyp oýnalýan oýnuň ady.

اُگۈرلۈك ügürlük: Dary saklanýan ýer. Soňunda ýumşak k gelen bolsa, daryly adamy aňladardy.

اُگۈرلۈگ ögürlüg: اۆر اۆرلۈگ Ögürlüg är - Goýun ýa-da başga maldan sürüsi bolan adam, sürüli adam. Ýanynda baýtal bolan aýgyra hem اۆز اۆرلۈگ ögürlüg azgyr diýilýär.

اۆزۈك ezizlik: Beýiklik.

ايسۈك isizlik: Şer, ýamanlyk.

اۆكۈك eteklik: اۆكۈك بۆز Eteklik büz - «Eteklik biz». Bir geýimiň eteginiň bardygyny bildirmek üçin, اۆكۈك تون Eteklig ton diýilýär (k ýumşakdyr).

اۆكۈك ätüklik: اۆكۈك سەغرى Ätüklik sagry - Ädiklik sagry.

اۆكۈك ötüklüg: اۆكۈك كىشى Ötüklüg kişi - Handan bir dilegi, haýyşy, arzy bolan adam.

اۆكۈك üzüklik: Üzüklik.

اۆرۈمچۈك örümçek: Möý.

اۆرۈك ilersük: Jalbaryň uçgury.

ايسۈك isiglik: Yssylyk, gyzgynlyk.

ايسۈك isiglik: Söýgi. كۆنۈل ايسۈكلىگى كۆنۈل Köñül isigligi gerek - «Köñül yssylygy gerek» diýmek.

اۆكۈك erüklik: Eriklik.

اۆرۈك äriklik: Haýwanyň jyns islegliligi.

اۆكۈك eşiklik: اۆكۈك يىغاج Eşiklik ýygaç - «Işiklik ağaç»; we ş.m.

اۆكۈك eşüklik: اۆكۈك بۆرۈنچۈ Eşüklük parçyn - «Bürenjeklik ýüpek mata».

Ýumşak k bilen ýazylsa, «ýüpek matasy bolan adamy» aňladardy.

اۆكۈك eweklik: Howlukmaçlyk, alňasamaklyk.

اۆكۈك ekeklik: Aýalyň arsyzlygy, binamyslygy.

اُككلىك ükeklik: Sandyk ýasamak üçin agaç. Künjekleri burçly galalara تام اُككلىك tam

Ükeklig tam diýilýär.

الئىكلىك eliglik: Ellik.

ايمىكلىك emiklig: ايمىكلىك ايشلاز *Emiklig eşler* - Emzikli aýal, çaga emdirýän aýal.

ايمىكلىك اراغت كُساكجي بُلور *Emiklig uragut küsegçi bolor* - «Emzikli aýal işdämen bolar» oňa iýesi gelýän zatlary bermelidir.

اُنكلك enüklüg: اُنكلك ارسلان *Enüklüg arslan* - «Çagaly arslan».

BIRINJI WE IKINJI HARPLARY DÜRLI HEREKETLI BOLAN فَعلان

GÖRNÜŞI

Aşakdaky bölümde şol hereketi köp edýän, hereketi köp gaýtalaýan adamlar sypatlandyrylýr. مفعال şeklinde ýazylýan bu sözler arap diliniň

galybyna deňdir, ýagny مخراب، م طعام، ýalydyr. Şu bölümdäki sözleriň soňunda ن *n* harpy bolmalydyr. Oguzlar bilen gypjaklaryň köpüsi şu ن *n* harpyny ق *k* harpyna öwürýärler. Gaýgyly adama بُشغان *buşgan* diýilýär. Oguzlar غ *g* harpyny düşürüp، بُشق *buşak* diýýär. Bu üýtgeşsiz düzgündir.

اَبىتغان abyrgan: اَبىتغان اوزن كشيدين اَبىتغان *Ol är ol özin kişiden abyrgan* - «Şol adam şol özüni adamlardan gizlegen».

اَجىتغان ajytgan: اَجىتغان اَجىتغان *Ol güp ol süjikni ajytgan* - «Şol güp şol çakyry ajadagan».

ا_ىتغان uzyrgan: ا_ىتغان ا_ىتغان *Bu ot ol kişini uzyrgan* - «Şu ot şol adamy ukladagan».

ا_رىتغان arytgan: ا_رىتغان ا_رىتغان *Ol kişi ol taryg arytgan* - «Şol adam şol bugdaýy arassalagan».

أَزَيْتَاڭ azytgan: أُلْ كِشِي يُولَدُنْ أَزَيْتَاڭ *Ol kişi ol ýoldan azytgan* - «Şol adam şol ýoldan azdyragan».

أَزُتَاڭ uzutgan: بُو آرْ أُلْ إِيْشِيْغُ أَزُتَاڭ *Bu är ol işig uzutgan* - «Şu adam şol işi uzaldagan».

أَزَيْتَاڭ ozytgan: بُو آرْ أُلْ أَتِيْنْ أَزَيْتَاڭ *Bu är ol atyn ozytgan* - «Şu adam şol atyny ozduragan».

أُسَيْتَاڭ usytgan: بُو قُيَاشْ أُلْ كِشِيْغُ أُسَيْتَاڭ *Bu kuýaş ol kişini usytgan* - «Şu güneş şol adamy suwsadagan».

أُسَيْتَاڭ قُيَاشْ قَبَسَدِي

أُمُنْجُلُغْ اذْش يَيَسَدِي

تَلْتِيْشْ سَعَرْنْ كَجَسَدِي

بُودُنْ أَيْنْ أُرْكُشُورْ

Usytgan kuýaş gapsady, (Suwsadýan güneş gabady,

Umunçlug azaş ýaýsady, Umytly gardaş gelmedi.

Artyş suwun geçsedi, Yrtyş suwuny duşman geçmek isledi,

Budun anyn ürküşür. Halk ondan ürküşýär).

أَغَيْتَاڭ agytgan: بُو كَيِيْكَ أُلْ أَتِيْغُ تَاغْغَا أَغَيْتَاڭ *Bu keyik ol itig tagga agytgan* - «Şu keyik şol iti dagdan aşyragan».

أَكَيْتَاڭ akytgan: بُو تَاغْ أُلْ تُقْرَاقْ أَقِيْنْ أَكَيْتَاڭ *Bu tag ol tawrak akyn akytgan* - «Şu dag şol batly akyn akdyragan».

أُكَيْتَاڭ okytgan: بُو بِيْتِيْكَ أُلْ كِشِيْغُ أُكَيْتَاڭ *Bu bitik ol kişini okytgan* - «Şu kitap şol adama okadagan».

أُلَيْتَاڭ ulytgan: بُو آرْ أُلْ أَتِيْنْ أُلَيْتَاڭ *Bu är ol itin ulytgan* - «Şu adam şol itini ukladagan».

أُيْنُتَاڭ unytgan: بُو آرْ أُلْ سَوُزْ أُنُيْتَاڭ *Bu är ol söz unytgan* - «Şu adam şol sözünü unudagan».

أَنُتَاڭ anutgan: بُو آرْ أُلْ إِيْشِيْغُ أَنُتَاڭ *Bu är ol işig anutgan* - «Şu adam şol işe hemişe taýýarlykly bolan».

uçurgan: *Bu är ol guşyg uçurgan* - «Şu adam şol guşy uçuragan».

ajurgan: *Bu aş ol kişini ajurgan* - «Şu nahar şol adamy ajykdyragan».

asurgan: *Bu är ol telim asurgan* - «Şu adam şol telim asgyragan».

osurgan: *Bu är ol osurgan* - «Şu adam şol ýel çykaragan».

ysyrgan: *Ysyrgan it* - «Ýarak (ýaragan) it».

awužgun: Deri eýlemek üçin ulanylýan agajyň miwesi.

atyşgan: *Ol meniň birle ok atyşgan* - «Ol meniň bilen ok atyşagan».

öpürgen: *Bu är ol süt öpürgen* - «Şu adam şol süýt içiregen».

içürgen: *Bu är ol telim süjik içürgen* - «Şu adam şol telim çakyr içiregen».

ezerger: *Bu it ol keyikni ezergen* - «Şu it şol keyigi (aw haýwanyny) aragan». Hakyny hemişe sorap gezyän adama-da şeýle diýilýär.

ewürgen-tewürgen: *Bu är ol işig ewirgen-tewürgen* - «Şu adam şol işi öwürüp-çöwregen».

özürgen: *Bu är ol tegme neňni özürgen* - «Bu adam şol her zady dannagan, saýlagan».

üşergen: *Bu är ol gözi üşergen* - «Şu adam şol gözi tegelenen (açlyk ýa şuňa meňzeş sebäpden)».

egürgen: Garlyk türkmenleriniň iýýän bir däneli ösümligi.

egirgen: *Bu işler ol telim ýip egirgen* - «Şu aýal şol telim ýüp egregen».

etilgen-saýylgan: بُو آَر اُل اِتْلَكَان سَيْلَغَان *Bu är ol etilgen-saýylgan* - «Şu adam şol köp işlere gatyşagan».

ýetilgen: اِتْلَكَان Atlara degýän kesel. Ol mäs keseli bolup, mäsler ýarylansoň aýrylýar. Parsça oňa *hunam* diýilýär.

etilgen: مَنِكَ اِيشِم اَدُكُولُكُن اِتْلَكَان اُل *Meniň işim ezgüligün etilgen ol* - «Meniň işim eýgilige edilen ol».

üzülgen: بُو يِشَغ اُل اَزْلَكَان *Bu ýyşyg ol üzülgen* - «Şu ýüp şol üzülegen».

ürülgen: اُبَكَان اَزْلَكَان *Bu är ol öpken ürülgen* - «Şu adam şol öýkeläp çişegen».

eşilgen: بُو يِب اُل اَشْلَكَان *Bu ýyp ol eşilgen* - «Şu ýüp şol uzalagan».

eşilgen: بُو قَيْر اُل اَشْلَكَان *Bu gaýyr ol eşilgen* - «Şu gaýyr (çäge) şol akagan».

egilgen: بُو بُتَق اُل اِكْلَكَان *Bu butak ol egilgen* - «Şu pudak şol egilegen».

ökülgen: بُو تَاتَك اُل تُتْجِي اُكْلَكَان *Bu neň ol tutçy ökülgen* - «Şu zat şol her ýerden toplanagan».

Ýene bir görnüşi

اُرُمْدَايْ urumdaý: awyny zyýanyzlandyrýan daş, zähre garşydaş.

Ýene bir görnüşi

اَرَسَلِيقْ arsalyk: Huns aýwan (oguzça).

Ýene bir görnüşi

اُسْغِجْ ösgeç: Kışmış.

اُكْرُيُكْ ögreýük: Öwrendik, adat. Afrasyýap hanyň agy-öleňinde wagty-döwri beýan edip, şeýle diýýär:

اُكْرُيُكِي مُنْدَغُ اُقْ

مُنْدَا اَدُنْ تِكْدَغُ اُقْ

أَتَسَا أَرْزُنْ أَعْرَبْ أَقْ

تَعْلُرْ بَشِي كَزْتَلُورْ

Ögreýügi mundag ok (Öwrendegi şunuň ýaly,
Munda azyn tegdeg ok Mundanam aýry sebäp bar,
Atsa aýun ugrap ok Atsa dünýä okuny
Taglar başy kertilür. Daglar başy kertilýär.)

Döwriň, pelegiň adaty şeýle. Munda tötändän, çawyp bolýan zat ýok. Her bir zady heläk edýän sebäpler bar. Eger pelek öz okuny daglaryň depesine çenäp atsa, daglaryň başy hem kertiljekdir.

فَعَالِلْ GÖRNÜŞI

أُسَايُوكْ usayuk: أُسَايُوكْ *Usayuk är* - Gapyl adam.

BU BÖLÜMIŇ MENKUS GÖRNÜŞI

أَيْدَسِيلُكْ uýadsylyk: أَيْدَسِيلُكْ *Uýadsylyk är* - Uýaljaň adam.

BU BÖLÜMIŇ MENKUS ÝALY BAŞGA BIR GÖRNÜŞI

أُوْهِ ühi: Baýguş, hüwi. Türkleriň aglabasy ك g bilen أُوكِي *ügi* diýýärler, dogrusy-da şu. Türk dilinde ه *alahy* harpy ýokdur.

BU BÖLÜMIŇ GUNNALY GÖRNÜŞI

أَتَكُنْجْ ötgünç: أَتَكُنْجْ *Ötgünç ötgündi* - «Hekaýa aýdyp berdi».

GUNNALYLARDAN فَعَالِلْ GÖRNÜŞI

الانكر alaňyr: Alaňňyrt, ýalmanyň bir görnüşi. Türkmenleriň arasynda eti iýilýän jandar.

انكامق oňamuk: انكامق آر *Oňamuk är¹* - çepbekey adam.

انكايك öňeyük: انكايك تاتك *Öňeyük neň* - aýratyn, mahsus zat.

Bir adam üçin aýrylyp goýlan zada-da *öňeyük* diýilýär.

BU BÖLÜMİN BAŞGA GÖR�NÜŞİ

اتنكلق otuňluk: Odunlyk.

Hemzeli işlikler kitabý

IKI HARPLY SÖZLER

Biz bu bölümde her bir işligiň öten we geljek zaman şekillerini, şeýle hem masdaryny beýan etmekçi. Ilki öten zaman işliklerini, soňra geljek zaman işliklerini berip, olaryň yzyndan şol işligiň masdaryny beýan ederis. Öten zamany görkezip, geljek zaman bilen masdaryň üstünden geçeris. Bu ýerde masdary ýatlamasagam boljakdy, ýöne geljek zaman işliginiň goşulmalaryny kesgitlemek üçin, olaryň hereketlerini bilmek zerur bolup durýar. Haýsy sözüň inçe we ýogyn harplary kabul edýändigini bilmek üçin biz muny hökman ýatlamalydyrys.

Düzgün ähli işliklerde şeýle: soňunda inçe *k* harpy gelen masdarlaryň öten we geljek zamany inçe aýdylmalydyr. Soňunda ýogyn *ك k* harpy bolan masdarlar-ýogyn aýdylmalydyr. Şeýle sözleriň düzüminde ýogyn *ك k, g* we *غ g* harplary bolýar. Masdaryň soňunda *ك inçe k* harpy gelse, ol söz inçe okalmalydyr. Ähli işliklerde we masdarlarda bu düzgün üýtgeşsizdir.

أُؤدِي öpdi: أَل مَنِي أُؤدِي Ol meni öpdi - «Ol meni öpdi» (أُؤمَأكُ öper, öpmek).

تَاشَعُ إِسْرُومَسَا أُمِشْ كَرَآكُ *Taşyg ysrumasa öpmiş gerek* - «Daşy dişläp bolmasa, öpmek gerek». Bu nakyl islegiňe ýetmek üçin, towşantüýräk bolmak maslahat berilýän adam babatynda ulanylýar.

مُونُ أُؤدِي Müň öpdi - «Çorba içdi». Çorba ýaly zatlar babatda-da şeýle diýilýär (أُؤمَأكُ öper, öpmek).

أَجْدِي açdy: قُبُعُ أَجْدِي *Gapug açdy* - «Gapyny açdy» (أَجَارُ - أَجْمَاقُ açar, açmak).

أَجْدِي Guş uçdy - «Guş uçdy». أَنِكُ فُتِي أَجْدِي *Anyň guty uçdy*. - «Onuň guty (bagty) uçup gitdi». أَرْ أَتِنُ فُذِي أَجْدِي *Är attyn kuzy uçdy* - «Adam atdan aşak uçdy, ýykyldy». أَوْتُ أَجْدِي *Ot uçdy* - «Oduň ýalny geçdi». أَرْنِيكُ أُؤْكَاسِي أَجْدِي *Ärniň öpkesi uçdy* -

«Adamyň öýkesi uçdy, ýazyldy». اَر تيني اُچدي *Är tyny uçdy* - «Adamyň demi uçdy». Şu ýagdaýlaryň hemmesinde-de *uçdy* sözi ulanylýar. Uçar-uçmak اُچماق

اِچدي içdi: اِچدي içdi. Islendik zady içene, içine sorana hem şeýle diýilýär. Içer-içmek اِچماك

اَرُور اَرماك *Ol andag erdi* - «Ol şeýledi». Erür-ermek اَرُور

اُرُور اُرُور اُرُور اُرُور *Ol ot ürdi* - «Ol ody üfledi». Ürer-ürmek اُرُور

اُرُور اُرُور *Eligindäki neňni ýerde urdy* - «Elindäki zady ýerde goýdy». *Kümiş güнге ursa, altyn azagyn gelir* - «Günüň öňüne kümüş goýulsa, altyn pyýada geler». Bu nakyl işiňi bitirmek üçin serişde gaýgyrmazlygy ündeýär. *Ol gulyny urdy* - «Ol guluny urdy»; we ş.m. Urar-urmak اُرُور

اُرُور اُرُور *Ol teri ezdi* - «Ol deri eýledi». Ezer-ezmek اُرُور

اُرُور اُرُور *Ol ýyp üzdi* - «Ol ýüpi üzdi» we ş.m. Üzer-üzmek اُرُور

اُرُور اُرُور *Ol ýyşyg esdi* - «Ol ýüpi uzaltdy» we ş.m. eser-esmek اُرُور

اُرُور اُرُور *Esin esdi* - ýel öwürdi. Eser-esmek اُرُور

اُرُور اُرُور *Taryg esdi* - «Tohum öwürdi»; we ş.m. Ýel topragy sowursa-da, şeýle diýilýär. Bu täsirini geçirmeýän we geçirýän işlik hökmünde ulanylýar. Eser-esmek اُرُور

اُرُور اُرُور *Är usdy* - «Adam suwsady». Usar-usmak اُرُور

اُرُور اُرُور *Men eýle osdum (oguzça)* - Men şeýle pikir etdim. Osar-osmak اُرُور

eşdi: اَشْدِي *Ony gaýyrny eşdi* - «Ol gummy peşeledi».

Uny çuwala we ş.m. zada akdyryp goýmaga-da şeýle diýilýär. Eşer-eşmek — اَشْمَاكُ

Atlyg eşdi - «Atly gitdi». اَتْلُغْ اَشْدِي *Gaynar aşyç eşdi* - «Gaýnan gazan joşdy». Eşer-eşmek اَشْمَاكُ — اَشَارُ

üşdi: اُلْ اُقْ اَشْدِي *Ol ok üşdi* - «Ol oky deşgiç bilen deşdi».

Etmekge telim kişi üşdi - «Çörege telim kişi üýşdi». Üşer-üşmek اَشْمَاكُ — اَشَارُ

öwdi: اُلْ اَتْمَاكُ اَقْدِي *Ol etmek öwdi* - «Ol çörek owdy, dogrady». Öwer-öwmek

اَقْمَاكُ — اَقَارُ

ewdi: اَقْدِي اَعْمَاكُ *Görünçe kişi ewdi* - «Görnüşe adamlar ylgaşdylar».

Ewer-ewmek اَقْمَاكُ — اَقَارُ

äwdi: اَرْ اَقْدِي *Är äwdi* - «Adam howlukdy». Äwer-äwmek اَقْمَاكُ — اَقَارُ

اُدُو بَارِبْ اُكُشْ اَقْدِمْ

تَلِمْ يُوْرُبْ كُجِي كَقْدِمْ

اَتَمْ بَرُلا تَكَو اَقْدِمْ

مَنِي كُوْرُبْ يَسِي اَعْدِي

Üzu baryp öküş ewdim (Yzyndan gidip, köp howlukdym,

Telim ýoryp, güji kewdim Telim ýöräp, güýjün köwdüm,

Atym birle tegü ewdim Atym bile şunça howlukdym,

Meni görüp ýini agdy. Meni görüp, ini düýrükdi).

(Möjegi kowanyň aýdýany).

akdy: سُوْفْ اَقْدِي *Suw akdy*. يَغِي اَقْدِي *Ýagy akdy*. Akar-akmak اَقْمَاكُ — اَقَارُ

ukdy: اُقْدِي *Är işin ukdy* - «Adam eder işini aňlady, düşündi». Ukar-
ukmak اُقْمَاق – اُقْمَاق

ekdi: اُكْدِي *Ol taryg ekdi* - «Ol tohum ekdi». Bir zadyň üstüne ezilen
bir zat ýa-da derman goýulsa-da, şeýle diýilýär. Eker-ekmek اُكْمَاق – اُكْمَاق

ökdi: اُكْدِي *Ol ýarmak ökdi* - «Ol pul toplady»; we ş.m. اُكْمَاق – اُكْمَاق
öker-ökmek

egdi: اُكْدِي *Ol butak egdi* - «Ol pudak egdi»; we ş.m. eger- egmek اُكْمَاق – اُكْمَاق

aldy: اُلْدِي *Ol alymyn aldy* - «Ol algysyny aldy». *Beg il aldy* -
«Beg il aldy». Alyr-almak اَلْمَاق – اَلْمَاق

oldy: اُلْدِي *Et pyşyp oldy*. Könelip ýukalan we ýyrtylan eşige-de şeýle
diýilýär. Olor-olmak اُلْمَاق – اُلْمَاق

ildi: اِلْدِي *Tiken tonug ildi* - «Tiken dona ildi»; we ş.m.

Är tagdan kuzy yldy - «Adam dagdan aşak indi». Bularyň geljek
zaman şekili birinji mysalda (tiken ildi) اِلْ harpy üstünli, ikinjide - oturly okalyp
emele getirilýär. Birinjide - اِلْر iler, ikinjide - اِلْر ylur.

«Ilişmek» manysyndaky sözün masdary اِلْمَاق *käpli: ilmek; «inmek»*
manysyndaky sözün masdary اِلْمَاق *kaply: ylmak.*

emdi: اَمْدِي *Genç enesin emdi* - «Çaga ejesini emdi». Haýwanlaryň
emmeği hem şu söz bilen aňladylýar. Emer-emmaك اَمَاق – اَمَاق

umdy: اُمْدِي *Ol menden neň umdy* - «Ol menden bir zat tamakin
boldy, umyt etdi». Umar-ummak اُمَاق – اُمَاق

Ol ewge öndi - «Ol öýüne gitdi». Ol ewge öndi - «Ol öýüne gitdi». Ol ewge öndi - «Ol öýüne gitdi».

Uygurça. Öner-önmek اُتار - اُتماك

Ol tagdan kuzy indi - «Ol dagdan aşak indi». Ol tagdan kuzy indi - «Ol dagdan aşak indi».

lamdan öwrülen.

BU BÖLÜMİN - ÖNİ HEMZELİ BOLAN GÖRNÜŞİN - GOŞA HARPLYSY

Ol atty neñni - «Ol zady atdy». Ol atty neñni - «Ol zady atdy».

Atar-atmak اُتار - اُتماك

Ol any utty - «Ol ony utdy»; we ş.m. Utar-utmak اُتار - اُتماك

قش ياي بلا تۇشتى

قنكر كورن بقتى

تۇشقلې بقتى

انغالمت اعرشور

Gyş ýaý bile tokuşty,	(Gyş ýaz bilen uruşdy,
Gyňyr gözün bakyşty,	Gyňyr gözli bakyşdy,
Tutuşgaly ýakyşty	Tutuşmak üçin ýakynlaşdy,
Utgalymat ugraşur.	Utmakçy bolup ugraşýar.)

Ok keyikten ötti - «Ok keyikden ötdi, çüm-di». Bir zada geçen başga zatlar babatda-da ulanylýar. Garyn ötti - «Iç geçdi». Öter-ötmek اُتار - اُتماك

Ol başy ütti - «Ol kelläni ütdi». Üter-ütmek اُتار - اُتماك

Ol any itti - «Ol ony itdi, eli ýa aýagy bilen itip ýykdy». Iter-itmek اُتار - اُتماك

اُتار - اُتماك

أَلْ *Teñri meniň işim etti* - «Alla meniň işimi ugruna etdi». *etti*: اِيْتِي
 اِيْتِي *Ol ýükünç etdi* - «Ol namaz okady» (oguzça). Oguzlar bir zat edenlerinde *etti*
 sözünü ulanýarlar, beýleki türkler *kyldy* diýýärler. Ýöne *kyldy* sözi jübütleşmegi
 hem aňladýandygy üçin, oguzlar aýallary uýaldyrmazlyk üçin, ony ulanmakdan ýüz
 dönderipdirler. Eter-etmek اِيْتَمَاكْ اِيْتَارْ -

BU BÖLÜMIŇ MENKUS GÖRNÜŞI

Är suw opdy - «Adam suwy hopurdadyp içdi» we ş.m. *opdy*: اُوْبْدِي
 اُوْبَازْ - اُوْبْمَاكْ *Opar-opmak*
Är açty - «Adam ajykdy». Açar-açmak اِحْمَاكْ اِحْتِي *açty*: اِحْتِي
Ol any ardy - «Ol ony aldatdy». Arar-armak اِرْمَاكْ اِرَارْ *ardy*: اِرْ اِرْدِي
Ol saç ördi. Örülen zatlaryň hemmesine-de şeýle diýilýär. *ördi*: اُوْرْدِي
 اُوْرَارْ - اُوْرْمَاكْ *Örer-örmek*
Ol ot ordy. Orlan ekin ýa-da orulýan başga zatlar babatda-da
 şeýle diýilýär. Orar-ormak اُوْرْمَاكْ اُوْرَارْ *ordy*: اُوْتْ
Ol tam irdi - «Ol tamy ýykdy»; we ş.m. *irdi*: اِرْدِي *Är irdi* - «Adam ýekelik duýdy, irdi».
 اِيْرَارْ - اِيْرِمَاكْ *Irer-irmek*
Koy ördi - *Bulyt ördi*- bulut peýda boldy, bulut geldi. *ördi*: اُوْرْدِي *Koy ördi* -
Ol sewdiç ördi - «Ol sebet ördi». Elde örülen islendik zat babatynda hem şu işlik
 ulanylýar.
Azar-azmak اَزْمَاكْ اَزَارْ - «Ol ýoldan azaşdy». *Ol ýol azdy* - اَزْدِي اَزْدِي *azdy*:

اوزدي ozdy: اُنْكَ اَتِي اُوْزْدِي *Anyň aty ozdy*. Ozmak, öňe geçmek babatynda hem şeýle diýilýär. Ozar-ozmak اُوْزَمَاق

اسدي asdy: اُلْ اَتْ اسْدِي *Ol et asdy*. Çüýden asylan zatlara, asylan adam babatda-da şeýle diýilýär. Asar-asmak اَسَمَاق

اشْتِي aşty: اُلْ تَاغْ اَشْتِي *Ol tag aşdy*; we ş.m. Aşar-aşmak اَشَمَاق

اغدي agdy: اُلْ تَاغْغَا اَغْدِي *Ol tagga agdy* - «Ol daga çykdy». Bir zadyň depesine çykmaq babatda hem şu işlik ulanylýar. Agar-agmak اَغَمَاق

اغدي agdy: بُلْتْ *Bulyt agdy*- bulut peýda boldy. *Anyň ýüzi agdy*-onuň ýüzi agardy, reňni üýtgedi. Agar-agmak اَغَمَاق

اڭدي awdy: اُنْكَرْ كِشِي اڭْدِي *Aňar kişi awdy* - «Oňa adamlar üýşdi». Awar-awmak اڭَمَاق - اڭَمَاق

اوكدي ogdi: اُلْ مَنِي اُوْكَدِي *Ol meni ogdi* - «Ol meni öwdi». Öger-ögmek اُوْكَمَاق

BU BÖLÜMIŇ DÖRT HARPLY GÖRNÜŞI

اَيْدِي aýdy: اُلْ مَنَّا سُوْزْ اَيْدِي *Ol maňa söz aýdy*. - «Ol maňa sözünü aýtdy». Aýur-aýmak اَيْمَاق

اويدي oydy: اُلْ قَاغُونْ اُوْيدِي *Ol gawun oydy* - «Ol gawun oydy»; we ş.m. Oýar-oýmak اُوْيَمَاق

اويدي oydy: اُلْ اُوْنُغْ اُوْيدِي *Ol unug oydy* - «Ol uny öydi, basdy». Bir zady ýerleşdirmek we gysyşdyrmak babatda-da şeýle diýilýär. Oýar-oýmak اُوْيَمَاق

BU BÖLÜMIŇ GUNNALY GÖRNÜŞI

اُنْكَاز – اُنْكَماَكْ Eňer-eňmek Är eňdi - «Adam aljyrady». Eňer-eňmek اُنْكَدي eňdi: اَر اُنْكَدي

اُنْكَاز – اُنْكَماَكْ Öňer-öňmek Ol ýygaç öňdi - «Ol agaç deşdi». Diwaryň düýbünü we اُنْكَدي öňdi: اُل يِغاچ اُنْكَدي başga zatlary deşmeklige-de şeýle diýilýär. Öňer-öňmek

اُنْكَاز – اُنْكَماَكْ Muňa oňukty hem diýilýär. Öňer-öňmek Parçyn bodogy öňdi - «Ýüpek matanyň boýagy soldy». اُنْكَدي oňdy: بِرِچِنْ بُوْدُوْغِي اُنْكَدي

DÜZGÜN

Şu bölümdäki işlikleriň buýruk şekili iki harpyň esasynda gurulýar: اَلْ يَزْمَانُ Ýarmak al-pul al, اَلْ اَتْتَنُ Attyn yl –atdan in sözlemlerindäki اَلْ al, اَلْ yl sözleri şuna mysaldyr.

Türk dillerinde işlikleriň ählisi işligiň buýruk şekili esasynda ýasalýar. Birnäçe sebäpleri, birnäçe manylay aňlatmak üçin şu asyl birnäçe harp goşulýar.

Ýoklugy ýasamak üçin ähli işlikleriň buýruk şekiline ما ma/me harplary goşulýar. Ýokardaky buýrugyň ýokluk şekili اَلْمَا alma, اَلْمَا ylma ýaly bolýar.

ÜÇ HARPLY SÖZLER

ORTALARY DÜRLI HEREKETLI BOLAN اُتْ اَلْ GÖRNÜŞI

اُتْ اَلْ Öpürür-öpürmek Ol maňa mün öpürdi - «Ol maňa çorba içirdi»; we اُتْ اَلْ öpürdi: اُل مَنْكَا مُنْ اُتْ اَلْ ş.m.Öpürür-öpürmek

اُتْ اَلْ Ötürür-ötürmek Ol sybyzgu ötürdi - «Ol tüýdük çaldy»; we اُتْ اَلْ ötürdi: اُل سَبْزُغُو اُتْ اَلْ ötürmek

اُتُردي ötürdi: اُل سَحْ اُتُردي *Ol saç ötürdi* - «Ol saç kesdi». Egin-eşik we şuňa meňzeş zatlar kesilse-de, gyrkylsa-da şeýle diýilýär. اُتُرْمَاكُ - اُتُرْمَاكُ Ötürür-ötürmek

اُتُردي ötürdi: اُل تام اُتُردي *Ol tam ötürdi* - «Ol tamy deşdi». Ötürür-ötürmek اُتُرْمَاكُ - اُتُرْمَاكُ

اُجُردي uçurdy: اُل فُش اُجُردي *Ol guş uçurdy*. اُل اُني اُتُن اُجُردي *Ol any attyn uçurdy* - «Ol ony atdan uçurdy, gaçyrdy». اُجُرْمَاكُ - اُجُرْمَاكُ Uçurur-uçurmak

اُجُردي öçürdi: اُل اُتُع اُجُردي *Ol otug öçürdi* - «Ol ody öçürdi». *Anyň öpkesin öçürdi* - «Onuň öýkesini öçürdi». اُجُردي اُل اُني اُزُب تيني *Ol any urup tyny öçürdi* - «Ol ony urup, demini kesdirdi». اُتُع اُذُعج يَزَلَا اُجُرْمَاكُ *Otug ozguç birle öçürmes* - «Ot alaw bilen öçürilmez». Bu nakyl pitne garşylyk bilen ýatyrylmaz, ýaraşyk bilen ýatyrylar diýen manyda ulanylýar. Öçürür-öçürmek اُجُرْمَاكُ - اُجُرْمَاكُ

اُجُردي içürdi: اُل اُنْكَر سُوْف اُجُردي *Ol aňar suw içürdi* - «Ol oňa suw içirdi»; we ş.m. اُجُرْمَاكُ - اُجُرْمَاكُ İçürür-içürmek

اُزُردي ezirdi: اُل اَذْكَوْني يَفْلَاقْتُنْ اُزُردي *Ol ezgüni ýawlaktan ezirdi* - «Ol ýagşyny ýamandan aýyrady, ýagşyny-ýamany bildi». اُتْلي اِزْكَافْلي اُزُرْمَاكُ *Etli tyrňakly ezirmes* - «Et dyrnakdan aýrylmaz». Bu nakyl et bilen dyrnagyň bitişikligi ýaly, garyndaşlar hem biri-biri bilen aýrylmazdyr diýen manyda ulanylýar.

اُزُردي ezirdi: اُل اَذُردي تَاثْكَني *Ol ezirdi neňni* - «Ol bir zady seçdi, saýlady».

اُزُرْمَاكُ üzerdim: مَن اُني اُزُرْمَاكُ *Men any üzerdim* - «Men oňa uýdum, yzyna eýerdim». اُزُرْمَاكُ - اُزُرْمَاكُ Üzerür-üzermek

اُسُردي asurdy: اَز اُسُردي *Är asurdy* - «Adam asgyrdy». Asurur-asurmak اُسُرْمَاكُ - اُسُرْمَاكُ

اُسُردي osurdy: اَز اُسُردي *Är osurdy* - «Adam osurdy». Osurur-osurmak اُسُرْمَاكُ - اُسُرْمَاكُ

اُسُردي ysurdy: اِت اُسُردي *It ysurdy* - «It ýardy». اِت اُسُرْمَاكُ *It ysyrmas, at tepmes tiýme* - «It ýarmaz, at depmez diýme»; çünki olaryň ýaradylyşy şeýledir. اُسُرْمَاكُ - اُسُرْمَاكُ Ysurur-ysurmak

Anyň gözi üşerdi: اُنْكَ كُوزِي اُشَرْدِي *Anyň gözi üşerdi* - «Onuň gözi garaňkyrady, öçüşdi.

اُشَرُرُ - اُشَرْمَاكُ Üşerür-üşermek

Är süňük ogurdy: اَر سُنْكُكُ اُغُرْدِي *Är süňük ogurdy* - Adam süňk oňurdy». Ogurur-

اُغُرْمَاكُ ogurmak

Ol meni ýoldyn ewürdi: اُل مَنِي يُولْدِن اَفُرْدِي *Ol meni ýoldyn ewürdi* - «Ol meni ýolumdan öwürdi».

اَفُرْمَاكُ Ewürer-ewürmek *Ol ayak ewürdi* - «Ol gap öwürdi»; we ş.m.

اَرَاغُتْ بِب اَكِرْدِي *Beg kend egirdi* - «Beg şäheri gabady». اَكِرْدِي egirdi:

Suw gämini egirdi: سُوْف كَمِينِي اَكِرْدِي *Suw gämini egirdi* - «Aýal ýüp egirdi»,

اُل مَنِي اِيْشَقَا اَكِرْدِي *Ol meni yşga egirdi*- ol meni işe öwürdi. Ol meni öwürdi, agdardy».

اَكِرْمَاكُ Egirer-egirmek

Anyň gözi alardy: اُنْكَ كُوزِي اَلَرْدِي *Talka alardy* - «Çig üzüm gyzardy». اَلَرْدِي alardy:

Kişi ýini alardy: كِشِي يِنِي اَلَرْدِي *Kişi ýini alardy* - «Adamyň ini alardy».

اَلَارْمَاكُ Alarur-alarmak

Meniň gözüme neň ilderdi: مَنِيْكَ كُوزُْمَا تَاثَا اِلَرْدِي *Meniň gözüme neň ilderdi* - «Meniň gözüme bir zat ildi;

garaňkydan ýa-da uzakdan ýaňa bir zat görnen ýaly boldy, göründi».

فَقْلَار فَمُعْ كَلَارْدِي

تَغْلَار بَشِي اِلَرْدِي

اَزُنْ تَنِي يِلَرْدِي

تَوْتُو جَحَكْ جَرَكْشُورُ

Kaklar kamug kölerdi, (Kaklar hemmesi kölerdi (köl boldy),

Taglar başy ilderdi, Daglar başy göze ildi,

Ažun tyny ýylyrды, Dünýä demi ýylady,

Tütü çeçek çerкеşür. Dürli çeçek tirkeşýär.)

emüzdi: ارأغت اُغلنكا سوت اُمزدي *Uragut oglynga süt emüzdi* - «Aýal ogluna süýt emdirdi». Emüzürnemüzmek اُمزُر - اُمزَمَاك

öbüşdi: اُبُشُر - اُبُشَمَاك *Ol meniň birle öbüşdi*. Öbüşür-öbüşmek اُبُشُر - اُبُشَمَاك *Ol meniň birle ok atyşdy*. Haýsy bir zat atyşylsa-da, atyşdy: اِتِشُدِي - اِتِشَمَاك *Atyşyr-atyşmak* şeýle diýilýär.

utuşdy: اُتُشُدِي - اُتُشَمَاك *Ol meniň birle ýarmak utuşdy* - «Ol meniň bile pul utuşdy». Utuşur-utuşmak اُتُشُر - اُتُشَمَاك

itişdi: اِتِشُدِي - اِتِشَمَاك *Ol anyň birle itişdi*.

Bir zady goramaga kömekleşmek ýa-da ýaryşmak manysynda-da şeýle diýilýär. Itişür-itişmek اِتِشُر - اِتِشَمَاك

açyşdy: اَچُشُدِي - اَچُشَمَاك *Ol maňa gapug açyşdy* - «Ol maňa gapy açyşdy». Açyşur-açyşmak اَچُشُر - اَچُشَمَاK Bir zat açmak babatda ýaryşylanda hem şeýle diýilýär. Ajyşur-ajyşmak اَچُشُر - اَچُشَمَاK *Üzüm ajyşdy* - «Üzüm turşaşdy». Ajyşur-ajyşmak اَچُشُر - اَچُشَمَاK

öjeşdi: اُجُشُدِي - اُجُشَمَاK *Ol meniň birle öjeşdi* - «Ol meniň bile ýaryşdy, basdaşlyk etdi». Öjeşür-öjeşmek اُجُشُر - اُجُشَمَاK

içişdi: اِچُشُدِي - اِچُشَمَاK *Ol meniň birle süt içişdi*-ol süýt içmekde meniň bilen ýaryşdy. İçmäge kömekleşilende-de şeýle diýilýär. İçişür-içişmek اِچُشُر - اِچُشَمَاK

Bu hili işlikler iki hili bolýar. Birinjisi - iki subýektiň arasyndaky geçirýän işlikdir. Bular bir zatda kömekleşmegi we ýaryşmagy bildirýär. Arap diliniň مُغَاغَلَة işlik galybyna deň gelyär. Ikinjisi - subýektiň özüne ýaýran, içine siňen bir işi aňladýar. Sirke ajyşdy (ajaşdy): سِرْكَ اَچُشُدِي *Ton terni içişdi* - «Don deri içişdi, özüne siňdirdi».

Işlikleriň birnäçesi şu hilidir.

azyşdy: اَذِشْدِي äz azagy azyşdy - «Adamyň aýagy çäýyşdy, çäýsaklady».

Biri-birinden arasy açylan, aýrylan her bir zada hem şeýle diýilýär. Azyşur-azyşmak اَذِشْمَاق – اَذِشُور

uzuşdy: اُزُشْدِي *Ol meniň birle uzuşdy* - «Ol meniň bilen uklaşdy; uklamakda ýaryşdy». اَزَاق اَذِشْدِي *Azak uzyşdy* - «Aýak uýuşdy, guruşdy». يُعْرُث اَذِشْدِي *Ýogurt uzuşdy* - «Ýogurt uýaşdy». Uzyşur-uzyşmak اُذِشْمَاق – اُذِشُور

yzyşdy: اِذِشْدِي *Ol maňa artut yzyşdy* - «Ol meniň bilen sowgat alyşdy». Yzyşur-yzyşmak اِذِشْمَاق – اِذِشُور

Ýaryşylsa-da şeýle diýilýär.

aryşdy: اَرِشْدِي *Olar ikki aryşdy* - «Ol ikisi biri-birini aldady». Aryşur-aryşmak اَرِشْمَاق – اَرِشُور

erüşdi: اَرِشْدِي *Ýag erüşdi* - «Ýag ereşdi»; we ş.m. Erişür-erüşmek¹ – اَرِشُور اَرِشْمَاق

uruşdy: اُرِشْدِي *Anyň birle uruşdy* - «Onuň bilen uruşdy». Begler we başgalar uruşsa-da, şeýle diýilýär. اَلْب لاز بَرَلَا اُرِشْمَا ، بَكَلَار بَرَلَا تُرِشْمَا *Alplar bile uruşma, begler bile turuşma (duruşma)*. اُرِشْمَاق – اُرِشُور *Uruşur-uruşmak*

اَرَنْ اَلْبِي اُقُشْتِيَلَار ،

فَنَكِرْ كُورُنْ بَقِشْتِيَلَار ،

فَمُعْ تُلْمُنْ تُقُشْتِيَلَار ،

قَلِجْ قِنَقَاكُجُنْ سَعْدِي.

Eren alpy okuştylar,

Gyňyr gözün bakyştylar,

(Är alplar çagyryşdylar,

Gyňyr gözli bakyşdylar,

¹ Aryşur-aryşmak.

Kamug tolmun tokuştylar, Hemme ýaragly uruşdylar,
Gylyç gynga güjün sygdy. Gylyç gyna zordan sygdy).
(gandan ýaña)

اُرشدي ürüşdi: اُل مَنكا اُت اُرشدي *Ol maňa ot ürüşdi* - «Ol maňa ot üfleşdi». Ürüşür-
ürüşmek اُرشور – اُرشماك

اُرشدي örüşdi: اُل مَنكا يشع اُرشدي *Ol maňa ýyşyg örüşdi* - «Ol maňa ýüp örüşdi». Örmekde ýaryşmaga-da şeýle diýilýär. Örüşür-örüşmek اُرشور – اُرشماك

Kömek etmegi ýaryşmakdan tapawutlandyrmak isleýän adam olar bilen gelýän sözlerden tanamalydyr. Eger sözlemiň içinde مَنكا *maňa* diýen söz gelse, bu «meniň üçin» diýildiği bolýar. Bu kömekleşmegi aňladýar.

Sözlemdäki işlige مَنك بَرلا *meniň birle* birikse, ýaryş manysynda gelýär, iki adamyň arasynda edilen işleriň hemmesinde bu ýagdaý düzgün bolup galandyr.

Üçünji şahsa kömek etmek manysynda اَنكَر *aňar* (oňa) sözi, ýaryşmak manysynda اَنكَ بَرلا *anyň birle* getirilýär. Şuny pugta belle.

اُرشدي üzüşdi: اُل مَنكا اُزم اُرشدي *Ol maňa üzüüm üzüşdi*. Ýüpüň, ýüpe meňzeş zatlaryň kesilmegine, üzülmegine-de şeýle diýilýär. Ýaryş manysy üçinem şu söz ulanylýar. Üzüşür-üzüşmek اُرشور – اُرشماك

اُرشدي özüşdi: اُل مَنك بَرلا اُت اُرشدي *Ol meniň birle at özüşdi* - «Ol meniň bile at ozduryşdy». Özüşür-özüşmek اُرشور – اُرشماك

اِسشدي asyşdy: اُل مَنكا اُت اِسشدي *Ol maňa et asyşdy*. Asyşur-asyşmak اِسشور – اِسشماك

اِسشدي esişdi: اُل مَنكا يَب اِسشدي *Ol maňa ýyp esişdi* - «Ol maňa ýüp çekişdi». اِسشور
Esişür-esişmek اِسشماك –

Ýüp çekmek babatda ýaryşylsa-da şeýle diýilýär.

اِسشدي ysyşdy: اِسشدي تاتك *Ysyşdy neň* - «Zat yssylaşdy, gyzyşdy». Ysyşur-
ysyşmak اِسشور – اِسشماك

eşişdi: *Ol maňa toprak eşişdi* - «Ol maňa toprak gazyşdy». Ýaryşylsa-da şeýle diýilýär.

agyşdy: *Ol meniň birle tagga agyşdy* - «Ol meniň bilen daga aşyşdy, dagyň depesine çykmakda ýaryşdy»; we ş.m. Agyšur-agyşmak — اَغْشُور اَغْشَماق

agyşdy: *Ol meniň birle bir altunda agyşdy* - «Ol meniň birle nyryhy bir altyn artdyrmakda ýaryşdy». *Begler bir ikindi birle agyşdy* - «Begler biri-birleriniň yzyndan kowup ýetmekde ýaryşdylar». Agyšur-agyşmak — اَغْشُور اَغْشَماق

owuşdy: *Ol maňa etmek owuşdy* - «Ol maňa çörek owuşdy». Ýaryşylsa-da şeýle.

äwişdi: *Kişiler işge äwişdi* - «Adamlar işe topulyşdy». اِيشُور — اِيشَماق

akyşdy: *Suylar akyşdy*.

قاز بوز قمع ارشدي ،

تغلار سۇي ايشدي ،

ككش ئلت ارشدي ،

قئق بلب اكرشور.

Gar, buz kamug erişdi,	(Gar, buz hemmesi ereşdi,
Taglar suwy akyşdy,	Daglar suwy akyşdy,
Gökşin bulyt örüşdi,	Gögümtil bulut örüşdi,
Gaýguk bolup egrişür.	Gaýyk bolup aýlanýar.)

ukuştylar: *Olar bu işig ukuştylar* - «Olar bu işe düşündiler». اُكُشُورلار — اُكُشَماق

okýstýlar: اُكُشتىلار *Olar bir ikindi okýstýlar* - «Olar biri-birlerini çagyrdýlar». Ol meniň birle bitik okýşdy - «Ol meniň bile kitap okamakda ýaryşdy». اُكُشور - اُكُشماق

Ol maňa taryg ekişdi - «Ol maňa tohum ekişdi». ekişdi: اُكُشدي
Ýaryşylsa-da şu söz ulanylýar.

Ol maňa çögen egişdi - «Ol maňa taýak egişdi». egişdi: اُكُشدي
Ýaryşylsa-da şu söz ulanylýar.

Ikki eren ögüşdi - «Iki adam biri-birini öwdi». - اُكُشور
öğüşdi: اُكُشدي
اُكُشماق

Ol maňa taryg ügüşti - «Ol maňa bugdaý üweşdi». ügüşdi: اُكُشدي
Ýaryşylsa-da şu söz ulanylýar. اُكُشور - اُكُشماق

Kişiler işte bir-birige igeşdiler - اُكُشيلار ايشتا
igeşdiler: اُكُشدیلار
«Adamlar bu işde biri-birine kömek berdiler».

Ol maňa temür igeşdi - «Ol maňa demir igeleşdi». igeşdi: اُكُشدي
اُكُشور - اُكُشماق

Ikki öküz süsüşdi - «Iki öküz süsüşdi». اُكُشدي اُكُشور
Iki اُكُشدي اُكُشور اُكُشور اُكُشور
bugra igeşür, otra gögegün ýenjilür - «Iki öküz süsüşer, arasynda gögeýin ýenjiler».
Bu nakyl iki begiň arasyna tow düşse, köpçülige agram düşýändigini babatda aýdylýar.
اُكُشور

Ol maňa alym alyşdy - «Ol maňa algymy alyşdy»; we alyşdy: اُكُشدي
اُكُشور - اُكُشماق ş.m.

Ikki neň birle ilişdi - «Iki zat biri-birine ilişdi». ilişdi: اُكُشدي

Ikki اُكُشدي اُكُشور اُكُشور
Ganjyk ilişdi - «Köpegiň ujydy ganjyga ilişdi». اُكُشدي
azgyr ilişdi - «Iki aýgyr dişleşdi». alyşor - اُكُشماق

ulyşdy: بُرِي بَرَجَا اَلْشُدِي *Böri barça ulyşdy; we ş.m.*

اَلشِبْ اَرَنْ بُورَلِيُو ،

يِرْتَن يِقَا اُورَلِيُو ،

سَقْرَبْ اويني يُورَلِيُو ،

سَعْتَبْ كُوزِي اَرْتُلُورْ.

Ulşyp eren bõrleýü, (Uwlaşup adamlar bõrüleýin,

Ýyrtyn ýaka urlaýu, Ýyrtarly ýaka gygyryp,

Sykryp üni ýurlaýu, Sygyryp üýni ýetişine

Sygtap gözi örtülür. Aglap, gözi örtülýär.)

(gömülýär)

(Afrasyýabyň agysyny aglaýanlar hakda)

اَلشُورْ – اَلشُمَاقْ

üleşdi: اَلَاژ اِكِي تَفَارِنْ اَلشُدِي *Olar ikki tawaryn üleşdi* - «Ol ikisi malyny üleşdi, paýlaşdy».

ulaşdy: بِيَر تَاتْشُكْ بِيَرَكَا اَلشُدِي *Bir neň birge ulaşdy* - «Bir zat başga zada ulaşdy».

اَلشُورْ – اَلشُمَاقْ

ylyşdy: اَلْ مِيْنَكْ بَرَلَا تَاغْدِنْ قُذِي اَلشُدِي *Ol meniň birle tagdyn kuzy ylyşdy* - «Ol meniň bile dagdan inişdi, ýaryşdy». اَلشُورْ – اَلشُمَاقْ

ylyşdy: اَلْ مِيْنَكْ بَرَلَا تُبِقْ اَلشُدِي *Ol meniň birle topyk ylyşdy*. - «Ol meniň bilen top asyşdy, haýsymyz ýokary böküp, top gapmakda ýaryşdy». اَلشُورْ – اَلشُمَاقْ

amuşdy: اَمُشُدِي اَرْ *Amuşdy är* - «Adam maýyşdy, çökdi; ýakymсыz sözden, agyr ýagdaýdan ýaña oturdy»; we ş.m.

unaşdylar: بُو اِيْشِغْ اَلَاژ قَمْعُ اُنْشُدِيْلَارْ *Bu işig olar kamug unaşdylar* - «Bu işi olaryň hemmesi unaşdylar»; we ş.m. اُنَاشُورْلَارْ – اُنْشُمَاقْ

ynysdy: اِنْشَدِي *Ol meniň birle tagdyn ynyşdy* - «Ol meniň bile dagdan inişdi». اِنْشُورُ - اِنْشَمَاقُ.

ajykty: اَجَقْتِي *är ajykty* - «Adam ajykdy». اَجَقْمَاقُ - اَجَقَارُ.

ujukdy: اِشْ اَجَقْتِي *Iş ujukty* - «Iş ujukdy, ahyrlady». اَجَقْمَاقُ - اَجَقَارُ.

usukty: اَرْ اُسُقْتِي *Är usukty* - «Adam suwsady». اُسُقْمَاقُ - اُسُقَارُ.

Usukmuşga sakyg kamug suw görünüir - «Suwsana salgymalaryň hemmesi suw bolup görner». Bu nakyl bir zada mätäç adamyň öz işiniň bitmegine her bir zatdan garaşyandygyny aňladýar. اُسُقْمَاقُ - اُسُقَارُ.

aşukty: اَلْ اَشُقَا اَشُقْتِي *Ol ewge aşukty* - «Ol öý küýsedi»; we ş.m. Bir zady küýseýän adam hakda-da aýdylýar. اَشُقْمَاقُ - اَشُقَارُ.

agukty: اَرْ اَعُقْتِي *Är agukty* - «Adam awulandy». Ol täsirini geçirmeýän işlikdir. اَعُقْمَاقُ ح - اَعُقَارُ.

alykty: اَرْ اَلْقَتِي *Är alykty* - «Adam piserdi». *Baş alykdy* - «Baş azdy»; inine suw almadyk, aýbaşyly, çileli adamyň seretmeginden (göz degmeginden) bozulan her bir zada-da şeýle diýilýär. اَلْقَمَاقُ - اَلْقَارُ.

باشي اَنَاكُ اَلْقَتِي

قَانِي يُزُبُ تُرُقْتِي

بَالِغُ بُلْبُ نَعَقْتِي

اَمْدِي اَنِي كِيْمُ يَنَارُ

Başy anyň alykty,

Gany ýüzüp turukty,

Balyg bolup tagykty,

Emdi any kim tutar?

(Başy onuň azdy,

Gany akdy, durukdy.

Ýaraly bolup daga çykdy,

Indi ony kim tutýar?)

etikti: اَغْلَانُ اَتِكْتِي *Oglan etikti* - «Oglan ulaldy, etikdi». اَتِكْمَاقُ - اَتِكَارُ.

mejbury söweşe girişdi». اچكاز – اچكماك

اُچۇكدي: öçükdi: آز تىنى اُچۇكدي - «Adamyň demi öçükdi, kesildi;
Söweşde haýbat atyp gygyrmakdan ýaňa adamyň sesi bogulsa ýa-da üstüne sowuk
suw dökülmeginden ýa-da köp urulmakdan demi galsa hem şu söz ulanylýar». - اُچكاز
اُچكماك

اُيُلْدِي öpüldi: سُوت اُيُلْدِي *Süt öpüldi* - «Süýt içildi»; we ş.m. Asyl söz şudur: öten
 اُيُلْز – اُيُلْمَاكُ zaman şekilindäki söze ل l goşulsa, işlik gaýdym şeklini kabul edýär.

Ok atyldy; جعجعا اُغزى Çeçek agzy atyldy - «Gunça açyldy».

آتیلر – ایتلسا. Gül hem-de aýrylyp gitmān açylān her bir zat babatda-da şeýle diýilýär.

ايشتا اوتلدى Ol bu işte öteldi - «Ol bu işde öte ýadady».

تَرْغُ أُتُلْدِي *Taryg otuldy* - «Ot çalyndy; ýatyryldy, otaldy». Ekine zyýan
 أُتُلْدُ - أُتُلْمَاقُ ýetirýän her bir ösümlik babatda-da ulanylýar.

اُتُلْدِي ütüldi: اُتُلْدِي ütüldi - «Goýnuň kellesi ütüldi»; we ş.m. – اُتُلْمَق

«Oglan ýarsdy, elinden çekilen ýaly boldy, ulaldy». ایتلدى ایتلور — ایتلماك.
 - *Oglan itildi* اعلان ایتلدى - «Ýüz dönderilen zat». *Itildi neň* ایتلدى تاتاك ایتلدى

اچىلدى: اچىلدى *Iş açıldı* - «Iş açıldı, ugrukdy». *Gök açıldı* - «Gök açıldı (bulut syryldy)». *Köñül açıldı*-ýürek giñedi, şatlandy.

Islendik zat açylsa-da, şeýle diýilýär. اچلوز – اچلماق.

اِجْلُدِي – اِجْلُمَاكْ *Suw içildi*; we ş.m. *İçildi*: اِجْلُدِي

اَزْدِلْدِي azyldy: اَشْرُكْ اَزْدِلْدِي اَزْدُلُرْ - *Esrük azyldy* - «Serhoş açyldy, essine geldi».

اِذْلُرْ – اِذْلَمَاقْ Tutgun yzyldy - «Tussag boşadyldy»; we ş.m. اِذْلَمَاقْ

uruldy: ارۇلدى *Är uruldy*; we ş.m. تىركى ارۇلدى *Tirki uruldy* - «Saçak ýazyldy».

ارۇلۇر – ارۇلماق. *Tug uruldy* - «Tebil kakyldy».

oruldy: تىرغ ارۇلدى *Taryg oruldy* - «Ekin oruldy».

قۇرۇي جۇج قۇلدى

توغۇم تىكب ارۇلدى

سوسي اتن ارۇلدى

قنچق قحاز ال تئاز

ارۇر – ارۇلماق

Gurwy çuwaç guruldy,	(Ýumry çadýr guruldy,
Tugum tikip uruldy,	Tug dikilip, deprek uruldy,
Süsi otyň oruldy,	Goşuny otlaýyn oruldy,
Kançuk gaçar, ol tutar.	Nirä gaçsa, ol tutýar.)

uruldy: ارۇكان ارۇلدى *Örgen uruldy* - «Urgan örüldi»; we ş.m. ارۇلۇر – ارۇلماق.

قاپ ارۇلدى *Är öfkesinde ürüldi* - «Adam öýkeläp çişdi». ürüldi: ارۇلدى

Gap ürüldi - «Gap çişirildi». *Ot ürüldi* - «Ot üflendi». Bu hem geçirýän, hem geçirmeýän işlikdir. ارۇلۇر – ارۇلماق.

يۇنچق ارۇلمش قاپ ال

اغزي يۇلب القنور

Ýalňuk ürülmiş gap ol, agzy ýazylyp alkynur «Adam - çişirilen gap ol, agzy ýazylsa, boşar».

ارۇلدى *Är irildi-serildi* - «Adam gaýgydan horlandy». irildi: ارۇلدى

üzüldi: انك اي ارۇلدى *Anyň eti üzüldi* - «Onuň eti çyzyldy, endamynda tyg yzy

galdy». Uzynlygyna dilinen islendik zat babatda-da şeýle diýilýär. ارۇلۇر – ارۇلماق.

أَزُلْدِي – أَزْلَمَاقُ. *Ýol azyldy* - «Ýoldan azaşyldy». يُولُ أَزْلَدِي: azyldy: أَزْلَدِي

أَزْلَدِي – أَزْلَمَاقُ. *Iglig üzeldi* - «Syrkaw Är üzeldi - «Adam ýadady». أَرُ أَزْلَدِي: üzeldi: أَزْلَدِي
أَزْلَدِي – أَزْلَمَاقُ. *gaýra üzüldi, jan bermesi kyn boldy*».

أَزْلَدِي – أَزْلَمَاقُ. *Üzüldi neň* - «Zat üzüldi». أَزْلَدِي تَاتُكُ: üzüldi: أَزْلَدِي

أَسْلَدِي – أَسْلَمَاقُ. *Ýyşyg asyldy* - «Ýüp uzady»; we ş.m. يَشَعُ أَسْلَدِي: asyldy: أَسْلَدِي

أَسْلَدِي – أَسْلَمَاقُ. *Bir neň birge asyldy* - «Bir zat beýlekiniň üstüne asyldy». أَسْلَدِي: asyldy: أَسْلَدِي

أَشْلَدِي – أَشْلَمَاقُ. *Etmek uşaldy* - «Çörek dograldy»; we ş.m. أَشْلَدِي: uşaldy: أَشْلَدِي

أَشْلَدِي – أَشْلَمَاقُ. *Anyň üze ýogurgan aşuldy* - «Onuň üstüne ýorgan aşuldy, örtüldi»; we ş.m. أَشْلَدِي: aşuldy: أَشْلَدِي

أَشْلَدِي – أَشْلَمَاقُ. *Gum eşildi* - «Gum gazyldy»; we ş.m. قُمْ أَشْلَدِي: eşildi: أَشْلَدِي

أَشْلَدِي – أَشْلَمَاقُ. *Anyň eligi işge işildi* - «Onuň eli işe öwrenişdi»; we ş.m. إِشْلَدِي: işildi: إِشْلَدِي

أَشْلَدِي – أَشْلَمَاقُ. *Anyň ewi üşeldi* - «Onuň öýi barlandy». Gözlenýän islendik zat babatda-da şeýle diýilýär. أَشْلَدِي: üşeldi: أَشْلَدِي

أَفْلَدِي – أَفْلَمَاقُ. *Owuldy neň* - «Zat owuldy, owradyldy, daraldy». أَفْلَدِي تَاتُكُ: owuldy: أَفْلَدِي

أَفْلَدِي – أَفْلَمَاقُ. *Bu söz ukuldy* - «Bu söz okaldy, düşünildi». بُو سُوْزُ أَفْلَدِي: ukuldy: أَفْلَدِي

أَفْلَدِي – أَفْلَمَاقُ. *Bitik okyldy* - «Kitap okaldy». بِيْتِكُ أَفْلَدِي: okyldy: أَفْلَدِي

أَكْلَدِي – أَكْلَمَاقُ. *Taryg ekildi* - «Tohum ekildi». تَرِغُ أَكْلَدِي: ekildi: أَكْلَدِي
أَكْلَدِي – أَكْلَمَاقُ. *sepilse-de, şeýle diýilýär*».

أَكْلَدِي – أَكْلَمَاقُ. *Ýygaç egildi* - «Agaç egildi»; we ş.m. يَغَاچُ أَكْلَدِي: egildi: أَكْلَدِي

قُرْغُ يَغَاچُ أَكْلَمَاقُ

قۇرۇش كىرىش تۇگۇلماس

Gurug ýygaç egilmes, gurmaş kiriş tügülmės - «Gury ağaç eğilmez, gurlan (dartylan) kiriş düwülmez». Bu nakyl bir zat ulanylandan soňra öňki kaddyna gelmez diýen manyda ulanylýar. اگلماك - اگلماك

اگلدی - اگلدی: اگلدی اگلدی *Toprak öküldi* - «Toprak üýşürildi»; we ş.m. اگلماك - اگلماك

اگلدی - اگلدی: اگلدی اگلدی *Är ögüldi* - «Adam öwüldi». اگلماك - اگلماك

اگلدی - اگلدی: اگلدی اگلدی *Ol mendin ubandy* - «Ol menden gizlendi». اگلدی - اگلدی

اگلدی - اگلدی: اگلدی اگلدی *Ol mün öpüldi* - «Ol çorba içýän ýaly boldy, ýöne aslynda içmedi».

Şu manyny hasyl etmek üçin birnäçe işliklere n harpy goşulýar. Ol şol hereketi hakykat ýüzünde etmeýändigini, diňe eden ýaly görünyändigini aňlatmak üçin goşulýar. Şeýle hem bu işligiň özlük derejesini ýasamakda, şol işi bir özüniň edendigini aňlatmakda goşulýar. اگلدی - اگلدی

اگلدی - اگلدی: اگلدی اگلدی *Ol naru atyndy* - «Ol aňryk atyldy, düşdi». Başga biriniň güýji ýa-da özge bir zat sebäpli bilen başga ýere düşen islendik zat babatda-da şeýle diýilýär. اگلدی - اگلدی

اگلدی - اگلدی: اگلدی اگلدی *Ol ok atyndy*. اگلدی - اگلدی

اگلدی - اگلدی: اگلدی اگلدی *Ol mendin utandy (oguzça)*. اگلدی - اگلدی

اگلدی - اگلدی: اگلدی اگلدی *Ol hanga ötük ötündi* - «Ol hana arzyny aýtdy». Asly اگلدی - اگلدی *ötgündi* sözüdir, «eşidişi ýaly, bolşy ýaly aýdyp berdi» diýmek. اگلدی - اگلدی

اگلدی - اگلدی: اگلدی اگلدی *Beg erin açyndy* - «Beg esgerlerini doýurdy»; we ş.m.

اگلدی - اگلدی: اگلدی اگلدی *Är atyn açyndy* - «Adam atyna iým berdi».

اگلدی - اگلدی: اگلدی اگلدی *Är koýyn açyndy* - «Adam gujagyny açarly göründi».

Sallançakdaky çaga, düşekdäki hassa üstüni açsa-da, şeýle diýilýär. اگلدی - اگلدی

اُذُنُر – اُذُنْمَاقْ. *Är uzundy* - «Adam ukudan oýandy». اَر اُذُنْدِي uzundy: اُذُنْدِي

اُذُنُر – اُذُنْمَاقْ. *Ýula ozundy* - «Çyra öçdi»; we ş.m. اوت اُذُنْدِي *Ot ozundy* - «Ot öçdi». اُذُنْدِي ozundy: اُذُنْدِي

اُذُنُر – اُذُنْمَاقْ. *Onuň guty ozundy* - «Onuň bagty ýatdy». اِنَك فُتِي اُذُنْدِي

اَمْدِي اُوذُن اُذُنْدِي

كِيْدُن تَلِم اُكُنْدِي

اِيْل بُلْغَال اِكُنْدِي

اَنْدَغ اَرَك كِيْم اُتار

Emdi uzyn uzundy, (Indi ukudan oýandy,
Kidin telim ökündi, Keýin (soňra) telim ökündi
Il bolgaly igendi, Il bolnar (ýaraşylar) diýip, öz-özüne igendi.
Andag ärig kim utar? Beýle äri kim utar?)

(Duşmanyň ukusyndan oýanyp, bolan zatlara puşman edişi, ýaraşyk baglaşylanyňa gynanyşy).

اَرِنُوْر – اَرِنْمَاقْ. *Är aryndy* - «Adam ýuwundy»; اَر اَرِنْدِي aryndy: اَر اَرِنْدِي arassalandy, ähek daşyny ulanyp, goltuk tüýlerini syrды.

اَرِنُوْر – اَرِنْمَاقْ. *Ol özin urundy* - «Ol puşman edip, özüni kötekledi, urundy».

Urman, urarly görünse-de, şeýle diýilýär. اَر سُوْلُق اُرُنْدِي *Är suwluk urundy* - «Adam sargy, selle sarandy». اُرَاغُت بُرُنْجَك اُرُنْدِي *Uragut бүрүнjek urundy* - «Aýal бүренjek atyndy». اُرُنُر – اُرُنْمَاقْ

اَرِنُوْر – اَرِنْمَاقْ. *Är işge erindi* - «Adam işe erindi, ýaltandy». اَر اِيْشْغَا اَرِنْدِي erindi: اَر اَرِنْدِي

اَسِنْدِي asyndy: اَت اَسِنْدِي *At asyndy* - «At urundy, ýüpi üzere getirdi».

ysyndym: مَن اَنكَارَ اِسْنَدِمَ *Men añar ysyndym* - «Men ony gowy gördüm, oña yсныşdym»;

Ol otga ysyndy - «Ot oda çoýundy». اِسْنَدِي اُل اَتْغَا اِسْنَدِي
Ol günde ysyndy - «Ol güneşledi». اِسْنَوُر - اِسْنِمَاقْ

اِسْنَوُر - اِسْنِمَاقْ. *Ol maňa işendi* - «Ol maňa ynandy». اِسْنَدِي اُل مَنْكَ اِسْنَدِي اِسْنَدِي

اِسْنَوُر - اِسْنِمَاقْ. *Ol mendin aşundy* - «Ol menden ozdy». اِسْنَدِي اُل مَنْدِن اِسْنَدِي اِسْنَدِي

اِسْنَوُر - اِسْنِمَاقْ. *Ol maňa awyndy* - «Ol maňa öwrenişdi». اِسْنَدِي اُل مَنْكَ اِسْنَدِي اِسْنَدِي

اِسْنَوُر - اِسْنِمَاقْ. *Ol özinge etmek owundy* - «Ol özüne çörek owundy, dograndy». اِسْنَوُر - اِسْنِمَاقْ

اِسْنَوُر - اِسْنِمَاقْ. *Ol eligin owundy* - «Ol elini owkalaşdyrdy; edilen ýamanlykdan, ajy habardan ýa-da agyry sebäpli ellerini owkalady». اِسْنَدِي اُل اِلِيْغِن اِسْنَدِي

اِسْنَوُر - اِسْنِمَاقْ. *Ol bitik okundy* - «Kitap okaldy». اِسْنَدِي اُل بِيْتِك اِسْنَدِي اِسْنَدِي
«Ol kitap okan boldy». اِسْنَوُر - اِسْنِمَاقْ

اِسْنَوُر - اِسْنِمَاقْ. *Ol özinge taryg ekindi* - «Ol özüne ekin ekindi». اِسْنَدِي اُل اَوْزَنْكَ تَرْغ اِسْنَدِي اِسْنَدِي
اِسْنِمَاقْ

اِسْنَوُر - اِسْنِمَاقْ. *Ol ýazugynga ökündi*. Başga bir zada ökünilse-de, ökünmek: اِسْنَدِي اُل يَازُغْنْكَ اِسْنَدِي اِسْنَدِي
şeyle diýilýär. اِسْنَوُر - اِسْنِمَاقْ

اِسْنَوُر - اِسْنِمَاقْ. *Ol özin ögüندی* - «Ol (özünü) öwdi». اِسْنَدِي اُل اَوْزَن اِسْنَدِي اِسْنَدِي
Ögüngüçi üminde artatur - «Öwünjeň donuna pislär». Bu nakyl öwünjeňligi goýmak maslahat berilýän adama aýdylýar. اِسْنَوُر - اِسْنِمَاقْ

اِسْنَوُر - اِسْنِمَاقْ. *At igendi* - «At häsiýetsizlendi». اِسْنَدِي اَت اِسْنَدِي اِسْنَدِي

اِسْنَوُر - اِسْنِمَاقْ. *Gysrak igendi* - «Baýtal bogaz boldy». اِسْنَدِي اِسْنَدِي اِسْنَدِي اِسْنَدِي

الْأَلْدِي alyndy: أَلْ أَلْمِنْ أَلْنْدِي *Ol alymyn alyndy* - «Ol algysyny aldy; hiç kimden kömek soraman, özi aldy أَلْنَمَاقْ - أَلْنَرُ»

أَلْأَلْنَرُ - أَلْأَلْمَاقْ. *Ulandy neň* - «Ulanan, seplenzen zat» أَلْنْدِي تَاثَاكْ ulandy: أَلْنْدِي

أَلْنْدِي ulundy: أَلْنْدِي تَاثَاكْ *Ulundy neň* - «Guýlunan zat; bir zadyň, ýüpüň agajyň daşyna oralyşy, ýylanyň düýrlenişi ýaly ýygnanmak. *Ýol ulundy* - «Ýol düýrildi, gutardy» أَلْنَمَاقْ. أَلْنَرُ - أَلْنَمَاقْ»

أَلْنَرُ - «Men bu işden ýadadym». أَلْنَمَاقْ *Men bu işte ulyndym* - «Men bu işden ýadadym» أَلْنَمَاقْ *ulyndym*: أَلْنَمَاقْ

أَلْنَمَاقْ *Ol aňar ilendi* - «Ol ony kötekledi; işiň garaşylyşy ýaly çykmandygy üçin käýindi». Teýene manysynda أَلْنَمَاقْ *ilenç* diýilýär. أَلْنَمَاقْ *ilendi*: أَلْنَمَاقْ

أَلْنَمَاقْ *Tiken tonga ilindi* - «Tiken dona ilişdi». أَلْنَمَاقْ *ilindi*: أَلْنَمَاقْ

أَلْنَمَاقْ *menka ilendi*

أَلْنَمَاقْ *amka krow ilendi*

أَلْنَمَاقْ *qalmışnka ilendi*

أَلْنَمَاقْ *tugun bolup, ol gatar. Tussag bolup, ol horlanýar.*

Tapdy maňa alyndy, (Tapdu (atly birisi) maňa tussag boldy,
Emgek görüp, ulyndy, İş-emgek görüp, bizar boldy,
Kylmyşyna ilendi, Eden işine ökündi,
Tutgun bolup, ol gatar. Tussag bolup, ol horlanýar.)

أَلْنَمَاقْ *Är ýagyga ilindi* - «Adam ýaga ýesir boldy».

أَلْنَمَاقْ *Keyik tuzakga ilindi* - «Aw haýwany duzaga ilişdi» أَلْنَمَاقْ *ilindi*: أَلْنَمَاقْ

Umundum: مَن تَنْكُرِي دَن اُمُنْدِمُ *Men Teñriden umundym* - «Men Tañrydan umyt etdim». اُمُنْدِمُ – اُمُنْمَاقُ.

anundy: اُنُنْدِي قَا اُنُنْدِي *Ol ýagyga anundy* - «Ol ýaga taýýarlandy, taýýarlyk gördi»; we ş.m. اُنُنْمَاقُ – اُنُنْمَاقُ.

ynandym: مَن اَنَكَارُ اِنُنْدِمُ *Men aňar ynandym* - «Men oňa ynandym». Şundan alyp, ynamdar bege اِنُنْمَاقُ *Ynanç beg* diýilýär. اِنَانُزُ – اِنَانْمَاقُ.

BU BÖLÜMIŇ GOŞA HARPLYLARY

Abytty: اَل اُرُنْ مَنْدِنُ اَبِي *Ol özin menden abytty* - «Ol özüni menden gizledi». اَبِي – اَبِيْتَمَاقُ. Örtülen hem gizlenen zat babatda-da, şeýle diýilýär.

atatty: تَايِ اَتَتِي *Taý atatty* - «Taý at çykdy». *Taý atatsa, at tynur, ogul erezse, ata tynur* - «Taýy at çyksa, at dynar, ogly är çyksa, ata dynar; dynjyny alar».

تَكُرْ مَنِكَ سَافَمَنِي بِلْكَالِكا اَي

تُنُرْ قَلِي اَتَتَسَا قِسْرَقُ سَنِي تَاي

Tegür meniň sawumny bilgelige, aý!

Tynur galy atatsa, gysrak seni taý.

(Degir (ýetir) meniň nakylymy bilimlilere, heý!

Dynar eger at çyksa gysrak gulunym, taý).

etetti: Ol any etetti - «Ol ony kyn ýagdaýa saldy». اَتَتَمَاقُ – اَتَتَمَاقُ.

ajytty: اَل سِرْكََا اَجَتِي *Ol sirke ajytty (ajatdy)*; we ş.m. اَل اَنَكُ كُنْكَلِنُ اَجَتِي *Ol anyň köňlin ajytty* - «Ol onuň köňlüni agyrtdy». اَجَتَمَاقُ – اَجَتَمَاقُ.

uzytty: اَل مَنِي اُذِي *Ol meni uzytty* - «Ol meni uklatdy». اَل يُوْغُرْتُ اُذِي *Ol ýogurt uzytty* – ol ýogurt uýatdy.

Ol uzytma uzytty - «Ol peýnir uýatdy». *Ol ot uzytty* - «Ol ot
aýdurdy». اۇتۇر - اۇتۇرماق.

اۇرۇر - اۇرۇرماق. *Ol taryg aryty* - «Ol bugdaý arassalady»; we ş.m. aryty: اۇرۇر

Oglan eretti - اۇرۇرماق. *Ol guzy aryty* - «Ol guzy biçdi»; aryty: اۇرۇر
«Oglan ulaldy, är çykdy». Çaga sünnet edilse-de, şeýle diýilýär. اۇرۇرماق.

اۇرۇر - اۇرۇرماق. *erezti*, **assimilleşen**. Sözüň asly - اۇرۇر

اۇرۇر - اۇرۇرماق. *Ol ýag erütti* (eretdi). erütti: اۇرۇر

اۇرۇر - اۇرۇرماق. *Ol aňar ýol azyty* - «Ol oňa ýoluny azaşdyrdy». azyty: اۇرۇر

Ol oglan gulagyn ezitti - «Ol oglanyň gulagyny ýirdi». ezitti: اۇرۇر

اۇرۇر - اۇرۇرماق. Uzynlygyna ýirlen we dilnen islendik zat babatynda şeýle diýilýär.

Ol işig اۇرۇرماق. *Ol ýyşyg uzatty* - «Ol ýüpi uzaltdy». uzatty: اۇرۇر
اۇرۇر - اۇرۇرماق. *uzatty* - «Ol işi uzaltdy, gijikdirdi».

اۇرۇر - اۇرۇرماق. *Ol anyň gulagyn üzitti* - «Ol onuň gulagyny gapdy, kamata
getirdi». *Sirke güpni üzitti* - «Sirke turşulygyndan güpüň daşyna çogup
çykdy»; we ş.m. اۇرۇرماق.

اۇرۇر - اۇرۇرماق. *Ol urukny esitti* - «Ol urgany uzaltdy»; we ş.m. esitti: اۇرۇر

اۇرۇر - اۇرۇرماق. *Tuzlug et meni usytty* - «Duzly et meni suwsatdy». usytty: اۇرۇر
اۇرۇرماق.

اۇرۇر - اۇرۇرماق. *Ol mün ysytty* - «Ol çorba ysytty, gyzdyrdy». Demir we
şuňa meňzeş zat gyzdyrylsa-da, şeýle diýilýär. *Är ysytty* - «Adamy ysytma
tutdy». اۇرۇر - اۇرۇرماق.

Işlik soňky jümlede täsirini geçirmeýän, öňküsinde bolsa geçirýändir.

اَشَتَّى aşatty: اُلْ مَنَّا اَشْ اَشَتَّى *Ol maňa aş aşatty* - «Ol maňa nahar ýýdirdi». Bu sözi türkleriň köpüsi hanlaryň we beýikleriň nahar-şamy barada ulanýarlar. Oguzlar her bir adamyň nahary babatda-da اَشَتَّى aşatty diýýärler. Oguzlaryň aýdyşy düzgüne laýykdyr. اَشْتَمَاقْ – اَشْتُرْ

اَشَتَّى aşutty: اُلْ مَنَّا يُعْزِقَانْ اَشَتَّى *Ol maňa ýogurgan aşutty* - «Ol maňa ýorgan örttürdi; maňa ýorgan ýapylmagyny buýurdy». Biriniň üstüne bir zat ýapmak, örtmek buýrugyny alan adam babatynda-da şeýle diýilýär. اَشْتَمَاقْ – اَشْتُرْ

اِذْو بِيْرَبْ بَشْتُمْ

تَفَارْ يُولُغْ تَشْتُمْ

اَرَنْ اَسَنْ اَشْتُمْ

يُكُنْ بَرَجَا اُزِي جَغْدِي

Yzu berüp boşattym	(Idin berip boşatdym,
Tawar ýolug taşyttym,	Mal ýoluňa düşürdim,
Eren essin aşuttym,	Adam aýbyn örtدüm,
Ýükün barça özi çogdy.	Ýüküniň barçasyny özi daňdy.)

اَشَتَّى üşütti: اُلْ مَنِي تُمْلُغْ قَا اَشَتَّى *Ol meni tumlygga üşütti* - «Ol meni sowukda üşetdi».

Ýene:

اَشْتُرْ – اَشْتَمَاقْ *Ol süjik üşütti* - «Ol şerap sowatdy».

اَشَتَّى uşatty: اُلْ اَتْمَاكْ اَشَتَّى *Ol etmek uşatty* - «Ol çörek dogrady». Böleklenen we dogralan zada şeýle diýilýär. اَشْتَمَاقْ – اَشْتُرْ

اَشَتَّى eşitti: اُلْ اَنِيكْ اَوْنْ اَشَتَّى *Ol anyň ewin eşitti* - «Ol onuň öýüni barlatdy». Her bir zat barlanan mahaly hem şeýle diýilýär. اَشْتَمَاقْ – اَشْتُرْ

قُلاَقْ اَشْتَسَا كُونُكُولْ بَلِيْرْ

كُوزْ كُوزْسا اُذِلْ كَلِيْرْ

Gulak eşitse, köñül bilir, göz görse, üzik gelir. - «Gulak eşitse, köñül biler, göz görse, joşgun, söýgi geler».

أَغَيَّ agytty: أُلْ أُنِي تَاغُ فَا أَغَيَّ *Ol any tagga agytty* - «Ol ony daga çykardy»; we ş.m.

أَغُرُّ – أَغْنَمَ. *Teňri bulyt agytty* - «Taňry bulut aşyrdy».

أَفَيَّ akytty: *Teňri akyn akytty* - «Taňry sil akdyrdy». Ýene: أُلْ سُوفْ أَفَيَّ

Ol suw akytty. Beg akynçy akytty - «Ol suw akytdy»; «Beg ýagy gaýtardy»

أَفْتَمَ – أَفْتَمَ. *diýmek.*

أَفَيَّ okytty: أُلْ مَنَّا بِيَتَا أَفَيَّ *Ol maňa bitik okytty* - «Ol maňa kitap okatdy»; we ş.m.

– أَفْتَمَ

أَكَيَّ ekitti: أُلْ تَرِغْ أَكَيَّ *Ol taryg ekitti* - «Ol tohum ekdirdi». Her bir ekdirilen, seçilen

zat babatda hem şeýle diýilýär. أَكْتَمَ – أَكْتَمَ

أَكَيَّ ügitti: أُلْ تَرِغْ أَكَيَّ *Ol taryg ügitti* - «Ol däne üwetdi»; we ş.m. أَكْتَمَ – أَكْتَمَ

أَكَيَّ ikitti: أُلْ أُنِي أَكَيَّ *Ol any ikitti* - «Ol ony terbiýeledi».

أَكْدُرْ – أَكْدَمَ. *Asly ikizti sözünden, z harpy t bilen assimillesipdir.*

أُلْ يَبْ أُولَيَّ *Ol ýyp ulatty* - «Ol ýüpi ulatdy». أَكْتَمَ – أَكْتَمَ

أُلْ أُنِي أُرْبْ أُولَيَّ *Ol any urup ulytty* - «Ol ony urup uwlatdy (möjek ýaly

uwlatdy). أَكْتَمَ – أَكْتَمَ

أُلْ أُنِي أَكَيَّ *Ol anyň boýnyn ulytdy* - «Ol onuň boýnuny egdirdi»; we

أُولُتُرْ – أَكْتَمَ. ş.m.

أُلْ تُونْ أُلَيَّ *Ol ton ölitti* - «Ol donuny öl etdi, ölledi»; we ş.m. أَكْتَمَ – أَكْتَمَ

أُلْ قَاغُونْ أَكَا أُلَيَّ *Ol gagun ewge ilette* - «Ol gawuny öýe eltdi»; we ş.m. – أَكْتَمَ

أَكْتَمَ

أُلَّيْ ületti: Ol çygaýka ýarmak ületti - «Ol gedaýlara, garyplara pul paýlatdy». أُلْتَمَّاكُ.

كُنْكَلُمُ اَنْكَرُ اَمِّي Tam emitti - «Diwar gyşaryldy»; we ş.m. Ýene: Kõnlüm aňar emitti - «Kõnlüm oňa meýil etdi». اَمِئْتَمَّاكُ.

فُلَانُ نُكَالُ فُمِّي

اَرْقَارُ سَقَقُ يَمِّي

يَيْلَاغُ تَبَا اَمِّي

تَرْكُفُ تُرْبُ سَكْرَشُورُ

Gulan tükel gomutty, (Gulan tükel gomlaşdy, joşdy,
Arkar sukak ýumutty, Arhar, sugun ýygnandy,
Ýaýlag taba emitti, Ýaýlaga tarap ugrady,
Tizik turup segrişür. Hatar durup segreşýär.)
(Bahar hakynda)

اَنْئِي anutty: Ol ýagyga tolum anutty - «Ol ýaga ýarag taýýarlady».

Taýýarlanan her bir zat babatynda-da şeýle diýilýär. تُلُمُ اَنْئِسا فُلُنُ بُلُورُ ، تُلُمُ اَنْئِسا بُلُنُ بُلُورُ .
Tolum anutsa, gulun bulur, tolum unutsa, bulun bolur - «Ýarag taýýarlasa, gulun (taý) tapar, ýaragy unutsa, ýesir bolar». Bu nakyl her bir işde ykjam bolmagy ündeýär. اَنْئُورُ - اَنْئَمَّاكُ.

اُنِّيْ اُلْ سُوْرُنْ اُنِّيْ اُنْتَرُ - اُنْتَمَّاكُ

اُنْئِي unatty: Men unamas erdim, ol meni unatty- men boýun towlaýardym, ýöne ol maňa makuyllatdy. اُنْئُورُ - اُنْئَمَّاكُ.

اُنْئِي unytty: Ol sözün aňtý.

اَيْنِّي inetti: Ol goýnuna alyk aldyrdy, tagma basdyrdy. اَيْنْتُورُ - اَيْنْتَمَّاكُ.

BU BÖLÜMİN MENKUSY

اَيَّيْ aýytty: اَلْ مَنكَ سُوْرُ اَيَّيْ *Ol maňa söz aýytty*. Oguzlar مَن اَنكَارُ سُوْرُ اَيَّيْ *Men aňar söz aýyttym* diýýärler. Bu düzgüne laýyk dälidir. اَيْتَمَاقْ – اَيْتَمَاقْ

اَيَّيْ uýatty: اَلْ مَنَدَنْ اَيَّيْ *Ol menden uýatty* - «Ol menden *uýaldy*». Asly - اَيَّيْ uýazty sözünden, **assimilleşipdir**. اَيَّيْ – اَيَّيْ

BU BÖLÜMİN DÖRTLÜLERİ

اَبَيَّيْ abytty: اَلْ اَيْ كِشِيْدِنْ اَبَيَّيْ *Ol any kişidin abytty* - «Ol ony kişiden gizledi». Başgalardan gizlenen islendik zada-da şeýle diýilýär. اَبَيَّيْ – اَبَيَّيْ

BU BÖLÜMDEN GUNNALY BOLANLAR

اَنُكُفُيْ oňukty: اَرْ يُوْزِيْ اَنُكُفُيْ *Är ýüzi oňukty* - «Adamyň ýüzi soldy, reňki oçdi». Ýene: اَنُكُفَاقْ – اَنُكُفَاقْ *Parçyn oňukty* - «Ýüpek soldy»; we ş.m.

اَنُكُفُيْ oňulty: سَكَلْ اَنُكُفُيْ *Sökel oňulty* - «Sökel oňaldy, aýňaldy». Ýene: اَنُكُفُيْ *Iş oňulty* - «Iş oňaldy, oňuna düşdi». اَنُكُفَاقْ – اَنُكُفَاقْ

اُرُپَرْدِيْ ürperdi: اَرْ اُرُپَرْدِيْ *Är ürperdi* - «Adam (öýkeden, urşa taýýarlanyp) çişdi». Ýene:

اَتَاغُوْ اُرُپَرْدِيْ *Takagu ürperdi* - «Towuk hüžžerdi, ýeleklerini syh-syh etdi».

اَنُكُفُيْ Anyň ýini ürperdi - «Onuň ini tikenekledi». اُرُپَرْدِيْ – اُرُپَرْدِيْ

DÖRT HARPLY SÖZLER

SÖZLER

اُتُتُردِي – اُتُتُرْمَاكُ. *Ol any öptürdi* - «Ol ony öpdürdi». اُتُتُردِي öptürdi:

اُتُتُردِي atturdy: *Ol ok atturdy*. Başga bir zat atdyrylsa-da, şeýle diýilýär.

اُتُتُردِي – اُتُتُرْمَاكُ

اُتُتُردِي öttürdi: سِيَزْغُو اُتُتُردِي *Sybyzgu öttürdi* - «Tüýdük çaldyrdy». Haýsydyr bir hereket, iş netijesinde, ses çyksa-da, şeýle diýilýär. اُتُتُردِي – اُتُتُرْمَاكُ

اُتُتُردِي ettürdi: اُول مَنِيْكَ اِيشِم اُتُتُردِي *Ol meniň işim ettürdi* - «Ol meniň işimi etdirdi, işlerimi düzlemegi buýurdy». اُول اَتُك اِيشُردِي *Ol ätük ettürdi* - «Ol ädik etdirdi»; we ş.m.

اُتُتُردِي – اِيشُردِي

اُتُتُردِي açturdy: اُول فَتُغ اُتُتُردِي *Ol gapug açturdy* - «Ol gapy açdyrdy». Açdyrylan zatlaryň hemmesine şeýle diýilýär. اُتُتُردِي – اُتُتُرْمَاكُ

اُتُتُردِي içtürdi: اُول مَنَكَا سُوْف اُتُتُردِي *Ol maňa suw içtürdi*; we ş.m. Şu manyda اُتُتُردِي içürdi hem diýilýär. Nakyl: *Suw içürmesge süt ber* - «Suw içirmeýäne (suwuny gysganýana) süýt ber». اُتُتُردِي – اُتُتُرْمَاكُ

Şunuň ýaly işliklerde iki işleýji bolýar. Biri - işi etmäge buýruk berýär, beýlekisi - ýerine ýetirýär. Bularyň düzgüni iki harplydyr. Ýokarda aýdylan manyny bermek üçin, olara iki harp goşulýar.

اُتُتُردِي ahtardy: اَر تَاشِغ اُتُتُردِي *Är taşyg ahtardy* - «Adam daşy agdardy».

Ýene اُتُتُردِي Tüpi ýygaçyg ahtardy - «Syrbyn agajy agdardy; omurdy, gyşartdy, ýykdy». Bir zady agdaran her bir zat babatynda hem şeýle diýilýär. Bu ýerdäki اُتُتُردِي harpy غ *gayndan* öwrülipdir. Arap dilindäki عَدَّار we خَتَّار sözleri hem

şonuň ýaly özgerişe duçar bolandyr. Ýene: *Ol ýer ahtardy* - «Ol ýer agdardy». اَخْتَرْدِي - اَخْتَرْمَاق

On ýarmak üze bir arturdy - «On manat üstüne bir artdyrды». اَرْتُرْدِي *Är arturdy* - «Adam hetden aşty».

گەلدى بىر اَرْتُورۇ

بىردي ايلين اَرْتُورۇ

مۇندا قەلب اَلْتُورۇ

بۇگري بۇلب اُن بۇار

Geldi bärü ärturu, (Geldi bäre çişip, hetden aşyp,
Berdi elin arturu, Berdi ilin üstesine artdyryp,
Munda galyp olturu, Munda galyp oturyp
Bügri bolup, ün бүter. Bükür bolup, üýni bitdi, sesi çykanok)

(Sürnüp gelip, soňam ilini tabşyrmaly bolan tussag, demini çykaryp bilmän oturan beg hakynda). اَرْتُورۇ - اَرْتُورْمَاق

Anyň ýazugyn ertürdi - «Onuň ýazygyny geçirdi». اَرْتُورْدِي ertürdi: اَنَبْ يَازُغُ اَرْتُورْدِي

Anyň işin ertürdi - «Onuň işini kabul etdi». Zady bir ýerden başga ýere geçirmege-de şeýle diýilýär. اَرْتُورۇ - اَرْتُورْمَاق

Ol ogly gulagyn eztürdi - «Ol oglunyň gulagyny ýirdirdi». Deriniň ýüzünde uzynlygynda düşen her bir ýirik hem çyzyga-da şeýle diýilýär. اَرْتُورۇ - اَرْتُورْمَاق

Ol ýyp üztürdi - «Ol ýüp üzdürdi»; we ş.m. اَرْتُورۇ - اَرْتُورْمَاق üztürdi: اَلْ يِيبْ اَرْتُورْدِي

Ol et ästurdy - «Ol adamy asdyrды». اَسْتُرْدِي *Ol är asturdy* - «Ol adamy asdyrды». اَسْتُرْمَاق *asturdy*; we ş.m. اَسْتُرْمَاق

اُكْتُرْدِي egtürdi: اُلْ جُكَاڭ اُكْتُرْدِي *Ol çögen egtürdi* - «Ol taýak egdirdi». Egdirilen islendik zada-da şeýle diýilýär. اُكْتُرْمَاڭ – اُكْتُرْمَاڭ

اُكْتُرْدِي ögtürdi: اُلْ مَنِي اُكْتُرْدِي *Ol meni ögtürdi* - «Ol meni öwdürdi». اُكْتُرْمَاڭ – اُكْتُرْمَاڭ

اُكْتُرْدِي öktürdi: اُلْ اَنَكْرَ يَرْمَاڭ اُكْتُرْدِي *Ol aňar ýarmak öktürdi* - «Ol oňa pul toplatdy»; we اُكْتُرْمَاڭ – اُكْتُرْمَاڭ ş.m.

اَلْتُرْدُم alturdum: مَن اَنَدِن يَرْمَاڭ اَلْتُرْدُم *Men andyn ýarmak alturdym* - «Men ondan pul aldyrdym». اَلْتُرْمَاڭ – اَلْتُرْمَاڭ

اَلْتُرْدِي ulturdy: اُلْ اَشِيچَ اِچْرَا اَت اَلْتُرْدِي *Ol aşyç içre el ulturdy* - «Ol gazan içinde et owratdy, aka bişirdi». Eşik we şuňa meňzeş zatlar könelip ýukalsa-da, şeýle diýilýär. اَلْتُرْمَاڭ – اَلْتُرْمَاڭ

اَلْتُرْدِي olturdy: اُلْ اَر اَلْتُرْدِي *Ol är olturdy* - «Ol adam oturdy»; we اَلْتُرْمَاڭ – اَلْتُرْمَاڭ ş.m. *Bütün ümlüg kança kolsa olturur* - «Bitin donly nirede islese oturur». Bu nakyl «päk adama hiç hili töhmet ýokmaz» diýen manyda ulanylýar. اَلْتُرْمَاڭ – اَلْتُرْمَاڭ

اَلْتُرْدِي iltürdi: اُلْ مَنَكَا كَيِك اَلْتُرْدِي *Ol maňa keyik iltürdi* - «Ol maňa keyigi duzaga ildirdi». Islendik zady ildirtmeklige, asdyrmaklyga hem şeýle diýilýär. اَلْتُرْمَاڭ – اَلْتُرْمَاڭ

اَلْتُرْدِي öldürdi: اُلْ اُغْرِي اَلْتُرْدِي *Ol ogryny öldürdi*; we اَلْتُرْمَاڭ – اَلْتُرْمَاڭ ş.m.

اَلْتُرْدِي ildürdi: اُلْ اَي تَاغِدِن اَلْتُرْدِي *Ol any tagdyn ildürdi* - «Ol ony dagdan inderdi»; we اَلْتُرْمَاڭ – اَلْتُرْمَاڭ ş.m. Bu söz ن *nun* bilen اَلْتُرْدِي *indirmek* görnüşinde-de aýdylýar. اَلْتُرْمَاڭ – اَلْتُرْمَاڭ

اَلْتُرْدِي öndürdi: اُلْ اَوْت اَوْت اَلْتُرْدِي *Teňri ot öndürdi*. اَوْت اَوْت اَلْتُرْدِي *Ol any ewge öndürdi* - «Ol ony öýe ýöneltdi». Uýgurça. Bu söz oguzlaryň arasynda ýörgünli däl. – اَلْتُرْمَاڭ – اَلْتُرْمَاڭ

اَلْتُرْدِي atgardy: اُلْ مَنِي اَلْتُرْدِي *Ol meni atgardy* - «Ol meni atardy, ata mündürdi». اَلْتُرْمَاڭ – اَلْتُرْمَاڭ

اُنْعَزْدِي – اُنْعَزْمَاقُ. *Ol at otgardy* - «Ol at otardy, at otlatdy». اُنْعَزْدِي *otgardy*:

اُدْعُرُوْرُ – اُدْعُرْمَاقُ. «Ol meni oýardy». *Ol meni ozgurdy*: اُدْعُرْدِي *ozgurdy*:

اُدْعُرُوْرُ – اُدْعُرْمَاقُ. «Ol oña soň düşündi». *Ol any kidin ozgardy*: اُدْعُرْدِي *ozgardy*:

اُدْعُرْمَاقُ

اَزْعُرُوْرُ – اَزْعُرْمَاقُ. «Ol atyn ardyrdy». *Ol atyn argardy*: اَزْعُرْدِي *argardy*:

كُنْكَلْمُ اَنْكَرُ فَيْنِيُوْ

اِحْتِيْنُ اَنْكَرُ اَيْنِيُوْ

كَلْدِي مِنْكَ بِيْنِيُوْ

اُيْنَابُ مَنِي اَزْعُرُوْرُ

Köňlüm aňar gaýnaýu,	(Köňlüm oňa gaýnaýyp,
Içtin aňar oýnaýu,	Içden onuň bilen oýnaýyp,
Geldi maňa boýnaýu,	Geldi maňa boýnaýyp,
Oýnap meni argarur.	Oýnap meni ardyrýar.)

Ýadadylan haýwanlaryň hemmesi babatynda-da ulanylýar.

اَنْعَزْدِي *angardy*: اَلْ اَيْنِي اُنْعَزْدِي *Ol any angardy* - «Ol ony andykdyrды, ant içirdi». Asly -

اَنْدْعَزْدِي *andgardy*. Ýeňillik üçin *dal* harpy düşürilipdir. Beýik Taňrynyň فَطَّلْتُمْ تَفَكَّهُوْنَ sözi hem şeýledir. Ol aslynda فَطَّلْتُمْ sözi bolup, ل *lamyň* biri düşürilendir.

اَنْدْعُرُوْرُ – اَنْدْعُرْمَاقُ

اَلْقُرْدِي *elwirdi*: اَلْ اَيْنِي اَلْقُرْدِي *Ol anyň ýüzüne elwirdi* - «Ol onuň ýüzüne geldi,

اَلْقُرْدِي – اَلْقُرْمَاقُ. jedelleşmegi bildirýän bir zady aýdyp, oňa öwrüldi».

أَلْ أَفْكَ يَتَكُ *Ötrüm garyn ötgürdi* - «İçsürgi iç geçirdi». اَتْغُرْدِي *ötgürdi*: اَتْغُرْدِي
Ol ewge bitik ötgürdi - «Ol öye hat iberdi». Bir zady başga zatdan öňe geçiren
adama-da şeýle diýilýär. اَتْغُرْمَاكُ - اَتْغُرْمَاكُ

اِجْغُرْدِي *içgerdi*: اَلْ اَتْنِ أَفْكَ اِجْغُرْدِي *Ol atyn içgerdi* - «Ol atyn öye saldy, içerik saldy»;
we ş.m. اِجْغُرْدِي *Ol any begge içgerdi* - «Ol bege onuň etmişlerini aýtdy»; we
اِجْغُرْمَاكُ - اِجْغُرْمَاكُ

اَدْغُرْدِي *ezgerdi*: اَلْ كِجْكَ سُوْرُكُ اَدْغُرْدِي *Ol kiçik sözüg ezgerdi* - «Ol adaty sözi halady, eý
gördi». Bu işlik köplenç ýokluk galypynda ulanylýar. اَلْ اِنْكَ سُوْرُنْ اَدْغُرْمَدِي *Ol anyň sözün*
ezgermedi - «Ol onuň sözünü eý görmedi; äsgermedi». اَلْ يَغُرْ تَاتْكَنِي اَدْغُرْدِي *Ol ýawüz*
neňni ezgerdi - «Ol ýowuz zady eý gördi». اَدْغُرْمَاكُ - اَدْغُرْمَاكُ

اَزْغُرْدِي *ergürdi*: اَلْ يَاْغُ اَزْغُرْدِي *Ol ýag ergürdi* - «Ol ýag eretdi». اَزْغُرْمَاكُ - اَزْغُرْمَاكُ
اَزْغُرْدِي *ergürdi*: اَلْ اَشْغَا اَزْغُرْدِي *Ol aşga ergürdi* - «Ol nahara ýetişdi». Her bir zada öz
wagtynda ýetişmeklige hem şeýle diýilýär. اَزْغُرْمَاكُ - اَزْغُرْمَاكُ

اَسْكَرْدِي *eskirdi*: اَتُونْ اَسْكَرْدِي *Ton eskirdi* - «Don köneldi»; we ş.m. اَسْكَرْمَاكُ - اَسْكَرْمَاكُ
اَشْغُرْدِي *üşgürdi*: اَلْ اِتْغُ كِيْكَ اَشْغُرْدِي *Ol ytyg keyikge üşgürdi* - «Ol iti aw haýwanyna
küşgürdi». Bir adam bir zadyň üstüne küşgürdilse-de, şeýle diýilýär. اَشْغُرْمَاكُ - اَشْغُرْمَاكُ
اَشْغُرْدِي - «Ýylan sygyrdy, üfledi». Adamyň we bürgüdiň sykylygyna hem şeýle
diýilýär. اُسْ اَشْغُرْسَا اَلُوْرُ *Us üşgürse ölür* - Bürgüt bir adamyň ýüzüne bakyp sygyrsa, bu
gowulyk hasaplanmaýar, ölümniň alamatydyr diýilýär. اَشْغُرْمَاكُ - اَشْغُرْمَاكُ

اَشْكَرْدِي *üşkürdi*: اَلْ اُنْتُمْشُ سُوْرُكُ اَشْكَرْدِي *Ol unutmuş sözüg üşkürdi* - Ol unudan sözünü
ýatlady; we ş.m. اَشْكَرْمَاكُ - اَشْكَرْمَاكُ

Täsirini geçirmeýän işlikden geçirýän işlik ýasamak üçin ýa-da onuň iki subýekte
(fagyla) geçmegi islense, işlige ت *ti* harpy goşulýar, öten zaman şekiliniň د *dal* harpy

bilen şu *ti* harpy goşalanýar, şeýdip, iki ت *ti* bolýar: biri د *daldan* öwrülen, ses alşygy bilen öwrülen ت *ti*; ikinjisi - sözi geçirýän işlik edýän ت *ti*. Söz üşkürtti diýilse, «Sözi ýadyna saldy» diýmek. Üşkürtti diýilse, «ýadyna saldyrды» bolýar. Iki subekte degişli bolan işlige mysal: اَني اَرغۇتتي *Anyň atyn argutty* - «Onuň atyny ardyrды». Munuň başga bir görnüşi hem bar: اَرغۇتurdy, اَشكۇرتurdy *üşkürturdy* ýaly. Emma bu dogry däl, dogrusy ýokarda görkezilendir.

اَرغۇتتي öreşti: اَرغۇتتي *Eren öreşti* - «Adamlar, ýigitler biri-birine herreleşdi»; we اَرغۇت - اَرغۇت.ş.m.

اَرغۇ اَرغۇت

اَوچن ككىن اَرغۇت

سَقَل تَتب تَرغۇت

كُكسي اَرَا اوت تَتار

Eren aryg öreşür,	(Adamlar gaty gyzýarlar,
Öjin kekin irteşür,	Öjüni, gaharyny çykarmak üçin
	tüýdüşýärler,
Sakal tutup tartyşur,	Sakal tutup dartýşýarlar
Gögsi ara ot tüter.	Göwsı ara ot tüteýär.)

اَرغۇتتيلار irteşdiler: اَرغۇتتيلار *Olar bu sözüg irteşdiler* - «Olar bu sözi çintgediler». اَرغۇت - اَرغۇت.ş.m.

اَرغۇتتي artaşdy: اَرغۇتتي *Ýalňuk için artaşdy* - «Adam ogly biri-birini görüp dargady». اَرغۇت - اَرغۇت.ş.m.

Biri-birini dargadýan köpçülik hem şeýledir.

اَرغۇتتي örtüşdi: اَرغۇتتي *Olar bu işig örtüşdi* - «Olar bu işi örtüşdiler». Bir zady örtmäge kömek eden babatynda-da ulanylýar. اَرغۇت - اَرغۇت.ş.m.

Buzun bir ikindiniň ewlerin örteşdi - «Halk biri-biriniň öýlerini ýakdy. Kömekleşmek hem-de ýaryşmak babatynda-da şu söz ulanylýar. اَرْتَشُوْر - اَرْتَشْمَاك

Ol meniň birle arslandan ertişdi - «Ol meniň bile arslanyň ýanyndan geçişdi». Her bir gorkunç zatdan geçmäge-de şeýle diýilýär. اَرْتَشُوْر - اَرْتَشْمَاك

Ol maňa arjy artyşdy - «Ol maňa gaby, ulaga atmaga kömekleşdi horjuny». اَرْتَشُوْر - اَرْتَشْمَاك

Ol anyň birle aktyşdy - «Ol onuň bile ok atyşdy». Pal üçin ok atyşsalar hem şeýle diýilýär. اَفْتَشُوْر - اَفْتَشْمَاك

Ol anyň birle ündeşdi - «Ol onuň bilen gygyryp habarlaşdy». اُنْدَشُوْر - اُنْدَشْمَاك

Tonlar opraşdy - «Donlar könelişdi»; we ş.m. اُپْرَاشْدي اُپْرَاشْتي

Geňeşlig bilig üzreşür, geňeşsiz bilig opraşur. - «Geňeşli bilim uzlaşar, keňeşsiz bilim dargar». اُپْرَاشْوي - اُپْرَاشْماق

Ol maňa mün öprüşdi - «Ol maňa çorba içişdi»; we ş.m. Ýaryşylsa-da şeýle. اُپْرَاشْوي - اُپْرَاشْماق

Olar bir-birige bitik ötrüşdi - «Olar biri-birine hat iberdi». Munuň asly اَتْرُشْوي *ötgürüşdi* sözüdür. Islendik şular ýaly zatda kömek etmäge we ýaryşmaga-da şeýle diýilýär. اَتْرُشْوي - اَتْرُشْماق

Olar aňar utruşdy - «Ol oňa garşy durdy». Ol maňa otruşdy - «Ol maňa uçraşdy». اَتْرُشْوي - اَتْرُشْماق

اُتُرُشْدِي *utruşdy*: اُلْ مَنكا كَسْمَا اُتُرُشْدِي *Ol maňa kesme utruşdy*. - «Ol maňa [kesme] saçymy kesişdi». Artygy gaýçy bilen kesilýän islendik zat babatynda-da şu söz ulanylýar. اُتُرُشْمَاكْ – اُتُرُشُور

اُجُرُشْدِي *uçruşdy*: اُلْ مَنكا قُشْ اُجُرُشْدِي *Ol maňa guş uçruşdy*. Ýaryşylsa-da şu söz ulanylýar. اُجُرُشْمَاقْ – اُجُرُشُور

اُجُرُشْدِي *öçrüşdi*: اُلْ اَنكْ اُبْكَاسِنْ مَنكْ بَرْلا اُجُرُشْدِي *Ol anyň öpkemin meniň birle öçrüşdi* - «Ol onuň öýkesini meniň bile öçürişdi». Ody öçürmek babatynda-da şu söz ulanylýar.

اِجُرُشْدِي *içrüşdi*: اُلْ مَنكا سُوْفْ اِجُرُشْدِي *Ol maňa suw içrüşdi* - «Ol maňa suw içmäge kömek etdi». Ýaryşylsa-da şu söz ulanylýar.

اَدْرِشْمَاقْ – اَدْرِشُور *azryşdy*: اُلْ اَزْ اِيْكي اَدْرِشْدِي *Olar ikki azryşdy* - «Ol ikisi aýrylyşdy».

تُْمَانْ جَچَکْ تَزِلْدِي

بُكُنْدَنْ اُلْ يَزِلْدِي

اُكُشْ يَبْ اَزِلْدِي

يَزِدَا قُبَا اَدْرِشُور

Tümen çeçek tizildi,	(Tümen çeçek düzüldi,
Bükünden ol ýazyldy,	Gunçadan ol ýazyldy,
Öküş ýatyp üzüldi,	Köp ýatyp ýadady,
Ýerde gopa azryşur.	Ýerden gopup aýryşar.)

اَدْرِشْدِي *özrüşdi*: اُلْ مَنكا تَوَارْ اَدْرِشْدِي *Ol maňa tawar özüşdi* - «Ol maňa mal saýlaşdy».

اَدْرِشْمَاكْ – اَدْرِشُور

اِكْکِي اَزْغَرْ بَرْلا اِسْرُشْتِي *ysryşty*: اِکْکِي اَزْغَرْ بَرْلا اِسْرُشْتِي *Ikki azgyr birle ysryşdy* - «Iki aýgyr biri-birini

dişleşdi». Dişlemäge kömek edilse ýa-da ýaryşylsa hem şu söz ulanylýar. اِسْرُشْمَاقْ – اِسْرُشُور

اِسْرُشْمَاقْ

اَسْرُشُدِي asruşdy: اِكِّي اَر اَسْرُشُدِي *Iki är asruşdy* - «İki adam asgyrmakda ýaryşdy». اَسْرُشُورُ

— اَسْرُشْمَاقُ

اَسْرُشُدِي osruşdy: اَلَاَز اِكِّي اَسْرُشُدِي *Olar ikki osruşdy* - «Ol ikisi içden ýel çykarmakda ýaryşdy».

اَعْرُشُدِي ugraşdy: اِكِّي يَغِي اَعْرُشُدِي *Ikki ýagy ugraşdy* - «İki duşman ugraşdy, duşdy»; we اَعْرُشُورُ — اَعْرُشْمَاقُ ş.m.

اَعْرُشُدِي agryştylar: اَلَاَز بُو اِيشْمَا اَعْرُشُدِي *Olar bu işge agryştylar* - «Olar bu işden zeýrendiler». اَعْرُشُورُ — اَعْرُشْمَاقُ

اَعْرُشُدِي ograşdy: اَلْ مَنكا سُنْكُوكُ اَعْرُشُدِي *Ol maňa süňük ograşdy* - «Ol maňa süňk oňruşdy». اَعْرُشُورُ — اَعْرُشْمَاقُ Ýaryşylsa-da şeýle diýilýär.

اَقْرُشُدِي ewrişti: اَنِيكُ بَرَلَا تَلِمُ اَقْرُشُدِي *Anyň birle telim ewrişdi* - «Onuň bile telim sataşdy». اَلْ اَقْرُشُدِي *Anyň gaçmyş atyg ewrişti* - «Onuň gaçan atyny öwürüşdi».

اَقْرُشُدِي *Ol maňa tawar ewrişti* - «Ol maňa zat çöwürüşdi». Bu bir zady çöwürmekdir. اَقْرُشُورُ — اَقْرُشْمَاقُ

اَقْرُشُدِي okraşdy: اُنْدُ قَمْعُ اَقْرُشُدِي *Ýund kamug okraşdy* - «Atlaryň hemmesi (oty görüp) hokranyşdy». اَقْرُشُورُ — اَقْرُشْمَاقُ

يَشْنُ اَتَبُ يَشْنُدِي

تُمانُ نوربُ تُشْنُدِي

اَدْعُرُ قَبِيرُ كِشْنُدِي

اَكُرُ اَلْبُ اَقْرُشُورُ

Ýaşyn atyp ýaşnady,	(Ýyldyrym çakyp ýagtyldy,
Tuman turup tuşnady,	Bulut örüp, herekete geldi,
Azgyr gysyr kişnedi,	Aýgyr, baýtal kişnedi,

Ögür alyp okraşur. Höwrün alyp hokranyşýar.)

(Baharyň gelşi hakynda.)

egrişti: اُكْرِشْدِي *Ol begge kend egrişti* - «Ol bege şäher gabaşdy».

قىز اناسى بىرلە يۇپ egrişti: *Gyz anasy birle ýyp egrişti* - «Gyz enesi bile ýüp egrişdi».

اُكْرِشْمَاق – اُكْرِشْمَاق Kömek edilse-de, şeýle diýilýär.

اُكْرِشْتِي ügrişti: *Ol aňar beşik ügrişti* - «Ol oňa sallançak üwreşdi».

اُكْرِشْمَاق – اُكْرِشْمَاق

اُكْرِشْمَاق – اُكْرِشْمَاق *Etim barça emrişti* - «Tutuş endamym gijedi».

اُكْرِشْمَاق arwaşdy: *Kamlar kamug arwaşdy* - «Şamanlaryň hemmesi bir zat-bir zat diýişdiler». Kakyn-silkine garşy çüflemeler babatynda-da şu söz ulanylýar. اُكْرِشْمَاق – اُكْرِشْمَاق

اُكْرِشْمَاق arkaşdy: *Ol anyň birle ýük arkaşdy* - «Ol onuň bilen ýüki arkalaşdy». Bu kömek hökmünde biriniň ýüküni arkaňa almakdyr. اُكْرِشْمَاق – اُكْرِشْمَاق

اُكْرِشْمَاق alkyşdy: *Boý ikki bile alkyşty* - «Iki taýpa biri-birini ýok etdi».

اُكْرِشْمَاق Islendik zady ýok etmekde ýaryşmak babatda-da şu söz ulanylýar. اُكْرِشْمَاق – اُكْرِشْمَاق

اُكْرِشْمَاق alkaşdy: *Ol meniň birle alkyş alkaşdy* - «Ol meniň bile alkyş aýdyşdy». Öwmek hem alkyş aýtmakda ýaryş babatda hem şeýle diýilýär. اُكْرِشْمَاق – اُكْرِشْمَاق

اَلْبَ لَا رَاغُ الْقَشْرِ

كُحْجُ بِيْرُ قَلْبِ اُكْرِشْمَاق

بِيْرُ بِيْرُ اُوْرَا الْقَشْرِ

اَدُكْرَمْدَبْ اُقْ اَتَاْر

Alplar aryg alkyşur, (Alplar gaty gyrlyşýar,

Güç bir kylyp arkaşur, Güýç birikdirip, arkalaşýar,
 Bir-bir üzre alkaşur, Bir-birini alkyşlaýarlar,
 Ezgermezip ok atar. Zat äsgermän ok atýar.)

اړكښتي irkişti: اُل مَنكا تَوار اړكښتي *Ol maňa tawar irkişti* - «Ol maňa mal toplaşdy»; we
 اړكشور – اړكشماك. Ýaryşylsa-da şeýle diýilýär.

اَلَكښتي elgeşti: اُل اَنكَر اُون اَلَكښتي *Ol aňar un elgeşti* - «Ol oňa un eleşdi». Ýaryşylsa-da
 اَلَكشور – اَلَكشماك. şeýle diýilýär.

اَمَكښتي emgeşti: بُو اِيشدا بُوئ اَمَكښتي *Bu işde boý emgeşti* - «Bu işden halk horlandy».
 اَمَكشور – اَمَكشماك.

اُبَلَكښدي üpleşdi: بُودُن اِكِندي تَفارين اُبَلَكښدي *Budun bir ikindi tawaryn üpleşdi* - «Halk biri-
 biriniň malyny çapdy». اُبَلَكشور – اُبَلَكشماك.

اُتَلَكښدي ötleşdi: تَاتُك اُتَلَكښدي *Ötleşdi neň* - «Zat eleme-deşik boldy». Bu
 اُتَلَكشور – اُتَلَكشماك. çapawulçylyk mahalynda bolýar.

اُتَلَكښدي ötleşdi: اَلْب لاز اُتَلَكښدي *Alplar ötleşdi* - «Alplar (batyrlar) söweşdi». – اُتَلَكشور
 اُتَلَكشماك.

اِتِلَكښدي itlişdi: تَاتُك اِتِلَكښدي *Itlişdi neň* - «Itlen zat». اِتِلَكشور – اِتِلَكشماك.

اَجَلَكښدي açlyşdy: قَبُغَلار اَجَلَكښدي *Gapuglar açlyşdy* - «Gapylar açylyşdy». Ýapyk
 اَجَلَكشور – اَجَلَكشماك. zatlar açylsa, şu söz ulanylýar.

اَدَلَكښدي ezleşdi: اَلار بِيَر اِيكِندي اَدَلَكښدي *Olar bir ikindini ezleşdi* - «Olar biri-birine sylag-
 hormat etdiler». اَدَلَكشور – اَدَلَكشماك.

اُدَلَكښدي üzleşdi: اِفَق بِيَر بِيَركا اُدَلَكښدي *Ywyk bir-birge üzleşdi* - «Keýikler biri-birine
 اُدَلَكشور – اُدَلَكشماك. tirkeşdi».

اَرَلَشْدِي erleşdi: اَلَزْ اِگِي اَرَلَشْدِي *Olar ikki erleşdi* - «Ol ikisi erkeklikde ýaryşdy». — اَرَلَشُوْر

اَرَلَشْمَاكْ

اَرَلَشْدِي orlaşdy: بُودُن قَمُعْ اَرَلَشْدِي *Budun kamug orlaşdy* - «Halkyň hemmesi orlaşdy».

اَرَلَشُوْر — اَرَلَشْمَاكْ. *Asly - orylaşty* sözüdir. اَرِيلاشْتِي

بَكِي كِشِي اَرَلَشْدِي Ýene: اَرَلَشْدِي üzlüşdi: اَرَلَشْدِي تَاتْك *Üzlüşdi neň* - «Zat üzüldi, gopdy».

اَرَلَشْدِي *Begi kişi üzlüşdi* - «Aýal-är aýrylyşdy». اَلْمِلْعُ بِيْرُوْلَكْدِي اَرَلَشْدِي *Alymlyg berimlikdin üzlüşdi* - «Algyly bergili bilen üzlüşdi». اَرَلَشُوْر — اَرَلَشْمَاكْ.

اَرَلَشْدِي işleşdi: اِشْلَشْدِي اَلْ مِيْنَكْ يَزْلا *Ol meniň birle işleşdi* (işlemekde ýaryşdy). Kömek edilse-de, şu söz ulanylýar. اِشْلَشُوْر — اِشْلَشْمَاكْ.

اِغْلَشْتِي yglaşty: اُغْلَانْ اِغْلَشْتِي *Oglan yglaşty* - «Oglanlar aglaşdy». Bu söz *ijýa* bilen *ýyglaşdy* ýaly hem aýdylýar. اِغْلَشُوْر — اِغْلَشْمَاكْ.

اَقْلَشْدِي ewleşdi: كِشِي اَقْلَشْدِي *Kişi ewleşdi* - «Ilat ýygnandy». اَقْلَشُوْر — اَقْلَشْمَاكْ.

اَقْلَشْتِي ewleşti: اَلْ بَكْ يَزْلا اَقْلَشْتِي اَيْنَابْ *Ol beg birle ewleşti oýnap* - «Ol öýüni orta goýup, beg bilen oýun oýnady». Bu düzgündir. Humarda orta goýlan zadyň ady getirilip, yzyna - لَشْتِي *leşti* bölegi goşulýar, şeýdip emele gelen işligiň manysynda humar bolýar.

اَقْلَشُوْر — اَقْلَشْمَاكْ

اَكْلَشْدِي öklüşdi: بِيْرُ تَاتْكُ بِيْرُ اَزَا اَكْلَشْدِي *Bir neň bir üze öklüşdi* - «Bir zat bir ýere üýşdi» (gumuň üýşmegi, çekirtgäniň gamşyň üstüne ýygnanmagy, ilatyň üýşmegi ýaly zatlar.) اَكْلَشُوْر — اَكْلَشْمَاكْ.

اَقْلَشْدِي aklyşdy: بُودُن اَقْلَشْدِي *Tegme ýañaktyn budun aklyşty* - «Dürli ýandan ilat akdy». Derelerden suwuň inip akyşyna-da şeýle diýilýär. اَقْلَشُوْر — اَقْلَشْمَاكْ.

اَكْلَشْدِي egleşdi: اَلَزْ قَمُعْ اَذَاقْ اَكْلَشْدِي *Olar kamug azak egleşdiler* - «Olaryň hemmesi biri-birine uýup durdular». Bu bir işde halkyň birleşmegini aňladýar.

اَكْلَشُوْر — اَكْلَشْمَاكْ. Bir zady depeleşmekde kömek edilse-de, şu söz ulanylýar.

اِغْلَشْدِي igleşdi: يَلْقِي اَرَغْ اِغْلَشْدِي *Yylky aryg igleşdi* - «Mallar örän igledi». - اِغْلَشُوْر

اِغْلَشْمَاكْ

اَمْلَشْدِي emleşdiler: اَمْلَشْدِي لازْ *Balyglar emleşdiler* - «Ýaralylara em edildi».

اَمْلَشُوْر لازْ - اَمْلَشْمَاكْ

اَمْلَشُوْ ümleşü: اَمْلَشُوْ اَمْلَشُوْ *Ol anyň birle çögen urdy ümleşü* - «Ol onuň

bile balagyny orta goýup, çögen oýnuny oýnady». اَمْلَشُوْر - اَمْلَشْمَاكْ

اِمْلَشْدِي imleşdi: اِمْلَشْدِي اَمْلَشْدِي *Ol anyň bile eligin ümleşdi* - «Ol onuň bilen eli

bile ümleşdi». اِمْلَشُوْر - اِمْلَشْمَاكْ

اَتْسُكْتِي utsukty: اَتْسُكْتِي اَتْسُكْتِي *Ol ýarmak utsukty* - «Ol pul utdurdy»; we ş.m. سِنَامَسَا

اَتْسُكْتِي *Synamasa - arsygar, sakynmasa utsugar* - «Synag görmese, aldanar,

oýlanmasa, utular». اَتْسُكْتِي - اَتْسُكْتِي

اَرَسُكْتِي arsykty: اَرَسُكْتِي اَرَسُكْتِي *Är arsykdy* - «Adam aldandy». اَرَسُكْتِي - اَرَسُكْتِي

اَرُسُكْتِي ursukty: اَرُسُكْتِي اَرُسُكْتِي *Är ursukty* - «Adam uruldy». اَرُسُكْتِي - اَرُسُكْتِي

اَلْسُكْتِي alsykty: اَلْسُكْتِي اَلْسُكْتِي *Ol tawaryn alsykty* - «Ol malyny aldyrdy». - اَلْسُكْتِي

اَلْسُكْتِي

اَنْدُكْتِي andykty: اَنْدُكْتِي اَنْدُكْتِي *Är andykty* - «Adam ant isdi». اَنْدُكْتِي - اَنْدُكْتِي

قُيَعَشُبْ يَتْسَا اَنَكْ يُوْرِيْنَكَا

اَلْسُكْتِي اُوْكُنْ اَنَكْ سُوْرِيْنَكَا

مَنَكْ كِشِي يُلْغِي بُلْبْ اُوْرِيْنَكَا

بِيرْمَالَر اُذْنْ اَنَكْ كُوْرِيْنَكَا

Goýgaşup ýatsa anyň ýüzine,

Alsykar ökin anyň söziňe,

Miň kişi ýolugy bolup özüňe,

Bergeler özin anyň göziňe.

(Goýnuna girip ýatsañ, bakyp ýüzüne,
Aldyrar aklyny onuň sözüne,
Müň kişi gurban bolup özüne,
Bererler özüni onuň gözüne.)

injikti: اَرْ اِنْجَكْدِي *Är injikti* - «Adam sowuk suwdan duýgusyny ýitirdi,
essinden gitdi, titredi». اِنْجَكَا - اِنْجَكْمَا

östikti: اُولْ بُو اِيشْ قَا اُسْتِكْتِي *Ol bu işge östikti* - «Ol bu işi halady»; asly - اُوْرْتِكْتِي
öztikti. اُسْتِكَا - اُسْتِكْمَا

irpeldi: اِيْغَاچْ اِرْپِلْدِي *Ýygaç irpeldi* - «Agaç kesildi». *Oňay irpeldi* اَنْكَا كِي اِرْپِلْدِي اِيشْ
yş «Düzediljek bolnup, zaýаланан iş». اِرْپِلْمَا - اِرْپِلْمَا

artyldy: اَرْ اَتْ اَزَا اِرْتِلْدِي *Är at üze artyldy* - «Adam at üstüne atyldy». Bu
adamyň göwresiniň ýarysynyň atyň bir tarapyna, ýarysynyň beýleki tarapyna
bolmagydyr.

Tagar eşýek üze artyldy - «Horjun eşegin üstüne atyldy»; we ş.m.
اِرْتِلْمَا - اِرْتِلْمَا

örtüldi: اِيشْ اَرْ اَزَا اِرْتُلْدِي *Iş är üze örtüldi* - «Iş adama gümürtik bolup galdy».
Gök örtüldi - «Gök örtüldi; bulutlaşdy». كُوكْ اِرْتُلْدِي

Munuň asly bir zadyň başga bir zadyň aşagynda görünmän, örtülip galmagy bilen
baglydyr. اِرْتُلْمَا - اِرْتُلْمَا

örteldi: بُوْكْ اِرْتُلْدِي *Bük örteldi* - «Tokaý ýakyldy»; we ş.m. اِرْتُلْمَا - اِرْتُلْمَا

irteldi: اِرْتِلْدِي تَاتْكَ *Irteldi neň* - «Zat gözlendi». اِرْتِلْمَا - اِرْتِلْمَا

كُنْگَلْمْ اِجْنْ اِرْتِلْدِي

يَتْمِيشْ يَشْغْ فَرْتِلْدِي

كَحْمِشْ اذْكَ اِرْتَدِي

تُنْ كُنْ كَجِبْ اِرْتَلُورْ

Könlüm içün örtedi, (Könlüm içden örtendi,
Ýetmiş ýaşyg kartady, Biten ýaramy dyrmady,
Keçmiş özüg irtedi, Geçen günleri arady,
Tün-gün geçüp irtelür. Gije-gündiz geçip gözlenýär.)

اِبْرُلْدِي - اِبْرُلْمَاكْ. we ş.m. Mün öprüldi: «Çorba içildi»;

اُسْتَلْدِي üsteldi: «Suw joşdy». Artdyrylsa-da şeýle diýilýär

اُسْتَلْمَاكْ. we ş.m.

اِسْتَلْمَاكْ. Isteldi neň - «Zat islendi». isteldi: تاتاكْ اِسْتَلْدِي

اَشْتَلْمَاكْ. we ş.m. Bu söz eştildi: اَشْتَلْدِي

اِغْتَلْمَاكْ. Asly - Är agtyldy: اِغْتَلْدِي agtyldy: اِغْتَلْدِي

اِغْتَلْمَاكْ - اِغْتَلْمَاقْ

اَقْدِلْمَاكْ. Ewdildi neň - «Zat ele salyndy, edinildi». اَقْدِلْدِي ewdildi: اَقْدِلْدِي

اِكْدِلْمَاكْ. we ş.m. Ogul ikdildi: اِكْدِلْدِي ikdildi: اِكْدِلْدِي

اَتْرُلْمَاكْ. we ş.m. Sybyzgu ötrüldi: اَتْرُلْدِي ötrüldi: اَتْرُلْدِي

اَتْرُلْمَاكْ. we ş.m. Saç utruldy: اَتْرُلْدِي utruldy: اَتْرُلْدِي

اَزْرُلْمَاكْ. Ýol azryldy: اَزْرُلْدِي azryldy: اَزْرُلْدِي

birinden aýrylsa-da, şeýle diýilýär. Dişleriň biri-birinden aýrylmagy, arasy asylmagy hem şu söz bilen aňladylýar. اَذْرُلْمَاكْ - اَذْرُلْدِي

اَزْرُلْمَاكْ. Üzrüldi neň - «Zat aýryldy», Bir topar adamyň bir ýere

aýrylmagy hem şu söz bilen aňladylýar. اَنِي اَزْرُلْدِي Anyň ereni üzrüldi - «Onuň adamlary ýanyndan aýryldy». اَذْرُلْمَاكْ - اَذْرُلْدِي

اِيسْرُلْمَاكْ. we ş.m. Etmek ysryldy: اِيسْرُلْدِي ysryldy: اِيسْرُلْدِي

اَشْرُلْدِي aşruldy: يُولُ اَزْتَن اَشْرُلْدِي *Ýük arttyn aşruldy* - «Ýük depeden aşyryldy»; we
اَشْرُلْمَاق ş.m.اَشْرُلْمَاق

اُغْرُلْدِي ugraldy: اُل يِيزْ كا اُغْرُلْدِي *Ol ýerge ugraldy*.اُغْرُلْمَاق

اُغْرُلْدِي ogruldy: سُنْكُوك اُغْرُلْدِي *Sünük ogruldy* - «Sünk oňruldy».اُغْرُلْمَاق

بلحق بَلق يُغْرُلُوْر

جِغاي يقر يَغْرُلُوْر

ارنكك لري اُغْرُلُوْر

اُدْعُجْ بِلا اَقْرِشُوْر

°

Palçyk balyk ýogrulur, (Palçyk, laý ýugrulýar,
Çygaý ýawuz ýygrylur, Ýoksul ýowuz ýygrylýar,
Erňekleri ogrulur, Barmaklary oňrulýar, (açylmaýar)
Ozguç bile ewrişür. Ýalyn bile oňnut eder.)
(Gyşyň gelmegi hakynda).

اَقْرُلْدِي ewrülди: اَر اَقْرُلْدِي *Är ewrülди* - «Adam öwrülди». Barýan ýerinden yzyna
dönen adam barada ulanylýar.اَقْرُلْمَاق

اَكْرُلْدِي egrildi: كَنْد اَكْرُلْدِي *Kend egrildi* - «Şäher gabaldy». *Ýyp egrildi* -
اَكْرُلْمَاق.اَكْرُلْمَاق «Ýüp egrildi»

اُكْرُلْدِي ügrülди: بِيَشِك اُكْرُلْدِي *Beşik ügrülди* - «Sallançak üwreldi».اُكْرُلْمَاق

اَمْرُلْدِي emrülди: قَيْنَار اَشِجْ اَمْرُلْدِي *Gaýnar aşyç emrülди* - «Gaýnaýan gazan sowady».

Sowukdan ýa-da dökülme sebäpli, gazanyň gaýnamagynyň synmagy ýaly. اَر تيني اَمْرُلْدِي
Är tyny emrülди - «Adamyň demi kesildi». Joşguny synan islendik zat barada hem
şeyle diýilýär.اَمْرُلْمَاق

یڠالدي yrgaldy: یڠاچ یڠالدي *Ýygaç yrgaldy* - «Agaç yraldy». Islendik yralanýan zat barada-da şu söz ulanylýar. اړغلماق — اړغلر

اړفالر arwaldy: اړفش اړفالدي *Arkyş arwaldy* - «Owsun edildi, doga-jady edildi». — اړفالر اړفلماق

اړفالدي alkaldy: بكا اړفش اړفالدي *Begge alkyş alkaldy* - «Bege alkyş edildi». — اړفالر اړفلماق

اړكلدي irkildi: سو تلم اړكلدي *Sü telim irkildi* - «Goşun köp ýygnandy». Köpelen hem üýşen islendik zat barada-da áydylýar. Başgalary ýygnasa-da, şeýle diýilýär. Bu söz ýerine görä, hem geçirýän, hem geçirmeýän işlikdir. اړكلماق — اړكلر

اړكلدي ürküldi: اړكنج بلب اړكلدي *Ürkünç bolup ürküldi* - «Gorkunç zat bolup, şondan ürküldi, gorkuldy». اړكلر — اړكلماق

اړكلدي elgeldi: اون اړكلدي *Un elgeldi* - «Un elendi»; we ş.m. اړكلماق — اړكلر

اړندي artyndy: آر اړجسن اړندي *Är arjysyn artyndy* - «Adam horjunyny ulagyna atdyrdy»; we ş.m. اړتئماق — اړتئير

اړتئدي örtüнди: اړاغٹ يوزن اړتئدي *Uragut ýüzin örtüнди* - «Aýal ýüzüni açdy». Örtünse-de şeýle diýilýär. اړتئماق — اړتئر

اړتئدي örtendi: اړتئدي تاتك *Örtendi neň* - «Zat ýandy». Gün batanda bulutlar gyzarsa, بلب اړتئدي *Bulyt örtendi* - «Bulut gyzardy» diýilýär. Türkler muny gowulyga ýorýarlar. اړتئماق — اړتئر

تئلا بلب اړتئسا اقلك اري كلدزمشجا بلور ، تئكدا بلب اړتئسا افكا يغي كرمشجا بلور

Tünle bulyt örtense, ewlük ury geldürmişge bolur, taňda bulyt örtense, ewge ýagy girmişçe bolur - «Agşam bulut gyzarsa, aýal ogul dogran ýaly bolar, daňdan bulut gyzarsa, öýe ýagy giren ýaly bolar». Türkler daňdan şapak gyzarsa, gowulyga ýormaýarlar.

ewdindi: اَوْدِنْدِي *Ol özine ýemiş ewdindi* - «Ol özüne iýmiş ýygdy»; we ş.m. اَوْدِنْمَاكُ - اَوْدِنْمَاكُ

utrunmak: اُتْرُنْمَاكُ *Ol maňa utrundy* - «Ol maňa garşy durjak boldy». اُتْرُنْمَاكُ - اُتْرُنْمَاكُ
Ýel ýygaçga utrundy - «Ýel agaja urundy». اُتْرُنْمَاكُ - اُتْرُنْمَاكُ

ysryndy: اِسْرِنْدِي *Är ysryndy* - «Adam bir zada öýkeläp ýygryldy». Bu söz aslynda kelem we şuňa meňzeş zatlaryň üstüne gowy bişmäňkä sowuk suw guýlup, bişmän çig galýan ýagdaýyna aýdylýar. Ýumşak häsiýetli adamyň gyňyrlaşmagyny hem şoňa meňzedýärler. اِسْرِنْمَاكُ - اِسْرِنْمَاكُ

agryndy: اَغْرِنْدِي *Balyg agryndy* - «Ýaraly ynjadý». اَغْرِنْمَاكُ - اَغْرِنْمَاكُ

öğrendi: اَوْغْرِنْدِي *Ol bilig ögrendi* - «Ol bilim öwrendi».

اَرْدَم تِلَا اَوْغْرِنْدِي اَوْغْرِنْدِي

اَرْدَم سِرِن اَوْغْرِنْدِي اَوْغْرِنْدِي

Erdem tile, öğrenüben bolma köwez

Erdimsizin öğrense, eñmegüze eñer.

(Bilim-terbiýe isle, öwrenip bolma ulumsy,

Bilim-terbiýesiz öwünilse, synagda bildirer.)

öğrendi: اَوْغْرِنْدِي *Är uzluk ögrendi* - «Adam hünär öwrendi». اَوْغْرِنْمَاكُ - اَوْغْرِنْمَاكُ

egrindi: اَغْرِنْدِي *Uragut ýyp egrindi* - «Aýal ýüp egrindi». «Ýüp egrinýänsiredi» manysynda-da şu söz gelýär. اَغْرِنْمَاكُ - اَغْرِنْمَاكُ

ohsyndy: اَوْحْسِنْدِي *Ol kylmyş işinge ohsyndy* - «Ol eden işine öküdi». اَوْحْسِنْمَاكُ - اَوْحْسِنْمَاكُ

ärsindi: اَوْرْسِنْدِي *Ogul ärsindi* - «Ogul är çykyşdy». اَوْرْسِنْمَاكُ - اَوْرْسِنْمَاكُ

ewsindi: اَوْسِنْدِي *Ol bu ewni ewsindi* - «Ol bu öýi öz öýi saýdy, hatda ol ýerde ýerleşdi».

يُغْنَدِي *yçgyndy*: اَلْغَنَدُ *Ol guşny eligden yçgyndy* - «Ol guşy eliñden gaçyrdy». يَلْغَاكِي اَلْكَدَاكِي *Ýakadaky ýalgagaly eligdeki yçgynur* - «Ýakadakyň ýalajak bolsaň, eliñdäki uçar». Bu nakyl bir zada mätäç bolan adamyň ilki elinde baryny gaýym saklamalydygyny aňladýar. اَرَّ *Är yçgyndy* - «Adam özüne erk edip bilmän (guş) uçurdy we şol sebäpden utandy». اِجْغَنُمَاقْ - اِجْغَنُورْ

يَغَاچْ اِرْغَنَدِي *Ýygaç yrgandy* - «Agaç yrandy». اِرْغَنُمَاقْ *yrgandy*: اِرْغَنُورْ - اِرْغَنُمَاقْ

تَاشْ اَشْغَنَدِي *Taş aşgyndy* - «Daş ýylmandy». Islendik gatly zat ýylmansa-da, şu söz ulanylýar. اَشْغَنَدِي *aşgyndy*: اَشْغَنُمَاقْ - اَشْغَنُورْ

اَلْقَنَدِي *Alkyndy neň* - «Zat tükendi». Är *alkyndy* - «Adam öldi». اَلْقَنُمَاقْ *alkyndy*: اَلْقَنُورْ - اَلْقَنُمَاقْ

اَلْمَاڤَا اَتْغَنَدِي *Ol maňa ötgündi* - «Ol maňa öýkündi». Ýaryşylsa-da şu söz ulanylýar. قَرْغَا قَاَزْغَا اَتْغَنَسَا بِي سِنُورْ *Garga gazga ötgünse, buty synur* - «Garga gaza öýkünse, budy synar». Bu nakyl her kime öz hetdiňi bilmegi ündeýär.

اَلْزَنَدِي *Ol özingne neň irkindi* - «Ol özüne zat toplady»; we اِرْزَنَدِي *irkindi*: اِرْزَنُورْ - اِرْزَنُمَاقْ ş.m.

اَتْ اَتْ اِسْكَندِي *At ot iskendi* - «At otlady; oty ýuwaş-ýuwaş gopardy». اِسْكَندِي *iskendi*: اِسْكَنُمَاقْ - اِسْكَنُورْ

اُرَاغُتْ اُونْ اَلْكَندِي *Uragut un elgendi* - «Aýal un elendi». اَلْكَنُورْ - اَلْكَنُمَاقْ

اَلْبُو اِيْشْتَا تَلِمْ اَمْكَندِي *Ol bu işte telim emgendi* - «Ol bu işde telim emgendi». Şundan alyp, حَاڤْ قَرْشِيْغَا اَمْكَندِي *Han garşyga emgendi* - diýilýär, «Han köşge indi» diýmek, ýagny «Han şu ýolda zähmet gördi, ýadady» diýmek - bu söz begler hem beýikler babatynda bir uz söz hökmünde ulanylýar. Oguzlar muny bilmeýärler. اَمْكَنُورْ - اَمْكَنُمَاقْ

أُبْلَنْدُ - «Onuň maly çapyldy» - *Anyň tawary üplendi* - أَنْبْكَ تَفَارِي أُبْلَنْدِي üplendi: أُبْلَنْدِي

أُبْلَنْمَآكُ

Ol tagga atlandy - أُلْ تَاغْغَا أَتْلَنْدِي atlandy: أَتْلَنْدِي *Är atlandy* - أَرْ أَتْلَنْدِي

Ol daga çykdy (oguzça). Islendik zadyň üstüne çykylsa-da, şu söz ulanylýar. - أَتْلَنْدُ

أَتْلَنْمَآقُ

Ogul etlendi-ogul etlendi, özüni tutdy. Arryk bolup, soň etlendi: أَتْلَنْدِي

semräne şeýle diýilýär. أَتْلَنْمَآكُ - أَتْلَنْدُ

Taş itlindi - «Daş itildi»; we ş.m. Çaga emedeklemäge itlindi: إِتْلَنْدِي

başlan wagty hem şeýle diýilýär. «Öňümden aýryl!» diýiljek bolsa مَنِئْكَ يُؤْرِدُنْ إِتْلِنْ *Meniň*

yüzdin itlin! diýilýär. Bu gaty gaharly bolnan ýagdaýda ulanylýar. إِتْلَنْمَآكُ - إِتْلَنْدُ

Gapug açlyndy - «Gapy açyldy»; we ş.m. Başga bir açlyndy: أَجْلَنْدِي

sozleýşe görä, açyldy hem diýilýär. أَجْلَنْمَآقُ - أَجْلَنْدُ

Üçlendi neň - «Bir zat üç boldy». Iki gaz üç bolanda üçlendi: أُجْلَنْدِي

Iki gaz üçlendi diýilýär. أُجْلَنْمَآكُ - أُجْلَنْدُ

Taryg içlendi - «Ekin içlendi, däneledi». Iýilýän zatlaryň içlendi: إِچْلَنْدِي

ortasy bişiberse, şeýle diýilýär. إِچْلَنْمَآكُ - إِچْلَنْدُ

Uçlandy neň - «Zat uçlandy». أُچْلَنْمَآقُ - أُچْلَنْدِي uçlandy: أُچْلَنْدِي

Ezlendi neň - «Zat gereklendi». (deriden içmek, keçeden ezlendi: أَذْلَنْدِي

ädik tikilmegi ýaly). أَذْلَنْمَآكُ - أَذْلَنْدُ

Ýylky üzlendi - «Ýylky, mal höwre geldi». أَذْلَنْمَآكُ - أَذْلَنْدِي üzlendi: أَذْلَنْدِي

Uragut ärlendi - «Aýal ärlendi; durmuş gurdy». أَزْلَنْمَآكُ - أَزْلَنْدِي ärlendi: أَزْلَنْدِي

Bulyt örlendi - «Bulut ördi». In gowusy - ördi: أَوْرْدِي

diýmek. أَزْلَنْمَآكُ - أَزْلَنْدُ

أَيَّ قَبْطٍ أَقْلَنْبُ

أَقْ بِلْنُ أُرْلَنْبُ

بِرْبِرْ أَوْزَا أُكْلَنْبُ

سَجْلِبُ سَغَى انْكِرْشُورْ

Aý gopup ewlenüp, (Aý dogup agyllanyp,
Ak bulyt örlenüp, Ak bulut örüp,
Bir-bir üze öklünüp, Biri-biri üstüne üýşüp,
Saçlup suwy eñreşür. Saçylup suwy, eñreşýär.)

Aý agyllasa, türkler ony ýagşyň ýagjagynyň alamaty diýip, gowulyga ýorýarlar.

أُرْلَنْزُ – أُرْلَنْمَآكُ. we ş.m. اُرْلَنْدِي: üzlündi: اُرْلَنْدِي - «Urgan üzül-di»;

أُرْلَنْزُ – أُرْلَنْمَآكُ. اَشْجُ اُرْلَنْدِي: üzlendi: اَشْجُ اُرْلَنْدِي - «Gazanyň gapagy galdy».

اَسْلَنْزُ – اَسْلَنْدِي. Eslindi neň - «Bir zat beýlek seplendi, dakyldy». - اَسْلَنْدِي eslendi:

اَسْلَنْمَآكُ

اَقْلَنْدِي ewlendi: اَيَّ اَقْلَنْدِي - «Aý agyllady». Ol bu ewni اُلْ بُو اَقْنِي اَقْلَنْدِي

اَقْلَنْزُ – اَقْلَنْمَآكُ. ewlendi - «Ol bu öýi öý edindi».

اُرْلَنْزُ – اُرْلَنْمَآكُ. اُرْلَنْدِي: öklendi: اُرْلَنْدِي - «Argyn adam dynç aldy». Bir adam

başda düşünmän, soň düşünse-de اَوْكَلَنْدِي öklendi diýilýär. اَوْكَلَنْمَآكُ

اُرَآغْتُ اِگْلَنْدِي: iglendi: اُرَآغْتُ اِگْلَنْدِي - «Aýal syrkawladý». Biriniň az wagtlyk

syrkawlamagyna-da şeýle diýilýär.

اَمْلَنْزُ – اَمْلَنْمَآكُ. اَرْ اَمْلَنْدِي: emlendi: اَرْ اَمْلَنْدِي - «Adam özüne em etdi».

BU BÖLÜMIŇ MENZEŞ HARPLYLARY

أَرَبَطَّ orpatty: أَرَبَشْنُ أَرَبَطَّ *Ar başyn orpatty* - «Adam kellesini (saçyny) bulaşdyrdy».

أَرَبَطَّ - أَرَبَطَّاق

أَرَبَطَّ irpetti: أَلْ يَغَاجْ أَرَبَطَّ *Ol ýygaç irpetti* - «Ol agaç kesdirdi». أَرَبَطَّاق - أَرَبَطَّاق

أَرَبَطَّ artatdy: أَلْ أَرَبَطَّ *Ol artatdy* - Ol (bir zady) bozdy. أَرَبَطَّاق - أَرَبَطَّاق

أَرَبَطَّ irtetdi: أَلْ أَرَبَطَّ *Ol any irtetdi* - «Ol ony gözletdi». أَرَبَطَّاق - أَرَبَطَّاق

أَرَبَطَّ örtetti: أَلْ بُلْ أَرَبَطَّ *Öl bük örtetti* - «Ol gür tokaýlygy ýandyrdy». أَرَبَطَّاق - أَرَبَطَّاق

أَرَبَطَّ istettim: مَنْ أَرَبَطَّ *Men any istettim* - «Men ony gözletdim, yzyndan adam iberdim». أَرَبَطَّاق - أَرَبَطَّاق

أَرَبَطَّ oktatty: بَلْ أَرَبَطَّ *Beg any oktatty* - «Beg oňa ok atdyrdy». أَرَبَطَّاق - أَرَبَطَّاق

أَرَبَطَّ olhutty: أَلْ مَنِي أَرَبَطَّ *Ol meni olhutty* - «Ol meni oturtdy», Asly - غ *gaynly* أَرَبَطَّ *olgutty* sözünden. Sebäbi işlik غ *gayn* goşulyp täsirini geçirýän bolmaýar; käte غ *gaynlylar* hem täsirini geçirýän bolup bilýär; «uklatdy» manysyndaky أَرَبَطَّ *uzgurdy*, «doýurdy» manysyndaky أَرَبَطَّ *tozgurdy* sözleri şeýledir. Bu ýerde işlikler غ *gayn* arkaly täsirini geçirýän işlige öwrülipdir. أَرَبَطَّاق - أَرَبَطَّاق

أَرَبَطَّ opratty: أَلْ تُونُ أَرَبَطَّ *Ol tonyn opratdy* - «Ol donuny köneltd». we ş.m. أَرَبَطَّاق - أَرَبَطَّاق

أَرَبَطَّ üzretti: أَلْ تَفَارِغْ أَرَبَطَّ *Ol tawaryg üzretti* - «Ol maly köpeltdi». أَرَبَطَّاق - أَرَبَطَّاق

أَرَبَطَّ agrytty: أَلْ أَرَبَطَّ *Ol any agrytty* - «Ol ony agyrtdy; göwnüne degdi». - أَرَبَطَّاق - أَرَبَطَّاق

أَرَبَطَّ ugratty: أَلْ مَنِي إِشْقَا أَرَبَطَّ *Ol meni işge ugratty*. - «Ol meni işe ugratdy». - أَرَبَطَّاق - أَرَبَطَّاق

أَرَبَطَّاق

أَرَبَطَّ ogretti: أَلْ مَنَا بِلِغْ أَرَبَطَّ *Ol maňa bilig ögretti* - «Ol maňa bilim öwrettdi». - أَرَبَطَّاق - أَرَبَطَّاق

أَرَبَطَّاق

ügritti: اُكْرِيْتُ *Ol aňar beşik ügritti* - «Ol oňa sallançak üwrettdi». – اُكْرِيْتُ

اُكْرِيْتُ

emritti: غَاشِنَمَاقْ مَنِكْ يِنِمَّ اَمْرِيَّ *Gaşynmak meniň ýinim emritti* - «Gaşanmak meniň inimi gyjykdurdy. Bu şeýle: biriniň goltugy ýa-da boýny gaşalsa, tutuş endamyň gyjygy tutýar, adam gülýär. اَمْرِيَّتْ – اَمْرِيَّتْ»

etsetti: اَلْ مَنِي اَتْسَيَّ *Ol meni etsetti* - «Ol meniň et iýesimi getirdi». اَتْسَيَّ – اَتْسَيَّ

ahsatty: اَلْ اَنِي اَحْسَيَّ *Ol any ahsatty* - «Ol ony agsatdy». اَحْسَيَّ – اَحْسَيَّ

aşsatty: اَلْ اَنِي اَشْسَيَّ *Ol any aşsatty* - «Ol ony «aşsatdy»; nahar iýesini getirdi».

اَشْسَيَّ – اَشْسَيَّ

ewsetti: اَلْ اَغْلَمْ مَنِي اَقْسَيَّ *Oglum meni ewsetti* - «Oglum meniň öýi göresimi getirdi». اَقْسَيَّ – اَقْسَيَّ

ohşatty: اَلْ مَنِي اَتَامَا اُحْشَيَّ *Ol meni atama ohşatty* - «Ol meni kakama meňzetdi».

اُحْشَيَّ – اُحْشَيَّ

uwşatty: اَلْ اَتْمَاكْ اُفْشَيَّ *Ol etmek uwşatty* - «Ol çörek uşatdy»; we ş.m. Dogrusy şudur, ýöne اُفْشَيَّ *uwşatty* hem diýilýär. اُفْشَيَّ – اُفْشَيَّ

elşetti: اَلْ اَنِي اَلْشَيَّ *Ol any elşetti* - «Ol ony ajykdyrды, gözleri garaňkyrady, gözi içine gitdi». اَلْشَيَّ – اَلْشَيَّ

yratty: اَلْ يَغَاچْ اِرْغَيَّ *Ol ýygaç yratdy* - «Ol agaç yratdy»; we ş.m. اِرْغَيَّ – اِرْغَيَّ

يَكْتَلِرْ اِشْلَتْوْ يَغَاچْ يَمِشْ اِرْغَتْوْ

قُلَانْ كِيكْ اَقْلَتْوْ بَدَرْمْ قِلْبْ اَقْلَمْ

Ýigitlerig işletü,

Ýygaç-ýemiş yrgatu,

Gulan-keýik awlatu,

Bazram kylyp awnalym.

(Ýigitleri işledip,

Agaç-iýmiş yradyp,

Gulan-keýik awladyp,

Baýram kylyp bar zady unudalyň.)

الْعَيُّ *ulgatty*: اُغْلَانُ الْعَيُّ *Oglan ulgatty* - «Oglan ulaldy». Asly - اُلْغَاذِي *ulgazty*, bolmaly, sözleşişin ýeňilligi üçin ses çalşygy bolupdyr. اُلْغَتْمَاقُ

اُرْكُتْمَاقُ - اُرْكُتْمَاقُ *ürkütti*: اُلْ قُوْيُ اُرْكُتْمَاقُ *Ol koy ürkütti* - «Ol goýun ürküzdi»; we ş.m.

اُمْكُتْمَاقُ - اُمْكُتْمَاقُ *emgetti*: اُلْ اُمْكُتْمَاقُ *Ol emgetti* - «Ol emgedi».

اَلْكُتْمَاقُ - اَلْكُتْمَاقُ *elgetti*: اُلْ اَنِي اَوْنُ اَلْكُتْمَاقُ *Ol any un elgetti* - «Ol oňa un eletdi».

اُبُلْتْمَاقُ - اُبُلْتْمَاقُ *üpletti*: اُلْ اَنِيكَ تَغَارُنُ اُبُلْتْمَاقُ *Ol anyň tawaryn üpletti* - «Ol onuň malyny çapdyrды, talatdy».

اَتْلُتْمَاقُ - اَتْلُتْمَاقُ *etletti*: اُلْ قُوْيُ اَتْلُتْمَاقُ *Ol koy etletdi* - «Ol goýun kesip, et etdirdi».

اُكْلُتْمَاقُ - اُكْلُتْمَاقُ *öklütti*: اُلْ تَاتْكُتْمَاقُ اُكْلُتْمَاقُ *Ol neňni öklütti* - «Ol zadyny köpeltdi».

اَدْلُتْمَاقُ - اَدْلُتْمَاقُ *ezletti*: اُلْ تَوَارُنُ اَدْلُتْمَاقُ *Ol tawaryn ezletti* - «Ol malyny gerekletdi, derege ýaratdyrды».

اُزْلُتْمَاقُ - اُزْلُتْمَاقُ *uzlatty*: اُلْ اُغْلُنُ مَنكَا اُزْلُتْمَاقُ *Ol oglyn maňa uzlatty* - «Ol ogluny maňa uýdurды, yzyma düşürdi».

اِشْلُتْمَاقُ - اِشْلُتْمَاقُ *işletti*: اُلْ اَنَكْرُ اِشْلُتْمَاقُ *Ol aňar iş işletti* - «Ol oňa iş işletdi».

اَشْلُتْمَاقُ - اَشْلُتْمَاقُ *aşlatty*: اُلْ اَيَاقُ اَشْلُتْمَاقُ *Ol ayak aşlatty* - «Ol gap sepletди».

اَغْلُتْمَاقُ - اَغْلُتْمَاقُ *aglatty*: اُلْ كِشِينِي اَغْلُتْمَاقُ *Ol kişini aglatty* - «Ol adamlary seýrekletdi, kowdy, uzaklaşdyrды».

اُغْلُتْمَاقُ - اُغْلُتْمَاقُ *oglytty*: اُلْ تَوَارُنُ اُغْلُتْمَاقُ *Ol tawaryn oglytty* - «Ol malyny köpeltdi».

اَفْلُتْمَاقُ - اَفْلُتْمَاقُ *awlatdy*: اُلْ مَنكَا اَفْلُتْمَاقُ *Ol maňa ywyk awlatdy* - «Ol maňa keýik awlatdy»; we ş.m.

اِكْلُتْمَاقُ - اِكْلُتْمَاقُ *ikletdi*: اُلْ اَنَكْرُ يَرُ اِكْلُتْمَاقُ *Ol aňar ýer ikletdi* - «Ol oňa ýer garbatdy»; we ş.m.

اَكْلُتْمَاقُ -

إِكْلَتْز - إِكْأَمَّاكْ. *Bu ýer any igletti* - «Bu ýer ony igletdi». إِكْلَيْ igletti: إِكْلَيْ

أَمْلَتْز - أَمْلَتْمَّاكْ. *Men any emlettim*. مَنَ أَمْلَتْز emletdim: مَنَ أَمْلَتْز

إِمْلَتْز إِمْلَتْمَّاكْ. *Men any imlettim* - «Men oňa ümletdim». مَنَ إِمْلَتْز imlettim: مَنَ إِمْلَتْز

أَذَنْز - أَذَنْتَمَّاكْ. *Är eznetti* - «Adam üýtgedi». Islendik üýtgän zada şeýle
diýilýär. أَذَنْز eznetti: أَذَنْز

أَزَنْز - أَزَنْتَمَّاكْ. *Men neň ornattym* - «Men zat ýerleşdirdim, öz
ýerinde goýdum». أَزَنْز ornattym: مَنَ أَزَنْز

أَسَنْز - أَسَنْتَمَّاكْ. *Teňri esin esnetti* - «Taňry ýel öwürdi». *Ýek any esnetti* - «Şeýtan ony pallatdy». أَسَنْز esnetti: أَسَنْز

أُسَنْز - أُسَنْتَمَّاكْ. *Men aňar usnattym* - «Men şoňa meňzetdim». أُسَنْز usnattym: مَنَ أُسَنْز
أُسَنْتَمَّاكْ

أُولُ يَغَاقُ أُنَاكُ تِيلُ أَعَنْتِي أَعَنْز - أَعَنْتَمَّاكْ. *Ol atyn toprakga agnatdy*. أُولُ أَعَنْتِي agnatty: أُولُ
ýagak anyň tylyn agnatty - «Ol hoz onuň dilini ajatdy».

أُولُ أَوْنُ أُولَآتْز - أُولُ أَوْنُ أُولَآتْز. *Ol okun ulnatdy* - «Ol okuny ulady, bejerdidi». أُولُ أَوْنُ ulnatty: أُولُ أَوْنُ

MENKUSYŇ BAŞGA BIR DÜRLÜSI

أُولُ مَنَّا سَوْرُ أُولَآتْز - أُولُ مَنَّا سَوْرُ أُولَآتْز. *Ol maňa söz ötürdi* - «Ol maňa söz ýatlatdy»; we
أُولُ أُولَآتْز - أُولُ أُولَآتْز. *Ol aňar belik ettürdi* - «Ol oňa pelte etdirdi».

أُولُ أُولَآتْز - أُولُ أُولَآتْز. Islendik бүkdürilen zada-da şeýle diýilýär. أُولُ أُولَآتْز

أُولُ أُولَآتْز - أُولُ أُولَآتْز. *Ol any açurdy* - «Ol ony ajykdyrdy». أُولُ أُولَآتْز açurdy: أُولُ أُولَآتْز

أُولُ أُولَآتْز - أُولُ أُولَآتْز. *Olar ikki gagun oýuşdy* - «Ol ikisi gawun
käselemekde ýaryşdylar». أُولُ أُولَآتْز oýuşdy: أُولُ أُولَآتْز

Kömek edilse-de, şeýle diýilýär.

اۆيۇشدى *oýuşdy*: اۆل اۆنكز قابغا اۆن *Ol aňar gapga un oýuşdy* - «Ol oňa gaba un guýuşdy»; we ş.m.

اۆيۇكتي *öýükti*: اۆنكز اۆاقي قۇمدا اۆيۇكتي *Anyň azaky gumda öýükti* - «Onuň aýagy guma batdy»; we ş.m.

اۆيۇلد *öýüldi*: اۆنكز اۆاقي (داشا degip) gan öýüldi. *Anyň azaky ötükti* - «Onuň aýagy (daşa degip) gan öýüldi».

اۆيۇلد *öýüldi*: اۆنكز سۆز اۆيۇلد *Aňar söz aýyldy* - «Oňa söz aýdyldy».

اۆيۇلد *öýüldi*: اۆنكز سۆز اۆيۇلد *Ýer oýuldy*. *Kötü oýuldy*, ýagmyr sebäpli gaty oýuldy. *Öýüldi* - «aýuldu».

اۆيۇلد *öýüldi*: اۆنكز سۆز اۆيۇلد *Oýuldy neň* - «Zat gysyldy, dykyldi» (unuň gaba dykylyşy ýaly).

اۆيۇلد *öýüldi*: اۆنكز سۆز اۆيۇلد *Ol mendin uýaldy*.

اۆيۇلد *öýüldi*: اۆنكز سۆز اۆيۇلد *Är iýindi* - «Adam igindi; täret etjek bolup jan etdi, çygyldy».

BU BÖLÜMIŇ DÖRTLÜLERI

اۆيۇلد *öýüldi*: اۆنكز سۆز اۆيۇلد *Ol maňa söz aýturdy* - «Ol maňa söz aýtdyrdy».

اۆيۇلد *öýüldi*: اۆنكز سۆز اۆيۇلد *Ol maňa gagun oýturdy* - «Ol maňa gawun käseletdi»; we ş.m.

اۆيۇلد *öýüldi*: اۆنكز سۆز اۆيۇلد *Ol un oýturdy* - «Ol un guýdurdy»; we ş.m.

اۆيۇلد *öýüldi*: اۆنكز سۆز اۆيۇلد *Ol meni uýgurdy* - «Ol meni oýardy».

اَيْرِشْدِي *ayryşdy*: اَلَارْ اِكْكِ اَيْرِشْدِي *Olar ikki ayryşty* - «Ol ikisi ayrylyşdy». Z bilenem
aýdylýar. اَيْرِشْمَاقْ - اَيْرِشْمُورْ

اَيْتْلُورْ - اَيْتْلُماقْ *Söz aytyldy* - «Söz hakda soraldy». اَيْتْلُدي *aytyldy*:

اَيْتْلُورْ - اَيْتْلُماقْ *Söz aytyndy* - «Söz aýtmagy öz üstüne aldy». اَيْتْلُدي *aytyndy*:

اَيْمَنْدِي *eýmendi*: اَلْ مَنْدِنْ بُو اِيَشْتَا اَيْمَنْدِي *Ol menden bu işte eýmendi* - «Ol menden bu işde
eýmendi». اَيْمَنْدُرْ - اَيْمَنْماقْ

اَيِرْلُدي *irildi*: تَامْ اَيِرْلُدي *Tam irildi* - «Diwan gädildi, ýirildi»; we ş.m. Şundan alyp,
aý dolansoň, gädilip ugranda hem اَيِرْلُدي *Aý irildi* diýilýär. اَيِرْلُورْ - اَيِرْلُماقْ

اَيِسْلُدي *esildi*: اَيِسْلُدي تَاتْكْ *Esildi neň* - «Zat egildi».

اَيِشْلُورْ - اَيِشْلُماقْ *Işge äwildi* - «Işe howlугyldy». اَيِشْلُدي *äwildi*:

BU BÖLÜMIŇ MEŇZEŞ HARPLYLARY

اَيِنْتْلُورْ - اَيِنْتْلُماقْ *Ol any oýnatty* - «Ol ony oýnatdy». اَيِنْتْلُدي *oýnatty*:

ŞONUŇ BAŞGA BIR DÜRLÜSI

اَيَاغْ *ayady*: اَلْ تُونُڭ اَيَاغْ *Ol tonyn ayady*; we ş.m. حَانْ اَنْكُرْ اَيَاغْ *Han aňar ayag*
aýady - «Han oňa lakam berdi». اَيَازْ - اَيَاماقْ

DÖRTLÜLERDEN ÜÇLI BOLANLAR

اَيِرْپَدي *irpedi*: اَلْ يِغَاچْ اَيِرْپَدي *Ol ýygaç irpedi* - «Ol agaç kesdi». اَلْ اِيَشِغْ اَيِرْپَدي *Ol işig irpedi*
- «Ol işi düzeltjek bolup, zaýalady». اَيِرْپَازْ - اَيِرْپَاماقْ

اَيِرْتَازْ - اَيِرْتَاماقْ *Artady neň* - «Zat bozuldy». اَيِرْتَادي *artady*:

اَيِرْتَازْ - اَيِرْتَاماقْ *Ol otuň örtedi* - «Ol odun ýakdy»; we ş.m. اَيِرْتَادي *örtedi*:

ايرتادي irtedi: *Ar işig irtedi* - «Adam iş gözledi, ugruna çykdy». — ايرتاز

ايرتاماك

ايرتاماك — istedi: Bu-da *irtedi* ýaly islemegi aňladýar. ايرتاماك

يَغْلَبُ اُذُو اَرْتَدِمَ بَعْرِمَ بَشَنُ قَرْتَدِمَ

قَحْمِش قُتْنَع اَرْتَدِمَ يَعْمَرُ كُني قَان سَحَار

Ýyglap uzu artadym, (Ýyglap yzyndan, bozuldym,
Bagrym başyn kartadym, Bagrym başyn dyrmadym,
Gaçmyş gutug irtedim, Gaçan bagty gözledim,
Ýagmur kibi gan saçar. Ýagmyr kibi gan saçýar.)

اُنداز — اُنداماك. *Ol meni ündedi* - «Ol meni indedi, çagyrdy». اُندادي ündedi: اُندادي

اُنداز — اُنداماك. *Ol ýinjü ewdidi* - «Ol hünji düzdi». Başga zat ýa iýmiş
ewdidi: اُندادي اُندادي
toplansa-da, şeýle diýilýär. اُنداز — اُنداماك

اُنداز — اُنداماك. *Ol ýagyny aldady*. اُندادي aldady: اُندادي

اُنداز — اُنداماك. *At uldydy* - «At nalsyz galdy». اُندادي uldydy: اُندادي

اُنداز — a.m.ş. *Ton oprady* - «Don könelde», «owrandy»; اُندادي oprady: اُندادي

اُنداماك

اُنداز — اُنداماك. *Üzredi neň* - «Zat köpeldi, örneđi». اُندادي üzredi: اُندادي

اُندادي agrudy: اُندادي *Iglic agrudy* - «Zat agyrlaşdy». اُندادي agrudy: اُندادي

اُنداز — اُنداماك. «Syrkawyn ýagdaýy agyrlaşdy». اُندادي

اُندادي agrydy: اُندادي *Anyň başy agrydy*. Adamyň islendik ýeriniň ýa

Bir بىر ئېن بېشى اُندادي *toýyn başy agrysa, kamug toýyn başy agrymas* - «Bir din ulusynyň başy agyrsa,
hemme ulamalaryň başy agrymaz». Bu nakyl ýoldaşlary, dostlary bir zady islände,

makullanlarynda-da ýa-da iýenlerinde, ony islemeýän adamyň hem bolup biljekdigi babatynda ulanylýar. اَعْرِيْزُ - اَعْرِيْمَاقُ

اَعْرِيْزُ - اَعْرِيْمَاقُ *Beg aňar ugrady* - «Beg oňa ugrady». Her bir ugrama babatda-da şu söz aýdylýar. اَعْرَاَزُ - اَعْرَامَاقُ

فُلْسَا قَلِي اَعْرِيْزُ بِرِكَلْ تَقِي اَزْقُلُقُ

قَرَعَشَشْ قَلَرُ اَمَالَاَزُ يُنْجِعُ كُرُوْبُ قُنُقُلُقُ

Kolsa kaly ugraban bergil taky azukluk,

Gargyş kylur ümeler ýunjyg görüp gonuklyk.

(Dilese eger ugrap, bergin dagy azyklyk,

Gargyş kylar myhmanlar, ynjama görüp gonaklykda.)

اَقْرَادِيْ *okrady*: اَتْ اَقْرَادِيْ *At okrady* - «At hokrandy; iým wagty gelende hokrandy».

اَقْرَاَزُ - اَقْرَامَاقُ

اُرَاغَتْ بِشِكْ اَكْرِيْدِيْ *Uragut beşik ügridi* - «Aýal sallançak üwredi». Birine

garşy hilesini gizleýän adam babatda-da aýdylýar. اَلْ اَيْ اَكْرِيْدِيْ *Ol any ügridi* - «Ol ony üwredi». اَكْرِيْزُ - اَكْرِيْمَاكُ

اَلْ مَنِيْكَ يَنِيْمْ اَمْرِيْدِيْ *Ol meniň ýinim emridi* - «Ol meniň inimi gyjyklady».

اَمْرِيْزُ - اَمْرِيْمَاكُ

اَلْ سُوْزَنِيْ اَنَكَّرْ اَقْرَادِيْ *Ol sözni aňar ewzedi* - «Ol bu söz bilen ony

kowdy». اَقْرَاَزُ - اَقْرَامَاكُ

مَنْ اَيْ اُبْسَادِيْمْ *Men any öpsedim* - «Meniň ony öpesim geldi». - اُبْسَاَزُ مَنْ

اُبْسَامَاكُ

اَرْ اَتْسَادِيْ *Är etsedi* - «Adamyň et iýesi geldi». اَتْسَاَزُ - اَتْسَامَاكُ

اُتساز – we ş.m. «Onuň ok atasy geldi»; *Ol ok atsady* - اُل اُق اُتسادى atsady: اُتسادى

اُتساماق

اُتساز – اُتساماق «Onuň deşikden geçesi geldi». Islendik *Ol öttin ötsedi* - اُل اُوْتْت اُتسادى ötsedi: اُتسادى
zatdan geçmeklige-de şeýle diýilýär.

اُتساز – we ş.m. «Onuň daşy itesi geldi»; *Ol taşyg itsedi* - اُل تاشِغ اُتسادى itsedi: اُتسادى

اُتساماك

اُتساز – اُتساماق «Adamyň gapyny açasy geldi». *Är gapug açsady* - اَر قَبُغ اُتسادى açsady: اُتسادى
Islendik zady açasy gelse-de şeýle diýilýär.

اُتساز – we ş.m. «Onuň suw içesi geldi»; *Ol suw içsedi* - اُل سُوْف اُتسادى içsedi: اُتسادى

– اُتساماق

اُتساز – اُتساماق «At agsady»; we ş.m. *At ahsady* - اَت اُتسادى ahsady: اُتسادى

اُتساز – اُتساماق «Ol guluny maňa ibermek isledi». *Ol gulyn maňa yzsady* - اُل قُلُنْ مَنكا اُتسادى yzsady: اُتسادى

اُتساز – اُتساماق «Ol ony urasy geldi»; *Ol any ursady* - اُل اَنى اُتسادى ursady: اُتسادى

اُتساز – اُتساماق «Onuň ýüpi üzesi geldi». *Ol ýyşyg üzsedi* - اُل يِشِغ اُتسادى üzsedi: اُتسادى

اُتساز – اُتساماق «Onuň beýikden geçesi geldi». Nahar *Ol art aşsady* - اُل اَرْت اُتسادى aşsady: اُتسادى
iýmek islenen mahaly-da şu işlik ulanylýar.

اُتساز – اُتساماق «Onuň dagdan aşasy geldi»; we *Ol tagga agsady* - اُل تَاغْقا اُتسادى agsady: اُتسادى
ş.m. اُتساماق

اُتساز – اُتساماق «Adamyň öýüni göresi geldi». *Är sözüg uksady* - اَر سُوْزُك اُتسادى uksady: اُتسادى

اُتساز – اُتساماق «Adamyň söze düşünesi geldi». *Är sözüg uksady* - اَر سُوْزُك اُتسادى uksady: اُتسادى

اُتساماق

egsedim: مَن بَتَقْ أَكْسَادِمَ *Men butak egsedim* - «Meniň pudagy egesim geldi;

we ş.m. أَكْسَار مَن - أَكْسَامَاكُ

ögsedi: أَكْسَدِي *Ol meni ögsedi* - «Onuň meni öwesi geldi». - أَكْسَار

أَكْسَامَاكُ

egsüdi: أَكْسُودِي تَاتَكْ *Egsüdi neň* - «Zat egsildi». أَكْسُوز - أَكْسُومَاكُ

öksedi: أَكْسَادِي *Ol toprak öksedi* - «Onuň toprak üýşüresi geldi».

Bugday ýa-da başga zat üýşüresi gelmek babatda-da şeýle diýilýär. أَكْسَار - أَكْسَامَاكُ

alsady: أَكْسَادِي *Ol at alsady* - «Onuň at alasy geldi»; we ş.m. - أَكْسَار

أَكْسَامَاقُ

ölsedi: أَكْسَادِي *Ol är ölsedi* - «Ol adamyň ölesi geldi». أَكْسَار - أَكْسَامَاكُ

ylsady: أَكْسَادِي *Är tagdyn ylsady* - «Adamyň dagdan inesi geldi». أَكْسَار

- أَكْسَامَاقُ

emsedi: أَكْسَادِي *Genç enesini emsedi* - «Çaganyň enesini emesi

geldi». أَكْسَار - أَكْسَامَاكُ

insedi: أَكْسَادِي *Är kötiüdin insedi* - «Adamyň beýikden inesi geldi» أَكْسَار

- أَكْسَامَاكُ

DÜZGÜN

Sin hem-de الف *elip* harplary iki, üç harply isimlere goşulyşy ýaly, iki, üç harply işliklere-de goşulýar. Bu şekiller işiň heniz ýerine ýetirilmändigini, emma etmek islenýändigini, iş edýäniň bolsa şol işi amala aşyrmakçy bolýandygyny bildirýär. Iki we üç harply isimler bilen bu hili işliklerden başga dört we baş harplylara سا—*sa/-se* böleginiň goşulmagy düzgüne laýyk bolsa-da, olar az ulanylýar.

Iki harply isimlere goşulyşyna mysal: *Är etsedi* از آتسادي - «Adamyň et iýesi geldi». Et sözi iki harplydyr, soňuna *-sa/-se* goşulmagy bilen, «islemek» manysy emele geldi. *Är ewsed* از آفسادي diýlende-de şeýledir, «Adam öýüni küýsed» diýmek. *Ew* أف - iki harply, *-sa* goşulandan soň, «islemek, küýsemek» manysy ýüze çykdy.

Üç harply isimlere *-sa* goşulyşyna mysal: turşy we ajy zada *ajyg*, süýji zada *tatug* diýilişine, adam şorsurasa, süýjüsirese. *Är ajygsady* از آجغسادي - «Adam ajy zat küýsed»; *Är tatygsady* از آتغسادي - «Adam süýji zat küýsed» diýilýär.

Üçden artyk harpdan bolan sözlere goşulyşyna mysal: *Är gagunsady* از قاغونئسادي - «Adam gawun küýsed»; *Är çinüştürüksedi* از چنشئئرئكسادي - «Adam çinüştürük miwesini küýsed». *Çinüştürük* - Çinde bitýän, ir ýetişýän bir miwedir.

Şu düzgüne hemme sözler laýyk gelýär, ýöne biz diňe birnäçesiniň gürrüňini etdik, galany şolardan düşnükli bolar. Iki harply işliklere mysal: *Är gyzyn* از غيزن آبسادي - «Adam öz gyzyny öpesi geldi»; *Ol ýa atsady* أول يا آتسادي - «Onuň ýaý atasy geldi». Asyllary - آتدي atdy we ائدي öpdi.

Üç harply işliklere mysal: *Är ýük götürsedi* از يئك گئئرئسادي - «Adamyň ýük göteresi geldi»; *Ol guş uçursady* أول قئش ائچئرسادي - «Onuň guş uçurasy geldi».

Harpy üçden artyk bolanlara mysal: *Ol Teñrige kirtginsedi* أول تئئرئكة كئرئئئسادي - «Onuň Tañrynyň birligini äşgär aýdasy geldi». Şu düzgün soňy *r* bilen gutarýan sözlerde, köplenç, üýtgeýär. Şonuň ýaly, sonunda *r* bolan sözler ýogyn äheňli bolsalar, onda *-sa* böleginiň önünden *gayn* harpy gelýär. Kök işligiň masdary - *mek* bilen gutarsa ýa-da inçe äheňli söz bolsa, onda *-sa* böleginden ön *käp* ك gelýär: *Ol ewge barygsady* أول آفكة بئرغسادي - «Onuň öýe barasy geldi»; *Men seni görügsedim* من سئني گئرئكسادم *Barygsady* yerine بئرئسادي - «Meniň seni göresim geldi».

barsady; گۆرگسادی *görügsedi* dereğine گۆرسادی *görsedi* diýilse-de bolýar. Men ýöne ulanylýan şekilleri görkezdim; bularyň asly بۆردی *bardy* we گۆردی *gördi* sözleridir.

Sözün soňy ل lam harpyna gutarsa-da, ýokardaky ýaly اُل ائندِن يَزْماقُ الغَسادي *Ol andyn ýarmak alygsady* - «Onuň ondan pul alasy geldi»; Islemek, arzuw etmek manyly سا ، sady neňni سادی تاتگنی *sady* manysyndaky «Bir zat hasap etdi» manysyndaky sa bölegi türkleriň «Bir zat hasap etdi» manysyndaky diýmegindeňden çykarylýar. Iş edýän şol işi öz islegleriniň biri hasap edip, ony arzuw, dileg edipdir. آر سۇسادی تاتگنی *Är suwsady* diýilýär, «Adam suwsady» diýmek; suw içmek şol adamyň islegleriniň biri sanyldy» manysyny berýär.

Sa bölegindäki الف elip harpy ي iyýa harpyna öwrülse, many üýtgeýär we degişli zadyň ýagdaýyna, häsiýetine eýe bolýar; bir ýagdaýdan başga ýagdaýa geçendigini görkezýär: سُجكُ سُفسیدی *Süjik suwsydy* - «Şerap suwlaşdy», اُزُم اَجْغَسیدی *Üzüm ajygsydy* - «Üzüm ajaşdy».

Suwuklyklarda we bir ýagdaýdan başga ýagdaýa geçýänler we ş.m. zatlar babatda hemişe şeýle aýdylýar. Munuň gelip çykyşy biri bir zady syndyranda, döwende aýdylýan سیدی تاتگنی *sydy* neňni jümlesindendir, çünki suw şerabyň tagamyny, turşulyk hem üzümiň süýjüligini syndyrýar. Beýleki düzgünleriň hemmesi şu ýerden çykarylýp bilner. Ähli türk dilleri şu düzgünde umumydyrlar.

اُخْشادِم ohşadym: مَن اَنِي اُخْشادِم *Men any ohşadym* - «Men ony hoşamaýladym, ogşadym». Bu bir aýalyň öz çagasyny söýmegi ýalydyr. Şu nakyl-da gelýär. سَقاقُ بَچارُ ، سَقَالُ اُخْشاز *Sakak byçar, sakal ogşar* - Eňek keser, sakgal ogşar» (Sakgalyndan ogşap eňegini kesmek). Bu nakyl hilesini gizleýän adam babatynda aýdylýar. Ýene. بِيرُ تاتگُ *Bir neň birge ohşady*; اُخْشادي اَت *At ohşady* diýilýär. «Bir zat başga birine meňzedi», «At uklady» diýmek. Soňky aňlatma diňe ata degişlidir, başga haýwanlar

babatda ulanylmaýar. Ýemek, ýabaky we göçme halkyň bir böleginiň dilinde duşýar.

أخشار – أخشاماق

الشَّدي Elşedi: أر أجب الشَّدي Är açyp elşedi - «Adam aýygyp gowşady, gözleri garaňkyrady» (çigilçe). الشار – الشاماك

إرغار – إرغاماق. Ol ýygaç yrgady - «Ol agaç yralady». يرغادي yrgady: يرغادي

أرفار – ارwady: قام أرفش ارwady - «Şaman owsun urdy». ارwady

أرفاماق

أرفادي arkady: Ol anyň ewin arkady - «Ol onuň öýüni arady, barlady» (oguzça). Ol ony gargady arkady - «Ol oňa gargady». Bu iki söz (kargady-arkady) tirkeşdirilip ulanylýar, ýeke ulanylmaýar. Arkady «alkyş» sözünden. Alkady sözünüň asyl manysy her niçik gowy-da bolsa, gargady bilen birlikde köp ulanylandygy sebäpli, manysy şere ýakyn gelipdir. Bu ýerdäki re harpy lamdan öwrülipdir. أرفار – أرفاماق

إسكار – إسكاماك. Ol ýüň isledi - «Ol ýüň tüýtdi». إسكادي isledi: إسكادي

ألكار – ألكاماك. Ol un elgedi - «Ol uneledi». ألكادي elgedi: ألكادي

أمكار – أمكاماك. Är emgedi - «Adam emgendi». أمكادي emgedi: أمكادي

أفبار – أفلاماك. Ol anyň tawaryn üpledi - «Ol onuň malyny talady, çapdy». üpledi: أفبار

أتلار – أتلاماك. Ol koyyg etledi - «Ol goýny et etdi». أتلادي etledi: أتلادي

أتلار – At otlady. Başga haýwanlar otlasa-da şeýle diýilýär. أتلادي otlady: أتلادي

أتلاماق

أتلندر – أتلنماف. Ol at atlandy. أتلاندي atlandy: أتلاندي

يلقي یرن اتلنور أتلن انن أتلنور

بَكْلَر سَمَز اتلنور سَقْتُب اَكُر اِسْرِيْشُوْر

Ýylky ýazyn atlanur, (Ýylky ýazyn at çykar,
Otlap anyn etlenür, Otlap, onsoň etlener,
Begler semüz atlanur, Begler semiz ata atlanar,
Sewnip ögür ysryşur. Oýnaşyp atlar biri-birini dişleşer,
gapyşar.)

اِتْلَاز – اِتْلَماق. *Ol any ytlady* - «Ol ony it pisledi». اِتْلَادي *ytлады*:

اِجْلَاز – اِجْلَماق. *Ol tonug içledi* - «Ol dony içlikledi». اِجْلَادي *içledi*:

اَدْلَاز – اَدْلَماق. *Ol ezledi neñin* - «Ol zady görelde etdi». اَدْلَادي *ezledi*:

اَزْلَاز. *Ol unug özledi* - «Ol undan, hamyrdan gömme etdi». اَزْلَادي *özledi*:

– اَزْلَماق

Ol uslady neñni - «Ol nämäniň nämedigine düşündi». اُسْلَادي *uslady*:

اُسْلَاز – اُسْلَماق. Oguzça.

اَشْلَاز – اَشْلَماق. *Ol ayak aşlady* - «Ol gaby sepledi»; we ş.m. اَشْلَادي *aşlady*:

اِشْلَاز – اِشْلَماق. *Är işledi* - «Adam işledi»; we ş.m. اِشْلَادي *işledi*:

Oglan yglady - «Oglan aglady». *Ýyglady* hem diýilýär. اِغْلَادي *yglady*:

اِغْلَاز – اِغْلَماق

Aňar kişi awlady - «Ony *Beg aw awlady*. بَكْ اَفْ اَفْلَادي *awlady*:

adamlar gallap aldy». اَفْلَاز – اَفْلَماق

اُكْلَاز – اُكْلَماق. *Öklidi neñ* - «Zat artdy». اُكْلَادي *öklidi*:

اِكْلَاز – اِكْلَماق. *Ol ýerig ikledi* - «Ol ýer gapdy»; we ş.m. اِكْلَادي *ikledi*:

اِگْلَاز – اِگْلَماق. *Är igledi* - «Adam syrkawlady»; we ş.m. اِگْلَادي *igledi*:

أَمَلَا مَن – أَمَلَا مَاكُ emledim: مَن أَنِي أَمَلَا دِمَ *Men any emledim* - «Men ony emledim».

أَيُّ تُلُونُ بُلْسَا imledim: مَن أَتَكَازُ إِمَلَا دِمَ *Men aňar imledim* - «Men oňa ümledim».

إِلَكِينُ إِمَلَا مَسَن *Aý tolon bolsa, eligin imlemes* - «Aý dolan bolsa, el bilen ümlenmez»; we

إِمَلَا مَن – إِمَلَا مَاكُ ş.m.

أَذْنَا زُ – أَذْنَا مَاقُ *Ýer aznady - Ýer üýtgetdi, bozuldy*. يَزُ أَذْنَا دِي: *aznady*

أُزْنَا دِي تَاثَكُ *Ornady neň* - «Zat ornady» *Men bu ýerde ornadym*; مَن بُو يَزِدَا أُزْنَا دِمَ: *ornadym*
أُزْنَا زُ – أُزْنَا مَاقُ *Gün ornady* - «Gün batdy». كُونُ أُزْنَا دِي: *ornady*.

أُزْنَا زُ – أُزْنَا مَاقُ *Ogul ataga üznedi* - «Ogul atasyna garşy gitdi». اُغُلُ آتَا أُزْنَا دِي: *üznedi*

«Ýel öwüsdi». *Esin esnedi* - اَسِنُ اَسْنَا دِي: *esnedi* اَسْنَا دِي

اَسْنَا زُ – اَسْنَا مَاقُ *Är esnedi* - «Adam pallady». اَرُ اَسْنَا دِي

اُسْنَا زُ – اُسْنَا مَاقُ *Bir neň bir neňge üsnedi* - «Bir zat başga zada meňzedi». اُسْنَا دِي: *üsnedi* اُسْنَا دِي بِيَرُ تَاثَكُ بِيَرُ نَاثَمُ كَا اُسْنَا دِي

اَغْنَا زُ – اَغْنَا مَاقُ *Är agnady. Biriniň dili pelteklese, dili tutulsa,* اَتُ اَغْنَا دِي: *agnady*
agnady diýilýär. Bu sözüň asly günnelidir. اَغْنَا مَاقُ

BU BÖLÜMDEN GUNNALY BOLANLARY

اُزْنُكُزُ – اُزْنُكُزُ مَاقُ *Ürňerdi neň* - «Zat agardy» اُزْنُكُزُ دِي تَاثَكُ: *ürňerdi*

اَسْنُكُزُ – اَسْنُكُزُ مَاقُ *Är asňardy* - «Adam tapdan düşdi, otura boldy». اَسْنُكُزُ دِي: *asňardy*
اَسْنُكُزُ مَاقُ –

اَنُكُزُشُورُ – اَنُكُزُشُورُ مَاقُ *Oglan eňreşdi* - «Oglanlar eňredi»; we ş.m. اَنُكُزُشُورُ دِي: *eňreşdi*
اَنُكُزُشُورُ مَاقُ –

اَنُكُزُشُورُ – اَنُكُزُشُورُ مَاقُ *Yňan yňrandy* - «Inen yňrandy» اَنُكُزُشُورُ دِي: *yňrandy*

اُنْكُلْنْدِي öhlendi: اُزُم اُنْكُلْنْدِي *Üzüm öhlendi* - «Üzüm reňkine geldi». Adam syrkawlykdan turup, reňki ýerine gelse-de, şeýle diýilýär. اُنْكُلْنُوز – اُنْكُلْنَمَاك

اُنْكُتُرْدِي eňtürdi: اَرْنِي اُنْكُتُرْدِي *Ärni eňtürdi* - «Adamy aňk etdi». اُنْكُتُرُز – اُنْكُتُرْمَاك

اُنْكُتُرْدِي üňtürdi: اَلْ اُنْكُرْ يَغَاچ اُنْكُتُرْدِي *Ol aňar ýygaç üňtürdi* - «Ol oňa agaç deşdirdi». اُنْكُتُرُز – اُنْكُتُرْمَاك

GUNNALYNYŇ BAŞGA GÖRNÜŞI

اُنْكَلَادِي aňlady: اَلْ سَوُزُك اُنْكَلَادِي *Ol sözüg aňlady* - «Ol sözi aňlady». Oguzça; we ş.m. اُنْكَلَاز – اُنْكَلَامَاق

BÄŞ HARPLY SÖZLER

اَفْتَعَرْدِي uwutgardy: اَلْ مَنِي اَفْتَعَرْدِي *Ol meni uwutgardy* - «Ol meni utandyrdy». اَفْتَعَرُز – اَفْتَعَرْمَاق

اِسِرْكَانْدِي isirgendi: اِنِكَ بَشِي اِسِرْكَانْدِي *Anyň başy isirgendi* - «Onuň kellesi düwürtikledi (saçyna ideg etmänsoň)». اِسِرْكَنُوز – اِسِرْكَنْمَاك

اَسِرْكَنْدِي esirgendi: اَلْ تَفَارِنْكَ اَسِرْكَنْدِي *Ol tawaryňa esirgendi* - «Onuň malyna jany agyrdy, aýady, gysgandy». اَسِرْكَنُوز – اَسِرْكَنْمَاك

اَفْتُلْنْدِي uwutlandy: اَر اَفْتُلْنْدِي *Är uwutlandy* - «Adam utandy». Oguzlar اُتْنْدِي *utandy* diýýärler, birden birnäçe harpy düşürýärler. اَفْتُلْنُز – اَفْتُلْنَمَاق

اَكْتُلْنْدِي egetlendi: اَفِيَز اَكْتُلْنْدِي *Gyz egetlendi* - «Gyz eget edindi» (gelin bilen iberilen hyzmatkär gyza eýe boldy). اَكْتُلْنُز – اَكْتُلْنَمَاك

اَشْجَلْنْدِي eşiçlendi: اَر اَشْجَلْنْدِي *Är eşiçlendi* - «Adam gazan edindi». اَشْجَلْنُز – اَشْجَلْنَمَاك

enüçlendi: آنچۇلەندى Anyñ gözi enüçlendi - «Onuñ gözüne perde indi». آنچۇلۇر – آنچۇلماق.

agyrlandy: آڭر آڭرلەندى Är agyrlandy - «Adama sylag-hormat edildi». (نun harpy ل lamdan öwrülipdir). Ol bu atny agyrlandy - «Onuñ bu ata syny oturdy». Bir zady agyr, götermek kyn hasap edilse-de, şu söz ulanylýar. آڭرلۇر – آڭرلنماق.

ogurlandy: اۇڭرلەندى تاڭك Ogurlandy neñ - «Bir zadyň wagty golaýlady». At اۆت اۆتلەندى Yol ogurlandy - «Ugur haýyrly boldy, ýol haýyrly boldy». اۆت اۆتلەندى ogurlandy - «bagyşlanan ata derek sowgat berildi» (oguzça). اۆتۇر – اۆتۇلماق.

ögürlendi: ئۇند اۆگۈرلەندى Ýund ögürlendi - «At (baýtal) sürüsi aýgyrly boldy». اۆگۈرلۇر – اۆگۈرلماق.

Süri bolup gezyän beýleki mallar babatda-da ulanylýar.

atyzlandy: يەر اۆتۇرلەندى Ýer atyzlandy - «Ýer atyzlandy». اۆتۇرلۇر – اۆتۇرلماق.

uçuzlandy: اۆل بۇ تاڭكى اۆجۇرلەندى Ol bu neñni ujuzlandy - «Ol bu zady arzan gördi». اۆجۇرلۇر – اۆجۇرلماق.

ezizlendi: اول تاغنى اۆزۇرلەندى Ol tagny ezizlendi - «Ol dagy kötel gördi». اۆزۇرلۇر – اۆزۇرلماق.

isizlendi: اۇغلان اۆسۇرلەندى Oglan isizlendi - «Oglanyň häsiýeti bozuldy». اۆسۇرلۇر – اۆسۇرلماق.

oguzlandy: آڭر اۆگۇرلەندى Är oguzlandy - «Adam oguzlaşdy». اۆگۇرلۇر – اۆگۇرلماق.

öküzlendi: آڭر اۆكۇرلەندى Är öküzlendi - «Adam öküzlendi, öküz edindi». اۆكۇرلۇر – اۆكۇرلماق.

oguşlandy: آڭر اۆغۇشلەندى Är oguşlandy - «Adam maşgalaly-garyndaşly boldy». اۆغۇشلۇر – اۆغۇشلماق.

uruglandy: اُرُغْلَندِي *Taryg uruglandy* - «Ekin däneledi». «Gowaça däneledi» diýjek bolunsa, كَبَاز اُرُغْلَندِي *Kebez uruglandy* diýilýär. Islendik ir-iýmiş babatda-da şeýle diýilýär. اُرُغْلَئُر – اُرُغْلَئِمَاق

ojaklandy: اُجُقْلَندِي *Ew ojaklandy* - «Öý ojaklandy». اُجُقْلَئُر – اُجُقْلَئِمَاق

azaklandy: اَذُقْلَندِي *Azaklandy neň* - «Zat aýaklandy; zada aýak oturdyldy». اَذَاقْلَئُر – اَذَاقْلَئِمَاق

Alym giç galsa, azaklanyr - «Bergi gijä galsa, aýak biter» (algyly üstüne geler).

aryklandy: اِرُقْلَندِي *Suw ariklandy* - «Suw akyp özüne ýol ýasady».

Suwuň ýerde jar ýasamagyna we gorp atmasyna hem şeýle diýilýär. اِرُقْلَئُر – اِرُقْلَئِمَاق

azuklandy: اَزُقْلَندِي *Är azuklandy* - «Adam azyklandy». اَزُقْلَئُر – اَزُقْلَئِمَاق

eteklendi: اَتَكْلَندِي *Ton eteklendi* - «Don eteklendi». اَتَكْلَئُر – اَتَكْلَئِمَاق

ätüklendi: اَتُكْلَندِي *Är ätüklendi* - «Adam ädik edindi». اَتُكْلَئُر – اَتُكْلَئِمَاق

erüklendi: اِرُكْلَندِي *Ýygaç erüklendi* - «Agaç erikledi». اِرُكْلَئُر – اِرُكْلَئِمَاق

isiglendi: اِسِگْلَندِي *Ol är bu ugurda barmakga isiglendi* - «Ol adam şu wagt gitmegi yssy gördi». اِسِگْلَئُر – اِسِگْلَئِمَاق

enüklendi: اِنُكْلَندِي *It enüklendi* - «It güjükledi». اِنُكْلَئُر – اِنُكْلَئِمَاق

atanlandy: اَتَئْلَندِي *Är atanlandy* - «Adam atanly (biçilen düýeli) boldy. اَتَئْلَئُر – اَتَئْلَئِمَاق

üzümlendi: اُزُئْمْلَندِي *Bazyç üzümlendi* - «Dalbar üzümledi». اُزُئْمْلَئُر – اُزُئْمْلَئِمَاق

DÜZGÜNDEN DAŞARY MENZEŞ HARPLYLAR

اُيىللىرى üpleldi: آر تافارى اُيىلدى *Ar tawary üpleldi* - «Adamyň maly talandy». – اُيىللىرى

اُيىللىرى

اُيىللىرى etleldi: كوي اُيىلدى *Koy etleldi* - «Goýun soýuldy, et edildi». Başga mallara-da

şeyle diýilýär. اُيىللىرى – اُيىللىرى

اُيىللىرى ezleldi: اذلىنى تاتى *Ezleldi neň* - «Zat düzeldildi». Bir zat gözlense-de, şeyle

diýilýär. اذلىنى – اذلىنى

اُيىللىرى aşlaldy: اياق اُيىلدى *Aýak aşlaldy* - «Käse seplendi». اُيىللىرى – اُيىللىرى

اُيىللىرى işleldi: iş اُيىلدى *Iş işleldi* - «Iş işlendi». اُيىللىرى – اُيىللىرى

اُيىللىرى awlaldy: كيك اُيىلدى *Keyik awlaldy* - «Aw haýwany awlandy». اُيىللىرى – اُيىللىرى

اُيىللىرى اوزم انشك توزنكا اُيىللىرى كوزم اياك توزنكا

Awlalur özüm anyň tuzuňa

Emlelür gözüm anyň tozyňa.

(Awlanýan özüm onuň gőzelligine,

Emlenän özüm onuň tozuna.)

اُيىللىرى igleldi: تگما تۇرلۇك اشيك اُيىلدى *Tegme türliüg ig igledi* - «Köp dürli kesel bilen

keselledi». اُيىللىرى – اُيىللىرى

اُيىللىرى emleldi: اُيىللىرى اُيىلدى *Iglig emleldi* - «Syrkawa em edildi». اُيىللىرى – اُيىللىرى

اُيىللىرى imleldi: كيشي اُيىلدى *Kişi imleldi* - «Adama ümlendi». اُيىللىرى – اُيىللىرى

MENKUSLARDAN BÄŞ HARPLYLARY

اُيىللىرى arpalandy: ات اُيىلدى *At arpalandy* - «Ata arpa berildi»; we ş.m. اُيىللىرى – اُيىللىرى

اُيىللىرى ordulandy: بك بىر يىرك اُيىلدى *Beg bir ýerig ordulandy* - «Beg bir ýeri paýtagt

edindi». اُيىللىرى – اُيىللىرى

اُتْرُولَندِي utrulandy: اُلْ اَنْكُرْ *Ol aňar utrulandy* - «Ol onuň bilen ýüzbe-ýüz boldy». اُتْرُلَنماق – اُتْرُلَنُرْ

اَرْقَلَنَندِي arkalandy: اُلْ مَنِي اَرْقَلَنَندِي *Ol meni arkalandy*; اُلْ تَاغْنِي اَرْقَلَنَندِي *Ol tagny arkalandy* - «Ol dagy arkalandy». اَرْقَلَنُرْ – اَرْقَلَنماق

اُزْمُلَنَندِي üzümlendi: يِغَاچْ اُزْمُلَنَندِي *Ýygaç üzümlendi* - «Tut agajy tudana berdi». – اُزْمُلَنُرْ
اُزْمُلَنماك

BU BÖLÜMIŇ BAŞGA BIR GÖRNÜŞI

اُوتْلَنَندِي otlandy: اَتْ اُوتْلَنَندِي *At otlandy* - «At otlandy, at gaty gyzdy». Är اَزْ اُوتْلَنَندِي
otlandy - «Adam ot aldy, öýkesinden gaty gyzdy». اُوتْلَنُرْ – اُوتْلَنماق

اَزْلَنَندِي azlandy: اُلْ بُو يَزْمَاغْ اَزْلَنَندِي *Ol bu ýarmakyg azlandy* - «Ol bu puly az gördi»;
až.azlandy – až.azlandy

اُوزْلَنَندِي uzlandy: Är اَزْ اُوزْلَنَندِي *Är uzlandy* - «Adam uzlaşdy, ussa çykdy». اُوزْلَنماق – اُوزْلَنُرْ

اِشْلَنَندِي işlendi: Är اَزْ اِشْلَنَندِي *Är işlendi* - «Adam işlänsirän boldy». Ew اِفْ اِشْلَنَندِي
işlendi - «Öý gurumlanyp garaldy». Eşik ýa-da şoňa meňzeş zatlar gurumdan garalsa-da, şeýle diýilýär. اِشْلَنماق – اِشْلَنُرْ

اَفْلَنَندِي awlandy: Är اَزْ اَوْزَنكا اَفْلَنَندِي *Är özing awlandy* - «Adam aw awlandy». – اَفْلَنُرْ
اَفْلَنماق

اُوكْلَنَندِي öklendi: اَرْقْ اَزْ اُوكْلَنَندِي *Aruk är öklendi* - «Argyn adam dynç aldy». Çaga
ulalsa-da şeýle diýilýär. اُوكْلَنماق – اُوكْلَنُرْ

BU BÖLÜMIŇ DÖRT HARPLY SÖZLER

azutlady: *Ol ýarmak azutlady* - «Ol pul owuçlady». Suw
owuçlansa-da, şeýle diýilýär. اذۇتلادى - اذۇتلانماق

üzütledi: *Ol any üzütleđi*. - «Ol ony gysganç gördi». اۇتلاز - اۇتلاماڭ

ögütledi: *Ol oglyn ögütledi* - «Ol ogluna öwüt berdi». - اۇتلاز - اۇتلاماڭ

egetledi: *Ol gyzyn egetledi* - «Ol gyzyna çory iberdi». - اۇتلاز - اۇتلاماڭ

ölütledi: *Är ölütleđi* - «Adamlar gyrlyşdy». اۇتلاز - اۇتلاماڭ

emeçledi: *Är guşug emeçledi* - «Adam guşy nyşana aldy». - اۇتلاز - اۇتلاماڭ

enüçledi: *Otaçy gözüg enüçledi* - «Tebip göze inen perdä
em etdi». اۇتلاز - اۇتلاماڭ

ezerledi: *Är at ezerledi* - «Adam at eýerledi»; we ş.m. - اۇتلاز - اۇتلاماڭ

agrylady: *Teňri meni agyrlady* - «Taňry meni sylady». Birine
sylag-hormat eden adam babatda-da ulanylýär. اغۇرلاز - اغۇرلاماڭ

ogurlady: *Är işin ogurlady* - «Adam işiň wagty diýip
hasapladý». اغۇرلاز - اغۇرلاماڭ

Şundan alyp, *Är tawar ogurlady* diýilýär, «Adam mal ogurlady»
diýmek, sebäbi ogry wagtyny hem pursatyny arýär. Bu söz başga-da bir uç berýär;
ogry sözi isimdir, اغۇرلاز - اغۇرلاماڭ
sonundaky *iyýa* taşlanypdyr. Bu hili tutarygy men halaýaryn. Ikisi-de örän oňatdyr.
اغۇرلاز - اغۇرلاماڭ

بَكِمُ أَوْزُنُ أَغْزَلَادِي يَرْغُ بِيْلِبُ أَغْزَلَادِي

أَلْعُ تَنْكُرِي أَغْزَلَادِي أَنْ قُتْ قَفْ تُرِي تُعْدِي

Begim özin ogurlady, (Begim özün ogurlady,
Ýarag bilip ogurlady, Ýarag bilip, hasaplady,
Ulug Teňri agyrlady, Uly taňry sylady,
Anyň gut kyw türi togdy. Ondan gut-baght tozy dogdy.)

(Duşmandan gizlenmegi hile hasaplan we şeýdip ýeňşe ýeten tangut begi hakynda.)

آتْزَلَاژ atyzlady: آر يېرِن آتْزَلَاژ *Är ýerin atyzlandy* - «Adam ýerini atyzlandy». – آتْزَلَاژ

آتْزَلَاماق

اُجْزَلَاژ – اُجْزَلَاماق *ujuzlady: Beg any ujuzlady* - «Beg oňa käýedi».

اُدْزَلَاژ – اُدْزَلَاماق *Ol any uzuzlady* - «Ol onuň goturyna em etdi».

اُدْزَلَاماق

اَغْزَلَاژ *Ol arykny agyzlady* - «Ol ýaba, aryga agyz etdi».

اَغْزَلَاماق –

Ol gulyn agyzlady - «Ol gulunyň agzyna urdy» we ş.m.

اَغْزَلَاژ – اَغْزَلَاماق *Ol meni oguzlady* - «Ol meni oguz hasaplady, ol maňa oguzdyr öýtdi; ol meni oguz saýdy».

اُكْتَسَاژ – اُكْتَسَاماق *Ol bitik okytsady* - «Onuň hat okadasy geldi». Biri çagyrylmak islense-de, şeýle diýilýär.

اُكْتَسَاژ – اُكْتَسَاماق *Ol taryg ügitsedi* - «Onuň däne üwedesi geldi».

اَكْزَسَاژ *Är egirsedi* - «Adamyň derman içesi geldi».

Beg بَكْ كَنْدُ أَكْزَسَادِي *Uragut ýyp egirsedi* - «Aýalyň ýüp egresi geldi». أُرَاغُتْ يِبْ أَكْزَسَادِي
kend egirsedi - «Begin kent gabasy geldi». أَكْزَسَاژ - أَكْزَسَامَاڭ

أَجْغَسَاژ - أَجْغَسَامَاڭ. *Är ajygsady* - «Adam ajy isledi» أَزْ أَجْغَسَادِي *ajygsady*: أَجْغَسَادِي

Är atta ulugsady - «Adam atyň beýigini isledi». أَزْ أَتَا أُلْغُسَادِي *ulugsady*: أُلْغُسَادِي

أُلْغُسَاژ - أُلْغُسَامَاڭ. *Islendik zadyň ulusyny küýsemek babatda-da ulanylýar.*

أُلْكُسَاژ - *Är erüksedi* - «Adam erik küýsedi»; we ş.m. أَزْ أَكْزَسَادِي *erüksedi*: أَكْزَسَادِي
أُلْكُسَامَاڭ

أُلْكُسَاژ - *Är ölügsedi* - «Adamyň ölesi geldi». أَزْ أُلْكُسَادِي *ölügsedi*: أُلْكُسَادِي
أُلْكُسَامَاڭ

أُلْكُشَلَاژ - *Är tawaryň öküşledi* - «Adam malyny köp saýdy». أَزْ تَوَارِنْ أُلْكُشَلَادِي *öküşledi*: أُلْكُشَلَادِي
أُلْكُشَلَاژ - أُلْكُشَلَامَاڭ

أَرْغَلَاژ - *Ol guzy aryglady* - «Ol guzy biçdi»; we ş.m. أُلْ فُزِي أَرْغَلَادِي *aryglady*: أَرْغَلَادِي
أَرْغَلَاژ - *Ol ýarmakyg aryglady* - «Ol puluň gowusyny toplady». أُلْ يَزْمَاڭغِ أَرْغَلَادِي *aryglady*: أَرْغَلَادِي
Açıklama: *Ol guzy biçdi*; we ş.m. *Ol ýarmakyg aryglady* - «Ol puluň gowusyny toplady». *Bir zadyň içinden gowusyny saýlamaga-da şeýle diýilýär.*

أَرْغَلَاژ - *Ol kebez uruglady* - «Ol gowaçanyň çigidini aldy». أُلْ كَبَاژ أَرْغَلَادِي *uruglady*: أَرْغَلَادِي
Açıklama: *Islendik iýmişin şanigini almaklyga-da şeýle diýilýär.* أَرْغَلَامَاڭ. *Doňuz ata azysyny urup ýaralady.* *Men doňzuň azysyna urdum.* *Men toňuzny azygladym* - «Men doňzuň azysyna urdum». *Men toňuzny azygladym*: أَرْغَلَادِي *azyglady*: أَرْغَلَادِي

أَرْغَلَاژ - *Teňri meni beýgeltdi*. *Teňri meni beýgeltdi*: أَرْغَلَادِي *uluglady*: أَرْغَلَادِي

Beg meni uluglady - «Beg meni uly saýdy». بَكْ مَنِي أُلْغَلَادِي *uluglady*: أُلْغَلَادِي
Ulugny uluglasa, gut bulur - «Ulyny sylasa, bagt tapar». (Ulyny sylan beg bolar). - أُلْغَلَاژ
أُلْغَلَامَاڭ

أَذَقْلَازْ – أَذَقْلَازْ *Ol any azaklady* - «Ol onuň aýagyna urdy». – أَذَقْلَازْ *azaklady*: أَذَقْلَازْ

أَذَقْلَازْ

أَذَقْلَازْ – أَذَقْلَازْ *Ol any azuklady* - «Ol ony ýat gördi». أَذَقْلَازْ *azuklady*: أَذَقْلَازْ

أَذَقْلَازْ *aruklady*: أَذَقْلَازْ *Beg aruklady* - «Beg argynlykdan dynç aldy».

Hakany türkleriniň dilinde bu «uklady» diýmekdir, ýöne asly ýokardaky ýaly.

أَذَقْلَازْ – أَذَقْلَازْ

أَشَقْلَازْ *aşuklady*: أَشَقْلَازْ *Ol any aşuklady* - «Ol onuň aşyklygyna, topugyna urdy». أَشَقْلَازْ – أَشَقْلَازْ

يَغِينِي أَشَقْلَازْ *aşaklady*: أَشَقْلَازْ *Ol any aşaklady* - «Ol ony pes saýdy». يَغِينِي أَشَقْلَازْ *Ýagyny aşaklasa, başga çykar* - «Ýagy pes görülse, başa çykar». Bu nakyl duşmany pes görmeli dældigini aňladýar.

أَشَقْلَازْ *uşaklady*: أَشَقْلَازْ *Ol meniň sözümni uşaklady* - «Ol meniň sözümü äsgermedi». أَشَقْلَازْ – أَشَقْلَازْ

أَنُقْلَازْ *anuklady*: أَنُقْلَازْ *Ol anuklady neňni* - «Ol zadyň taýýar durandygyny gördi we aldy». أَنُقْلَازْ – أَنُقْلَازْ

إِچْكَلَازْ *içükledi*: إِچْكَلَازْ *Ol tonug içükledi* - «Ol dony içlikledi», samyr, wagşy haýwan we ş.m. derileri bilen içlikletdi». إِچْكَلَازْ – إِچْكَلَازْ

اَرْكَلَازْ *erükledi*: اَرْكَلَازْ *Ol teri erükledi* - «Ol deri eýledi». اَرْكَلَازْ – اَرْكَلَازْ

اَرْكَلَازْ *özekledi*: اَرْكَلَازْ *Ol koyug özekledi* - «Ol goýnuň damaryny kesdi». Şol damaryň üstüne urulsa-da, şeýle diýilýär. اَرْكَلَازْ – اَرْكَلَازْ

اِسْكَلَازْ *isigledi*: اِسْكَلَازْ *Är isigledi* - «Adam yssyda gitdi». اِسْكَلَازْ – اِسْكَلَازْ

اُسْكَلَازْ *üsügledi*: اُسْكَلَازْ *Ol kiritlig üsügledi* - «Ol kildi üşük bilen, açarsyz açdy». Kenjekçe. اُسْكَلَازْ – اُسْكَلَازْ

Ol esirgedi neñni - «Ol zadyň ýitmegine gynandy». اسيرگادي تاشکني esirgedi: اسيرگادي

اسيرگاز – اسيرگامانك

Ol keyikni üşikledi - «Ol aw haýwanyny üşän wagty tutdy»; we ş.m. اشیگلار – اشیگلانماك

Är uragutny ekekledi - «Äri aýala käýindi». اگگلار – اگگلادي ekekledi: اگگلادي اگگلانماك

Ol tamyg ükekledi - «Ol galany burçlady». Islendik اگگلار – اگگلانماك

Ol any elikledi - «Ol ony masgaralady». اگگلار – اگگلانماك elikledi: اگگلادي

تنگت سوسن اشیگلادي كيشي ايشن اگگلادي

ارن اتن بلكلادي بلن بولب بشي تغدي

Tangut süsin üşikledi,	(Tangut goşunyny üşäp durka urdy,
Kişi işin elikledi,	Ol kişileriň işini masgaralady,
Erin atyn belikledi,	Adamlaryny, atlaryny peşgeş berdi,
Bulun bolup, başy tygdy.	Ýesir bolup, başyn egdi.)

Är uragutny emikledi - «Adam aýalynyň göwsüne urdy». امگلار – امگلادي emikledi: امگلادي

It enükledi - «It güjükledi». Arslan çagalasa, اړسلان ائگلادي enükledi: ائگلادي ائگلانماك

Ol maňa esenledi - «Ol maňa salam berdi». اسنلار – اسنلادي esenledi: اسنلادي اسنلانماك

BU BÖLÜMİN BAŞGA GÖR�ÜŞİ

اُڭۇلاز – اُڭۇلاماق *Ol any uzulady* - «Ol oňa uýdy». اُڭۇلادي *uzulady*:

اُڭۇلادي *aralady*: اُڭۇلاز – اُڭۇلاماق *Ol ikki kişi otra aralady* - «Ol iki adamyň ortasyna düşüp aralady, ýaraşdyrды». Iki adamyň ýa-da zadyň arasyndan geçmeklige-de şeýle diýilýär. «Ýaraşdyrmak» manysynda اُڭۇلادي *arylady* diýilýän-de bolsa, bu - halk sözleýşidir, öňküsi has dogrudyr. اُڭۇلاز – اُڭۇلاماق

اُڭۇلاز – اُڭۇلاماق *Är urylady* - «Adam öwnüp gürlledi». اُڭۇلادي *urylady*:

اُڭۇلاز – اُڭۇلاماق *Är urylady* - «Adam öwnüp gürlledi». اُڭۇلادي *urylady*:

اُڭۇلاز – اُڭۇلاماق *Är urylady* - «Adam öwnüp gürlledi». اُڭۇلادي *urylady*:

Özin ögnüp urylady,	(Özün öwüp aş gitdi,
Ýyrak ýerig garylady,	Yrak ýer gürrüňin etdi
Atyg kemşip urylady,	Aty kişňäp haýkyrды,
Ufut bolup, tüpü agdy.	Utanyp, depeden aşdy.)

(Biriniň üstüne sürnüp gelen hakynda).

اُڭۇلاز – اُڭۇلاماق *Ol konug örüledi*. - «Ol goýny dik duran ýerinde, güýülmän soýdy». اُڭۇلادي *örüledi*:

اُڭۇلاز – اُڭۇلاماق *Ol aşyn agulady* - «Ol aşyny awulady»; we ş.m. - اُڭۇلادي *agulady*:

اُڭۇلاز – اُڭۇلاماق *Anyň tegre kişi awalady* - «Onuň töweregine adamlar üýşdi». اُڭۇلادي *awalady*:

Bu söz diňe bulaşyklyk döwründe aýdylýar. Başga ýagdaýlarda اُڭۇلادي *awdy* diýilýär.

اُڭۇلاز – اُڭۇلاماق

اُڭۇلاز – اُڭۇلاماق *Ol meni akylady* - «Ol maňa sahylyk etdi». اُڭۇلادي *akylady*:

أكالاز – *Ol any ekeledi* - «Ol oña uly gyz dogan diýdi». اكالادي ekeledi: اكالادي

أكالماڭ

أكالاز – اكالماڭ. *Ol any ögeledi* - «Ol oña «öge» diýdi». Öge - ilin ögeledi: اكالادي

أكالاز – اكالماڭ. *Ol any analady* - «Ol oña ene diýdi», ony ene edindi». analady: اكالادي

أكالماڭ – اكالماڭ

BU BÖLÜMDEN GUNNALY BOLANLAR

أكنديدى – ائكيدى. *Awçy keyikni aňdydy* - «Awçy aw haýwanyny aňdydy: ائكيدى gizlenip gözledi». *Ol any aňdydy* - «Ol ony tutmak üçin hile gurdy». ائكيدى – ائكيدىماڭ

MUNUŇ BAŞGA BIR GÖRNÜŞI

أكيلاز – ائكيلامان. *Eýşek aňylady* - «Eşek aňnyrdy». ائكيلادي aňylady: ائكيلادي

MUNUŇ ÝENE BIR GÖRNÜŞI

أككلنر – ائكلنماڭ. *Uragut oňyklandy* - «Aýal geçi gylyndan edilen oňyklandy: ائكلنندي oturtma zülپünü dakyndy». ائكلنر – ائكلنماڭ

BU BÖLÜMDEN BÄŞLILER

أكرفنر – ائرفندي. *Är agrykandy* - «Adam agyrydan zeyrendi». ائرفندي agrykandy: ائرفندي

أكرفنماڭ

BU BÖLÜMDEN İKİ SÄKİNLİLER

andgardym: مَنْ أَيَّ أَنْدَعَرْدِمَ *Men any andgardym* - «Men oña ant içirdim».

أَنْدَعَرْدِمَ - أَنْدَعَرْمَاقْ

BU BÖLÜMDEN ALTı HARPLıLAR

armutlandy: يَغَاچْ أَرْمُتْلَانْدِي *Ýygaç armutlandy* - «Agaç armytlandy». – أَرْمُتْلَانْدِي

أَرْمُتْلَانْمَاقْ

artuçlandy: تَاغْ أَرْتُجْلَانْدِي *Tag artuçlandy* - «Dag arçalandy». – أَرْتُجْلَانْمَاقْ

örküçlendi: سُوفْ أَرْكُجْلَانْدِي *Suw örküçlendi*. – أَرْكُجْلَانْمَاقْ

örgüçlendi: قِيزْ أَرْكُجْلَانْدِي *Gyz örgüçlendi* - «Gyz örme saçly boldy». – أَرْكُجْلَانْمَاقْ

أَرْكُجْلَانْمَاقْ

örküçlendi: أَشْجْ أَرْكُجْلَانْدِي *Aşyç örküçlendi* - «Gazan taganlandy». – أَرْكُجْلَانْمَاقْ

أَرْكُجْلَانْمَاقْ

azgyrlandy: تَايْ أَذْغِرْلَانْدِي *Taý azgyrlandy* - «Taý aýgyr çykdy». Baýtal aýgyr

tapşa-da, şeýle diýilýär. أَذْغِرْلَانْمَاقْ – أَذْغِرْلَانْدِي

ozmaklandy: آَرْ أَدْمُقْلَانْدِي *Är ozmaklandy* - «Adam şägirtli boldy». – أَدْمُقْلَانْمَاقْ

أَدْمُقْلَانْمَاقْ

artuklandy: آَرْ أَرْتُكْلَانْدِي *Är artuklandy* - «Adam gaty gitdi, hetdinden aşdy».

أَرْتُكْلَانْمَاقْ – أَرْتُكْلَانْدِي

yžmaklandy: تَاژْ بَشيْ أَرْمُقْلَانْدِي *Taz başy yžmaklandy* - «Keliň kellesi

beterledi». *Ýer yžmaklandy* - «Ýeriň gyry çykdy»; we ş.m. اَرْمُقْلَانْمَاقْ – اَرْمُقْلَانْدِي

agrulandy: اَلْبُو اِشِيعْ اَعْرُقْلَنْدِي *Ol bu işig agruklandy* - «Ol bu işi agyr gördi».

أَعْرُقْلَنْزُ - اَعْرُقْلَنْمَاقُ
Yük agyr görülse-de, şeýle diýilýär.

ograklandy: اَرْ اَعْرُقْلَنْدِي *Är ograklandy* - «Adam ograk boýunyň häsiýetini aldy, ograklaşdy». Ograklar türkleriň bir bölügidir. اَعْرُقْلَنْزُ - اَعْرُقْلَنْمَاقُ

etmeklendi: اَرْ اَتْمَكْلَنْدِي *Är etmeklendi* - «Adam çörekledi». Bu hili işlikler köpdür, olar isimden ýasalýarlar. اَلْبَهْ اَتْمَكْلَنْزُ - اَتْمَكْلَنْمَاقُ

içmeklendi: اَرْ اِچْمَكْلَنْدِي *Är içmeklendi* - «Adam içmegini geýdi». İçmek edinse-de, şeýle diýilýär. اِچْمَكْلَنْزُ - اِچْمَكْلَنْمَاقُ

ärseklendi: اِشْلَازْ اَرْسَكْلَنْدِي *Işler ärseklendi* - «Aýal azgynlykdan ärseklendi». اَرْسَكْلَنْزُ - اَرْسَكْلَنْمَاقُ

ökmeklendi: اُرَاغْتْ اُكْمَكْلَنْدِي *Uragut ökmeklendi* - «Aýal gulakhalkaly boldy». اُكْمَكْلَنْزُ - اُكْمَكْلَنْمَاقُ

egrimlendi: سُوْفْ اَكْرِمْلَنْدِي *Suw egrimlendi* - «Suw burgunlandy, girdaplandy». اَكْرِمْلَنْزُ - اَكْرِمْلَنْمَاقُ

yştonlandy: اَرْ اِشْتَنْلَنْدِي *Är yştonlandy* - «Adam balagyny geýdi». Asly - اِچْتَنْلَنْدِي *içtonlandy*; ج ç bilen ش ş harplarynyň aýdylyşy ýakynlygy sebäpli, çim şine öwrülipdir. اِشْتَنْلَنْزُ - اِشْتَنْلَنْمَاقُ

BU BÖLÜMDEN MENZEŞ HARPLYLAR

arkuklandy: اَرْ اَرُقْلَنْدِي *Är arkuklandy* - «Adam boýnuýogynlyk etdi». - اَرُقْلَنْزُ
اَرُقْلَنْمَاقُ

emgeklendi: اَمَكْگَلْنَدِي *Ol bu işig emgeklendi* - «Ol bu işi emekli bildi». اَمَكْگَلْنَرُ - اَمَكْگَلْنَمَاكْ

eşgeklendi: اَشَكْگَلْنَدِي *Är eşgeklendi* - «Adam eşek edindi». İki şiwäniñ birinde (türk we oguz şiweleri). اَشَكْگَلْنَرُ - اَشَكْگَلْنَمَاكْ

erkeklendi: سُوَفْ اَزْگَلْنَدِي *Suw erkeklendi* - «Suw tolkunlandy». اَنَلْگْ اَزْگَلْنَدِي *Anyñ ýyny erkeklendi* - Onuñ ini tikenekledi». Bir adam ärlerçe bir iş etse-de şeýle diýilýär. اَزْگَلْنَرُ - اَزْگَلْنَمَاكْ

BU BÖLÜMDEN DÖRTLÜLER

arpalady: اَلْ اَتَيْنْ اَرْپَالَادِي *Ol atyn arpalady*. - «Ol atyna arpa berdi». اَرْپَالَازُ - اَرْپَالَامَاقْ

ortulady: اَرْ يَاشْنُ اُرتُولَادِي *Är ýaşyn ortulady* - «Adam ýaşyny ortalady». اُرتُولَازُ - اُرتُولَامَاقْ

yrtalady: اَرْ اِشَقْفا اُرتَالَادِي *Är işge yrtalady* - «Adam işe irledi, irgözinden başlady». اُرتَالَازُ - اُرتَالَامَاقْ

esriledi: اَلْ كِيزْنِي اَسْرِيْلَادِي *Ol kizizni esriledi* - «Ol keçäni nagyşlady, ýüzüni gaplaň derisi ýaly reňk bilen bezedi». اَسْرِيْلَازُ - اَسْرِيْلَامَاكْ

ogrylady: اَلْ تَاثْكَ اُغْرِيْلَادِي *Ol neň ogrylady* - «Ol zat ogurlady». Halk muny *re harpyny säkinläp (ogurlady) aýtsa-da, bu ýalňyşdyr*. اُغْرُلَازُ - اُغْرُلَامَاقْ

iktüledi: اَلْ قُوْيْ اِكْتُولَادِي *Ol koy iktüledi* - «Ol goýna ot berdi». Başga bir mala ot berilse-de, şeýle diýilýär. اِكْتُولَازُ - اِكْتُولَامَاكْ

argulady: اَلْ اِكْشِي اَرَا اَرْغُولَادِي *Ol ikki kişi ara argulady* - «Ol iki adamyň arasyndan geçdi». اَرْغُولَازُ - اَرْغُولَامَاقْ

اُبْكَلاز – *Ol aňar öpkeledi* - «Ol onuň öýkenine urdy». اُل اَنَكُر اُبْكَلادي: öpkeledi: اُبْكَلادي

اُبْكَلاماڭ

اُبْكِلاز – *Ol andyn öpkiledi* - «Ol ondan öýkeledi». اُل اَنَدِيْن اُبْكِلادي: öpkiledi: اُبْكِلادي

اُبْكِيلاماڭ

SALYM ISIMLER KITABY

IKI HARPLYLAR BÖLÜMİ

تَب tap: Ýeterlik. بُلدي *Bu aş maña tap* –maña şu nahar ýeterlik; تَب *Tap boldy* - «Ýeterlik boldy».

تَب top: Nahar ady. Bugdaý suwda gaýnadylýar, soňra arpa hamyry bilen ýugrulýar. Taýýar bolansoň, keçä dolanyp gyzgyn ýerde goýulýar hem-de eredilip iýilýär.

حَب çap-çap: Gamçy urlanda çykýan ses hem-de dodagyň şapbyldamasynyň aňladylyşy. اَلْ ارْكُكُ حَب حَب يِدِي *Ol erük çap-çap ýedi* - «Ol erigi şapbyldadyp iýdi».

حَب çöp: Şerabyň we beýleki zatlaryň çökündisi. Şu sözden alyp, ugursyz adamlara حَب حَب كِشِيلَار *çöp-çep* kişiler diýilýär.

حَب çyp: Inçe we ýumşak çybyk. Bu söz حَب چَب چَب *çybyk* sözünden gysgaldylandyr.

تَب Top hem تَب تَب تَب *topyk* sözündendir.

حَب çöp: Bir agyz tutmaç. بِيَر حَب يِيكِل *Bir çöp ýegil* - «Bir çöp iýgil». Tutmajyň we belkäniň böleklerine hem şeýle diýilýär.

زَب zap-zap: Çalt-çalt ýöremekden çykýan ses. زَب زَب بَزَغِل *Zap-zap bargyl* - «Çalt-çalt git».

سَب sep: Gelniň şaý-sepi.

سَب syp: Iki ýaşyna giden taý.

شَب şep: Howlukmagy aňladýan bölek. شَب گِل *Şep gel* - «Tiz gel».

كُوب kop: Ulaltma we nygtama bölegi. اُغُل كُوب بَدُودِي *Ogul kop bedüdi* - «Ogul örän ulaldy».

كُوب كُوب اَدُغُو تَاتُكُ *Kop ezgü neň* - «Köp gowy zat».

كُڭ köp: كُڭ تاتك *Köp neñ* - «Bol zat». كُڭ سَچ *Köp saç* - «Gür saç»; كُڭ سَكْتَا قُش قُناز *Köp sögütge guş gonur, görklüg kişige söz gelir* - «Gür söwüde guş gonar, görkli kişä söz gelir». Bu nakyl تَكِير كُركلك كَشِيكا سُوْز كَلِير *Ýygaç ujunga ýel tegir, görklüg kişige söz gelir* ýaly hem aýdylýar. Şu sebäpden gözel özüni goramalydyr.

بَت pat: Bir zadyň çökündisi. بَت كَل *Pat gel* - «Tiz gel». شَب كَل *Şep kel* ýaly. Agyr zat ýere düşende çykýan sesi bildirip: بَت تُشَدِي *Pat tüşdi* - «Patlap düşdi» diýilýär.

بِت bit: Bit. Şundan alyp, bir kiçijik möjejige-de تَرُغُ بِي *taryg biti* diýilýär.

چَت çat: çat: Bir zat ýykylanda çykýan ses. چَت اُزْدِي *Çat-çat urdy*.

چِت çit: Gamyşdan ýa-da tikenli ösümlüklerden edilen diwar ýa-da germew.

شَت şat: Gaýrat. اَنِيْكَ نَا شَتِي بَار *Anyň ne şaty bar* - «Onuň (garşy gider ýaly) nä gaýraty bar, «Ol nädip het edip bildi».

قَت gat: Gat. تُونُ قَتِي *Ton gaty* - «Donuň gaty». Şundan alyp, dagyň gatlaryna قَدْرَاق *gadrak* diýilýär.

قَت gat: Ýanynda (oguzça). بَك قَتِنْدَا *Beg gatynda* - «Begin ýanynda, bege görä».

قُت gut: Gut, bagt. Şu sözden alyp, قُتْلُغ *gutlug* diýilýär.

قُت قُتْعُ بَرَسَا اِذْم قُولُنْكَ

كُنْدَا اِشِي يُكْسَبَنْ يُوْقَارُ اَخَارُ

Gut kuwyg berse, izim gulyňa,
Günde işi ýükseben ýokar agar.
(Gut-döwlet berse eýäm guluna,
Bir gün işi beýgelip, ýokary agar.)

كُت göt: Otyrýer, arka.

مَت mat: Şeýle. اَنْدَغُ مَت *Andag mat* - «Şunuň ýaly».

سَاحْ saç: Saç.

سُوحْ suç: Bir zadyň ýazmagyny aňladýar. قَلِيحْ سُوحْ قَلْدِي Gylyç suç kyldy - «Gylyç taýdy».

آر سُوحْ قَلْدِي Ār suç kyldy - «Adam işi öz üstüne almakdan çekindi».

قَچْ kaç: Näçe? San soralyan bölek بِيَرْمَاقْ بِيَرْدِي Kaç ýarmak berdi - «Näçe pul berdi?»

قُوحْ koç: Goç (oguzça). Asly - قُوحْ نَكَازْ goçnar.

قَچْ kaç: Näçe, gezek, gaýta, esse. قَچْ قَتَا آيْدِمْ Kaç kata aýdym - «Näçe gaýta aýtdym».

كُوحْ köç: Göç. سُوحْ كُوحْ Sö göçti - «Goşun göç etdi».

گُوحْ göç: Sagat, pursat. بِيَرْمَاقْ كُوحْ كُوحْ Bir göç gözgil - «Biraz garaş».

هَچْ-هَچْ heç-heç: At başyny alyp gitjek bolanda, ony köşeşdirmek üçin aýdylýan bölek. Bu söz arap dilindäkä gabat gelýär. Özi-de düzgüne laýyk däldir, çünki düzüminde *salahy* harpy bar, ol bolsa türk dilleri üçin häsiýetli däldir.

كَدْ ked: Bu söz د d bilen ýazylyşy ýaly, ذ z bilen-de ýazylyp bilinýär.

Bir zady aňlatmakda ulaltma we tassyklama bölegi. كَذْ أَتْ Kez at - «Nähili gowy at!».

كَذْ نَهْ Kez neň - «Nähili gowy zat!»

بِيَر bir: Sandaky bir. بِيَر بِيَرْمَاقْ Bir ýarmak - «Bir pul». Bu söz بِيَر iýýaly hem ýazylyp bilner. Emma türk dilinde sözleýişde gysga we aýdyşda berk bolan sözler dogrudyr.

تَر ter: Der. آَر تَر بُلْدِي Ār ter boldy - «Adam utanyp derledi». Ol آَر بُلْدِي «Er boldy» ýerinedir.

چَر çer: Göwräniň agyrdygyny bildirýän söz. آَر چَرْلَنْدِي Ār çerlendi - «Adamyň göwresi agraldy». Hakanlylaryň dilinde.

چَر çer: Wagt (oguzça). بُو چَرْلِكْ دَاكَلْ Bu çerlikde gel - «Şu wagt gel».

جَرُ çer: أَيْنِكَ أَقِي بُو جَرْلُكُ دا *Anyň ewi bu çerlikde* - «Onuň öýi şu gabatda». Söweşde garşydaş sapa جَرُçerig diýilýär.

جَرُ çyr: Eşiğiň ýyrtylmagyndan hem-de ýyrtmakdan çykýan ses. أَيْنِكَ تُونِنُ جَرُ يِرِّي *Anyň tonyn jyr ýyrtty* - «Onuň donuny jyrra ýyrttdy».

جُرُ jür: Peýda, girdeji. أَلْ أَدِنُ تَاتُكُ جُرْلَادِي *Ol andyn neň jürledi* - «Ol ondan zat peýda aldy».

جُرُ-jür: Süýt saglanda gapda çykýan ses. Islendik akýan zat ses çykarsa, şeýle diýilýär.

جِرُ jir: Ýag, žir. أَشْجُتَا جِرُ يُوقُ *Aşyçta jir ýok* - «Gazanda ýag ýok». *Bu ette jir ýok* - «Bu etde ýag ýok».

جَرُ-çur: أَلْ جَرُجُرُ يِيدِي *Ol çar-çur ýedi* - «Ol şar-şur iýdi».

سِرُ syr: Çekirtgäniň çykarýan sesini aňladýar. سِرُ سِرُ اِيِّي *Syr-syr etti* - çekirtgäniň çykarýan sesini çykardy». Galam we ş.m. zatlaryň çykarýan sesi-de şeýledir.

سِرُ syr: Syrça. Çin kâseleri syrçalanyp, nagyşlanýan mäjum. سِرْلُغُ أَيَاكُ *Syrlyg ayak* - «Syrçaly gap».

شِرُ-şir: Ýagşyň güýçli ýagmagyndan çykýan ses. Akýan zatlar ses çykarsa, şeýle diýilýär. Bu ýerdäki جَ شَ ç-den öwrülipdir.

كُرُ kar-kur: كَرُ كُرُ اِيِّي قَرُنُ *Kar-kur etti garyn* - «Garyn jugurdady». Bu sözün aýdylyşy-da, manysy-da arapça meňzeşdir.

كُرُ kur: Mertebe, abraý. مَنِكُ كُرُمُ اُلُغُ *Meniň kurym uly* - «Meniň mertebäm belent»

گُرُ gur: Guşak.

اِغُ iç gur: Uçgur.

غُرُ gyr ýagy: Ýigrenji ýagy, gyr ýagy.

غُرُ gyr: Gyr reňk. غُرُ اَتُ *Gyr at* - «Gyr at».

قىر gyr: Suw bendi.

قىر gyr: Gyr.

قىر kür: Kür är - «Batyr, edermen adam». Kim kür bolsa,

köwez bolur - «Batyr bolan ulumsy bolar».

آرتىش سۇغى يماكي سىغىب تىر يلاكي

كۆمىت اناك يراكي كلكالمىت اركشور

Artyş suwy ýemegi, (Artyş suwunyň ýemekleri

Sytgap tutar bilegi, Çermäp tutar bilegi

Kürmet anyň ýüregi, Batyrgaý onuň ýüregi

Gelgelimet irküşür. Geljek bolup, üýşüşýär.)

(Ýemekler gypjaklaryň bir taýpasydyr.)

قىر biz: Biz. Biz geldimiz - «Biz geldik».

قىر tüz: Düz; düz bolan zat. Tüz ýer - «Düz ýer».

قىر çuz: Zerli, gyrmyzy reňkli Çin matasy.

قىر kuz: گۇز تاغ guz tag - Dagny guzaýy; (ol ýere gün diňe öýländen soň düşýär,

günüň çepinde galýar; garly we sowuk bolýar). قۇزدا قاز اگسوماس ، قۇزدا اياغ اگسوماس

Kuzda gar eksümes, koyda ýag eksümes - «Guzaýda gar egilmez, goýunda ýag egilmez».

قىر kyz: كىز تاتك Kyz neň - «Gymmat zat». Bu aty kyz aldym-Bu aty

gymmat bahaly aldym.

قىر gyz: Çory. Gyz-gyrgyn - çorular.

قىر gyz: Gyz. Meniň gyzym - «Meniň gyzym». Ew gyzy - «Maşgala

gyzy».

يُنْجَا قَزْ *Ýinçge gyz* - «çorulyga ýetişen gyz». Bu at çorulardan beýleki gyzlara-da berlişi ýaly, satyn alnan gyzlar babatda-da ulanylýar. Asly - «gyz, durmuşa çykmadyk gyz» manysynda. Beýlekileri şuňa meňzedilip aýdylýar.

قَزْغُشْ gyzguş: Adamyň üstüne gonaýjak bolup, pessaýlap uçýan guş.

قَزْكِشِي kyz kişi: Gysganç, husyt adam (arguwça). كَزْكِشِي سَافِي يُورْغَلِي بُلْمَاسْ *Kyz kişi sawy ýorygly bolmaz* - «Gysganjyň abraýy ýörgünli bolmaz». Bu nakyl adyny gowulykda tutdurmak üçin sahy bolmak buýrulan adam babatynda ulanylýar.

كَزْ gez: Gez. أَكْ كَزِي *Ok gezi* - «Ok gezi».

كَزْ kez: Kesmek. Süýdüň, unuň we ş.m.-leriň gazanyň düýbüne ýapyşyp galan bölegi; gazalyp alynýar. أَشْغْ كَزِي *Aşyç kezi* - «Gazanyň kesmegi».

كُزْ güz: Güýz.

كَزْ kiz: Atyr gutusy; tagt, kürsi, sandyk, horňun ýaly zatlar. كَزْ دَاكِي كَزْ *Kizdeki kiz ýypar* nakylynda hem gelýär. «Atyr gabyndan atyryň ysy geler, atyr gabynda atyryň ysy saklanar» diýmekdir. Bu aýtgý aýallaryň agzynyň gowy ysyny müşk bilen deňeşdirýär.

مَزْ miz: Biz. مِمْ *Mim b* harpyndan öwrülipdir. بِ *Bi* harpy bu söz başda gelse aýdylýar. بَزْ بَرْدَمِزْ *Biz bardymyz* - «Biz gitdik», كَلْدِمِزْ *geldimiz* - «geldik». Bu düzgün ähli işliklerde we isimlerde ýöreýär. أَتَمِزْ *Atymyz* sözi-de şeýle.

پِسْ pis: Torba, meşik ýaly zatlaryň düýbündäki çökündi. Bu garaýag ýaly bir zatdyr.

تَسْ tes: Ulaltma bölegi (oguzça). Oguzlar tegelek bir zadyň gürrüni edenlerinde ulaldyp: تَسْ تَكْرِمَ *tes-tegirme* diýýärler, «tes-tegelek» diýmek. Bu düzgüne laýyk däl. Düzgüne görä, reňkleri we bir zady ulaldyp görkezmek üçin sypatlandyrylýan reňkiň adynyň birinji harpy alnyp, yzyna بِ *bi* goşulýar, oguzlar بِ *bi* harpyna derek مِمْ *mim*

goşýarlar. Goýy gök reňkli zada türkler كُڭ گۆڭ *göp-gök* - «göp-gök», oguzlar bolsa كُڭ *göm-gök* diýýärler.

Türkler sözün başky ككäp harpyny alyp, üstüne ب *bi* goşup, كُڭ *köp* - diýipdirler. Bu ulaltma bölegidir, soň onuň yzyndan reňkiň ady getirilip, كُڭ كُڭ *köp-gök* diýilýär. Oguzlar ب *bi* harpyny م *mim* harpy bilen çalşyp, كُڭ گۆڭ *göm-gök* diýýärler.

Sary zada سَرِغ *saryg*, goýy sary zada سَب سَرِغ *sap-saryg* diýilýär. سَرِغ *Saryg* sözünüň س *sin* harpynyň yzyna ب *bi* goşulyp, ulaltma bölegi hasyl edilipdir, soňra-da reňk ady getirilipdir. Şonuň ýaly-da, يَزِي *yazy* (tekiz, düz ýer) diýilýär. Ulaldyljak bolsa, يَب يَزِي *yap-yazy* diýilýär. Ähli ulaltma bölekleri şu hilidir. Düzgün şeýledir. Ýöne ب *bi* harpyny س *sine* öwürmek düzgüne laýyk däldir.

تَس tas: Her bir zadyň dereksizi, ugursyzy (oguzça). بُو اَت تَس تَگُل *Bu at tas tegül* - «Bu at erbet däl».

تُس تَس تُس tus-tus: Keçe, eşik we ş.m. ýumşak zatlar urlanda çykýan ses. تُس تَس اُزْدِي *Tus-tus urdy* - «Tarp-tarp urdy».

كِس kes: Islendik zadyň bölegi. بِيَر كِس اَتْمَاك *Bir kes etmek* - «Bir kesim çörek».

كِس kes: Kesek. Täret bozulanda, şonuň bilen tämizlenilýär.

كِس kis: Aýal, ýanyoldaş. اَنِي كِسي *Anyň kisi* - «Onuň aýaly». Birnäçeleri ony izafet bilen ulanýar. اَل كِسي اَلْدِي *Ol kisi aldy* - «Ol aýal aldy».

بُش boş: بُوْش يُلْكي *Boş ýylky* - «Başyna gezip ýören mal sürüsi». Şundan alyp, اَل بُش *Ol işler boş* diýilýär; «Ol aýal başyboş» diýmek. اَل قُل بُش قُلْدِي *Ol gul boş kyldy* - «Ol guly boşatdy».

Özbaşdak, erkin adam babatda-da بُش *boş* diýilýär.

بُوْش نَئْجَ اِزِي بولماس *Boş neňge izi bolmas* - «Başyna gezip ýören malyň eýesi bolmaz». Nakyl malyna seresap bolmagy gerekli adama aýdylýar.

تُشُ tüş: Düş. Ýolagçylykda dynç alnyp geçilýän ýer. Şundan alyp, تُشُ أودي Tüş ödi diýilýär. «Düş wagty» diýmek.

حَشْ çeş: Pöwrize daşy.

يَرْيَّ يَشَلْ حَشْ سَقَرْدِي اُرُنْكَ قَشْ

تِرْلَدِي قَرَأَشْ تُنْ كُنْ اَوْزَا يُرْكَنُورْ

Ýaratty ýaşyl çeş, (Ýaratdy ýaşyl pöwrize,
Sawurdy ürün gaş, Saçdy ak gaş,
Tizildi garaguş, Düzüldi Garaguş ýyldyzy,
Tün-kün üze ýürkenür. Gije-gündiz üstüne ýapylýar.)

(Gögi sypatlandyryp, Beýik Alla ýaşylykda pöwrize ýaly gögi ýaratdy, üstüne gaş ýaly edip ýyldyzlary seçdi, Mizan ýyldyzy düzüldi, gije-gündiz olaryň üstüni örtýär diýýär).

حَشْ حَشْ çiş-çiş: Aýal çagany siýdirjek bolanda şeýle diýýär. Atly ýolda aty siýdirjek bolsa hem şeýle diýýär.

سِشْ siş: Çiş. Tutmaç iýjek bolnanda, ony düzmek üçin ulanylýan zada-da siş diýilýär.

قُشْ guş: Ähli guşlaryň umumy ady. Şundan birnäçe at ýasalýar: Ak laçyna اُرُنْكَ ürün guş; garaguşa قَرَأ قُشْ garaguş, düýeguşa تَفِي قُشْ tewe guş, tawusa يُونْ yun guş, bürgüde اِيلْ el guş, Müşderi ýyldyzyna قَرَأ قُشْ Garaguş diýilýär; şu ýyldyz doganda تُغْدِي Garaguş togdy diýilýär. Bu ýyldyz ol ýerlerde säher wagty dogýar. Oguzlar düýäniň aýaklarynyň uçlaryna-da garaguş diýýär. Gyzguş guşunyň reňki hameleona meňzeýär, açyldygyça reňkden reňke geçýär.

قِشْ Gyş: Gyş. قِشْ قُتْنُيْ اُوتْ Gyş gonugy ot - «Gyş myhmany o:t».

تَفْ tef: Al, hile. اَفْحِي نِچْ تَفْ بِلْسَا اَدْعُ اِنْجَا يُولْ بِلِرْ Awçy niçe tef bilse, azyg ança ýol bilir - «Awçy näçe al bilse, aýy şonça ýol biler».

چِف çif: Hurma, üzüm ýaly zatlaryň şiresiniň humda ýa-da gazanda gaýnan mahaly çykarýan sesi.

كَيْف kyw: Bagt, döwlet.

تُك tok: تُك كِشِي *Tok kişi* - Dok adam. Başynda türkleriň başyndaky ýaly saçy bolmadyk adama تُك آر *tok är* diýilýär. Şahsyz haýwana تُك يَلْقِي *Tok ýylky* diýilýär. تُك تُك آتِي *Tok-tok etdi* - daşyň daşa urulmagyndan çykýan sese meňzeş ses çykardy. آر كِسِّي بَرَلَا تُك *Är kissi birle tok-tok boldy* - «Äri aýaly bilen oňuşmady».

حَقْ çak: Bir zadyň özüni bildirýän söz. حَقْ أَلْ أَتِي تُتْغَل *Çak ol atny tutgyl* - «Hut şol aty tutgun». حَقْ اَبْجِي اُرْغُل *Çak amaçny urgyl* - «Göni nyşanany urgun».

حَقْ حَقْ çak-çuk: Odun, hoz, süňk döwlende çykýan ses. حَقْ حَقْ آتِي *Çak-çuk etdi* diýilýär.

حَقْ çak: Bu-da ses aňladýan söz. أَلْ أَنِي اُرْدِي جَاؤْ اَتْمَدِي *Ol any urdy, çak etmedi*. - Ol ony urdy (hem welin, ol) jyt etmedi».

زَكْ زَكْ zak-zak: Goç süsüşdiriljek bolnanda ulanylýan küşgürme söz.

سَقْ سَقْ sak... sak... Nobatçynyň, garawulyň galany, aty goramak üçin sak bolmagyny ündeýän söz. سَقْ سَقْ *Sak... Sak...* diýilýär. Sak adama سَقْ آر *Sak är* diýilýär.

سُك suk: سُك يَلْنُكُوسْ آر *Suk ýalñus är* - «Ýeke-ýalñyz, arkasyz, hossarsyz adam».

بَكْ bek: بَكْ تَاتَاك *Bek neñ* - «berk zat».

بُك бүк: Gür agaçlyk ýer.

بُك бүк: Burç, küňç (arguwça).

تَك tek: Ýöne, şeýle, dek. تَك كَلْدِم *Tek geldim* - Ýöne geläýdim (hiç hili işim, arzym ýok). تَك تُر *Tek tur* - «Dek dur» (oguzça).

چَكْ چُك çek-çük: Malyň iň bideregi.

چُك چُك çök... çök... Düýäni çökmek üçin aýdylýan söz.

چك چك cik... cik... Owlagy çagyrmak hem-de kowmak üçin aýdylýan söz.

چك cik: Aşyk oýnalanda; aşygyň çukurjykly tarapy ýokary düşse, چك تُردی cik turdy - «Jik(ge) ýatdy» diýilýär.

دك duk: دك اُردی Duk urdy - «Ýumrugy bilen dükledip goýberdi».

دك duk: دك مِنْكُ Duk miň - Müňlüklerden bolan san. دك مِنْكُ Duk miň ýarmak - «şonça mukdardaky pul».

دك dik: Dik. دك تُردی Dik turdy - «Dik durdy».

سك - erkegiň jyns agzasy

شك şük: Ýuwaşatma bölegi. «Yuwaş!» diýjek bolsalar, türkler Şük tur diýýärler.

مك muk: اَلْ مَكُ تُردی Ol muk turdy - «Ol namaz okaýanyňky ýaly, eglibräk durdy».

بُل bül: بُلْ اَت Bül at - aýagy sekilli at. Maňlaýy depelli ata بُلْ اُغَر ugar bül diýilýär. Üstünden birnäçe ýyl geçip, tagamy bozulan galla بُلْ تَرِغ bül taryg diýilýär. Ýagyşdan, çygdan zaýalansa-da, şeýle diýilýär. Wagt geçip, könelen islendik zada hem بُلْ bül diýilýär. بُلْ

تِل til: Söz. اَلْ اَنَكْرَ تِلْ تَكُرْدی Ol aňar til tegürdi - «Ol ona dil ýetirdi».

تِل til: Dil. اَرْدَمْ بَشِي تِلْ Erdem başy til - «Edep-terbiýäniň başy - dil». اَلْمَرْءُ مَحْبُوٌّ تَحْتَ لِسَانِهِ
Bu nakyl edepli sözlemegi ündeýär.

تِل til: Dil. اُغَرْ تِلْ Oguz tili, يَابَاكُو تِلْ ýabaku tili ýaly.

تِل til: Dil, duşmandan alnan ýesir. تِلْ تُتْتِم Til tuttym - «Duşmanyň ýakyny-ýagdaýyny bilmek üçin, adam tutdum».

چِل çil: Urulmakdan deriniň ýüzünde emele gelen yz.

شَل şel-şül: شَلْ اِلْكِلِكْ Şel-şül eliglig - «Eli ugursyz».

قُل gul: Gul. غُلْ يَغِي اِتْ بُرِي *gul ýagy, it böri* - «Gul - ýagy, it - böri». Bu nakyl guluň hojaýyna wepasynyň ýokdugyny aňladýar.

قَل gyl: Gyl. Adamyň ýa-da haýwanyň gyly, tüýi, ýüňi.

قَل قُش gylguş: Ördäge meňzeş guş. Alabaharda gelýär. Begler ony biri-birine sowgat edýär. Bu guşa قَل قُزُرُ *gyl guzruk* - gylguýruk hem diýilýär.

كُل kül: Kül. كُؤْ اُرْسَا يِيك *Kül ürkünçe köz ürse ýeg* - «Küle üfländen köze üflän ýagşy». Bu nakyl ownuk işleri goýup, uly işleriň başyny tutmak maslahat berilýän adam babatynda ulanylýar.

تَم tem: Temme. تَمَعُ غَلِي *Gapug temledi* - «Gapyny temmeledi».

تُم tum: Bu söz aslynda «sowuk» diýmekdir, ýöne تُمْلُغ *tumlug* sözi-de «sowuk zat» we «sowuk» manylarynda ulanylýar.

تُم tüm: Mallaryň, atyň doýgun reňkini aňladýan söz. تُم قَرَا اَت *Tüm gara at* - «Dym gara at; çym gara at». تُم تَرُغ اَت *Tüm torug at* - «Dop-dor at».

چِم çim: Bir zadyň çig ýa-da ýaşdygyny ulaldyp görkezmek üçin aýdylýan söz. چِم *Çim ýig et* - «Çim-çig et». چِم اَل تُون *Çim öl ton* - «Öl-myžžyk don».

چِم çim: Kesme oty. Köki bilen kesilip alynýar, guradylyp tutaşdyrlyk edilýär. چِم *Çim byçty* - «Kesme kesdi».

سُم süm: سُم سُجُك تَاتُك *Süm-süjik neň* - «Süp-süýji zat» (oguzça).

قُم gum: Gum (çigilçe). Muny oguzlar bilenoklar.

كَم kem: Kem, syrkawçylyk. اَت كَمْلَنَدِي *At kemlendi* - «At kem tapdy» we ş.m.

گَم göm: Gök reňk ulaldyljak bolnanda aýdylýar: گَم گُؤْ *göm-gök* - «göm-gök» diýilýär (oguzça).

كِم kim: Sorag bölegi. Arap dilindäki مَن sözüdir. Bu söz hem birlikde, hem köplükde ulanylýar.

هَذَا Oguzlar بوي كيم *Boý kim?* diýýärler, «Haýsy taýpadan» diýmek. Boý köplügi öz içine alýan isimdir.

بن ben: Men. Oguzlar باڭدم *Ben bardym* diýýärler, «Men gitdim» diýmek. Beýleki türkler من *Men bardym* diýýär.

تُون tün: Gije. تونلا كەلدىم *Tünle geldim* - «Gije geldim».

تين tyn: Dem, ruh. ائىك تىنى كەسىلدى *Anyň tyny kesildi* - «Onuň demi kesildi».

تين tin: تىن تىزگىن *Tin-tizgin* - «Uýan-düzgün».

چىن çyn: Çyn, dogry. چىن سۆزلەر *Çyn sözler*; چىن ائىدىك *Çyn aýdyň* - «Dogry aýtdyň».

سن sen: Türkler bu sözi özlerinden ýaşy we orny boýunça kiçilere aýdýarlar. Orny ýokary, sylagly adamlara سىز *siz* diýýärler. Oguzlar muny tersine edip, ululara *sen*, kiçilere سىز *siz* diýýärler. Köplükde hem سىز *siz* diýýärler. Düzgüne laýygy-da şudur, sebäbi سىز *siz* köplügi aňladýan isimdir.

گىن gyn: Gyn; pyçak:, gylyç ýaly zatlaryň gyny. قىلچ گىنى *Gylyç gyny* diýilýär.

كەن ken: Gündogar ülkelerde şäher diýmek. Bu كەند *kend* sözünden gysgalandyr.

گۈن gün: Gün. گۈن تۇغدى *Gün togdy* - «Gün dogdy». گۈنگە باقسا گۈز قمار *Günge baks, göz gamar* - «Güne bakylsa, göz gamaşar».

گۈن gün: Gün. بۇ گۈن بىرگىل *Bu gün bargyl* - «Şu gün gitgin». Güne şeýle diýilmeginiň sebäbi gündiz ýagtylygynyň günden gelýändigini üçindir.

گۈن ýypar: Müşk göbegi.

من men: Men. Türkleriň dilinde.

مۈن mün: Çorba. Kaşgarly Mahmyt aýdýar: Men ýagmalaryň ülkesinde eşitdim, „çorba getir” diýjek bolsalar, مۈن كەلدۈر *mün geldür* diýýärler we unaşly çorba äberýärler. مۈن *Mün* diýlen sözden şeýle many alýarlar. Şu isimlerde türk ýazuwynda

ýumşaklyk harpyny getiribem bolar, ýöne sözüň dilde ulanylyşy ýaňky aýdyşym ýalydyr.

ÜÇ HARPLYLAR BÖLÜMI

ORTASY SÄKIN BOLAN DÜRLI HEREKETLI $\text{فعل} - \text{فعل} - \text{فعل}$ GÖRNÜŞI

بَرْت bart: Şerap we ş.m. suwuk zatlaryň ölçegi.

بَرْت bart: Suw içilýän bardak (oguzça). *Bart-burt tutty* - «Şart-şurt tutdy; nireden tutýandygyna seretmän ýapyşdy».

بُرت burt: Garabasma. *burt* - «...burt».

بَرت bert: Hojaýynyň gulundan her ýyl alýan salgydy. Bu sözi *biyya bilen* ýaly ýazmak has gowudyr.

تَرت tyrt: *Anyn tonyn tyrt-tyrt ýyrtty* - «Onuň donuny dyrt-dyrt edip ýyrttdy».

تُرت tört: Dört. *Tört ýarmak* - «Dört pul». Islendik dört sany zada şeýle diýilýär. Muny *waw bile* ýaly ýazmak has gowudyr.

چَرت çart-çurt: Islendik zadyň ownugy, owuntygy.

چَرت çart: Parça. *Biziň anda bir çart algumyz bar* - «Biziň onda bir parça algymyz bar».

جَرت jyrt: *Jyrt süzti* - «Jyrt» edip, dişinden süzdürip, tüýkürdi»; «jyrt» tüýkürdi».

سَرت sart: Täjir. *Sart azugy aryg bolsa, ýolda ýer* - Täjiriň azygy arassa bols, ýolda iýer» (manysy öň birki gezek aýdyldy).

سَرت sart-surt: *Anyň azaky sart-surt kyldy* - «Onuň aýagy hytyrdap ses etdi». Bu aýagyň aýakgabyň içinde çykarýan sesi ýalydyr.

سَیْرَت syrt: Ýogyn tüý. Oguzlar baýyr ýaly belent ýerlere-de *syrt* diýýärler.

كارت kart: Ýara. Şundan alyp, häsiýetsiz adama *كارت Är* diýilýär.

گورت gurt: Soguljan tohumyndan bolan jandarlar. Ähli türkleriň dilinde. Oguzlar börä-de *گورت gurt* diýýärler.

کارت-کورت kart-kurt: اِلِكْ قَرتْ قَرتْ اَيِّي *Elig kart-kurt etdi* - «Barmaklary şarkyldady».

گَیْرَت gyrt: غَرتْ اُتْ Gyrt ot - «Gysga ot». Gysga saça gyrt saç, häsiýetsiz, gysganç adama *gyrt kişi* diýýärler.

کُورت-کُورت kürt-kürt: کُورتْ کُورتْ يِنْدِي *At arpany kürt-kürt ýedi* - «At arkany kütürdedip iýdi».

کُورت kürt: Gaýyň agajy. Mundan ýaý, gamçy, taýak edilýär.

گَرتْ-گَرتْ garç-gurç: اَرْ تَرمُزْنِي گَرتْ گَرتْ يِنْدِي *Är turmuzny garç-gurç ýedi* - «Adam hyýary garçyldadyp iýdi».

گُرتْ gurç: گُرتْ تَمرْ *Gurç temir* - «Polat». Daýaw we edermen adamlara *gurç eren* diýilýär. Içi doly we gapsyz zatlara-da şeýle diýilýär.

مُرتْ murç: Burç.

کَند kend: Şäher. Şundan alyp, Kaşgara کَند اُردُو *Ordu kend* diýýärler, paýtagt, hanyň oturýan ýeri diýmek. Afrasyýap howasyny gowy görüp, bu ýerde oturýardy. Bu ýeri Aşaky Çindir.

کَندکَرتْ اَفتَتمَرتْ کَندلَر اَزا جَغتَتمَرتْ

فَرتْ اَقْن يَغتَتمَرتْ بُرَحْن اَزا سَجتَتمَرتْ

Gelñizleýü aktymyz,

Kendler üze çyktymyz,

Forhan ewin ýyktymyz,

Burhan üze syçtymyz.

(Silleýin akdyk,

Şäherler üstüne çykdyk,

Furhanyň öýüni ýykdyk,

Burhanyň üstüne syçdyk .)

(Uýgurlaryň üstüne edilen ýöriş hakynda).

كند kend: Oguzlaryň we olara uýanlaryň dilinde - oba. Aglaba türkleriň dilinde - şäher. Şundan alyp, Fergana şäherine اۆز كند [Özkend] diýilýär, «öz şäherimiz» diýen manyny berýär سَمِيز كند [Semiz kend] hem şu sözden ýasalan, uly şäher bolandygy üçin berlen atdyr. Parslar bu sözi ýoýup aýdýarlar we سَمَرْقَنْد Samarkand diýýärler.

بَرْس bars: Bars.

بَرْس bars: Türkleriň on iki ýylyndan biriniň ady. Bu şeýle bolýar. Türkler on iki dürli haýwanyň adyny alyp, ýyllara at beripdir. Çagalaryň ýaşyny, söweşiň bolan senelerini hem-de beýleki zatlaryň hemmesini şu ýyllaryň aýlanmagy bilen hasaplaýarlar. Munuň gelip çykyşy şeýledir.

Türk hakanlarynyň biri özünden birnäçe ýyl öň bolan söweşi biljek bolupdyr welin, onuň bolup geçen ýylyny ýalňyşypdyr. Şol sebäpden ol ili bilen geňeş edip, gurultaýda şeýle diýýär: «Biziň söweşiň wagtyny biljek bolanymyzda ýalňyşysymyz ýaly, gelejekki nesillerimiz hem ýalňyşar. Şonuň üçin gögüň on iki burçunyň we on iki aýyň sanyna görä, her ýyla bir at goýalyň, söweşlerimizi şu ýyllaryň geçişi bilen hasap edeliň. Şu aramyzda hemişelik ýadygärlik bolup galsyn». Halk hakanyň aýdanyny kabul etdi.

Şondan hakan awa çykýar. Ýabany haýwanlary Ýylysuwa tarap sürmegi buýurýar. Bu bir uly derýadyr. Ilat haýwanlary toplap, suwa tarap sürýär. Birentek haýwan awlanýar, birentegi özüni suwa urýar. Şolardan on iki dürli haýwan suwdan geçýär. Her geçen haýwanyň ady bir ýyla dakylýar. Olaryň birinjisi - syçgan (syçan) eken. Iň öňden geçen şu haýwan bolansoň, ýyl başyna şonuň ady berlip, سِجْغَان يِلِي

syçgan ýyly diýlipdir; ondan soňra yzly-yzyna geçen haýwanlaryň atlary nobatdaky ýyla berlipdir.

اُود يِلِي ud ýyly - sygyr ýyly;

بَرْس يِلِي pars ýyly - bars ýyly;

تَوْشْغَان يِلِي tawşgan ýyly - towşan ýyly;

ناك يىلى *nek ýyly* - luw ýyly;

يىلان يىلى *ýylan ýyly* - ýylan ýyly;

يىند يىلى *ýund ýyly* - ýylky ýyly;

كوي يىلى *koý ýyly* - koý ýyly;

بيچين يىلى *biçin ýyly* - bijin ýyly;

تاقاغو يىلى *takagu ýyly* - takyk ýyly;

يت يىلى *yt ýyly* - it ýyly;

تونوز يىلى *toñuz ýyly* - doñuz ýyly.

San doñuz ýylyna baranda, ýañadan yza dönüp, سىچغان يىلى

syçgan ýyly diýlip başlanýar.

Kaşgarly Mahmyt aýdýar: Biziň şu kitaby ýazýan wagtymyz 466-njy ýylyň muharrem aýy bolup, ýylan ýyly girdi. 467-nji ýylda ýund ýyly girjek. Hasap şunuň ýaly.

Türkler bu ýyllaryň her birinde bir hikmet bar sanyp, şona görä pal atýarlar. Sähetli hasaplaýarlar. Gepiň gerdişine görä, sygyr ýylynda uruş köpelyärmiş, çünki öküzler biri-biri bilen uruşýarlar. Towuk ýyly bolelinçilik bolýarmyş, ýöne adamlaryň arasynda bulaşyklyk döreýärmiş; towugyň iými dänedir; däne çöplemek üçin, towuk çöp-çalamy gyzyly dörjök edýär. Luw ýylynda ýagyş köp ýagýarmyş, bolçulyk bolýarmyş, sebäbi luw suwda ýaşaýar. Doñuz ýyly girende, gar köp ýagyp, sowuk bolýar, baş-başdaklyk ýüze çykýar. Şeýdip, türkler her ýyldan bir zada garaşýarlar. Türklerde hepdäniň ýedi gününüň ady ýokdur, sebäbi hepde diýilýän zat yslandan soň çykdy.

Aý atlary babatda. Şäherlerde arapça atlar ulanylýar. Çarwa türkler, şeýle-de musulman bolmadyk türkler ýyly dört bölege bölüp, her üç aýa bir at berýärler. Ýylyň geçendigi şunuň bilen bilinýär. Nowruzdan soňraky ýaza اغلاق آي *oglak ay*, soňra اۇلغ اغلاق آي *ulug oglak ay* diýýärler, sebäbi ikinji bölekde owlak ulalýar. Mundan

soňra gelyäne اُلُغْ اَيُ *ulug ay* diýýärler, sebäbi ol ýazyň ortasy bolup, ýer ýüzünde nygmat bol bolýar, haýwanlar ýetişýär, süýt köpeliýär. Galanlary-da şeýle. Az ulanylýandygy üçin, beýlekilerini agzap oturmady. Şundan özüň aňlaber.

بَرَسْ bars: Büre, bit ýaly jandarlaryň dişlemeginden ýa-da çyban çykanda emele gelen çiş, düwürtik. اَنِكْ اَتِي بَرَسْ بُلْدِي *Anyň eti bars boldy* - «Onuň teni ýara boldy».

تَرَسْ ters: Kyn bolan zat. تَرَسْ اِشْ *Ters iş* - «Kyn iş».

حَرَسْ چارس-چارس: اُلْ اَيِ حَرَسْ حَرَسْ اُرْدِي *Ol any çars-çars urdy* - «Ol ony patda-patda urdy». اُلْ اَيِ تَرَسْ تَرَسْ اُرْدِي *Ol any tars-tars urdy* - «Ol ony tarp-tarp urdy».

قَرَسْ kars: Düýe ýa-da goýun ýüňünden edilen geým.

قَرَسْ کارس-کارس: اَيَا يَبْتِي قَرَسْ قَرَسْ *Kars-kars aýa ýapty* - «Ol el çarpdy». Bu el çarpmadan çykan sesi aňladýar.

كُلْفْ külf: تَامْ كُلْفْ يِقْلَدِي *Tam külf ýykyldy* - «Tam gürp ýykyldy».

بَرْقْ bark: اَفْ بَرْقْ *Ew-bark* - «Öý-ýemläk». *Bark* sözi özbaşdak ulanylmaýar, ew bilen tirkeşdirilip ulanylýar.

تُرْكْ turk: Her bir jisimiň uzynlygyna تُرْكْ *turk* (durk) diýilýär. بِيْر سُنْگُو تُرْقِي *Bir süngü turky* - «Bir naýza boýy». يِرْ اِنِي تُرْقِي *Ýer eni-turky* - «Ýeriň ini-boýy».

جُلْقْ çulk: جُلْقْ اِسْكُرْكْ *Çulk esgürük* - «Julk serhoş».

چَالْقْ çalk-çulk: جَلْقْ جُلْقْ بَدَر قِلْدِي *Çalk-çulk badar kyldy* - «Şark-şurk gürp ýykdy». *Çalk-çulk* itmekden çykýan ses.

قَرَقْ kyrk: *Kyrk*. يَلْقَا تَكِيْنْ بَايْ جِغَايْ تُزْلَنُوْر *Kyrk ýylga tegin baý-çygaý tüzlenür* - «Kyrk ýyla çenli baý-garyp deňleşer». (Ýa ölüm sebäpli, ýa-da ýagdaýlaryň üýtgemegi üçin, baý bilen garyp deňleşer).

بَرْكْ berk: بَرْكْ نَنَكْ *Berk neň* - «Berk zat». Asly - بَكْ *bek*; ر *re* harpy soň goşulan.

بُْرْكْ bürk: Börük, başgap. تَاتْسِيْزْ تُرْكْ بُلْمَاسْ ، بَاشْسِيْزْ بُرْكْ بُلْمَاسْ *Tatsyz türk bolmas, başsyz bürk bolmas* - Ajamysyz türk bolmaz, başsyz tahýa bolmaz».

ترك Trk: Türk ülkesinde bir şäheriň ady.

ترك قُل terk: تَرَكَ كَلْ *Terk gel* - «tiz gel». Islendik işi tiz ýerine ýetirtmek islense, تَرَكَ قُل *Terk kyl* - «Tiz et!» diýilýär.

ترك Türk: Taňry ýalkamyş Nuh pygamberiň oglunyň adydyr. Bu ady taňry Nuhuň ogullaryna beripdir. *Türk* sözi Nuhuň oglunyň adyny aňladanda, Taňrynyň هَلْ diýen sözündäki *ynsan* sözi diňe ýekeje bir adamy aňladýar. Türküň ogullarynyň ady hökmünde geçende bolsa, لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ . ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ . Bu ýerdäki *ynsan* sözi ýaly, köplük manysyny berýär. Bu söz hem birlik, hem köplük manysynda ulanylýar. Ynha, meselem, *Rum* sözi Taňry ýalkamyş Ishakyň ogly Iýsunyň ogly Rumuň adydyr. Ogullary-da şu at bilen tanalýar. *Türk* sözi-de şonuň ýaly.

Ýaňy biz Türk adyny Beýik Taňrynyň özi beripdir diýdik. Çünki bize الشَّيْخُ الْإِمَامُ ibnu al-Garky diýlen bir adama ابْنُ أَبِي الدُّنْيَا Ibnu Ebidünýa diýlip tanalýan الشَّيْخُ أَبُو بَكْرٍ الْمُفِيدُ Eş-şeyhu Ebu Bekr el-Mufidu el-Jerjeraýy Beýik Pygamberden bir hadys aýdýar, ol şeýledir.

Beýik Taňry: يَقُولُ اللَّهُ جَلَّ وَ عَزَّ إِنَّ لِي جُنْدًا سَمَّيْتُهُمُ التُّرُكَ وَ أَسْكَنْتُهُمُ الْمَشْرِقَ فَإِذَا غَضِبْتُ عَلَى قَوْمٍ سَلَّطْتُهُمْ عَلَيْهِمْ «Meniň bir goşunym bardyr, oňa *türk* adyny berdim. Olary gündogarda ýerleşdirdim. Bir kowuma gazap etsem, türkleri olaryň başyna musallat edýärim» diýipdir. Ine, şu aýdylan sözler türkler üçin бүтин ynsanlar önünde bir artyklykdyr. Çünki Allatagala olara at bermegi öz üstüne alypdyr, olara Ýer ýüzüniň iň belent, howasy tämiz ülkelerinde ýurt beripdir hem-de olary «Öz goşunym» diýip atlandyrypdyr. Şoňa görä, türklerde görmeklilik, özüne çekijilik, süýjülikli gatnaşyk, edep, ululary sylamak, sözünde durmak, kiçigöwünlilik, öwünmezlik, batyrlyk, mertlik ýaly öwgä mynasyp tükeniksiz gowy häsiýetler we artykmaçlyklar bar.

فَحْنُ كُرسَا أَنِي تُرْكُ يُدْنِ أُنْعَا أَيْدَجِي

مُنْكَرُ تَكْرُ الْعُلُقُ مُنْدَانَرُو كَسْلِينُورُ

Kaçan körse any Türk. (Haçan görseler türki,

Budun aña anyň aýdaçy, Halk oňa aýdar:

Muňar tegir uluglyk, Muňa deger ululyk,

Mundanaru keslinür. Mundan aňry kesiler.)

تُركُ مَنْ Sen kim diýilýär, كَيْمُ سَنَ türk: Türk. Hem birlik, hem köplük manysy bar.

Türkmen diýlip jogap berilýär, men-türk diýmek. تُركُ سُوسِي اَتْلَندِي Türk süsi atlandy -

«Türk goşuny atlandy».

تُركُ türk: Wagt manysyndaky söz. Ähli iýmişleriň bişýän wagtynyň ortalygy.

تُركُ كُيَاشُ اُودِي Türk kuýaş ödi - «Gün orta

wagty». تُركُ يَگِيتُ Türk ýigit - ýigitligiň ortalygyndaky ýaşda bolan.

سَرَكُ serk: İçinde ösümlik ýetişdirilýän toprakly gap.

سُركُ sürk: أَنْكُ اَذَاقِي سُركُ بُورُ تَكُ Anyň azagy sürk buz tek - «Onuň aýagy edil buz ýaly».

Şu söz diňe şu ýerde ulanylýar.

كُركُ kürk: İçmek.

گُركُ görk: Görk. Owadana گُركُلُگُ görklüg diýilýär.

ORTASY HEREKETLI BOLAN DÜRLI HEREKETLI GÖRNÜŞI فَعْلٌ - فَعْلٌ - فَعْلٌ

كَلَبُ kelep: Türk ýaýlalarynda bitýän bir ot, dowary tiz semredýär.

بَسُتُ basut: Hossar, kömekçi.

بَسُتُ basut: Ýardam, kömek. اُلُ مَنْكَا بَسُتُ بَرْدِي Ol maňa basut berdi. - «Ol maňa

ýardam berdi». Iki sözem biri-birine ýakyn.

بُولُتُ bulyt: Bulut. قَرَا بُولُتُ Gara bulyt - «Gara bulut». اُرُنْجُ بِلَا اِيلَ اَحَاژُ Gara

bulutyg ýel açar, urunç bile el açar» - «Gara buludy ýel açar, berim il açar». Bu

nakyl işi bitirmek üçin serişde gaýgyrmazlyk maslahat berilýän adam babatynda ulanylýar, «Kesmesineň, ganamaz», Saçyň gürlügi hem buluda meňzedilip, بُلُتْ نَكْ سَحِي Ak bulut *Bulyt tek saçy* - «Saçy bulut ýaly gürlü» diýilýär. أَقْ بُلُتْ

أَعْدِي بُلُتْ كُكْرَؤُ يَغْمُرْ تُلِي سَكْرَؤُ

قَلْبُ أَيْ أُكْرَؤُ قَنَّا بَرِيرْ بَلْكَوَسُورْ

Agdy bulyt kökreýü,	(Agdy bulut kükräp,
Ýagmur-toly sekreýü,	Ýagmyr-doly sekräp,
Kalyk any ügriýü,	Asman ony üwräp,
Kança baryr belgüsüz.	Nirä barýar - bellisiz.)

تُبُوتْ tübüt: Tibet. Türk illerindäki köp sanly kowum. Olaryň ýaşaýan ýerinde müşk keyigi bolýar. Bu keyikleriň göbekleri kesilip alynýar, ol bir müşk gutusy ýaly zat bolýar. Göbek müşki diýilýän şu. Tibetliler ثَابِتْ *Sabit* diýen birisiniň ogullarydyr. Onuň asly -ýemenli, şol ýerde birini öldürip, gandar bolýar-da, gorkusyndan gaçyp, gämä münüp, Çine gelýär. Tibet ýurdy onuň göwnüne ýaraýar, şol ýerde-de galýar. Çaga-çolugy köpeliýär, agtyklary türk ýerlerinden bir mün baş ýüz parsak ýeri alýar. Çin ýurdy Tibetiň gündogarsynda ýerleşýär. Günbatar tarapy Kaşmir, demirgazygynda Uýgur ili, günortasynda bolsa Hindi deňzi. Dillerinde arap sözleri bar. Ene manysynda أَمَة *eme*, kaka manysynda أَبَا *ebe* diýýärler.

تَكِينْ tegit: تَكِينْ *Tekin* sözüniň köplügi. Bu söz aslynda «gul» diýmek, soňra hanyň ogullaryna dereje hökmünde galypdyr. Bu düzgüne laýyk gelmeýän köplük şakilidir. أُوْكَا *Üke tegit* - orta gürlü adamlaryň ulularyna, hakanyň çagalarynyň kiçilerine berilýän at. Bu iki söz bile ulanylýar. أُوْكَا *Üke* sözüniň asly Zülkarneýn wagtynda ýaraşyk baglaşmazdan ozal türk goşunlary bilen Zülkarneýniň goşunlarynyň arasynda bolan çaknyşyklandy.

جُكُوتْ çöküt: جُكُوتْ كِشِي *Çöküt kişi* - «gysga boýly adam»; we ş.m.

چگیت çigit: Gowaça çigidi (arguwça).

سپوت sipüt: Burç hem-de tmin ýaly nahara goşulýan ot. Kaşgarlylaryň dilinde.

سوغت sogut: Turşan süýtden edilýän peýnir. Garlykça.

سوغت sogut: İçegä tüwi, et we nahara atylýan zatlardan salyp taýýarlanýan nahar.

سیغت sygyt: Aglama.

سөгүт sögüt: Söwüt. سۆلگۈت سۆلگۈت سۆلگۈت *Sögüt söliňe, gazyň gasyňa* - «Söwüde täzelik, gaýyňa gatylyk (ýaraşar)». Bu nakyl aslyna çeken zat barada aýdylýar.

فاچوت gaçut: Söweşde, uruşda ýigitler garpyşygy; we ş.m.

قارت garyt: Türkmençe: sögmek. Bu söz arapça غارت *gart* sözünden bolsa gerek.

قورت gurut: Gurt.

فانت ganat: Ganat.

فانت gonat: Ýanaşyk ýaşaýan adamlar. اُل مَنِك فَنَتَم اُل *Ol meniň gonatym ol* - «Ol meniň ýakynymda bolýan adam şol».

كېت kepit: Meýhana we dükan.

كۈچۈت küçet/göçet: Horezmde oturýan bir türk taýpasy.

كۈچۈت göçüt: At.

گۈت gezüt: Geýim. Köplenç, toýlarda geýilýän eşik, toýdalyk. Gelniň ýa-da giýewiň garyndaşlaryna geýdirilýän geýim. گۈت بېردى *Gezüt berdi* - «Halat berdi».

كړت kirit: Açar. Bu söz arap dilindäkä ýakyndyr. Arapça اِكْلِدُون *iklidun* diýilýär. *Elip düşensoň, kap kâp harpyna, lam re harpyna, dal ti harpyna* öwrülipdir.

گۈلۈت gülüt: Gülkülik; halk arasynda gülki bolan zat.

بۇكاچ bukaç: Suw gaby, küýze. أَشْج بُقْج *Aşyç-bukaç* - «Gazaň-tas». Bu iki söz tirkeşdirilip ulanylýar.

بَكْجُ bekeç: Tekinleriň derejesi. بَكْجُ اَرَسْلَانْ *Begeç Arslan Tekin* diýilýär. Bu söz ýumşak *käp* bilen aýdylanda, kiçeltmäni aňladýar; «begjagaz» diýmek bolýar. Bu hem gaharlanmagy, hem gowy görmegi bildirýär, sebäbi بَكْ *beg* ýumşak käplidir.

بُلُجْ Boluç: Erkek atlaryndan.

تُكُجْ tokuç: Çörek. Bu söz تُكْ *tok* är sözünden alnan, «Dok adam» diýmek. Çörek adamy doýurýandygy üçin, şeýle diýilýär.

تِكُجْ tiküç: Dürtgüç, çöregiň ýüzüni bezemäge hyzmat edýän gural.

حَنَجْ çanaç: Gowşak; gorkak; iş görmedik.

سَنَجْ sanaç: Sanaç. Gyzy sanaja كَسِرْجُ *sanaç kesürgü* diýilýär.

قَكْجْ kakaç: Kir, hapa, pos. Şundan alyp, تُونُ قَكْجُ *Ton kakaç boldy* - «Ýeşik kirledi» diýilýär.

قُلُجْ Guluç: Erkek atlaryndan.

قُلَاجْ gulaç: Munuň asly قُلْ *gol aç* sözlerinden. بِيَرُ قُلَاجْ *Bir gulaç parçyn* - «Bir gulaç ýüpek mata».

قِلَاجْ gylyç: Gylyç. قُشْ قِلَاجْ قِنْغَا سِغْمَاسْ *Goş kylyç gynga sygmas* - «Goşa gylyç gyna sygmaz». Bu nakyl bir işde gabatlaşan ýa-da iki bolup bir gyzy halaýanlara aýdylýar. Bu söz hakan beglerine *Gylyç han* («edýän işinde gylyç ýaly kesýän han») ady berlende ulanylýar.

اَرْنُ اَلْبِي اَفْشِيْلَازْ ،

قِنْكِرْ كُورُنْ بَقْشِيْلَازْ ،

قَمْعُ ثُلْمُنْ تُقْشِيْلَازْ ،

قِلَاجْ قِنْغَا كُجُنْ سِغْدِي

Eren alpy okyştylar,

Gyňyr gözün bakyştylar,

Kamug tolmun tokyşdylar,

(Ärler alpy uruşdylar,

Gyňyr gözli bakyşdylar,

Hemme ýaragly uruşdylar,

Gylyç gynga güjün sygdy. Gylyç gyna zordan sygdy.)

گَمِچ gamyç: Kepgir.

گۆتیچ götiç: Ýaş çaga käýelende aýdylýar. «Tezekçykar ýaly ýakymyz» diýmek.

كُزُج küzeç: Bardak, küýze. Bu söz arapça-da gabat gelýär, diňe ج alahy harpy *jime* öwrülipdir.

كُذُج küzeç: Ýokardaky ýaly bardak, küýze diýmek (arguwça).

گۆمچ gömeç: Gömme (çörek), küle gömlüp bişirilýän çörek.

گۆمۈچ gömüç: Hazyna. Ol گۆمۈچ بۇلدى *Ol gömüç buldy* - «Ol hazyna tapdy».

مەشچ meşiç: مەشچ اۆم *Meşiç üzüm* - «Gara üzüm».

بۇتار butar: Geyimlik dokalanda ulanylýan pagta eriş.

بَدَر بَدَر badar-badar: بَدَر بَدَر يۈگۈردى *Badar-badar ýügürdi* - «Güpürt-güpürt ýüwürdi».

بَسَر basar: Dag sarymsagy.

بَغَر bagyr: Bagyr. Hiç kime boýun egmeýän adama بَدُك بَغَر *bedük bagyrlyg* diýilýär, «uly bagyrly». Ýaýyň orta bölegine-de يَا بَغَر *ya bagry* diýilýär.

بَقَر bakyr: Mis, bakyr. بار بَقَر ، يوق اَلتُون *Bar - bakyr, yok - altyn*. Bu nakyl dirikä dogan-gardaşlary tarapyndan gadyry bilinmän, ölensoň dady çekilýän adam babatda ulanylýar.

بَقَر bakyr: Çinde ulanylýan bir pul. Alyş-berşi şonuň bilen edýärler.

بَقَر سۈمۈم Bakyrsohum: Myrryh ýyldyzynyň ady; gyzylygy mise meňzedilýär.

بۈگۈر bögür: Böwrek.

بۈكۈر бүкүр: كچا Küçe şäheri bilen Uýgur ülkesiniň aralygyndaky dagyň başynda ýerleşýän gala; bu serhetdir.

تَبَر Tapar: Gypjak hanlaryndan اِنَال اُوَر *Ynal Özüň iki oglundan biri*.

tatyr: تَتَر *Tatyr ýer* - «Takyr ýer».

titir: Inen düýe.

takyr-takyr: آت آذاقى تَقَر تَقَر *At azagy takyr-takyr etdi* - «At aýagy dükürt-dükürt etdi».

tikir-tikir: تِكِر تِكِر *Tikir-tikir etti* diýilýär. Manysy ýokardaky ýaly.

temür: تَمُر *Gök temür gerü turmas* nakylynda-da gelýär, «Gök demir boş geçmez» (degen ýerini ýaralar) diýmek. Bu nakylyň başga-da bir manysy bar. Gyrgyz, ýabaky, gypjak we beýleki boýlaryň ilaty ant içenlerinde ýa-da söz edenlerinde, demir sylagy üçin, gylyjy çykaryp ýatyryp, öňlerinde goýýarlar hem-de: *Bu gök girsün, gyzyly çyksun* diýýärler, ýagny «Sözünde durmasaň, gylyç («gök demir») gök bolup girip, gyzyly bolup çyksyn» diýýärler. Sebäbi olar demre hormat edýärler.

tamur: Damar. Oguzlar *mim* harpyny üstünli edip, *tamar* diýýärler. Olar mydama ýeňillige ýykgyň edýärler, sebäbi üstün herekeleriň iň ýeňlidir.

tawar: Janly we jansyz mal. Oguzlar bilen oguzlara uýanlar *tavar* diýýärler.

تَقَر كِمْنَك أَكِلْسَا بَكْلِكْ أَنْكَرْ كَرَكِيُو

تَقَرَسِرْزَنْ قَلْبْ بَكْ اَرْنَسِرْزَنْ اَمَكِيُو

Tawar kimiň öklise, beglik aňar kergeýür,

Tawarsyzyn galyp beg, erensizin emgeýür.

(Dowary kimiň köpelse, beglik oňa ýaraşar,

Dowarsyz galyp beg, ilatsyz emgener.)

çöpür: Çöpür. Şundan alyp, *Çöpür-çepür* diýilýär, «öpir-çöpür» diýmekdir, ýagny malyň ugursyzy, bideregi.

çotur: چُتُر كِشِي *Çotur kişi* - «Häsiýetsiz adam».

çagyr: Şerbet.

حَقَرُ çağyr: Çakyr, şerap. Bu söz biri-birine garşy iki mana eýe bolan sözlerdendir.

حَقَرُ çağyr: Darajyk ýol, ýoda, çygyr.

اَتُ حَقْرِي اَتَقَا تَكِيَرُ çakyr: Gök gözli, çakan.

اَتُ حَقْرِي اَتَقَا تَكَمَسُ *It çakyr atga tegir, at çakyr itge tegmes* - «It çakany ata deger, at çakany ite degmez», sebäbi çakan atyň gözi gowy görmeýär; şu hili atdan gaça durmak ündelýär.

حَكِرَ حَكِرَ çigir-çigir: Çöregiň içinde daş owuntygy bolsa, diş ötmän çykarýan «gyjyrt-gyjyrt» sesi.

سُغُرُ sugur: Zemzene meňzeş bir jandar, derisinden ýagyşdan goranar ýaly geým edilýär.

سِغِرُ sygyr: Hanlaryň halk bilen bilelikde edýän awy. Hanyň adamlary tokaýlara we düzlere ýaýraýar, ýabany haýwanlary bir ýere toplap, hanyň bolýan ýerine sürýärler. Ol hem ýadaman, önüne gelen awy atýar. Sürgün awy.

سِغِرُ sygyr: Sygyr. سُوف سِغِرِي *Suw sygyry* - gäwmiş.

قَدِرُ gatyр: Gatyр.

قَدِرُ kadyр: قَدِرُ تَاتُكُ *Kadyр neň* - «Agyр zat». Gaty ýere-de قَدِرُ يِرُ *Kadyр ýer* diýilýär, bu daglarda garyň we gyşyň uzak bolýandygy sebäpli bolýar.

قَدِرَقَشُ kadyр gyş: Garagyş.

قَدِرُ kadyр: Hanlaryň agyр hem ýowuz häsiýetlilerine şeýle diýilýär. Şonuň üçin hakany ulsunyň hanlaryna قَدِرُحَانُ *Kadyр han* diýilýär. Bu söz arapça bilenem gabat gelipdir, çünki zantly bolmak güýçden hem-de hökmürowanlykdan döreýär, ýowuz adamyň islän zadyny edip biljek güýji bardyr.

قِسِرُ gysyr: Gysyr; dogurmaýan aýal ýa-da guzlamaýan haýwan. Şundan alyp, قِسِرُ *Gysyr gysrak* diýilýär, «gysyr baýtal, gysrak» diýmek.

كَلَرُ geler: Zemzen.

بُغَز bogaz: Bogaz.

تَبِيز tebiz: Şorumtyl ýer. Şundan alyp, gysganç adama تَبِيز كِشِي tebiz kişi diýilýär.

تُوبُز topuz: تُوبُز يُلُكْ Topuz ýük - haýwana urlan we üstüne münülmeýän ýük.

تَتِيز titiz: تَتِيز تَاتَاكْ Titiz neň - «tagamy ajymtyk zat».

تُكُوز tüküz: تُكُوز أَتْ Tüküz at - «Depel at».

سَغِيز sagyz: Sagyz. سَغِيز تُبْرَاقْ Sagyz toprak - «Şykgy toprak».

سَکِيز sakyz: Eşige daman miwe şiresi ýa-da hurma toşaby ýaly zatlar.

سَکِيز sekiz: Bu söz سَکِيز sekkiz sözünüň ýenilleşdirilenidir.

سَمِيز semiz: Semiz; semiz haýwan. Bu söz arapça hem meňzeş, diňe türkler سَمِيز semiz ze harpyna öwürüpdirlir. Bu olaryň dilinde bolýan zat; sen we siz ýaly (سَمِيز ze harpy سَمِيز nundan öwürülendir).

قُوبُز gopuz: Gopuz - uly kädili, kirişli saz guraly.

قُوتُز kutuz: Ýabany sygyr.

قُوتُزَات gutuz yt: Guduz it.

قَاز kazyz: Agajyň gabygy.

قُوز kuzuz: Dul aýal.

قَيمِيز gymyz: Gymyz. Baýtal süýdi tulumda saklanyp turşadylýar we içilýär.

قَيمِيز أَلْمَلَا gymyz almyla: Turşy alma; gymyz ýaly turşy.

كُوز kögüz: Göwüs.

كِيز kiziz: Keçe.

كِيز kiwiz: Haly-palas ýaly zatlar.

كُوز köwiž: (ž bilen aýdylýar). Söwüt ýaly içi çüýräp köwlen agaç.

كُفِّرُ تُرْمَا köwiž turma: Tagamy bozulan turp. Tagamy gaçan islendik zada şeýle diýilýär.

تَرُسُ tarus: Öýüň çatysy.

تَلَسُ talas: At çapyşygynda, top oýnunda meýdanyň gyrasyna çekilen ýüp.

تَلَسُ talas: Taraz ady bilen belli bolan şäher. Talas ikidir, birine اُلُغُ تَلَسُ *Ulug Talas*, beýlekisi yslam ýurtlarynyň çäginde bolup, oňa كَمِي تَلَسُ... *Kemi Talas* diýýärler.

تُولَسُ tolas: تُولَسُ يُوُزُ *Tolas ýüz* - «Salyk ýüz».

بِجَشُ byçyş: Beýiklere myhmançylyga, toýa, çakylyga baranlara berilýän ýüpek ýaglyk.

بُرِشُ buryş: Deridäki we eşikdäki ýygirt.

بَغِشُ bagyş: Barmaklaryň we beýleki agzalaryň bogunlary. Gamyşlaryň we ş.m. zatlaryň bogunlaryna-da şeýle diýilýär.

بَقِشُ bakyş: Bakyş.

بِلِشُ biliş: Biliş. Bu ýerde sypat däl-de, masdardyr.

بُلُشُ buluş: Adamyň işden alan gazanjy.

بُلُشُ boluş: Dil kömegi. اُلْ مَنَكَا بُلُشُ قَلْدِي *Ol maňa boluş kyldy* - «Ol maňa dil kömegini berdi».

تَبِشُ tapyş: Iki adamyň işlerini biri-birine tabşyrmagy.

تُتُشُ tutuş: Çekişme, dartyşma. Bu sözüň aýdylyşy ýokardakydan gatyrakdyr.

تَتِشُ Tutuş: Erkek atlaryndan.

تَفِشُ tawuş: Duýgy; gymyldy.

تُقِشُ tokyş: Söweş.

تُقِشُ اِحْرَا اُرِشْتِمُ اُلُغُ بُولَا قَرِشْتِمُ

تُكْرُ اتَيْنِ يَرْشِيْنِمَ اَيْدِمَ اَمْدِي اَلْ اُتَارُ

Tokyş içre uryştym, (Söweş içre uruşdym,
Ulug birle garyştym, Uly bile garyşdym,
Tüküz atyn ýaryştym, Depel atly ýaryşdym,
Aýdym emdi al, Utar. Aýtdym indi: «Al, Utar!»)
Utar - bir adamyň ady.

تُقَشْ Tokyş: Adam ady.

تَكِشْ tekiş: Alyşma. Bu birine seniň bir lukma bermegiň, onuň hem saňa bir lukma bermegi ýaly.

تَكِشْ tekiş: Her bir zadyň gutaran ýeri, soňy.

تَكِشْ Tekiş: Erkek atlaryndan.

جَبِشْ çebiş: Çebiş, geçiniň alty aýlyk çagasy.

جَقْشْ çawuş: Söweşde saplary tertibe salýan, parahatçylyk zamanynda esgerlere baş-başdaklyk, zulum etmäge mümkinçilik bermeýän adam.

جَقْشْ çykyş: Peýda. اَلْ اَشْيِشْتَا جَقْشْ يُوقُ *Ol işte çykyş ýok* - Ol işde peýda ýok.

جَلِشْ çalyş: Çalma, ýykma, göreş.

سُرُشْ suruş: Bugdaý sümmüllerindäki däneler gatamazdan öň, sümmül otda çirkizilýär, soňra-da owradylyp iýilýär.

سِقْشْ sykyş: Itişme, gysyşma.

سُكْشْ sögüş: Sögme, sögüş.

سُكْشْ sögüş: Kebap etmäge ýaran owlak ýa-da guzy (oguzça).

سِكْشْ sikiş: seks.

قَبِشْ gapyş: Galama.

قَبْشْ Kapuş: Argu ilinde bir ýeriň ady.

فَجَشْ gaçyş: Ilat arasyndaky düşünişmezlik, uruş. *فا جَشْ بُلْسا قيا كُرماسْ Gaçyş bolsa, gyýa görmes* - «Bulaşyklyk bolsa, hiç kim biri-birini görmez».

فُجُشْ guçuş: Gujaklaşma, guçuşma.

فَدَشْ kazaş: Dogan ýaly ýakyn garyndaş.

فَلِشْ gazyş: Gaýyş. Haýwan derisini kesip edilen gaýşa şeýle diýilýär.

فَرِشْ garyş: Garyş. *بِر فَرِشْ Bir garyş* - «Bir garyş».

فُعُشْ koguş: Eýlenen-eýlenmedik deri.

فُغُشْ koguş: Degirmeniň bogazy.

فُغُشْ koguş: *تَكْرِمان فُغُشي Tegirmen koguşy* - «Degirmeniň bogazy».

فُغُشْ koguş: Oky ýalpyldatmak üçin koguş agajyndan ýasalan gural.

فَمِشْ gamyş: Gamyş.

كَجَشْ geçiş: Deryanyň güzeri, deräniň gädigi. *أَلْ كَجَشْني سُوْث إِلَيَّ Ol geçişni suw ilette* - «Ol geçidi suw äkitdi». Bu nakyl geçen hem-de yzyna gaýtaryp bolmajak iş babatynda aýdylýar.

كَرِشْ geriş: Geriş; üstüne çykylyp bilinýän dag gerşi (oguzça).

كَرِشْ geriş: Atyň gerşi. *كَرِشْ يَغْرِیْ اُغُلْقا قَلِیرْ Geriş ýagry ogulga galyr* nakylynda hem gelyär, «Geriş ýagry ogla galar»; beýle diýilmegi - geriş hereketli ýer bolansoň, ol ýeriniň ýagry aňsat bitmeýär; nakyl ýagyrdan seresap bolmagy ündeýär.

كَرِشْ keriş: Söweşde arkalaşma.

كُرُشْ görüş: Görme, seretme.

كِرِشْ kiriş: Bir adamyň kireýine beren zatlaryndan bolan girdejisi.

كَرِشْ geriş: Galmagal, goh. *نَالْکُ کَرِشْتِیْنِکْ Nelek geriştin* - «Näme üçin baryp goh etdin?»

گلیش لک بریش geliş: Geliş. گلیش بریش *Geliş-baryş* - «baryş-geliş». Myhman otagyna

لغ آف *Gelişlig- baryşlyg ew* diýilýär.

كُمش kümüş: Kümüş.

أَلْبَ آرْ نِي أُذُرْدُمْ بُيُنْ أَنْكَ قَذِرْدُمْ

أَلْتُنْ كُشْمُشْ يُذِرْدُمْ سُوسِي قَلِنْ كِيمْ أُنَارْ

Alp erenni özürdüm. (Alp ärleri seçip aldym,

Boýnyn anyň kazırdym, Boýnun onuň egdirdim,

Altun-kümüş ýuzurdym, Altyn-kümüş yükledim,

Süsi kalyn kim öter. Goşuny agyr, kim öter?)

(Söweşde ýeňiş gazananyň aýdany).

كُمش kümüş: Pul; sebäbi onda kümüş bolýar.

كُمش Kümüş: Aýal atlaryndan.

بَیغ batyg: Derýa we ş.m.-leriň çuňňur ýerleri.

بَجْع baçyg: Ant, kasam. أَلْ مَنِيْكَ بَرَلَا بَجْعَ قَلْدِي *Ol meniň birle baçyg kyldy* - «Ol meniň

bilen kasam etdi».

بَرِغ baryg: أَلْ بَرِغِ بَرْدِي *Ol baryg bardy* - «Ol gitmek gitdi».

بَرِغ baryg: Ysly zat. Bu söz tirkeşdirilip, سَاسِغ *sasyg-baryg* diýilýär - «ysly-kokly».

بَسِغ basyg: Gije çozup, duşman gapyl basyljak ýer.

أَلْ أَنِي بَسِغْنَدَا أَتِي *Ol any basygynda tutty* - «Ol ony gije çozup, gapyl basyp tutdy».

بُسُغ pusug: Buky, busalga.

بُسُغ boşug: Hanyň ilçä yzyna gitmek üçin beren rugsady. Ilç berlen sowgadyň ady hem şeýle. سَفَرَةُ Garyndaşlaryň birisi uzak ýoldan gelende, üýşüp toý edýärler. Garyndaşlaryň hemmesi, goňşy-golam hem çagyrylýar. Şondan soňra sowgatlar

paýlanyp, gelenlere rugsat berilýär. Şeýdip, üýşüp iýilýän tagama بُوْشُغْ أَشِي *boşug aşy* diýilýär, «rugsat nahary» diýmek.

byşyg: بِشُغْ أَشْ *Byşyg aş* - «bişen aş». Islendik bişen nahara şeýle diýilýär. Kerpiç we üçek kerpiji ýaly zatlara-da كَرْپِچْ بِشُغْ *byşyg kerpiç* - «bişen kerpiç» diýilýär.

byşyg: بِشُغْ سُوْجُوْكْ *Byşyg süjük* - «Gaýnadylan şerap».

bakyg: بَاكْمَا, بَاكْیْشْ. اَنَیْڭ بَاكْیْغْی گُورْ *Anyň bakygy gör* - «Onuň seredişini, bakyşyny gör». Şu kitapda meniň islegim şunuň ýaly masdarlaryň iň köp ulanylýanlaryny görkezmekdir.

puşug: بُوْشُغْ پُوْشْدِي *Puşug puşdy* - «Köp horlandy».

tapug: تَابُغْ Seňde; hyzmat.

tapug: تَابُغْ. تَنْكُرِي تَبْغِي *Teňri tapugy* - «Taňra sežde».

tutug: تُتُغْ Girew.

tutug: تُتُغْ Owsun, jady. اَنَیْڭ تُتُغْی بَارْ *Anyň tutugy bar* - «Onuň tutgaýy bar».

tyzyg: تَدِغْ Bir zatdan galdyrma, päsgel bolma.

taryg: تَرِغْ Ekin. Bu umumy atdyr.

taryg: تَرِغْ Ähli türkleriň dilinde bugdaý, diňe oguzlaryň dilinde -dary. Bu ulanyş ýalňyşdyr. Olar bugdaýa أَشْلِیْكْ *aşlyk* diýýärler.

turug: تُرُغْ Gowak, duralga; dagda başyny sokar ýaly ýer.

torug: تُرُغْ. اَت. بُوْ اُغْلَانِغْ بِيْر تُرُغْغَا اَلْدِمْ *Bu oglanyg bir torugga aldym* - «Bu oglany bir dor (ata) aldym». Käte dil ugruna düýe bilen sygra-da şeýle diýilýär.

torug at: تُرُغْ اَتْ Dor at.

turyg: تُرُغْ اَرْتْ تِيزْ *Turyg art tiz* - Kaşgar ýaýlasynyň ady.

çawyg: چَاغْ Gamçynyň ujy.

سَپْ sapyg: Çadyryň etegi.

سَٹْ satyg: Söwda-satyk.

سِذْ syzyg: Donuň syny. يَسِبُ الثَّرْدِي Syzyg ýapyp olturdy - «Synyny ýapyp olturdy». Bu medeniýetlilikden şeýle edilýär.

سِذْ syzyg: Diş etleriniň arasyndaky boşluk. Bir syr saklamaku ündelýän adama بُو Bu sözni syzygdyn syzytma - «Bu sözi syzdyrma» diýilýär.

سَرْ saryg: Sary zat. Goýy sara سَپْ sap-saryg diýilýär. Adamdaky öde-de saryg diýilýär.

سَرْ saryg: سَرْ سَوْف Saryg suw - Sarysuw; garynda ýygnanýan sary suw. Islendik sary zatlara toplan, سَرْ سَرْ saryg-surug - «sary-sury» diýilýär.

سُرْ sorug: Sorag, ideg. سُرْ فِيلْدِي Sorug kyldy - «Sorag etdi».

سُرْ çalyg: Bu-da سُرْ sorug bilen manydaş. Başga-da begleriň möhüm bir işi çykanda, onuň obalara iberýän habary manysy bar.

قَپْ gapug: Gapy.

قَٹْ gatyg: Gaty zat.

قَذْ gazyg: Gatlap tikme.

قُذْ guzug: Guýy. قُذْ سَوْف باز اِت بُرْنِي تَكْمَاسْ Guzugda suw bar, it burny tegmes - «Guýuda suw bar, it burny degmez». Bu nakyl kişi zadyna göz dikip, boş çykýan adam babatynda ulanylýar.

قَذْ gyzyg: Gyra. Deňiz, derýa, çaý ýaly ýerleriň gyrasy. Kenaryna hem şeýle diýilýär. اَرَقْ قَذْGI Aryk gyzygy - «Çaýyň kenary», اَيَقْ قَذْGI ayak gyzygy, يَار قَذْGI ýar gyzygy diýilýär, «gabyň gyrasy», «gaýa gyrasy» diýmek.

فُرُغْ gurug: فُرُغْ أَفْ *Gurug ew* - «İçinde adam yaşamaýan öý». Öýde goş bolmasa-da, şeýle diýilýär. أَلْمَا فُرُغْ *Gurug ulma* - «Gury küýze». Içi boş gaba-da فُرُغْ *gurug* diýilýär.

فُرُغْ gurug: Gury. Ýokardaky many şuna ýakyndyr.

فُرُغْ goryg: Gorughana. Begleriň ýa-da beýlekileriň gorugy. Goralýan we saklanýan ýerlere goryg diýilýär.

فَسْعْ gasyg: Agzyň içi, sag we çep owurtlar.

فَسِغْنَدَا gysyg: Gysaç, tussag. أَلْ بَكْ فَسِغْنَدَا قَلْدِي *Ol beg gysygynda galdy* - «Ol begiň elinde, gysajynda galdy».

فُسْعْ gusyg: Gusuk. أَيْنِ فُسْعْ تُتِّي *Any gusyg tutty* - «Ol gusuk tutdy».

فُشُغْ goşug: Goşgy, goşuk.

تَرَكْنُ قَلْنُ فُتِينْكَا تَكْرَمَنْدِنْ فُشُغْ

أَيَغْلَ سِرْنُكْ تَبْعَجِي أَتْئَرُ يَنْكِي تَبْعْ

Tirken katun gutyňa tegür mendin goşug

Aýgyl siziň tapugçy ötnür ýeňi tapug.

(Soltan hatynyň huzuryna ýetir menden goşuk.

Aýtgyl, siziň hyzmatyňyz dileýär, ýene hyzmat).

فَقْعْ kakyg: Garşylyk; gahar etme; kakdyрма. مَنْ أَيْنُكْ فَقْعَنْدَا مِيْ إِيْشْ قَلْدِيْمْ *Men anyň kakygynda bu iş kyldym* - «Men oňa kakdyryp, bu iş etdim».

فَمُغْ kamug: Hemme. فَمُغْ كِشِي تُؤُزْ أَرْمَاسْ *Kamug kişi tüz ermes* - «Hemme kişi deň bolmaz».

فَنِعْ ganyg: Guwanç.

تُنْجِي يَغَرْ بُلْبِي أَلْتُونُ تَمَرْ أَرْغْ

أَقْسَا أَيْنُكْ أَقِينِي قَنْدِي مَنُكْ فَنِعْ

Tutçy ýagar bulyty altun tamar aryg.

Aksa anyň akyny, gandy meniň ganyg.

(Durman ýagar buludy, altyn damýar köp.

Aksa onuň akyny, gandy meniň suwsuzlygym).

بُتْئُ butyk: Pudak; islendik zadyň şahasy.

بُتْئُ butyk: Kiçijik küýze. Kaşgarlylaryň dilinde.

بُتْئُ butyk: Atyň aýak derisinden edilýän tulum. İçine gymyz ýa-da şuňa meňzeş zat guýulýar.

بُتْئُ butak: Pudak. Bir şiwede; ti harpy üstünli hem, astynly hem bolup biler.

كَمْ أَيْبُ إِشْتُرْ قُلَاقْ أَيْ أَفِي أَرْشُجْ بُتَاقْ

Kim aýyp, iştür gulak

Aý ewi - artuç butak.

(Kim aýdyp, eşider gulak:

Aý öýünde agylynda - arça pursady).

(Bu ýerde çorynyň ýüzi aýa, boýy şaha meňzedilýär).

بُچُكْ byçuk: Kesik; islendik zadyň ýarysy. بُچُكْ يَرْمَاقْ *Byçuk ýarmak* - «ýarym pul».

بُذْئُ byzyk: Murt.

بَرَقْ barak: Tüýlek it. Türkleriň ynançlaryna görä, bürgüt ömrüniň ahyrynda iki ýumurtga guzlaýarmyş hem-de basyryp oturýarmyş. Ýumurtganyň birinden barak çykýarmyş. Bu itleriň iň ýyndamy we iň gowy aw edýäni bolýarmyş. Beýleki ýumurtgadan guş çykyp, ol soňky nesil bolarmyş.

بُرْئُ ýoryk: Gylyk. بَكْ بُرْقِي نَتَكْ *Beg ýorygy netek* - «Begiň gylygy neneň?»

بُرْئُ buryk: Hakanyň ýanyna gelen beýikleri kabul edýän we olara ýer görkezýän adam. Bu sözüň asly *buýruk* sözündendir; «emir» manysy bar. Çünki bu adamyň gelenlere diýeni öýtär.

بُزُقْ bozuk ew: Ýykylan öý. Ýykylan, döwlen zatlaryň hemmesine şeýle diýilýär.

بَشاك başak: Okuň ýa-da naýzanyň ujuna geýdirilýän demir, demren.

بَشاك başak: Köwüş. Oguzlar bilen gypjaklar mim goşup, باشماق başmak diýýärler.

بُشاك er: Gaýgyly adam. Oguzlaryň we beýlekileriň dilinde.

بِشاك pyşyk et: Bişen et. Ýagmalar پىشع pyşyň diýýärler.

بَلق balyk: *Balyk*. بَلق سۇدا گۆزي تاشق *Balyk suwda, gözi daştyn* - «Balyk suwda, gözi gyrda». Bu nakyl bir işiň içinde bolsa-da, bilmeýän ýaly görünýän adam babatda aýdylýar.

بَلق balyk: Palçyk. Oguzlaryň bir böleginiň hem-de arguwlaryň dilinde. Arguwlaryň beýleki bir bölegi üç säkin bilen *balk* diýýärler. Türk dilinde diňe iki säkin bir ýerde gelip bilýär. Arguwlaryň dilinde birhili bulaşyklyk bar.

بَالق balyk: Ýslamdan kän öň türk dilinde busalga, gala, şäher diýmek. Uýgurçada-da şeýle. Uýgurlaryň in uly şäherleriniň birine بېش بالق *Beş balyk* diýilýär. Bu uýgurlaryň in uly şäheridir, «baş şäher» diýmek. Başga bir şäherlerine bolsa يىنكى بالق *Ýeňi balyk* - «Täze şäher» diýýärler.

بُلُق at: Pessejik, ardy giň at.

بُلُق bulak: Türkleriň bir taýpasy. Bulary gypjaklar tussag edipdirler. Soňra Beýik Taňry olary ýesirlikden gutardy we olara اَلْكا بُلُق *Elke bulak* diýildi.

پامۇك pamuk: Pagta (oguzça).

توپك topyk: Taýak bilen urulýan top.

توپك topyk: تۇپى سۈنكۈك *Topyk süňkük* - topuk süňküňden edilen nahar.

تۇتۇك tutuk: Biçilen.

تۇرۇك turuk: Islendik jandaryň arrygy.

أَرُكُ Turuk: Kaşgar bilen Fergananyň aralygynda bir kötel.

تُزَاق tuzak: Duzak.

إِكْلَدِي مَانِكْ أَذَاقْ كُزْمَذِبْ أُغْرِي تُزَاقْ

إِكْلَدِيْمْ أُنْدِنْ أَزَاقْ أَمْلَكِلْ أَمْدِي تُزَاقْ

Ikledi meniň azak,	(Basdy meniň aýak,
Görmezip ogry tuzak,	Görmän ogryn duzak.
Igledim andyn uzak,	Igledim ondan uzak,
Emlegil emdi tuzak.	Ýemlegin indi söýgülim.)

تُزَاق tuzak: Adamyň söýgülisi, söýgi hakda aýdan sözi. Bu söz *iýýa* goşulyp, *tuzaky* ýaly hem aýdylýar.

تَشَقْ taşak: Erkegiň jyns ýumurtgasy. Erkeklik organyna-da şuna ýakyndygy üçin, şeýle at berilýär.

تُتُك Tutuk: Erkek atlaryndan.

تَنُك tanuk: Şaýat.

جَبَق çapak: Türk kölünde bolýan bir kiçijik balyk. *Çabak är* - asly ugrsyz adam

جَبَق çybyk: Çybyn.

جُجُك jojuk: Jojuk; islendik zadyň kiçisi.

جَرَق çaruk: Çaryk. يَزَاغْ أَتِي جَرَقْ ، كُوجِي أَزَقْ *Ýazag aty - çaruk, güji - azuk* - «Pyýadanyň aty - çarygy, güýji - azygy».

Bu nakyl güýçden gaçmazlyk, aýagyny aýamak ündelýän adam babatynda aýdylýar.

جَرَق çaruk: Türklerden bir taýpa. Barçukda oturýarlar. بَرْجُك Barçuk - Afrasyýabyň şäheridir. Ol ýerde بُوْتُ نَاصَرُ Buhtu Nassaryň ogly بَتَزَنُ Betzeni tussag edýär.

جُلَق çolak: Çolak.

چۇلىق çulyk: Gumry ululygyndaky bir ala reňkli suw guşy.

چۇماق çomak: Taýak.

چۇماق çomak: Uýgurlaryň, musulman bolmadyk halklaryň musulmanlara berýän ady. چۇماق آري Çomak äri - «musulman adam».

چاناق çanak: Duzluk gap ýaly, agaçdan oýulan okara, çanak.

چاناق çanak: Çanak (oguzça).

سۇچۇق saçuk: سۇچۇق ئاتاك Saçuk neň - «Saçylan zat».

سۇزۇق suzuk: Tüýkülik.

سۈرۈك syruk: Syryk; çadyryn diregi.

سۈسۈك sasyk: Ösümlük ýetişdirilýän küýze. Serhetdäkileriň we serhet aňyrsyndakylaryň dilinde.

سۈسۈك susyk: Gowa. Şiweleriň birinde eşitdim.

قەبەك gabak: Gabak.

قەبەك gabak: Terligine nahar edilýän bir iýmiş.

قەبەك gapak: Gyzyň gyzlygy. قەبەك سىدى Gyz gapagy sydy - «Gyzyň gyzlygyny syndyrdy».

قەتەك gatyk: Sirke, ýogurt ýaly tutmaja gatylyan zat.

قەتەك gatyk: Gatgy, goşulýan, gatylyan zat.

قۇچۇك gujak: بىر قۇچۇك بۈز Bir gujak büz - «Bir gujak biz».

قەدەك gazyk: Agaçdan oýulyp edilen zat (arguwça).

قەرك garak: Garak, bäbenek. قەرك Gara garak - gözüň garasy, قەرك گۈزۈڭ gürüň garak - gözüň agy, قەرك اوت ot garak - göreç.

gyruk: غُرُكْ *Gyruk är* - «Çolak adam». *Gyruk azak* - «Agsak aýak».

gazuk: غَزُكْ *Gazuk aryk* - «Gyzylan aryk, ýap»; we ş.m.

gasuk: At derisinden edilen tulum bolup, içine süýt, gymyz ýaly zatlar guýulýar.

gasuk: Agaç gabygy. Asly - قاسْ *gas*. ق *Kap* soňra goşulypdyr.

kosyk: كُوسِكْ *Pisse*, bu sözi aýallara at hökmünde dakýarlar.

kaşak: كَاشَكْ *Gamşyň bir görnüşi*.

kaşuk: كَاشُكْ *Çemçe*. غُرُكْ *Guruk kaşuk agyzga ýaramas*, *guruk söz gulakga ýakyşmas* - «Gury çemçe agza ýaramaz, gury söz gulaga ýakmaz». Bu nakyl birine işini bitirtjek bolýan adamyň oňa bir peýdaly iş etmelidigini aňladýar.

kawak: كَوَاقْ *Kawak art* - Özçent bilen Kaşgar aralygynda bir kötel ýer.

kowuk: كَوُوكْ *Kowuk neň* - «Köwük zat».

kawuk: كَوُوكْ *Siýdiklik*.

kawyk: كَوُوكْ *Dary we ş.m.-leriň kepegi*.

kalyk: كَالُوكْ *Howa*.

gulak: گُلَاكْ *Birnäçeleri gulhak*, ýene birleri گُلُكَاكْ *diýýärler*. Iň gowusy - birinjisi.

golak: گُلَاكْ *Golak ton* - «Golmak don; ýeňi gysga don».

gylyk: گُيُوكْ *Gylyk*. Käte *lam* harpy säkinli bolup, گُيُوكْ *gylk* hem diýilýär.

Gumuk: گُموكْ *Birnäçe wagt ýanynda bolan beglerimiň biriniň ady*.

gomuk: گُموكْ *At tezegi*. Başga haýwanlaryň tezegi babatynda aýdylmaýar.

ganak: گَانَاكْ *Gaýmak*. Argu we bulgar dillerinde. *Iýýa* harpyny *onuna* öwürüpdiler.

فُنُق gonuk: Myhman.

بَرْدِي آرَن فُنُق بُلْب فُتْتَت سَقَار

قَلْدِي اَلشُع اُتِق كُرْب اَفْنِي يِقَار

Bardy eren gonuk bulup, gutga sakar,

Galdy alyg, oýok görüp, ewni ýykar.

(Gitdi ärler gonak tapyp, bagta saýar,

Galdy ýowuz, gara görüp, öýün ýykar.)

فُنُق gonak: Iri darynyň bir görnüşi. فُنُق بَشِي سَدْرَكِي يِيك *Gonak başy sezregi ýeg* -

«Darynyň başy seýregi ýeg». Sebäbi däneler seýrek boldugyça iri bolýar, ýygy bolsa ownuk bolýar. Bu nakyl öz maksadyna ýetmek üçin, az emgenjek bolýan adam babatynda aýdylýar.

بِتِك bitik: Kitap. Kitap, hat, ýazgy.

بِتِك bitik: Ýazma, ýazgy. Bu masdar şekilidir. اَبِك بِتِكِي بَلَكُولُك *Anyň bitigi belgölüg* -

«Onuň hat ýazyşy belli».

بِتِك bitik: Doga, tumar (oguzça).

بِچَك biçek: Pyçak. نَحَا بِيَتِك بِجَاك اَرَسَا اُوْر سَابِيْن يُنُومَاس *Neçe ýitik biçek erse, öz sapyn*

ýonumas - «Näçe ýiti pyçak bolsa-da, öz sapyny ýonmaz». Bu nakyl öz işini oňarman başgalaryň işiniň başyna baryberýän adam babatynda ulanylýar.

بَدُك bedük: Beýik, uly. بَدُك تَعِي *Bedük tewi* - «Uly düýe».

بُرُك бүрүк: Agyzbogy, uçgur ýaly togalak ýüpler.

بَزَك bezek: Bezeg. Bir şiwede.

بَزِيك bezig: Titreme. اَلْ بَرَك بَرْدِي *Ol bezig bezdi* - «Ol titremek titredi».

پُسُك püsüg: پُسُك بُسْدِي اَلْ قُلُنْ *Ol gulyn püsüg püsdi* - «Ol guluna busalga etdi». Ursa-

da şeýle diýilýär.

بۆلۆك bölöc: Süri, bölek. بىر بۆلۆك قۇي *Bir bölöc koy* - «Bir bölek goýun». *Bir bölöc kişi* - «Bir bölek adam». Bu isim halk, düýe sözleri ýaly birliği hem-de köplügi bildirýän isimlerdendir.

بىلەك bilek: Bilek.

بەلەك belek: Myhmanyň garyndaşlaryna getiren sowgady. Bir ýerden başga ýere iberilen sowgada-da بەلەك diýilýär.

بەلەك belik: Pelte.

بەلەك belik: Ýaranyň çuňlugyny bilmek üçin ulanylýan demir turbajyk.

بىلىك bilig: Bilim. بىلىك اۆگرن *Bilig ögren* - «Bilim öwren».

بىلىك bilig: Bilim. اۆزگەلىرى *Uzagy bilgeler* - «Öten alymlar».

بىلىك bilig: Akyl. اۆلان بىلىك سىز *Oglan biligsiz* - «Oglan - akylsyz».

بەنەك benek: Däne. Arguwlaryň we ýene bir toparlarynyň dilinde.

بەنەك benek: Mis pul.

تەمۈك temük: Gurşun eredilip ikbaş şekilinde guýulýar, daşyna geçiniň çöpüri ýa-da başga bir zat saralýar. Şuny çagalar depip oýnaýarlar.

تەپەك tepik: Depme. اۆل قۇلن تەپەك تەپدى *Ol gulyn tepik tepdi* - «Ol guluny depmek depdi».

تەتەك titig: باش تەتەك تەتتى *Baş titig titti* - «Ýara agyrmak agyrdy». Bu söz güýçlendirme hyzmatynda ulanylýar. اۆل ارىك اۆرۇر *Ol erig urug urdy* - «Ol adamy urmak urdy», اۆل قەچە *Ol gaçyg gaçdy* - «Ol gaçmak gaçdy» ýaly.

تۈتەك tütek: Kündük we şonuň ýaly zatlaryň jüründigi.

تەتەك titik: Palçyk.

تەرىك tirig: Diri; jandaryň dirisi.

تَرَكَ tezek: At tezegi. أَذْكَو اِيَسِيْر قَتَمَاسْ ، *Tezek garda ýatmas, ezgü-ysyz gatmas* - «Tezek garda ýatmaz, ýagşy-ýaman gatyşmaz»; (sebäbi tezeğiň gyzgynlygy gary ereder; ýagşy bilen ýaman biri-birine meňzemeýändigini üçin gatyşmazlar).

تَرَكَ tezik: Howsala, ilatyň howsalasy, tezmeklik. تَرَكَ كِشِي *Tezik kişi* - «Işýakmaz adam».

تَرَكَ tizig: Düzüm. بِيْر تَرَكَ تَرَكَ *Bir tizig tirek* - «Bir düzüm direg». بِيْر تَرَكَ يَنْجُو *Bir tizig ýinçü* - «Bir düzüm hünji».

تَرَكَ težik: Täjik ژ ž bilen aýdylýar.

تَشْكُ teşük: Ýumurtga haltasy ýaryk; deşik, ýaryk. تَشْكُ سُفْدَا بَلْكَرَا *Teşük suwda belgüner* - «Deşik suwda belli bolar». Bu nakyl eden işini aýdyp öwünýän adama işiň nähilidigi soň belli bolar diýen manyda aýdylýar.

تَشْكُ teşik: Iýermen, garny doýsa-da, gözi doýmaýan.

تَشْكُ түşük: Işden-güýçden galan häsiýetsiz adama تَشْكُ كِشِي *tüşük kişi* diýilýär.

تَشْكُ түşek: Düşek.

تَشْكُ tişek: Işsek, ikisini dolduryp, üçe giden goýun.

تُؤَلَكْ tölek: Agras. أَجْ اِيْغُكْ تُؤْ تُؤَلَكْ *Aç äwek, tok tölek* - «Aç - alňasak, dok - agras» (oguzça).

تُؤَلَكْ tülek: Dört aýakly haýwanlaryň tüýden düşýän wagty. أُلْ قُوِيْ تُلَاكِنْدَا كَلْدِي *Ol koy tüleginde geldi* - «Ol gyrkymda geldi».

تِلَكْ delik: Deşik, dilik.

تُؤَكْ tüwek: Ýaş söwüdiň ýa-da şoňa meňzeş agaçlaryň gabygy bitewüligine çykarylýar, serçe ýaly guşlary atmak üçin, içine togalak däne goýlup, üflenip atylýar. Bu turbadan hem edilip bilinýär (çigilçe).

جُبَكْ çübek: Çaganyň jüllüjegi.

جَبَكْ çibek: جَبَكْ قَرْغُوى *Çibek garguy* - «Ýabany laçyn».

چَتۈك چetük: Pişik. كۈك چetük - «Erkek pişik».

چەكەك çeçek: Gül, ağaç we ot güli.

چەكەك çekek: Gyzamyk (çigilçe).

چەرىگ çerig: Goşun nyzamy. اَلْب چەرىگدا ، بۇكا تەرىگدا *Alp çerigde, bilge tirikde* - «Bатыr söweş sapynда, bilimli ýygnakда (belli)».

چەرىк çerik: Islendik zadyň garşysy. Oguzça: her bir zadyň wagty - nobaty.

چۆрек çörek: Çörek.

چىلىك-چىلىك çilik-çilik: Owlagy çagyrmak üçin ulanylýan söz.

چۈنۈك çünük: Çynar.

چۈشەك çüşek: Ot, çayyr. Sogduça.

دۈلەك dülek: Agzy döwük küýze.

سۈبەك sibek: Süýbek.

سۈبەك sibek: Süýbek; çaganyň siýdigi akar ýaly sallançakда goýlan gamyş.

سۈدۈك sidük: Islendik siýdik.

سۈزۈك sizig: Donuň bir syny. سۈزۈك Syzyg sözünden.

سۈرۈك sürüg: Süri. بىر سۈرۈك قۇي *Bir sürüg koy* - «Bir süri goýun».

اُكُر سۈرۈك قۇي يۇندي بىلا

يۇمۇرلايۇ ارکەن سۈتۈن سەغار

Ögür sürüg koy tewi yundy bile,

Ýumurlayı erkenin sütin sagar.

(Süri-süri goýun, düýe, aty bile,

Üşürüp irden süydün sagar).

سۈزۈك süzük: سُؤف Süzük suw - «Süzülen suw». Islendik süzülen hem-de arassa
zada şeýle diýilýär. Ýakut we şonuň ýaly zatlara-da *süzük* diýilýär.

سەشۈك seşik: سَشۈك ات Seşik at - «Çözülen at».

سەۋۈك sewük: سَتۈك تاتۈك Sewük neň - «Söýülyän zat».

سېلۈك silig: سِلۈك آر Silig är - «Medeniýetli adam».

شۈپۈك şöpik: Çöp-çör; ýemiş ýylenden soň galýan şänik we beýlekiler. شSin harpy
چ çimden öwrülipdir.

شۈتۈك şütük: Sygryň şahyndan edilen syýadan.

شۈتۈك şütük: سَقَال شۈتۈك Şütük sakal - «Köse, çokga sakal». Ol syýadana
meňzedilipdir.

شۈنۈك şünük: Çynar. شSin harpy چ çimden.

كېكۈك kepek: Kepek. Kiçijik hünjä كَبۈك kepek ýinjü diýilýär.

كېكۈك kepek: Goňak.

كۈپۈك köpük: Suwuň köpürjigi.

كۈپۈك köpük: Gaýnaýan gazanyň köpügi.

كۈچۈك geçik: Köpri, geçit. قَيْنَار اُكۈز كۈچكيسيز بولماس Gaynar öküz geçiksiz bolmas -
«Joşgun derýa köprüsiz bolmaz». Bu nakyl hemmäni aljyradýan bir işiň her niçik-de
bolsa bir çäresiniň tapylýandygy babatda aýdylýar.

كۈچۈك geçik: Bir ulaga artlaşyp münen iki adamyň yzkysy.

كۈچۈك kiçik: Islendik zadyň kiçisi.

كۈدۈك keçük: Ýagyşdan goranmak üçin ýapynja.

كۈدۈك kedük: Ýünden edilen tahýa bolup, tuwulganyň aşagyndan geýilýär, olar
biri-birine meňzeşdir.

گۆدۈك gödük: ایش گۆدۈك *Yş göüdük* - «İş çatak». Şu iki söz bile ulanylýar, çatak aýratynlykda ulanylmaýar.

گۆك gerek: Ýaraşýar. Bu گۆك gerek mü? «Ýaraşýarmy?» diýlende «Hawa» manysynda gelýär.

گۆك körük: Körük, ussa körügi.

گۆك küjük: Küji. Dokma gurallaryndan; aşaky hem ýokarky erişleri biri-birinden aýyrýan düwlen ýüplükler. Mata we şolar ýaly zat dokaýanlara-da şeýle diýilýär.

گۆك kezik: Ysytma.

گۆك سەگ saryg kezik: Sary getirme.

گۆك gezik: Gezek, nobat. سەگ گۆك گۆك *Seniň gezegiň geldi* - «Seniň gezegiň geldi».

گۆك kezik: Batyrlyk. بۇ ایشتا سەگ گۆك گۆك *Bu işte saňa kezik gerek* - «Bu işde saňa batyrlyk gerek, Bu-da «gezek» manysyndadyr.

گۆك güžik: Zülp (arguwça).

گۆك kesek: Bir zadyň kesimi, bölegi. بىر گۆك ائماك *Bir kesek etmek* - «Bir kesim çörek».

گۆك keweg: Burun kekirdewügi. (káp bilen aýdylýar).

گۆك küwük: گۆك موش *Küwük muş* - «Erkek pişik» (çigilçe).

گۆك külüg: گۆك تاتاك *Külüg neň* - «Amanat zat».

گۆك kölüg: Ulag, ýük urulýan islendik haýwan.

گۆك kemek: Zolakly hem-de nagyşly mata. Bürenjek edilýär. Gypjaklar ýagyşdan goranmak üçin ýapynja edýär.

گۆك künek: Kündük.

گۆك mežek: It tezegi (ä bilen).

نتك netek: Sorag bölegi. «Nähili?» diýmek. سنك Netek sen? - «Nähilisiň?» diýmek.

نچك neçük: «Niçik, neçün?» نچك باردن Neçük bardyň - «Näme üçin gitdiň?». Ýabakyça.

نلك nelük: «Näme üçin?» Beýleki türklerde.

نرك nerek: Nämä gerek? بۇ ساňa نرك Bu saňa nerek - «Bu saňa nämä gerek?» Asly - ne gerek, iki harpy düşürilipdir. . ناكراك

بچل beçel: Sünnet edilmedik aýal, biçilen erkek; at we beýleki haýwanlar.

باشل başyl: Başyl koy - «Saçsyz, başy tüýsüz goýun». Bir dilde

بدل art: Uç bile Barsganyň arasyndaky bir kötel.

تالاس talas: Çöwgen oýnunda çyzylan serhet. تالاس Talas sözünden öwrülipdir.

تگول tegül: Däl. Arguwlaryň داغ ol sözünden alnypdyr. Oguzlar تگول daly harpyna, غ gaýny ككäp harpyna öwürüp, الف elip harpyny hem taşlapdyrlar.

چىگىل-تىگىل çygyl-tygyl: اوق كيش اچرا چىگىل تىگىل قىلدى Ok kiş içre çygyl-tygyl etdi - «Ok sagdagyň içinde tygyr-tygyr etdi».

چىگىل çigil: Türkleriň üç taýpasynyň ady. Olaryň biri göçmedir. كۇياس Kuýasda oturýarlar. Kuýas Barsganyň aňyrsynda bir ýerdir. Ikinjisi Tyraz töwereklerindäki bir obada ýaşaýar. Bulara-da çigiller diýýärler. Çigil adynyň döreyşi şeýledir: Zülkarneýn arguwlaryň ülkesine gelende, güýçli ýagyş ýagyp, ýollar ýörär ýaly bolmandyr. Muny gören Zülkarneýn اين چه كل است In çi gil ast diýipdir. «Bu nähili palçyk» diýipdir. Ol ýerde bir gala gurdurypdyr. Adyna چىگىل Çigil diýipdirler. Şol şäherde ýaşaýanlara چىگىلى Çigili diýlip, soň ýaýrap gidipdir.

Oguzlar bu ýere ýakyn oturansoňlar, çigiller bilen kân söweşýän ekenler. Aralarynda häzirem duşmançylyk bar.

Çigilleşenlere-de çigil diýilýär. Oguzlar Jeýhundan Ýokary Çine çenli arasyndaky ähli türklere çigiller diýýär. Ýöne bu ýalňyşdyr.

Üçünji taýpa - Kaşgardaky birnäçe obadyr. Olara-da چىگىل *çigil* diýýärler. Olar bir ýerden ýaýrapdyrlar

چومۇل *çomul*: Türkleriň bir taýpasy.

سۆگىل *sökel*: Sökel, syrkaw (oguzça).

سىگىل *sigil*: Siňnil.

قىزىل *gyzyl*: Islendik zadyň gyzyl reňklisi. قىزىل بىلەن كىزىل ، يىزىل بىلەن كىزىل

Kylnu bilse, gyzyl gezer, ýaranu bilse, ýaşyl gezer - «Ýasawyny tapyp bilse, gyzyl geýer, ýaranybilse, ýaşyl geýer». Bu nakyl maksadyna ýetmek üçin, medeniýetli, näzik bolmak maslahat berilýän aýal babatynda aýdylýar.

قىزىل *Gyzyl*: Kaşgarda bir çäýyň ady.

قىزىل سىرغىز آتقىش بىر بىر سىزىل يىزىش

بىر بىر كىزىل يىزىش بىر بىر كىزىل يىزىش

Gyzyl saryg arkaşyp, (Gyzyl, sary (güller) yzly-yzyna bitip

Ýipkin ýaşyl ýüzkeşip, Al, ýaşyl ýüze çykyp,

Bir-bir gerü ýürkeşip, Biri-biriniň yzyndan dolaşyp

Ýalňuk any taňlaşur. Adam ogly ony taň görýär.)

كەۋىل *kewel*: كەۋىل ات *Kewel at* - «Ýörgür, tohum at».

بىچىم *byçym*: بىچىم قاغون *Bir byçym gagun* - «Bir dilim gawun»; we ş.m.

بوغىم *bogym*: Bogun. Barmagyň, gamşyň, çäýyr ýaly otlaryň bogny.

بۈكۈم *büküm*: بۈكۈم ات *Büküm ätük* - «Aýal köwşi» (oguzça). Beýleki türkler مۈكىم

mükim ýa مۈكىن *mükin* diýýärler. م *Mim* ن *nundan*, ن *nun* م *mimden* öwrülipdir. Bu söz asyl türk sözi bolmasa gerek. Emma gypjaklaryň we beýlekileriň halk köpçüligi şeýle diýýär.

تَرَم Tarym: Tekinlere (gullukdan hanlyga ýetenlere) we Afrasyýabyň tohumyndan bolan hatynlara hem-de olaryň uly-kiçi çagalaryna ýüzlenip aýdylýan söz. Hernäçe derejeli bolsa-da, hakanly hanlarynyň ogullaryndan başgasyna beýle ýüzlenilmeýär.

Altyn Tarym: Beýik hatynlaryň hormatly ady.

تَرَم tarym: Derýalaryň (çaýlaryň) köllere, gumlara dökülýän, siňýän goly.

تَرَم Tarym: Uýgur araçäginde كُچا Küçe atly ýeriň ýakynynda bir ýeriň ady. اسمي تَرَم

Usmy Tarym hem diýilýär. Şu ýerde akýan çäýiň bir goluna-da تَرمتarym diýilýär.

تُرُم turum: Adamboýy. بىر آر تُرُمى سۇف *Bir är turumy suw* - «Adamboýy suw» we ş.m.

تُورُم torum: Torum. Inenine تۇرۇم تۇرۇم *tişi torum* diýilýär.

تۈزۈم tizim: Düzüm. بىر تۈزۈم يىنچۇ *Bir tizim ýinçü* - «Bir düzüm hünji».

تۈكۈم tokum: Soýuljak mal, esasan, soýuljak at babatynda aýdylýar.

تۈكۈم tikim: بىر تۈكۈم تۈرۈم *Bir tikim türmek* - «Bir bölek türmek (içine peýnir ýa-da ýag salnan çörek).

تۈلۈم telim: Köp, telim. تۈلۈم يۈرۈم *Telim ýarmak* - «Köp pul».

تۈلۈم tolum: Ýarag. Bu umuman ýaraglary bildirýän isimdir.

تۈلۈم بۈشۈرۈ يۈرۈم يۈرۈم يۈرۈم

كۈچى اُنلۇ كۈچۈمۈ قۈچۈمۈ قۈچۈمۈ سۈچۈمۈ

Telim başlar ýuwaldymat,

Ýagy andan ýawaldymat,

Güji anyň keweldimet,

Gylyç gynga güjin sygdy.

(Telim başlar togalandy,

Ýagy ondan ýuwaşady,

Güýji onuň köwüldi,

Gylyç gyna zordan sygdy.)

تِلِم tilim: Dilim. بِيْر تِلِم اَتْ *Bir tilim et* - «Bir dilim et». Uzynlygyna kesilen ýa-da ýarylan zada şeýle diýilýär.

دِدِم didim: Nika gijesi gelne geýdirilýän täç.

سَرِم sarym: Kündük, küýze ýaly zatlardan içiljek zady süzmek üçin, olaryň agzyna tutulan ýüpek mata bölegi.

سَغِم sagym: بِيْر سَغِم سُوت *Bir sagym süt* - «Bir sagym süýt».

سُكِم sokym: Bir agaç bölegi köjelik gozasy şekilinde kesilip, içi oýulýar, üç ýerinden deşilip, oka geýdirilýär, atylanda şuwlap ses edýär.

بَکِر سُكِم Bakyr sokum: Myrryh ýyldyzynyň ady.

فُجَم guçam: بِيْر فُجَم تَاتَك *Bir guçam neň* - «Bir guçak zat».

قُرم gorum: Gaýa. Toplanan mala-da şeýle diýilýär. اَل قُرم بُلدي *Ol gorum buldy* - «Ol bir bölek mal tapdy».

كِرَم kerem: Ýerküme. Ýokary we Aşaky Çindäkileriň dilinde.

كِرِم kerim: Diwara gerilýän nagyşly, haly ýaly zat.

تَام كِرِم Tam kerimi - «Diwar gerimi».

بُتُن bütün: جِيْن بُتُن كِشي Çyn bütün kişi - «Ynamdar adam».

بُتُن bütün: Dogry, dürs. بُتُن يَرَماق *Bütün ýarmak* - «Bitin pul».

بُذُن buzun: Halk, halk köpçüligi (çigilçe).

بُورُن burun: Burun.

بُورُن burun: تَاغ بُورُن *Tag burny* - «Dagyň burny». Islendik zadyň ön tarapyna şeýle diýilýär.

بُورُن burun: Öň, öňürti. بُورُن مَندِن *Ol menden burun bardy* - «Ol menden öň gitdi». Bu söz diňe manysy boýunça arap dilindäkä gabat gelyär.

بُزُن büžin: «Çöpleme» diýilýän bir awuly ot, (ž ž bilen).

باسَن basan: Öli ýerlenensoň iýilýän nahar. Şundan alyp, يُوغُ بَسَنُ ýog basan («ýas basan») diýilýär.

بُغُن bogun: Bogun, gamyş, barmak bogny. Bu sözdäki *nun mimden* öwrülipdir. Ol hemişe bolýan ýagdaýdyr.

بَعْنُ bakan: Halka. Altyn ýa şoňa meňzeş zatlardan edilen halka. اَلْتُنُ بَعْنُ Altun bakan - «Altyn halka».

بِڪُن bykyn: Bykyn, boş böwür.

بُڪِن bükin: Erkeklik güýji bolmadyk, tök.

بُڪُن bögen/bükün: Köriçege.

بُڪِن bögen/büken: Garpyz.

بُلُن bulun: Tussag, ele düşen, ýesir.

اَبْنُكُ قُلْسَامُ اُدُو بَارِبُ تُتْرَ اَزْدَمُ سُسِنُ تَارِبُ

بُلُن قِيلِبُ بَشِي يَارِلُ بُلُغُ بَرَجَا مَنَكَا يَغْدِي

Abaň kolsam uzu baryp, (Eger islesem yzdan baryp,
Tutar erdim süsin taryp, Tutardym goşunyn bölüp,
Bulun kylyp, başy ýaryp, Ýesir edip, başyn ýaryp,
Bulug barça maňa ýygdy. Bolan barça zadyny maňa ýygyp öňüme dökdi).

تَبَن taban: Daban, düýäniň dabany.

تُبُن tübün: Bir az iýmit, bugdaý kesmegi. Uçlularyň dilinde.

تَذُن tazun: Iki ýaşyndaky sygyr. Urkaçysyna تَشِي تَذُن tişi tazun diýilýär.

تُذُن tuzun: Obanyň aksakgaly. Obalylara agyz suwuny paýlaýan adam.

تُتُن tütün: Tütün, tüsse. يَكْتُ يَارُقُ سُرُ بُلْمَاسُ , اَوْتُ تُتُنُ سُرُ بُلْمَاسُ Ot tütünsüz bolmas, ýigit ýazuksuz bolmas.

تُگُن tügün: Düwün.

تِكَن tiken: Tiken. Bu söz ýeňillik üçin şeýle aýdylýar. Aslynda, düzgüne görä, ك kăp harpynyň gaýtalanmagy bilen تِكَن tikken diýmelidir. Bu söz bir zady deşmek, dürtmek, dikmek manysyndaky تِكَدِي tikdi sözündendir. تِكَن Tikken sözündäki birinji ك kăp - kökden, ikinjisi - sypatdygy üçin getirilýär. Meselem, «Eti çişe düzdi» manysyndaky تَقَدِي اتني Tewdi etni sözünden sypat ýasajak bolsak, اتني تَفَكَان Etni tewgen diýeris.

Sypatlarda sözüň aslyndakydan başga bir ك kăp harpyny goşarsyň. أَرَجُمَدِي سُفْدَا Är çümdi suwda jümlesinde sypat ýasajak bolsak, سُفْقَا جُفَكَان Suwka çümgenler diýýäris. Ine, sypat üçin sözüň aslynda bolmadyk ك kăp harpyny goşduň. Eger sözüň özünde ك kăp bar bolsa, sypat üçin ýene bir ك kăp goşarsyň. ك Kăpler biri-birine siňmez ýaly, تَعْشَدِيلَارْسِيْن. أَرَاغْتَنِي سِيَكْتِي سِيَكَاْن آر. teşditlärsiň.

تُلُن tulun: Duluk; gulak bilen agyz aralygy. Türk we oguz dilleriniň birinde.

تُلُن tulun: Agyzzyrygyň iki ýanyndaky bölekler.

تُلُن tolon: تُولُون أَي Tolon ay - «Dolan ay».

تَمَن Taman: Kaşgaryň ortasyndan akýan çay.

تَمَن temen: تَمَن يِنَكْنَا Temen ýiňne - «Temen».

تُمَن tümen: Köp. تُمَن تُولُك سُولَادِي Tümen-türlüg sözledi - «Köp dürli sözledi».

تُمَن تُمَن түмен миң : Mүн gezek mүн, bir million. Түмен миң ýarmak - «Bir million pul».

تُسُن tosun: Münülmedik taý.

چُپَن çopan: Oba aksakgalynyň kömekçisi.

چُكَن çykan: Çykan, daýzaň ogly.

چَكُن çekün: Bir haýwanyň (surok) çagasy.

جُكُنْ çögen: Taýak, oýun taýagy; «çöwgen» atly oýun oýnalanda ulanylýan ujy egri taýak.

سَبَنُ saban: Azal, tutuş gural.

سَبَنُ saban: Ekerançylyk. سَبَبِنْدَا سَنَدِرِشْ بُلْسَا اُزْتُكُنْ دَا اِرْتَشْ بُلْمَاسْ *Sabanda sandyryş bolsa, örtkünde irteş bolmas* - «Ekişde galmagal bolsa, harmanda döwek bolmaz». Bu nakyl sonunda goh-galmagal bolmaz ýaly, işi öňünden gowy ölçerip-dökmek maslahat berilýän adama aýdylýar.

سَعُنُ sagun: Garlyklaryň ulularyna berilýän derejeli at. Türk tebiplerine آتَا سَعُنُ *atasagun* diýilýär.

سِغَنُ sygan: سِغَنُ سَچْ *Sygan saç* - «Ýatyk, buýralanmaýan aç».

سُكُنُ süken: Eşek ýüküniň bir taýy (sebet, çuwal ýaly zatlar).

فَچَنُ kaçan: Haçan. فَچَنُ كَلْدِيْنُكْ *Kaçan geldiň* - «Haçan geldiň?» Bu söz käte «wagt» manysynda hem gelyär. فَچَنُ بَرَسَاسَنُ *Kaçan barsa sen* diýilýär. «Haçan giderkäň?» diýmek. Käte ol wagt goşulmasy hökmünde gelyär, emma asly başda aýdylandyr.

قَازِنُ gazyn: Gaýyn, guda, garyndaş. Gypjaklar muny زَze bilen aýdýarlar. قَدَشْ تِيْمِيْشْ *Kadaş temiş gaymaduk, gazyn temiş gaymyş* - «Gardaşy diýende gopmadyk, gaýyn diýende gopmuş». Bu nakyl garyndaşlar arasynda gaýynlara aýratyn sarpa goýulýandygy ýatladylyp aýdylýar.

قَرِنُ garyn: Garyn. قَرِنُ اَتْمَاقْ *Garyn atmak* - Malyň damagy çalnandan soňra, garny nyşana edilip atylýar. Uran adam bir bölek et alýar.

قُرُنُ gurun: Gurum. Diwara, ojaga ýapyşan, ýygnanan tüsseden emele gelen zat.

قُغُنُ kukun: Uçgun.

قَالِنُ galyn: Köp, galyň. Köp esgere قَالِنُ سُوْ *Galyn sü* diýilýär.

قُلُنُ gulun: Gulun, taý.

قُلَانُ kolan: Bilçeki.

كُلنْ آتي kolan eti: Bilçekiniň geçýän ýeriniň eti.

كەتنْ keten: Zähmet, emgek. Zähmet çeken adama كَرَائُو يُذْنِي ، كَرَائُو كُزْدِي *Keten gördi, geregü ýüzti* diýilýär, «Zähmet gördi, çadyryny ýükledi» diýmek.

كُدنْ küden: Toý nahary, toý.

كُبنْ küben: Düýäniň howudynyň aşagyna goýulýan halyk, ulaga gerek bolan zatlar (oguzça).

كُرنْ kürin: Gawun, garpyz, hyýar ýaly zatlar salyp götermek üçin ulanylýan ýaýbaň sebet.

گۆزُنْ gözün: Serçe, ýalman, körsyçan awlaýan syçan jynsyndan bolan jandar, alajagözen.

كُسانْ Küsen: كُجا Küçe atly şäheriň beýleki ady. Bu ýeri uýgur araçägidir.

كِلْنْ gelin: Gelin. Türk ýazuwynda munuň ýaly isimleriň ortaky harpy üstünli bolsa, şonuň yz ýanyndan türkçe bogunda bir elip goşulýar. Düýäň dabany تَبَنْ *taban* diýlip ýazylyşy ýaly, كُسينْ diýibem ýazylyp bilinýär. Arap harplary bilen ýazylanda asyl sözde bolmadyk iki كِلْنْ *elip* goşulýar. Bular üstünlidir. فَعْلَ فَعَالٌ ، فَعْلَ فَعَالٌ ، فَعْلَ فَعَالٌ ýaly.

Ýene şonuň ýaly ortasy oturly bolan sözlere bir w harpy goşulýar. Bugdaýyň kesmegi manysyndaky تُبُنْ *tubun* sözi كِلْنْ *Kelin* sözi türk harplary bilen كُسينْ kimin ýazylyýar. Düzgüni şeýle, men hemmesini ýazmadym. Uzynlyk harpynyň we käp harpynyň goşulmagy mümkin bolsa-da, dogrusy kitapda görkezilenidir.

ILKINJI HARP BILEN IKINJI HARPYŇ ARASYNDA UZYN HARP GETIRILEN BÖLÜM

ÜÇ DÜRLI HEREKETLI

قَاعِلْ GÖRNÜŞİ

قَاعُتْ kagut: Darydan edilyän iýmit. Ol şeýle taýýarlanýar. Gaýnadylyp guradylan dary un ýaly döwülýär, üstüne ýag hem-de şeker goşulýar. Şeýdip ýaş inli aýallara nahar taýýar bolýar.

چَاتَر چатыр: Çadyr.

چَاتَر چатыр: Naşatyr. Köçelileriň dilinde.

چَاچَر чапыр: Çadyr. Oguzlar muňa çaşyr diýýärler.

سَاتَر satyr: Sögünç, «çöpdüýbi» diýmek.

سَاغَر sagyr: Şerap guýulýan, ýumurtga şekilli gap.

سَپَر sypyz: سَپَر كِشِي Sypyz kişi - «Ugursyz adam».

تُودَش түдеш: تُودَش نَئْ Tüdeş neñ - «Tüýsdeş zat». Asly - تُؤْ tüý sözünden, «tüý gyl» manysy bar. Haýwan babatynda بُؤْ اَتْ نا تُولُغ Bu at ne tülüg - «Bu at nähili reňkli» diýilýär, -deş jübütlik, ýakynlyk bildirýän bir bölekdir.

Bir eneden bolan iki oglana قَرْنَدَش garyndaş diýilýär, sebäbi قَرْنْ garyn sözüne - دَشْ - daş bölegi goşulsa, «bir garynda bile bolan» manysyny berýär. «Göwüs» manysynda اَمِكْ emik sözi ulanylýar. Bir emmeden emen iki oglana اَمِكْدَش emikdeş diýýärler, «emme ýoldaş» diýmek. Ikisi bir ýerden bolan adamlara يِرْدَش ýerdeş diýýärler. Dogan-gardaşa كَادَش kadaş diýilýär, asly ka sözünden, manysy - «gap». Muňa -دَشْ daş goşulyp, كَادَش kadaş sözi emele gelipdir - «bir gapda ýatan» diýmek, ol hem ene garnydyr.

كُونْدَش Könüldeş sözi-de şeýle; «köňül dosty» diýmek, ýürek köňüldir.

تُودَش Tüdeş sözi hem şeýle, «reňki meňzeş» diýmek.

تَيدَش tydyş: Päsgel, päsgel bolma.

ككؤش keküş: Çiše çalynýan derman; asgyrma oty.

بالغ balyg: Ýaraly.

أرؤمش أرؤن بؤسوغن قلمبش أني بالغ

أم سم أنكر تلانب سؤدا بؤر يقغ

Urmuş ažuñ pusugyn, kylmyş any balyg,

Em sem aňar tilenip, sizde bulur ýakyg.

(Gurupdyr dünýä busalgasyny, kylypdyr ony ýaraly,

Em-sem oňa dilenip, sizde tapar melhem.)

تاتغ tatyg: Tagam. تاتغ تالغ Tatyg-talyg sözi tirkeşdirilip ulanylýar.

بيشك beşik: Sallançak.

ديك didek: Gelin ýörände, başgalara görünmez ýaly örtünýän örtügi.

بيلك belek: Sowgat.

تؤنك tünek: Türme. Barsganlylaryň dilinde.

سؤجك süjik: Islendik süýji zat.

سؤجك süjik: Şerap. Biri-birine garşy gelýän manyny aňladýan söz. اىلا

derýasynyň boýlarynda ýaşayan ýagma, tohsy, çigil taýpalary, şeraba سؤجك gyzyl
süjik diýýärler.

سيزك sizik: Syzyş.

كؤبك köpik: Biziň gatyna pamyk goýup tikmek.

كؤشك köşik: Örtük, perde.

كؤلك kölik: Kölege.

قلا سلفا قلماس ، قاعلا باغي يزلماس kagyl: Üzümiň gollary baglanýan ýaş söwüt pudagy.

Kal sawy galmas, kagyl bagy ýazylmas - Goja öwüdi ýerde galmaz, kagyl bagy
ýazylmaz (çözülmez).

berim: Bergi. اَلْمَحْي اَرْسَلَانْ بِيَرْجِي سَجْغَانْ *Alymçy arslan, berimçi syçgan* - «Algyly - arslan, bergili - syçan».

bijin: Maýym. Türkleriň on iki ýylynyň biriniň ady.

temin: «Mundan öň» manysyndaky söz. تيمِنْ كَلْدِمَ *Temin geldim* - «Ýaňyja geldim».

çozyn: Çoýun. جُوْذَنْ اَشِيْجْ *Çozyn aşyç* - «Çoýun gazan».

sogun: Sogan; sogan hem diýilýär.

sogan ýylan: Tulum ýaly uly ýylan. سُوْعَنْ يِلَانْ

sygun: Ýabany sygyr. Köki adama meňzeş bir ota hem aýdylýar. Jyns kuwwaty peselenler ondan peýdalanýarlar we oňa اُتِي سِيْغُنْ *sygun oty* diýýärler; mandragora. Parsça oňa اِسْتَرَنْك *istereng* diýýärler. Bu otuň erkegi we urkaçysy bolup, erkek erkegini, aýal maşgala urkaçysyny ulanýar.

sygun: سَمُرْ سِيْغُنْ *Sygun samur* - بُغْرَاهَانْ Bugrahanyň awulanan ýeriniň ady.

çazan: İçyan. چَاْدَنْ

laçyn: Laçyn. Bu ýyrtyjy guşlardandyr. Gaýratly adama-da *laçyn* diýýärler. لاچِنْ

فَاغُونْ GÖRNÜŞİ

katun: Afrasyýabyň gyzlaryndan bolanlaryň ady. حَانْ اِشِي بُلْسَا قَاتُونْ اِشِي قَلِيْرْ *Han işi bolsa, katun yşy galyr* - «Hanyň işi bolsa, hatynyň işi galar».

gagun: Gawun. قَاغُونْ قَرْمَا بُلْسَا اِذِيْسِي اِكِّي اَلْكِنْ تَكِيْرْ *Gagun garma bolsa, izisi ikki eligin tegir* - «Gawuny talaňa düşse, eýesi iki eli bilen tutar». Bu nakyl eýesiniň malynyň gadyryny bilýändigini aňladýar.

lagun: Ölçeg ýaly oýulan zat; ondan süýt, aýran we şolara meňzeş zatlary içýärler. لاغُونْ

GÖRNÜŞİ . فَعِيلٌ . فَعُولٌ . فَعَالٌ

بُكَاعٌ art: - Bir köteliň ady.

بُكَاعٌ bukaç: Gazan, gap. أَشْجُ بُكَاعٌ *Aşyç-bukaç* - «Gazan-gajak» diýilýär.

تَتَارُ tatar: Türklerden bir boý.

تَاغَارُ tagar: İçine bugdaý we ş.m. salynýan torba.

تَاوَارُ tawar: Mal, zat.

چَاوَارُ Çawar: Tutaşdyrlyk. جُفَارُ جُفَارُ *Çawar-çuwar* diýlip, tirkeşdirilip ulanylýar.

سُكَارُ sokar: Islendik şahsyz haýwan, kelek; kellesi ýañak ýaly takyr adam. Şundan alyp, kelek goýna-da سُكَارُ قُويُ *sokar koy* diýilýär.

حُزَارُ Hozar: Türk ülkelerinde bir ýeriň ady.

كُفَارُ köwez: Ulumsy, köwek.

مَرَارُ maraz: Garaňky gije.

مَرَارُ maraz: Hakyna işleýän adam. Argu we ýagma dillerinde مَرَارُ حَيَارُ *hyýar maraz* diýilýär.

تَشُوعٌ taşug: Ondan-oňa äkidilip bilinyän zat, emläk. Gozgalýan emläk.

تُشَاعٌ tuşag: Duşak.

بَچَاقٌ baçak: Isaýylaryň agyz beklemesi.

تَالَاقٌ talak: Dalak.

تِلَاقٌ tylak: Aýalyň ageti (çigilçe).

سُلَاقٌ sulak: Dalak (gypjakça). Bu sözdäki ت sin *ti* harpyndan öwrülipdir.

بُديكٌ būdik: Oýnama, tans.

بَرَكَ bezek: Bezeg.

تَرَكَ tirek: Direg.

تَلَكَ tilek: Dileg.

تُكَلْ tülek: تُكَلْ يُلْقِي *Tüylek ýylky* - «Tüýden düşen haýwan».

تُكَلْ tükel: Doly, tutuş. Doly bolan zada tükel diýilýär. تُكَلْ أَلْغَلْ *Tükel algyl* - «Doly algyn».

أَرْدِي كَيْوَالْ kywal: كَيْوَالْ بُرُنْ *kywal burun* - «göni, dogry burun». Muny hemmeler gowy görýärler.

أَرْدِي سَنِي قَيَزْ بُودِي أَنْكَ تَالْ

يَيَلَرْ أَنْكَ أَرْتُحِي بُرْنِي تَقِي قَقَالْ

Ardy seni gyz body anyň tal,
Ýaýlyr anyň artuçy burny taky kywal,
(Ardyrdy meni gyz, boýy onuň tal,
Ýaýlar onuň arça ýaly burny hem göni.)

أُكْرَامْ çuram: Ok atmagyň ýeňil görnüşi. Beýleki hili atyşlardan daşa gidýär. Şeýle atylýar: adam arkan ýatyp, oky atýar. Şeýdilip atylan oka أُكْرَامْ أَقِي *çuram oky* diýilýär.

أُكْرَامْ kuram: كُشِيلَازْ *Kuram kişiler* - «Hakanyň ýanynda oturylyşy ýaly, dereje-nobat boýunça oturan adamlar». كُشِيلَازْ أَلْتُرْدِي *Kişiler kuram oturdylar*.

بُلَانْ bulan: Gypjak illerinde awlanýan bir iri haýwan. Arasy oýuk, dik ösýän şahy bar. Şol oýuga gar ýa suw toplanýar, urkaçysy çöküp, erkegi, erkegi çöküp, urkaçysy şondan suw içýär.

تَکِينُ tigin: Aslynda «gul» diýmek. Şundan alyp, reňki kümüş ýaly sap gullara كُؤْمُؤْشُتَکِينُ *kümüş tigin*, gaýratly gula اَلْبُتَکِينُ *alp tigin*, bagtly gula قُتْلُغُتَکِينُ *gutlug tigin* diýilýär.

Soňra bu söz hakanly maşgalasynyň çagalaryna-da at bolup galýar. Ýyrtyjy guşlaryň biriniň ady bilen ulanylýar: جَغْرِي تَکِينُ *Çagry tigin* - «Laçyn tekin», كُؤْچُ تَکِينُ *Güç tigin* - «Güýç tekin».

Tekin sözünüň gullardan Afrasyýabyň ogullarynyň adyna öwrülmeği babatda. Olar ata-babalaryny diýseň hormatlaýarlar, sarpalaryny belent tutýarlar. Ata-babalary hakda gürrüň etseler ýa-da bir zat ýazsalar, özlerini kiçeldip, ata-babalaryny beýgeltmek üçin, «gul eýtdi, gul beýtdi» diýip gürlýärler we ýazýarlar. Wagt geçip, bu söz olaryň ady bolup galdy. Gullardan tapawutlandyrmak üçin, bu söze bir söz goşulyp aýdylýar.

تُؤُونُ tüzün: Polady ýumşak adam. اَوْتُونُ بَرْلَا تَرِشْمَا ، تُؤُونُ بَرْلَا اُرُشُ *Tüzün birle uruş, utun birle tireşme* - «Düzüwli bile uruş, pis bile erjeşme» (Sebäbi düzüwli adam kine saklamaz, pis adam onuň ýaly dälidir).

تُؤُونُ tögün: Dag, daglama.

تُؤُونُ tuman: Duman.

چَارُونُ çarun: Çynar. Ýagmaça.

چَاكِينُ çikin: Üzüm baglarynda bitýän sümmülli ot, mala berilýär.

چَاكِينُ çikin: Ýogyn ýüpek sapagy. چَاكِينُ يَپِي *Çikin ýypy* - «Ýogyn ýüpek».

چَاكِينُ çikin: Ýüpek matany zerli ýüpek sapagy bilen tikmek. چَاكِينُ چَاكِنَادِي *Çikin çiknedi* - «Ýüpek matany zerli ýüpek bilen tikdi».

سَمَانُ saman: Saman (çigilçe).

قُلَانُ gulan: Gulan, ýabany eşek.

قَبَانُ Gapan: Erkek atlaryndan.

قُتَانُ Kutan: Erkek atlaryndan.

كُكَنköken: Köken. Süýt sagyljak bolnanda, mallaryň aýagyna dakylýar.

ئِل كُكَن il köken: Älemgoşar.

SOŇKY HARPYŇ YZYNA UZYN BIR HARP ARTDYRYLAN SÖZLER BÖLÜMI

ORTASY HEREKETSIZ

فُعْلَى ، فُعْلُو ، فُعْلَى GÖRNÜŞI

تُرْبَى turby: Kömekçi.

كُزْبَا أَوْتُ körpe: Körpe ot. كُزْبَا يَمِشْ *Körpe ýemiş* - «Täze iýmit». Bu söz möwsümi geçenden soňra çykan zady aňladýar. Ýazda doglan çaga-da كُزْبَا أُوْل *körpe ogul* diýilýär. Wagty geçenden soňra bolan guza, köşege, gölä hem körpe diýilýär.

كِرْبَى kirpi: Kirpi. Ulusyna اَوْلُكُ كِرْبَى *oklug kirpi* - «*Oklukirpi*» diýilýär.

چَاتْپَا çatpa: Oba aksakgalynyň derýa, çeşme suwlarynyň ýollaryny arassalamaga gitmeýän adamdan alýan haky (çigilçe).

كَنْبَا kenpe: Bir otuň ady. Kenjekçe.

بُرْتَا burta: Ýapynja.

پُورْتَا pürte: Gyzylyň gyryndysy.

تَاھْتَا tahtu: Çig ýüpek.

سُكْتَى sökti: Kepek. Barsganlylaryň dilinde.

سُكْتُو soktu: Nahar ady. Bagyr, et, burç ýaly zatlar garyşdyrylyp içeg salynýar we bişirilip iýilýär.

كُفْتُو kyftu: Gaýçy, gyrkylyk (çigilçe).

كِرْتُو kirtü: Ant, kasam.

كِرْتُو kirtü: Hakykat. Ölen adam babatynda: اُل كِرْتُو يِرْدَا اُل *Ol kirtü ýerde ol* - «Ol hakykatdanam ýerde ol; (ol barada ýalan zat aýtmak bolmaz) diýýärler. Şundan alyp, اُل تَنْكِرِيْكَ كِرْتِنْدِي *ol teñrige kirtindi* diýýärler. «Ol tañra ynandy, pygambere uýdy» diýmek.

بَرْچَا barça: Hemmesi, barça. بَرْچَا كَلْدِيْلَار *Barça geldiler* - «Hemmesi geldi».

قُلْدَجِي قَامِنَاك يَغَاق ، بَرْچَا بِلَا اَيْرُق تَيَاق

Goldaçyga miň ýagak Dilenjeňe müň hoz
Barça bile aýruk taýak. Hemmesi bile aýry hasa.
(Dilegçä müň hoz bile bir hasa borjum bar.)

تَرْجِي terçi: Hakyna işleýän.

تُنْجُو tunçu: Agyzsalym, lukma, ýuwдум.

چۆمچَا çömçe: Çemçe (oguzça).

جِنْجُو jinjü: Hünji. Oguzça we gypjakça. *Jim harpy iýýadan* öwrülipdir.

چَانْجُو çançu: Unaş hamyryny ýaýmak üçin oklaw.

سِنْجُو sinçü: Çöregiň bir görnüşi.

شَانْجُو Şançu: Ýokary Çin ýolundaky bir şäher. Dogrusy شَانْجُو şimi uzaldyp ýazmak.

قَمْچِي gamçy: Gamçy. قَلِيْج قَمْچِي *Gylyç gamçy* - «içi gylyçly gamçy».

قَمْچِي gamçy: Atyň, sygryň, düýäniň erkeklik organy, gyrjan. Köplenç, at babatynda ulanylyp, اَت قَمْچِيْسِي *at gamçysy* diýilýär.

كَفْچِي kewçi: Kaşgarystanda uýgur illerine çenli ulanylýan galla ölçegi, on ratl (bir ritl - 306 gr.).

كُْمْجُو gömçü: Hazyna, gömlen hazyna. تَاْوْغَاچ كُْمْجُوْسِي *Tawgaç gömçüsi* - «Ad ilinden galan hazyna».

مَنْجُو mançu: Hünärli adama berilýän hak; başga hili haka beýle diýilmeýär.

بُغْدَا bügde: Hanjar.

بَلْدُو baldu: Palta.

تَمْدُو tamdu: Güýçli, ýalynly ot. *تَمْدُك Tamduk* hem diýilýär.

چۆكدي جُكْدِي: چۆكدي جُكْدِي *Çökdi uluhsa* - Ýeňse süňki.

سَمْدَا samda: Köwüş, sandal (çigilçe).

سِنْدُو syndu: Syndy (oguzça).

قَمْدُو kamdu: Uzynlygy dört arşyn, ini bir garyş biz mata, ýüzüne uýgur hanynyň möhüri basylyp, pul ýerine ulanylýar. Mata könelse, her ýedi ýylda bir gezek ýamaly, ýuwulýar, ýañadan möhür basdyrylýar.

قَنْدَا kanda: «Niredede» manysyndaky bölek. *قَنْدَا اَرْدِيْن Kanda erdiñ* - «Niredediñ?» ن

Nun harpy قَايْدا *kaýda* sözünüň *يَايْ harpyndan* öwrülipdir. Asly - قَايْدا *kaýuda*.

قَرْدُو gardu: Garagyşda suwuň ýüzünde akýan ownuk buz.

قَرْدُونِي يَنْجُو سَقْنَمَانْكَ تَرْغُونِي مَنْجُو سَرْمَانْكَ

بُلْمَادُق تَاتْكَ كَا سَقْنَمَانْكَ يَلْكَالَارْ اَنِي يَزْ اَر

Garduny ýinjü sakynmaň	(Buzy hünji sanmaň
Tuzguny manju syzynmaň,	Sowgady hak hasap etmäň,
Bulmadyk neňge sewinmeň,	Tapylmadyk zada söýünmäň,
Bilgeler any ýirer.	Bilimliler ony ýigrenýärler.)

كَنْدُو kendü: Öz. *اَلْ كَنْدُو اَيْدِي Ol kendü aýdy* - «Ol özi aýtdy».

كُنْدُو kündi: Peslik, pislik (oguzça). *اَلْ كُنْدُو كِشِي Ol kündi kişi ol* - «Ol erbet adam ol». Käte aýdyljak bolunýan söz ýada düşmese, şu söz aýdylýar.

مُنْدَا munda: Bu ýerde. *اَلْ مُنْدَا Ol munda ol* - «Ol bu ýerde ol».

اَمَكْكَ سِرْ تَرْغُو يُوَقْ مُنْدَا تَمُو

Emgeksizin turgu ýok munda tamu
Ezgülügü görmezip, aňun çykar.
(Emgeksiz durma ýok munda, hä,
Eýgilik görmän, dünýä gutarýar.)

مندو mandu: Türk sirkesi. Üzüm toşaby bir gapda turşadylyp, üstüne arassa şerap
up, bir giije goýulýar. Bu iň gowy sirkedir.

بُڦري bügri: Egri, egri-bügri.

تُغْرُو tugru: Gylyç, pyçak, hanjar ýaly zatlaryň sapyndan geçirilýän inçe demir, berçin.

جُبْرَا çupra: Köne eşik.

جُغرى çygry: Jykyryk, çarh, çarhy-pelek, كُوكُ جُغرىسى Kök çygrysy - «Pelegin çarhy».

جَعْرِى اَلْب اَرْقُنْ مُنْب اَرْقَرِ يَتَارْ

Çagry alyp, arkun münüp, arkar ýeter,
Awlar keýik, taýgan yzyp, tilkü tutar.
(Laçyn alyp, tohum ata münüp, arhar kowar,
Aw haýwanyny awlar, tazy salyp, tilki tutar.)

سَغْرِي sagry: Deri, islendik deri. Şundan alyp, يِرْ سَغْرِيْسِي ýer sagrysy diýilýär, «er ýüzi» diýmek. *Kişi* كِشِي سَغْرِيْسِي يُوزْ sagrysy ýüz - «Adamyň derisi - ýüzi». Sebäbi sowukda-yssyda ýüz has gataýar.

سِغْرَا sygra: Iki dag arasyndaky giň dere (oguzça).

سُؤْوَري süwri: Gylyç, naýza, şemdan, çiş ýaly kiçi zatlardan ujy süýri bolany.

سُؤْوَ sokru: أَكَا سُؤْوَ كِرْدِمَ Ewge sokru kirdim - «Öýe ogryn girdim».

كُؤْْري küsri: Gapyrga süňkleri.

گُؤْوَ göwre: Haýwan ölüp, eti çüýränden soň galýan süňki, gaňňyl.

كُؤْْ kekre: Kekre, düýeleriň iýýän ajy oty.

بَنْزِي banzy: Bag bozulandan soňra dalbaryň üstünde galan üzüm galyndylary.

Kenjekçe.

سُؤْْري sunzy: Bürelerden bir jandar, bit bolsa gerek.

چَاؤْْ çawžu: Pudagy, miwesi gyzył, dagda bitýän, ajy miweli agaç, aýallaryň barmagy gyzylykda şoňa meňzedilýär.

كَنْزِي kenzi: Gyzył, sary, ýaşyl reňkleri bolan Çin matasy.

بُؤْْسي buhsy: Nahar ady. Bişirilen bugdaýyň içine badam maňyzlary atylyp, üstüne bal bilen süýt hem-de bişen bulamak guýulýar. Turşandan soňra, bugdaýlary iýlip, suwy içilýär.

تُؤْْسي tohsy: Kuýasda oturýan türk boýy. تُؤْْسي Tohsy çigil hem diýilýär.

تُؤْْسي tewsi: Supra.

تُؤْْسا tümse: Münber (arguwça). Asyl türkçe söz däl.

حُؤْْسي hafsy: Gutujyk.

tutşy: Ýakyn goňşy. *Anyň ýeri meniň ýerge tutşy ol* - «Onuň ýeri meniň ýerime goňşy ol». Bu ýerde ج çim ýakynlaşypdyr. *Tutçy* hem diýilýär.

tutaşy: Ýokardaky söz ýaly, «ýakyn goňşy» hem-de «islendik wagt» manyly söz. *Men saňa tutaşy baryrmen* - «Men saňa hemişe barýaryn.

çahsu: Gözagyryda ulanylýan ot. Asyl türkçe söz däl.

garşy: Hakanyň köşgi.

garşy: Garşy, ters. *Tün günün garşysy ol* - «Gije gündiziň garşysy ol».

ol beg garşy: Iki begiň arasynda ýüze çykan oňuşmazlyk. *ol beg anyň birle garşy ol* - «Ol beg onuň bile garşy ol».

gawşy: *Kawşy gaş* - «Inçe, birigip, gowşup duran gaş».

batga: Üstünde telpek ediljek ýüň, keçe kesilýän tagta.

tuzgu: Ýoldan geçip barýan garyndaşlara ýa-da tanyş-biliş üçin çykarylýan duz, iýmit.

tamga: Hakanyň we beýlekileriň möhüri.

tamga: Deňze, köle, derýa guýýan suwuň bir goly. Gämileriň labyr taşlaýan ýerine-de *tamga* diýilýär.

تَمَّاعُ سُفِّي تَشْرَا حَقَبُ تَاغِغُ اُتَاژ

اَزُتُجُ لَرِي تَكْرَا اُنْبُ تَزْكُرُ يِنَاژ

Tamga suwy taşra çykyp, tagyg öter,

Artuçlary tegre önüp, tizgin ýeter.

(Gol suwy daşa çykyp, dagdan ötyär,

Arçalary degresinde önüp, at düzgüni ýaly ýetýär.)

حُفْغَا çufga: Menziline çalt ýetmeli çaparyň ýoldan alyp başga birine atlanýança, münüp gidýän aty.

حُفْغَا çufga: Ýolbelet. Gypjak we oguz dillerinde. قَلْنُ قُلَانُ حُفْغَاسِرْ بُلْمَاسْ *Galyn gulan çufgasyz bolmas* - «Gulan sürüsi ýolbaşçysyz bolmaz». Bu nakyl başga birine uýmak özüne peýdaly bolsa, uýmak gerekdiği maslahat berilýän adam babatda ulanylýar.

سُورْغُو sorgu: Gan alynýan çüýşe; gan alýan guraly.

سَلْغَا salga: سَلْغَا أَتْ *Salga at* - Agyzdyryk almaýan, tez at».

قَبْغَا gapga: Uly gapy; galanyň gapysy, gabsa.

قَدْغُو gazgu: Gaýgy.

قُدْغُو gudgu: Siňek.

قَرْغَا garga: Garga. قَرْغَا قَرِيسِنْ كِمْ يَلِيْزْ كِشِي اَلَاسِنْ كِمْ تَبَارْ *Garga garysyn kim bilir, kişi alasyn kim tapar* - «Garga garrysyn kim biler, kişi alasyn kim tapar?»

قَرْغَا قَلِيْ بُلْسَا مُنْكَيْنِ اَلْ بُرْ سَقَارْ

اَفْحِي يَشِبْ تُزُقْ تَبَا مُنْكَكَ بَقَارْ

Garga kaly bilse, muňyn ol buz sokar,

Awçy ýaşyp, tuzak taba meňge bakar.

(Garga eger bilse, çünki bilen ol buz deşer,

Awçy ýaşyrylsa, duzak tarapa - meňe bakar.)

قُرْغُو gurgu: قُرْغُو آَرْ *Gurgu är* - «Ýeňles adam».

قَرْغُو gargu: Dag depelerinde minara biçiminde gurlan diň, garawulhana; duşman görünse, ot ýakyp, taýýar bolmalydygy habar berilýän ýer.

قَشْغَا kaşga: قَشْغَا قُوِيْ *Kaşga koy* - kellesi ak, başga ýerleri gara goýun.

كَشْغَا kaşga: كَشْغَا أَتْ *Kaşga at* - ýüzi ak, gözünüň töweregi gara at. Munuň beýleki ady *peçeli at*. Kellesiniň ortasynda agy bolan düý -de şeýle diýilýär.

كاشغابوغرا Kaşgabogra: Iki ýeriň ady.

كَمْغِي kamgy: Egri-bugry, bozuk zat. Şundan alyp, كَمْغِي يۈزۈڭ kamgy ýüzlüg diýýärler, «çytyk ýüzli» diýmek.

تَلْغَا telwe: Däli.

كَلْغَا kalwa: Öwrenjeleriň ulanýan oky. Demren ýerine ujunda togalak agaç bolan ok.

بُرْكِ بۇرقي burky: تاتك Burky neň - «Bulaşyk zat» (ýüzi turşy adamlaryň keşbi ýaly).

تَرْكَا tarka: Bişmedik üzüm. تَلْغَا Talka hem diýilýär.

تُرْكُو turku: Ýüpek. تَتْكَلَامَدَبْت بِجَمَاسَن Tawgaç hannyň turkusy telim, teňlemezip byçmas - «Çin hanynyň ýüpegi köp, deňlemän, ölçemän kesmez». Bu nakyl her bir işde isripçilik etmezlik ündelýän adam babatynda ulanylýar.

تَلْغَا talka: Bişmedik üzüm. لَام Lam re harpyndan öwrülipdir.

تَلْكُو talku: Egrilen, бүkdürilen zat. Şundan alyp, تَلْكُو يۈشۈگ talku ýyşyg - «bүkdürilen ýüp» diýilýär.

چانكا çanka: Duzagyň bir görnüşi:

كَتْغِي katky: كِشِي Katgy kişi - «boýnuýogyn adam».

كُتْغِي kotky: كُتْغِي Kotgy är - «Kiçigöwünli adam».

بُرْكَ berke: Ogry ýenjilýän ýa-da eşek sürülýän gamçy ýa-da taýak.

بُرْكَ bürge: Büre. Bir ýerde durmaýan, zowzuldap ýören adama-da بُرْكَ كِشِي bürge kişi diýilýär.

بِيرْگۈ bergü: Bergi. بَارْ Anyň maňa bir at bergüsi bar.

بِلْگۈ belgü: Belgi, alamat. بِلْگۈ گۈت gut belgüsi - bilig - «Bagt nyşany - bilim» nakyllynda hem gelýär.

بِلْكَ bilge: Hekim.

بِلْكا bilge: Bilimli, alym.

بِلْكا bilge: Akylyly.

بِلْكا اَرْكَ اَدْكُو تُشْبُ سُوْرَن اِشْت

اَزْدَمْنِي اَكْرِيْن اِشْقَا سُرَا

Bilge erig ezgü tutup sözün işit,

Erzemini öğreniben işge sura.

(Akylyly ri gowy tutup, sözün diňle,

Edep-terbiýe öwrenip, işde ulan.)

Erkekler at hökmünde-de berilýär: بِلْكا بَك Bilge beg, «bilimli, akylyly, häkim beg» diýmek. Uýgur hanyna كُوْل بِلْكا حَان *Köl bilge han* diýilýär, «akyly köl ýaly han» diýmek, bu ýerde akylyň köplügi öň üýşen zada meňzedilipdir. Ýene-de akylyly adama-da بِلْكا بُوْگُو *bügü bilge* diýilýär.

تَرْگُو tergü: Dürli naz-nygmat.

تَرْگِي tirki: Supra. تِلِنْ تَرْگِي كا تَكِيْر *Tilin tirkige tegir* - «Dil bilen saçaga ýetiler», (dili süýji adam aş aýeter)». Bu nakyl edep-terbiýesini sözleri bilen bildirmek ündelýän adam babatynda ulanylýar.

تَرْگِي tezgi: بُلدِي *Tezgi boldy* - «Ýagy gelýändigini sebäpli, halk howsala düşdi».

تِلْکُو tilkü: Tilki. Degşip, gyzlar babatynda ulanylýar. Bir aýal çaga dogranda تِلْکُو مُو *Tilkümü togdy azu börümü* - «Tilki dogdumy ýa-da gurt?» diýilýär, «Gyz dogdumy, ogul?» diýmek. Gyza al salýandygy, mekirlilik edýändigini üçin, «tilki» diýilýär. Erkege gaýratlydygy sebäpli «gurt» diýilýär.

تِلْگِي tilge: بِيْر تِلْگِي اَت *Bir tilge et* - «Bir dilim et». Uzynlygyna kesilen zatlar şeýle diýilýär. Uzynlygyna jaýrylan ýere-de بِيْر تِلْگِي *bir tilge yer* diýilýär.

چَچْگَا çeçge: Taraçynyň daragy.

جُرْكُو çürkü: جُرْكُو بَارْمُو *Çürkü barmu* diýilýär, bu çagajyga «Çiş etjekmi» diýmek.

بُتْكُو bütkü: Täret etmek, uly täret. Kiçijik çagalara بَارْمُو *Bütkü barmy* diýilýär.

«Ä,ä» etjekmi? diýmek.

چِلْگُو çilgü: چِلْگُو اَت *Çilgü at* - «Al at».

سِرْکَا sirke: Sirke.

سِرْکَا sirke: Kelledäki bit ýumurtgasy.

کَتْکِي ketki: کَتْکِي اَت *Ketki at* - «Sagrysý dar, böwürlek at».

کُتْکِي kötki: Toprak üýşmegi, tümmek.

گِزْگُو gezgü: Islendik geýim.

گُلْکُو gülkü: Gülki. Ýüregiň durmasyna-da gülkü diýilýär. آر گُلْکُو *Är gülkü*

bardy - «Adam özünden gitdi». Käte şu manyda گُلْتْگُو *gültgü* hem diýilýär.

کَرْکِي kerki: Teşe.

کُورْکَا körke: Okara. Kenjekçe.

بُتْلُو butlu: Büyüli.

بِرْلا birle: Bile, bilelikde. اَلْ مَنِڭ بِرْلا آرْدي *Ol meniň birle erdi* - «Ol meniň bileli». Käte ýeňillik üçin *re* harpy düşürilip, *بِرْلا* diýilýär.

بِیْلی bibli: Gara burç.

تُبْلُو tublu: Gabyr. Bir adama gaharlanylanda تُبْلُو قَا *Tubluga tol* - «Gabra dol» diýilýär.

تُكْلی tokly: Alty aýlyk guzy, tokly.

چَاْفْلی çafly: Laçyn.

چَاْغْلا Çagla: Araçäkdäki Ujuň töweregindäki ýaýlanyň ady.

شُغْلُو şuglu: Itüzüm.

byçma: بِجْمَا يُرْجَعَا *Byçma ýorynçga* - «Orma ýorunja».

Soňy *mim* we *elip* (-ma) bilen gutarýan hem-de meful manysynda gelýän sözler masdarlykdan çykyp, isimlige geçýär. Şonuň üçin bulary beýan edýärim.

تُتْمَا *tutma*: Sandyk.

تُرْمَا *turma*: Turp. Kāşire سَرْغُ تُرْمَا *saryg turma* diýilýär, «sary turp» diýmek. Arguwlar kāşire كِيزِرِي *gizri* diýýärler - parsalaryň گِزَر *gezer* sözünden alypdyrlar; diňe sözdäki ك *käp* birneme gowşadylypdyr. Oguzlar muňa كَشُر *geşür* diýýärler, bularam parslardan alypdyrlar.

Oguzlar parslar bilen oturşyp-turşup başlanlaryndan soňra birnäçe türkçe sözleri unudyp, olara derekäparsça sözleri ulanýarlar. Oguzlar gowa أَقْتَبِي *aftaby* diýýärler, parsça hem أَقْتَابَه *aftaba* diýilýär; «tumar» manysynda قَلِيدَه *kilide* sözünü ulanýarlar. Beýleki türkler gowa كُومْغَان *kumgan*, tumara بَكَان *bakan* diýýärler. Oguzlaryň diliniň inçedigi, näzikdigi bilinmelidir. Olar türkleriň tirkeşdirip ulanýan iki sözünüň (olaryň biri - asyl, beýleki - tirkeme, dakma) ikinjisini, dakmasyny ulanýarlar. Beýleki türkler bu hili sözleri ýekelikde ulanmaýarlar. Gepiň gerdişine, türkler bir zady başga garsalar, قَاتِي قَرْدِي *gatty-gardy* diýýärler, قَرْدِي *gardy* sözi tirkeme sözdür. Oguzlar ýaňky ýaly manyda *gardy* sözünü ulanyp, asyl sözi taşlaýarlar.

Ýene-de. Türkler أَذْكَو يَاقْلَاق *ezgü-ýawlak* («ýagşy-ýaman») diýip, tirkeşdirip ulanýarlar, eçgü-«ýagşy, gowy», أَقْلَاق *ýawlak* - «ýaman, erbet» diýmek. Şu ikisi bile ulanylýar. أَقْلَاق *ýawlak* sözünü ýekelikde ulanmaýarlar. Oguzlar bolsa bulary aýry-aýrylykda-da ulanýarlar.

تِزْمَا *tizme*: Uçgur, agyzbogy we şulara meňzeş zatlar. Bular uçgur ýaly, içinden geçirilip baglanýandygy üçin şeýle diýilýär.

تگمه tegme: Her bir adam, gören adam. يات يَغُقُ تُورُ بُلْماسْ. *Tegme kişi*

öz bolmas, ýat ýaguk tüz bolmas - «Gören kişi özün ýaly bolmaz, ýat bilen ýakyn deň bolmaz».

تگمه түгме: Düzme. Köýnek, don ýaly geýimlerin düwmesi.

تگمه تيكمه: Tikme neň - «Tikilen zat».

چالما çalma: Gemre. Goýun ýa düýe ýataklarynda üşşän, kesilip gyş ýakylýan guradylan tezek.

ساتما satma: Çatma, küme. Bu bag garawulynyň gije bolmak üçin agajyň üstünde eden bassyrmasydyr

سüzме süzme: Ýagsyz, gury, aýran süzmesi.

فاتما gatma: قَتْمَا يُوغَا *Gatma ýuga* - «Dogralan çörek» diýmek, ýagda bişirilýär.

قارما garma: Çapawul. تاتاك قارمالادي *Neň garmalady* - «Zat talady».

قارما gyrma: Islendik ýumurtga şekilli zat. قارما تُپك *Gyrma topyk* - «Ýumurtga şekilli top, pökgi».

كسمة kesme: Inli demren.

كسمة kesme: Ýal.

تُنْلا بِلَا بَسْتِمِزْ تَكْمَا يَنْكَلَقُ بَسْتِمِزْ

كَسْمَالَرَنْ كَسْتِمِزْ مَنَكَلَقُ آرَنْ بَجْتِمِزْ

Tünle bile bastymyz, (Gije bile basdyk,
Tegme ýaňak pustumyz, Her ýandan buky gurduk,
Kesmelerin kestimiz, Atlarynyň ýalyny kesdik,
Myňlak ärin byçtymyz. Myňlaklylary kesdik
(öldürdik).

مَنَكَلَقُ Myňlak - bir ýeriň ady.

بَكْنِي bekni: Bugdaý, dary, arpa ýaly zatlardan edilýän içgi.

بَغْنَا bagna: Merdiwanyň basgançagy.

تَغْنَا tagna: Tagna ýawa - Bir agajyň ysly köki, gatyga garylyp, tutmaja goşulýar, nahara reňk berýär.

تَكْنَا tekne: Gap.

چُرْنِي çurny: Türk tebipleriniň taýýarlaýan içsürgüsi.

چَكْنَا çigne: Mala. Ekerançylaryň guraly. Ýagmaça.

حَسْنِي hasny: Çagalary semretmek üçin, käsä guýlup içirilýän derman. Hindistandan getirilýär.

غُشْنِي goşny: Goňşy. Oguzlar *onun* harpyny *şim* harpyndan öň aýdyp, *gonşy* diýýärler. Ikisem düzgüne laýykdyr.

GÖRNÜŞİ ، فَعْلَانْ ، فَعْلَانْ

تُرْبُنْ turbun: Arama, aňtama. *أَنْكَ أَفَنْ تُرْبُنْلا Anyň ewin turbunla* - «Onuň öýüni ara, nirededigini bil».

تَرْبُنْ tarbyn: Türkleriň bir taýpasy, öz baştutanlaryna tabyn.

تَرْتِنْ tartyn: Iýmit, başga ýerden getirilen galla; import.

تَشْتَيْنْ taştyn: *أَرَّ تَشْتَيْنْ بَرْدِي Ār taştyn bardy* - «Adam daş çykdy».

چَكْتَانْ çikten: Eýer örtgüsi.

كَفْتَانْ kaftan: Uzyn, bezegli üst geýimi.

بَرْجَانْ Barçan: Bir ýeriň ady.

تَپْچَان tapčan: Üç aýakly supra ýaly zat bolup, el ýetmeýän üzüm salkymlyaryny almak üçin ulanylýar.

جُرْجَان Jurjan: Çin ýolunda musulman araçäkleriniň biri.

بَرْحَان Barhan: Aşaky Çiniň ady. Ol Kaşgaryň ýakynyndaky bir dagyň depesinde gurlan gala bolup, aşagynda altyn käni bar.

بُرْهَان burhan: But, butparazlaryň çokunýan şekili. Heýkele بَدَرُ بُرْهَان bezez burhan diýilýär.

تَارْهَان tarhan: Yslamdan öň berlen at, «baý» diýmek (arguwça).

چَنْدَان çyndan: Ysly agaç, sandal agajy. أَتُ چَنْدَان Çyndan at - «Gül reňkli at, al bilen gyr aralygyndaky reňkli at».

تَافْرَان tawran: Uçgur, sakanyň sapyny etmek üçin örülen ýüplük.

سَپْرَان Sepren: Oguz şäherleriniň biriniň ady. Halk سَپْرَان Sapran diýýär. Ýöne türk dilinde صَاط harpy ýokdur.

سُيْرَان suýran: Minara we şoňa meňzeş beýik zat (oguzça).

تُكْسِين tügsin: Dört burçly edilip düwlen düwnüň bir görnüşi.

تَكْمَا جَحَاكُ اُكُلْدِي بُغْقَلَنْبُ بُكُلْدِي

تُكْسِينُ تُكُونُ تُكُلْدِي يَزْغَالِمَتْ يُرْكَشُورُ

Tegme çeçek öküldi,	(Dürli çeçek üýşdi,
Buluklanyp бүкүldi,	Gunçalanyp бүкүldi,
Tügsin түgүн түwүldi,	Dörtburç düwüm düwүldi,
Ýargalymat ýörkeşür.	Ýarylyp biri-birine gizlenýär.)

تُكْسِين tüksin: Halkdan ýeten, handan üç dereje aşakda bolan adam.

تَوْغْشُون togson: Togsan. Asly - تَوْغُزْ أُونُ tokuz on, «dokuz gezek on» diýmek, iki söz birleşipdir.

سَحْسِينْ Sahsyn: Bulgarlara ýakyn şäher. Bu Suwardyr.

سَكْسُونْ seksün: Segsen. Asly - سَكْزِ on, «sekiz gezek on» diýmek. Iki söz birleşipdir.

گُپْسُونْ güpsün: Güpjek.

كِمْسَنْ kimsen: Gyzylyň telpek hem-de selle bezemekde ulanylýan gyryndysy.

كِرْشَنْ kirşen: Zäk.

گُكْشِينْ gökşin: تاتكُ *Gökşin neň* - «Islendik gök reňkli zat».

بَرْعَانْ bargan: Mirt agajynyň miwesi.

بَاشْغَانْ başgan: Elliden ýüz ratla çenli agramy bolan uly balyk. Iliň başy şoňa meňzedilip, بُدُنْ بَاشْغَانْ *Budun başgany* diýilýär.

تُتْغُونْ tutgun: Tussag, ýesir.

تَدْغُونْ tadgun: Ýewfrat we şuňa meňzeş uly derýa. Bu söz akar derýalary aňladýan اُكُزْ öküz deregine ulanylýar.

تَالْغَانْ talgan: اِيَكُ *Talغان ig* - Tutgaý keseli.

سِجْغَانْ syçgan: Syçan. اَلْدَجِي سِجْغَانْ مُوشْ تَشَقِي قَشِيرْ *Öldeçi syçgan muş taşagy gaşyr* - «Öljek syçan pişik ýumurtgalygyny gaşar». Bu nakyl ölümüne sebäp boljak zadyň töwreginde gezyňan adam babatynda ulanylýar.

سِجْغَانْ يِلِي syçgan ýyly: Türkleriň belli on iki ýyllygynyň biriniň ady.

سَرْغَانْ sargan: Şor ýerde bitýän ot. Şu otuň bitýän ýerine سَرْغَانْ يِر *sargan ýer* diýilýär. Gamşy gurap galan depä-de سَرْغَانْ قَمِيش *sargan gamyş* diýilýär.

قَزْغَانْ gazgan: قَزْغَانْ يِر *Gazgan ýer* - Jarly, batgaly, jaýrykly ýer.

قُشْ يَغْزِي سَرْغَانْ ، يَغْجَ يَغْزِي اَرْغَانْ ، يِرْ يَغْزِي قَزْغَانْ ، بُدُنْ يَغْزِي بَرْسْغَانْ اَرْغَانْ *Guş ýawuzy sagzygan, ýygaç ýawuzy azgan, ýer ýawuzy gazgan, budun ýawuzy barsgan* - «Guş ýowuzy (ýamany) - alahekge, agaç ýamany - azgan, ýer ýamany - akyn-çukun, il ýamany -

barsgan». Agaçlaryň bideregine azgan diýilýär. Güle meňzeş, sary, ak çeçekleri bolan kiçijik agaç. Ysyrga ýaly sallanyşyp duran miweleri bolýar. Biziň taraplarymyzda baglaryň gyrasyna ekilýär, sebäbi ol odunlyga ýaranok - ýananda çatlap, töwerege köz syçradyp, eşiği, düşegi ýakýar. Ýeriň iň ýamany akyn-çukun ýerdir, olar ne çadyr gurmaga, ne-de ekin ekmäge ýaraýar. Adamlaryň iň erbedi-de barsganlylardyr, olar gylyksyz, gysyk adamlardyr.

فَرْغُونْ guzgun: Garga. بِرْنِيْكَ اَرْتَقْ فَرْغُونْكَ يَغَاجْ بَاشِنْدَا *Böriniň ortak, guzgunyň ýygaç başynda* - «Möjeginki - ortak, garganyňky - agaç başynda».

فُشْغُونْ guşgun: Haýwanlaryň iýýän ýaş gamşy.

فُشْغُونْ guşgun: Başgaça أَشْغُونْ *uşgun* diýilýän (yşgyn) turşy ot.

كُؤْمُغَانْ kumgan: Kündük, güldan.

مُئْغَانْ mungan: كِشِي *Mungan kişi* - «Ýaňra adam».

بَرْقِنْ barkyn: بَرْقِنْ كِشِي *Barkyn kişi* - «Gidermen adam, gitmegi ýüregine pugta düwen adam».

تُرْقُونْ turkun: سُوفْ *Turkun suw* - «Ýata suw».

تَلْقَانْ talkan: Talhan.

أَعْلُكُمْ أَكْتُ أَلْغَلْ يَلْكَ سِرْزَلْ كِتَارْ

تَلْقَانْ كِجْنُكْ بُلْسَا أَتْكَرْ بَكْمَسَنْ قَتَارْ

Oglum ögüt algyl biligsizlig kiter,

Talkan kimiň bolsa, aňar pekmes gatar.

(Oglum, öwüt algyl: bilimsizligi gider,

Talhan kimde bolsa, oňa gatyk gatar.)

(Akyly bolan öwüt alar).

چَالْقَنْ çalkan: Bir ýerdäki ýaranyň başga ýeri hem agyrtmagy, zarbykmagy. Áýak çişende, gasykda hem çiş peýda bolşy ýaly.

قَلْقَانُ galkan: Galkan. Türk we oguz şiweleriniň birinde.

قَقْرَبْ اَتَعْ كَمْشَلِم قَلْقُنْ سُنْكَوْ كُجْمَشَلِم

قَيَنْبَ يَنَا يُمَسَلِم قَتْعِي يَغِي يُغْلَسُونَت

Kykryp atyg kemşelim, (Gygyryp at süreliň,
Kalkan süňün çumşalym, Galkan, naýzaly urşalyň,
Gaýnap ýana ýumşalym, Gaýnap ýene ýumşalyň
Katgy ýagy ýuwylsyn. Gaty duşman ýumşasyn.)

تَرْكَن terken: Welaýat häkimlerine hakanyň berýän ady, «sözüne gulak asylýan» diýmek. Han derejesinde oturmaýanlara beýle diýilmeýär.

تَرْكِن terkin: تَرْكِنُ كَل Terkin kel - «Tiz gel». Asly - تَرْك terk, «basymlyk» diýmek.

تَرْكُن türkün: Taýpalaryň, garyndaşlaryň ýygananan ýeri, ata-baba ýurdy. قَزْ تَرْكُنْكَا كَلْدِي

Gyz türkünige geldi - «Gyz atasy öýüne geldi».

كَلْسَا اَبْنَاكَ تَرْكِنِم اَتَلَكْمَتُ تَرْكِنِم

يَذِلْمَعِي تَرْكِنِم اَمْدِي جَرْكَ جَرْكَشُورُ

Kelse aban terkenim, (Gelse eger häkimim,
Etilgemet türkünüm, Düzlener taýpalarym,
Ýazylmagaý terkinim, Ýazylmasyn düýrgünim,
Emdi çerig çerkeşür. Indi goşun sap tutýar.)

(Hakan gelse, taýpamyň haly gowy bolar, dargamaz.)

تَرْكِنُ suw: - «Birigen, üýşen suw».

تَرْكِنُ sü: - «Birigen, toplanýşan goşun».

تَرْكِن terkin: Üýşen, toplanan zat.

تَرْكَن Terken: Şaş şäheriniň ady. تَرْكَنُ الشَّاشِي Asyl ady - تَاشْ كَنْدُ Taşkent - «Daş şäheri» diýmek.

تُشْكُن түşkün: Tikenli agaç.

چەتگەن çetgen: Agyzzyryk ýüpi.

چۈمگەن çümgen: Kesme oty.

چىۋگەن çiwgin: چىۋگەن اۆش *Çiwgin aş* - «Doýumly aş». Mallary semredýän ota چىۋگەن اۆت *çiwgin ot* diýilýär.

سیتگۈن Sitgün: Oguz şäherleriniň biri.

سۈزگۈن süzgün: Dagda bitýän gara, tikenli agaç.

كېركىن kirkın: Bugranyň, düýäniň höwür mahaly. بۇغرا كېركىنى كېردى *Bugra kirkini kirdi* - Bugra höwür mahaly girdi».

كەۋگەن kewgin: كەۋگەن اۆش *Kewgin aş* - «Ýeňil aş». Doýumsyz ota-da şeýle diýilýär.

كەلگەن kelgin: Suw joşguny. Sile meñzeş.

لیمگەن limgen: Sary erik.

بەگلان baklan: بەگلان قۇزى *Baklan guzy* - «Bakylan guzy».

بەگلان Beglen: Erkek atlaryndan.

چۇگلان Çuglan: Garlyklaryň ulularynyň atlary.

سۈگلین süglin: Sülgün.

سۈۋلین süwlin: Sülgün.

بەتمان batman: Batman. بىر بەتمان اۆت *Bir batman et*.

چۈكمىن çukmyn: Külçe ululygyndaky, gazanyň buguna bişirilýän, ýeňil siňýän çörek.

سۈكمەن sökmen: Batyrlara berilýän at. «Söweşde duşmanyň hatarlaryny söken, bozan adam» diýmek. Bu سۈكتى تاتكەنى *Sökti neñni* - «Bir zady söküp taşlady» sözünden alnypdyr.

سۈكمەن sykman: Üzüm sykylýan döwür.

كُورمان kurman: Ýaý salynýan gap. Oguzça we gypjakça. كيش كُورمان *Kiş kurman* - «Ok-ýaý gaby». Asly «biliňe guşak guşa» manysyndaky كُورمان *kurman* sözünden.

كُتمان ketmen: Kätmen.

كُوزمان közmen: Közde bişirilen çörek, gömme.

ORTASYNDA WE AHYRYNDA UZYN HEM-DE ÝUMŞAK HARPLARY BOLAN SÖZLER

DÜRLI HEREKETLI

قَاعَا لَا GÖRNÜŞI

ئاماتا ý... amata: Guýmagyň hamyry ýaly, suwugrak ýugrulýan hamyr. Ýagly towuk ýa-da et bişirilende, ýag akyp gitmez ýaly, şu hamyry daşyna çalyrlar.

قَراجي garaçy: Gapy aýlanyp ýören dilegçi.

كَلَجُو keleçü: Söz (oguzça).

كُميچا kümiçe: Gögeýin.

تَبَارُو tabaru: اُلْ مِنْكَ تَبَارُو كَلْدِي *Ol meniň tabaru geldi* - «Ol men tarapa, meniň ýanyma geldi». اُلْ اِنْكَ تَبَارُو بَرْدِي *Ol anyň tabaru bardy* - «Ol onuň ýanyna gitdi». تَبَا *Taba* sözi «tarap, ýap» manylaryny aňladýar, رe bilen وaw soň goşulypdyr.

حُمَارُو humaru: Miras. اَمْتَدَنْ حُمَارُو بُلْدِم *Buny atamdan humaru buldym* - «Muny atamdan miras aldym».

حُمَارُو humaru: Ýadygär üçin berlen zada áydylýar. Ululardan biri ölse, malyndan ep-esli bölegi hakana gidýär, oňa-da حُمَارُو *humaru* diýilýär. Humaru «ýadygärlik» diýmek. Bu söz oňlan-gyza at hökmünde-de dakylýar. Uzak ýola giden adamyň garyndaşlaryna goýup giden zadyna hem *humaru* diýilýär.

نَمِيژَا namiža: Aýalyň gyz doganynyň adamsy, baja (çigilçe).

شالاşu: Çin matalaryndan birisi.

شاموşa: Iýilýän otlaryň biri.

قاراgaragu: Gara boýag.

قۇرىgu: gurygu: قۇرىgu تاشكُ *gurygu neň* - «Guraýan zat». Bir zadyň guraýan wagtyna-da şeýle diýilýär.

قۇراgu: Gyraw. Sowuk gijelerde ýagýar.

قۇزاgu: Buzaw, göle. اقدكي قۇزاگو اؤكوز بولماس *Ewdeki buzagu öküž bolmas* - «Öý gölesi öküž bolmaz». Bu nakyl lälik, edepli-terbiýeli saklananyň ulalanda-da dogan-garyndaşy üçin çaga saýylýandygy babatda aýdylýar.

قۇزاgu: Buzagu: قۇزاگو تىلى *Buzagu tyly* - «Syçan ýaly bir kiçijik jandar».

قۇشاگوboşugu: ائى قۇشاگو بولدى *At boşugu boldy* - «Atyň boşadylýan wagty boldy» we ş.m.

قۇشاگوtuşagu: ائى قۇشاگو بولدى *At tuşagu boldy* - «Atyň duşaklanýan wagty boldy», we ş.m.

قۇكاbukagu: Bukaw, gandal; ogrularyň eline urulýar.

قۇكاtakagu: Towuk we horaz. Onsoň horaz قۇكاكك *erkek takagu*, towuk قۇكاكك *tişi takagu* diýlip tapawutlandyrylýar. قۇكاكك اقدكي قۇكاكو اچغىنما *Ýazydaky süwlin ezergeli ewdeki takagu yçgynma* - «Ýazydaky sülgüni gözläp, öýdäki towugy gaçyрма». Bu nakyl tapmasy kyn zat üçin elindäkini harç edýän adam babatynda ulanylýar.

قۇكاtakagu: قۇكاكو يىلى *Takagu ýyly* - Türkleriň on iki ýylynyň biriniň ady.

قۇكاtalagu: Tiz öldürýän awy. Içagyra-da قۇكا *talagu* diýilýär.

قۇكاtumagu: Dümew.

قۇكاganagu: Neşder, gan alynýan gural.

قۇكاbütüge: Badamjan.

بيلگۈ bilegü: Çalgydaş.

تيرگۈ tiregü: Direg. Bir zada direlip goýulýan islendik zat.

كهرگۈ keregü: Türkmençe «çadyr» diýmek. Çarwalaryň dilinde «gyş öýi» manysynda ulanylýar. كك كزدي كراكو يذدي *Kek gördi, geregü ýüzti* - Kynlyk gördi, geregesini ýykdy, (göçdi).

كوزگۈ közegü: Kesewi. ازون بلسا الك كيماس *Közegü uzun bolsa, elig köýmes* - «Kesewi uzyn bolsa, el köýmez». Bu nakyl ogly-gyzy ýetişip, gönençlik gören adam babatda aýdylýar.

كوشىكا köşige: Azajyk kölege.

كلگۈ kelegü: Meýdan syçany tohumyndan bir jandar.

كللىكا kölige: Goýy kölege.

چۇمالى çumaly: Garynja (çigilçe).

چۇمىلى çumyly: جميل بولدي *Çumyly boldy* - «Yssydan gözi garaňkyrady».

كپالى kepeli: Kebelek. Yşygyň daşyndan aýlanýan perwana.

GÖRNÜŞI قىيلاڭ we قىيالاڭ .

قارىزان garyzan: Örän gojalan adam.

چىپكان çypkan: Igdä meñzeş ösümlik, unnap.

چىپكان çypkan: Endama öryän gyzyly düwürtik. Unnaba meñzeşdigi üçin şeýle diýilýär.

قاراقان garagan: Dag agaçlaryndan bir görnüş, garagan.

چۇلىمان çulyman: چلىمان ايش *Çulyman yş* - «Aňyrsy görünmeýän iş». Bu söz aslynda

suwuň üýşen ýerini aňladýar. Kenjekçe.

ÜÇ HEREKETLI قَعْلِي GÖRNÜŞİ

tatyndy: تَاتِي سُوْت *Tatyndy süit* - «Bol süýt».

saçyndy: سَاچِنْدِي تَاتِي *Saçaýndy neň* - «Saçylýan zat».

tyzyndy: تَاتِي تَاتِي *Tyzyndy neň* - «Goralýan, gadagan edilen zat».

kezindi: كَزِنْدِي تُونُ *Kezindi ton* - «Köp geýilýän don».

süründi: سُرُنْدِي آر *Süründi är* - «Sürlüp getirilen adamlar».

gyryndy: Islendik zadyň gyryndysy.

zerenze: Ýabany mirt. Tohumyna زَرَنَزَا *zerenze urugy* diýilýär.

süzündi: سُوْت سُرُنْدِي *Süzündi suw* - «Süzülen suw».

gazyndy: گَازِنْدِي تُوْرَاق *Kazyndy toprak* - «Gazylan toprak».

bogundy: Haýwanlaryň siýdik haltasy (adamyňky däl).

salyndy: سَالِنْدِي اُتُنُ *Salyndy otuň* - «Siliň sürüp gyra getiren çöp-çalamy, oduny».

salyndy: *Salyndy neň* - «Zyňlan zat».

sulundy: Erkegiň arkasyna goýberýän saçy. Asly - سَالِنْدِي تَاتِي *salyndy neň*. Bu anyk hem düşnükli söz däl.

tamyndy: تَامِنْدِي سُوْت *Tamyndy suw* - «Suw damjasy».

gömündi: كُومُنْدِي تَاتِي *Kömüندی neň* - «Gömlen zat».

Işlik köklerine *nun, -dal, -iýýa* (-ndy) harplary goşulyp, isim ýasalýar.

Şunlukda emele gelen sözün manysy - «bir zadyň artygy» ýa-da «edilen iş».

Munuň başga bir görnüşi buýruk şekilindäki köküň soňky harpy bilen öten zamanyň-da goşulmasynyň arasyna ن *nun* goşulýar. Şeýdip, ortak işlik manyly isim

emele gelýär. Meselem, «Suwy süzdi» diýmek bolan سُفِي سُذِّي *Suwny süzti* jümlesindäki سُؤْزِي *süzti* işliginiň kökünüň soňundaky *ze* harpy bilen öten zaman alamaty د = *ti* harpynyň arasynda *onun* goşmak bilen سُؤْزِي سُو *süzüdi suw* diilýär, «*süzülen suw*» diýmekdir.

Şeýlelikde, işlik iş öz üstünde edilen isimden başga zat bolmaýar, munuň manysy - «*süzülen suw*» ي د.

Aýtmadyk beýleki sözlerimiň hem düzgüni şunuň ýalydyr.

فَعْلَالِي GÖRNÜŞI

بُسْتُلِي *püstüli*: Iýilýän ot.

فَعْلَالِ ، فَعْلَالٍ ، فَعْلَالٍ GÖRNÜŞI

بُشْعُت *buşgut*: Hünär öwrenýän şägirt.

تَارْمُت *tarmut*: Dag depeleri hem-de dereleri. *Tag-tarmut geçtim* - «Dag-dereden geçdim».

تَكْشُت *tekşüt*: Garşylyk, päsgel; galp pul berip hakyky pul almak ýaly.

رَپْچَات *rapçat*: Mejburi iş. Halkyň ulaglaryny alyp, olary begiň mugt ulanmagy ýaly.

Kenjekçe.

چَپْغُت *çapgut*: Düşek.

غَرْشُت *garşut*: Garşylyk; gije bilen gündiz ýaly.

غَزْغُت *gyzgut*: Jeza. Beýlekilere göz bolar ýaly, birine eden günäsi üçin, halk arasynda jeza bermek.

غَاوْشُت *gawşut*: Iki hanyň öz ülkeleriniň parahatlygy üçin duşuşyp ýaraşmagy.

كافشوت Kawşut: Erkek atlaryndan.

لُجْنُت lüçnüt: Ýowar, üme. Bugdaý ýa-da şuňa meňzeş zatlary arassalamakda obalylaryň biri-birine kömekleşmegi. Käte şu kömek obalaryň biri-birine bir gul ýa-da mal ibermegi görnüşinde bolýar. Kenjekçe.

بجغوج byçguç: Gaýçy; bir zat kesilýän gural.

بدرج Budraç: Ýabakylaryň ulularynyň biriniň ady. بگج ارسلان تگين *Bekeç Arslan Tigin* wagtynda musulmanlara ýesir düşen.

يوركوج ýerküç: Gylyç şekilli, tagtadan edilen uzyn, inli agaç bölegi; ojakdaky çöregi öwürmek üçin ulanylýar.

بسكاج búskeç: Çörek.

توتماç tutmaç: Türkleriň meşhur naharlarynyň ady. Ol Zülkarneýniň döreden azyklaryndan. Zülkarneýn garaňkylykdan çykandan soň, azygy azalýar. Esgerleri açlykdan Zülkarneýne ýüzlenip, «Bizi aç saklama» manysynda بِزني تۇتما اچ *Bizni tutma aç*, «Biziň ýolumyzy saklama, ýurdumyza gideli» ýaly sözleri aýdypdyrlar. Zülkarneýn köpügörenlere maslahat salýar, şeýdip, şu iýmit döreyär. Ol bedeni kuwwatlandyrýar, ýüze gyzylyk berýär, aňsat siňenok. Tutmaç iýlenden soň, suwy hem içilýär. Türkler bu nahary görüp, توتماç tutmaç diýipdirler. Asly - تۇتما اچ *tutma aç*. Iki elip birden düşürilipdir, «özüňi ajykdyrma, şunuň ýaly nahar iý» diýmek.

توتغوج tutguç: Ýürekse; ýürek tutar ýaly nahar.

تودرىچ tudryç: Zibil (arguwça).

تالغوج talguç: Ulaga ýüklenen ýük bilen ýüpüň arasyna sokulýan agaç, ýüp birnäçe gezek burlansoň, ýük gysylýar hem-de gyşarmaýar.

توغاچ Tawgaç: Maçyn. Bu ýer Çinden dört aýlyk ýoldadyr. Çin, aslynda, üç bölek. Biri - Ýokary Çin, gündogarda. Muňa توغاچ Tawgaç diýilýär. Ikinji - Orta Çin, bu ýere

خطاي **Hytay** diýilýär. Üçünji - Aşaky Çin, برحان **Barhan** diýilýär. Ol Kaşgardadyr.

Emma indi Maçyn تاغ تawgaç ady bilen bellidir, Hytaýa-da Çin diýilýär.

تات تawgaç: Türklerden bir boý, şu ýurtda oturýarlar. Şundan alyp, تات تawgaç **Tat-Tawgaç** diýilýär, uýgur diýmek. Tatdyr, çinlidir - tawgaçdyr.

تاغ تawgaç: Uly hem-de köne zatlaryň hemmesine, umuman, اذى تawgaç **ezi** ady berilýär. هانلارا Hanlara hem ýurdy gadymy we uly bolsa, خان تawgaç **han** diýýärler.

تات تawgaç: Bu atdaky *tat* sözünde parslar, تاغ تawgaç sözünde bolsa türkler göz önünde tutulýar. Meniň pikirimçe, dogrusy meniň şu aýdanymdyr. Ýslam ýurtlarynda belli bolan hem şudur, ol ýerde-de şeýle. Ikisem gowudyr.

تاغ تawgaç: يۇداسى تawgaç **ýudasy** diýilýän agaç, egrij niň ýapragyna meňzeş ýapragy bolýar; derman hökmünde ulanylýar.

ساركاç sarkaç: Ýabany siniýa meňzeş ot.

سوركاç surkaç: Ýelim agajynyň şiresi; gylyç, hanjar ýaly zatlaryň sapary berkidilýär.

سارنىچ sarnyç: Düýäniň derisinden edilen tulum; agaçdan oýulan gap.

ساغدىچ sagdyç: Dost.

سوغدىچ sugdyç: Dostlaryň gysyna gezekli-gezegine edýän oturyşmalary.

سافدىچ sawdyç: Agaç çybyklaryndan örülen, içine iýmiş we şoňa meňzeş zatlar salynýan sebet.

سنگكچ senkeç: Pisse ýaly kiçijik, ak hem gyzyl reňkli almajyk.

گاتگىچ gatgyç: Içýana meňzeş jandar; adamy sokýar (arguwça).

گىسغاچ gysgaç: Gysgyç.

گۇسغاچ gusgaç: Kiçijik garaja haýwan, adamy dişleýär (oguzça).

گۇشغاچ gusgaç: Serçe.

kerpiç: Kerpiç. Bişenine بِشَعْ كَرِیچ byşyg kerpiç diýilýär.

kirtüç: كِرْتُیچ *Kirtüç kişi* «Garasöýmez adam».

baştar: Orak (arguwça).

Bektür: Erkek atlaryndan. Asly – بَكْ تُر *bek tur*, «bek dur» diýmek.

büktir: Daglardaky çukur we kötel ýerler.

أغا بُكُتُر اُزا يُرِدُم بَرَقْ ياقِبْ فِيا كُرِدُم

أني بيلب تقي بَرِدُم تُكَلْ ياغي تُري تَغدي

Aga büktir üze ýordym, (Agyp belentli-pesli dag
üstünden ardym,
Baryk ýakyp gyýa gördüm, Baryp ýakyn gara gördüm,
Any bilip taky bardym, Ony bilip ýanyna bardym,
Tükel ýagy töri togdy. Tükel ýagynyň tozy dogdy.)

baldyr: Dagyň burun ýaly çykyp duran ýeri. تَاغْ بَلْدِر *Tag baldyry* diýilýär.

baldyr: بَلْدِر اُغُل *Baldyr ogul* - «Öweý ogul».

baldyr: بَلْدِر غِيز *Baldyr gyz* - «Öweý gyz».

baldyr: بَلْدِر تَارِغ *Baldyr taryg* - «Baharyň başynda ekilen ekin». Ekin ekmegiň iň gowy wagty şudur. Islendik iş irgözinden işlense, şolara-da «baldyr» diýilýär. Ilki dogan guza-da قُزِی بَلْدِر *baldyr guzy* diýilýär. Şu geçen dört sözün hemmesinde-de ب bi harpy berk aýdylýar.

buldur-buldur: تاش قُدَغْقا تُشْتِی بُلْدُر بُلْدُر اِیّ *Taş guzugka tüşti, buldur-buldur etti* - «Daş guýa düşdi, bulk-bulk etdi».

byldyr: Bildir, geçen ýyl, bir ýyldyr.

Bulgar: Meşhur türk şäheri.

تُلْفِرُ tülfir: Aýal bürenjegi. Ol matadan hem-de ýüpekden edilýär.

اُكْ كِشْتَا چَالْدِرْ اِيّ چaldyr-çaldyr: *Ok kişte çaldyr-çaldyr etti* - «Ok sagdakda şygyr-şygyr etdi». Ýel ösende gury otlaryň ygşyldysyna hem şeýle diýilýär.

چاغمُر çagmur: Şalgam.

چامگُر çamgur: Bu-da «şalgam» diýmek. *Mim* bilen *gayn* ýerini çalşypdyr.

سَرَكَر serker: Galtaman, garakçy. Garlykça.

كَنْدِرْ kandyr: Eýlemäge ýaraýan deri ýüzülip alnandan soň, etiň üstünde galýan ýukaja perde.

كَسْتَر kester: Ösümlik gaby. Uç dilinde.

كَشْمِير Keşmir: Türk illerinde bir şäheriň ady. Muny Alla ýalkamyş Süleýman pygamber gurdurypdyr.

مَنْدَار mandar: Agaçlara çolaşyp ösýän ösümlik köplenç, agaçlary guradýar. Bu çyrmaşykdyr (oguzça).

بُرْدُز burduz: Bakja. Bu söz asyl türkçe däl.

بَالْدِز baldyz: Aýalyň kiçi gyz dogany. Erkegiň gyz doganyna baldyz diýilmeýär, siňil diýilýär.

تَرْمَز tarmaz: Bedreň.

قُتْسُز gutsuz: Işi ugruna bolmaýan. *قُتْسُز قُدُغْا كِرْسَا قُمْ يَغَار gutsüz guzugka kirse, gum ýagar* - «Bagtsyz guýa girse, gum ýagar».

غُرْغُز gyrgyz: Türkleriň bir boýy.

كَلْبُز kalbuz: Lukma, agyzsalym. *كَلْبُزْ لَادِي نَانْنِي Kalbuzlady neñni* - «Zady ýuwutdy».

قُندُز gunduz: Gunduz.

قُندُز گُندُز گُندُز Gunduz gayry - Gunduzyň ýumurtgalygyndan edilýän em.

گُندُز gündüz: Gündiz

mündüz: *Çaşan, akmak. نَجا مُنْدُوزُ اَرَسا ايش اَدُكو Neçe mündüz erse, eş ezgü, neçe egri erse, ýol ezgü* - «Näçe akmak bolsa-da, ýoldaş ýagşy, näçe egri bolsa-da, ýol ýagşy».

mündüz: *مُنْدُوزُ اقِن Mündüz akyn* - «Duýdansyz gelen sil».

mündüz: *مُنْدُوزُ يِغا اَت Mündüz ýoryga at* - «Ýorgalamakdan başga ýöreýiş bilmeýän at».

byçgas: Halkyň arasynda baglaşylan kasam hem birleşme.

بِیْغاس بیتک قِلرلر اندگی یما برورلر

خاندن بَسْت تِلرلر بَسْمَل جُمَل تِرکَشُور

By gas bitik kylurlar,	(Ant hatyny edýärler,
And key ýeme berürler,	Ant berk ýene berýärler,
Handyn basut tilerler,	Handan arka isleýärler,
Basmyl çomal tirkeşür.	Basmyl, çomul tirkeşýär.)

bekmes: *توڭاپ (oguzça).*

gyrbas: *قَرباس آر Gyrbas är* - «Saçy düşen adam».

ýorbaş: *يُرباش ايش Yorbaş yş* - «Baş alyp çykması kyn iş».

batruş: *بَتْرُش سُوڭ Batruş suw* - «Bulanyk suw». Suwy azalyp, hamyry köpelen unaşa-da şeýle diýilýär.

bulgaş: Ýagy çozmagy sebäpli, halkyň arasyndaky bulaşyklyk.

tirkeş: *تِرکَاش Kynçylyk; adamyň köplüğinden ýöremegini kynlygy. Çaylaryň suwunyň birleşen ýerine-de سُوڭ تِرکَاشي suw tirkeşi* diýilýär.

çolbuş: *چولبُش Eşiğe ýa-da ele ýokan miwe şiresi.*

sarmaş: *سَرْمَش Bir zadyň başga zada saralmagy. Bulaşyklyk mahaly halkyň garym-gatym bolup tolgunyp durmagyna-da سَرْمَش بُلدي Sarmaş boldy* diýilýär.

سۇۋسۇش suwsuş: Güýji gaçan bugdaýdan alynýan soňky suw. Suw garylan aýrana-da şeýle diýilýär.

سۇف قاتلىش gatlyş: Gatylyş. Akyp gelýän suw gollarynyň birigýän ýeri. *Suw gatlyşdy* diýilýär.

قاتمىش Gatmyş: Erkek atlaryndan.

گۆرگۈلۈك قىرتىش gyrtıyş: Adamyň ýa-da başga zatlaryň ýüzüniň reňki. *Görklüg-gyrtışlyg kişi* - «*Ýüzüniň reňki owadan adam*». Ýeriň ýüzüne *Ýer gyrtışy* diýilýär. Ýöne islendik ýüz hem-de ýaýlyp ýatan zat babatda ulanylmaýar.

قارغىش gargıyş: Gargıyş. *Teñri gargısy anyň üze* - «Taňrynyň gargısy onuň üstüne». Käte bu söz sypat hökmünde gelýär: *Gargıyş kişi* - «Gargalan adam».

قۇلدش goldaş: Ýakyn. Bu söz diňe ulularyň çagalary babatynda ulanylýar.

كىردش kirdeş: Bir howluda seniň bilen goňşy oturan adam.

بۇرباغ burbag: Işi uzaltma; ertire goýmak.

بۇرکىگ byrkyg: Atyň hem-de eşegiň pyşgyrmasy. *At byrkygy* diýilýär.

بۇرکۇگ burkug: Deriniň ýa-da şoňa meňzeş zatlaryň dartylyp бүзүlmegi.

باشلاگ başlag: باشلاغ تاشك *Başlag neň* - «Taşlanan zat». Şundan alyp, باشلاغ يالتي *başlag ýylky* diýilýär, «başyna goýberilen mal» diýmek.

بۇگرىگ bygryg: Çuwal, torba, tulum ýaly zatlaryň dos-doly, püre-pür bolmagyndan emele gelen ýumrulyk-çökeklikler.

تابلانگ tablag: Bir zada razy bolmak. *Bu yşda seniň tablagyň barmu* - «Bu işde seniň razylygyň barmy?»

تاپزۇگ tapzug: Adamlaryň biri-birini synamak üçin aýdýan tapmaçasy. *Tapzuguk tapuzdym* - «Tapmaça tapdyrdym».

تُتْسُغُ tutsug: Wesýet. مَن اَنْكَرُ تُتْسُغُ تُتْزُدُمَ *Men aňar tutsug tutuzdym* - «Men oňa wesýet etdim».

تَرْتَغُ tartyg: Ýük ýüpi, çyzym.

تَرْتَغُ tartyg: Bir iş bilen baglylykda Hakanyň adamlary çagyrmagy. بَكْدَن تَرْتَغُجِي كَلْدِي *Begden tartygçy geldi* - «Begden çakylykçy geldi».

تُرْفُغُ turkug: Utanç, haýa. اَلْ مَنْدَنُ تُرْفُغُ بُلْدِي *Ol mendin turkug boldy* - «Ol menden utandy, çekindi».

تُغْرَاغُ tugrag: Tugra, hakanyň möhüri (oguzça). Bu söz türkleriň arasynda meşhur dälidir. Dogrusy özümem onuň haýsy sözden gelip çykandygyny bilemok.

تُغْرَاغُ tugrag: Soňra yzyna almak şerti bilen, söweşde esgere hakan tarapyndan berlen at.

تِلْدَاغُ tyldag: Bahana. اَلْ اَنْكَرُ تِلْدَاغُ قِلْوُر *Ol aňar tyldag kylur* - «Ol oňa bahana tapýar. Parsçasy - بَاحَنَه bahane.

تُغْسُغُ togsug: Dogar ýer, dogýan tarapy. كُونُ تُغْسُغُ *Gün togsug* - «Gündogar».

بَتْسُغُ batsyg: Batar ýer, batýan tarapy. كُونُ بَتْسُغُ *Gün batsyg* - «Günbatar».

تَلْقُغُ talkyg: Daglaryň birigýän ýeri.

تَلْقُغُ talkyg: Işleri soňa goýma, süýndürme, yza çekdirme.

تُمْلُغُ tumlyg: Sowuk, sowuk zat.

تُمْلُغُ قَلْبُ قَبْسَدِي قُتْلُغُ يَايُغُ تَبْسَدِي

قَرَلْبُ اَزُنُ يَبْسَدِي اَتُ يِنُ اُشْبُ اَمْرِشُورُ

Tumlyg gelip gapsady,	(Sowuk gelip gaplady,
Gutlug ýaýyg tepsedi,	Bagtly ýazy debsiledi,
Garlap azun ýapsady,	Garlap dünýäni ýapdy,
Et ýin üşüp emrişür.	Et-in üşäp titreşýär.)

تۇملۇغ Tumlug sözünüň asly - تۇم *tum*. Ölüg ýüzi tumlug - «Öli ýüzi sowuk», çünki ölensoň ýakynlary ondan çekinýärler.

سیرتغ syrtyg: Islendik sözüň şekili bolup, adam onuň hemmesine däl-de, käbir böleklerine düşünýär. مَن بُو سُوژْدَن سِرْتِغ بُلْدُم *Men bu sözden syrtyg buldum* - «Men bu aýdylanyň diňe manysyny aňdym».

سَچْلِغ saçlyg: سَچْلِغ آر *Saçlyg är* - «Saçly adam».

سَرسِغ sarsyg: سَرسِغ سُوژ *Sarsyg söz* - «Gaty söz». Berk iş, merdemsî ädim babatynda-da şeýle diýilýär.

سِزْلَغ syzlag: Sowuk suw içmekden ýa-da buz çeynemekden dişleriň üşäp gamaşmagy, syzlamagy.

سِغْزِغ sygzyg: Mesi, aýakgap ýaly zatlarda iki tikiniň arasynda goýlan gaýyş.

سِغْزِغ sygzyg: Iki zady birleşdirýän sep.

سِغْزَغ sygzag: *Tiş sygzagy* - «Dişleriň arasyndaky boşluk».

سَغْلِغ saglyg: Islendik sanalan zat. Asly *elip* bilen ýazylýan سَاعْلِغ *saglyg*.

سُفْلَغ suwlag: Haýwanlaryň suwa inýän ýeri

سُفْلَغ Suwlag: Bir ýeriň ady.

قُتْلُغ Gutlug: قُتْلُغ تَاتُك *Gutlug neň* - «Haýyrly, bagtly zat». Bu erkek adamyň ady hökmünde-de gelýär.

قُرْشَاع garşag: Geýimiň bir garyş çemesi bölegi. أَنَاكَ قُرْشَاعِي كُور *Anyň garşagy gör* - «Onuň geýiminiň bir garyş ýerini gör».

قُرْشَاع gurşag: Guşak guşanma.

قُرْشَاع gurşag: Öýüň guşagy; ýünden dokalýar, bil guşagyna meňzeş, öýüň daşyna aýlanýar. مۇنا اف قُرْشَاعِي *ew gurşagy* - «Öý guşagy» diýilýär.

gyşlag: Gyşlag. اوز گوز ایر قشلاغ *Öz göz ir gyşlag (nakyl)* - «Öz gözün - güneý gyşlak». Öz işini özi etdi, başga birine tabşyrmady diýmek. Bu hili adam gyşlagyň güneý tarapyny eýelän adam ýalydyr, sebäbi şol tarapyň oty uzyn, gary az bolýar.

مانقشلاغ Mankyşlag: Oguz ülkesinde bir ýeriň ady. Maňgyşlak.

غۇشلاغ guşlag: Guşun köp ýeri; şol ýerde aw edilýär.

قرقاغ karkag: Çöl ýer, otsuz-suwsuz ýer.

غۇلسىغ gulsyg: قۇلسىغ آر *Gulsyg är* - «Gylygy gula meňzeyän adam».

نیزداغ nyždag: Naždak (ž ž bilen).

بىترق batrak: Ujuna ýüpek bölegi dakylan naýza. Söweş günü ýigit özüni şonuň bilen tanadýar.

بۇغاق buçgak: Gyra. بۇرۇنچاق *Ýer buçgagy* - «Ýeriň çeti, gyrasy, bujagy».

بۇغاق buçgak: Bujak, burç.

بۇغاق buçgak: Soýlan mallaryň derisiniň çaryk edilýän uçlary.

بۇسۇق bohsuk: Gullaryň boýnuna dakylýan zynjyr.

بۇسۇق bogsuk: Zynjyr. Bir şiwede. غ harpy *Hy* *gaýndan* öwrülipdir.

أخساق اھساق ahsak-buhsak: Agsak-togsak, iki söz bilelikde ulanylýar.

بدرق Badruk: Erkek atlaryndan.

بۇرچۇق Barçuk: Afrasyýabyň gurduran şäheri. Afrasyýap ol ýerde نُصْرَ Buhtun Nassar ogly بۇرچۇق Baýzany tussag edýär.

بۇرچۇق burçak: Noýba.

بۇرچۇق burçak: Der däneleri. Şundan alyp, *Ter burçaklandy* diýilýär. «Der burçak-burçak boldy» diýmek.

بۇزلۇق buzluk: İçine ýaz üçin saklanylýan buz doldurylan ýer.

بَسْرُكْ basruk: Basalyk. بَسْرُكِي تَاغْ ، بُدُونْ بَسْرُكِي بَاكْ *Ýer basrugy tag, buzun basrugy beg* - «Ýer basalygy - dag, il basalygy - beg». Dag ýere basalyk bolup saklaýar, beg - ile diýmek.

بَشْنَقْ başnak: بَشْنَقْ آرْ *Başnak är* - «Başynda tuwulgasy, egninde sowudy bolmadyk adam».

بَشْمَقْ pašmak: Paşmak, köwüş (oguzça).

بُغْمَقْ bogmak: Köýnegiň düwmesi, iligi.

بُغْمَقْ bogmak: Gerdenlik. Altyndan, kümüşden edilip, ýüzüne gymmatbaha daşlar, monjuklar goýulýar; nika gijesi gelne dakylýar.

بَلْچَقْ palçyk: Palçyk.

بُلْغَاقْ bulgak: Ýagy çozanda ilatyň aljyramasy, bulaşyklyga düşmegi.

بُلْغَاقْ Bulgak: Erkek atlaryndan.

بُلْغَاقْ أَكْشْ بُلْسَا قَحْنْ بِلْکِنْکْ يَتَارْ

يَنْكَشَقْ تَلِمْ سَيَرَا أَنِي تَمْعَقْ قَتَارْ

Bulgak öküş bolsa kaçan, biligiň ýiter,

Ýañşak telim saýrap, any tamgak katar.

(Bulaşyklyk köp bolsa haçan, bilimliň ýiter,

Ýañra telim saýrap, onuň damagy gatar.)

تُبرَاقْ toprak: Toprak.

تَبْلُوقْ tapluk: Ýeriň jaýryklary.

تُتْغَاقْ tutgak: Duşmanyň içalylaryny hem-de öňçülerini tutmak üçin gije çykarylýan atly topar.

تَرْتُوقْ Tartuk: Ýagmalarda bir şäher.

تَرْغَاقْ targak: Darak.

تۇرلاڭ turlak: Islendik haýwanyň arrygy. Adam çagalykda horlansa-da, *turlak* diýilýär.

تۇرماڭ tarmak: Ýyrtýjy haýwanlaryň penjesi. Bir ösümlige-de كَرڭاڭ kargak *tarmaky* diýilýär.

تۇزلۇڭ tuzluk: Duztorba.

تۇغراڭ tograk: Derek agajy.

تۇغراڭ tygrak: تۇغراڭ آر - «Gaýratly adam».

أُغْرَاقْ آرِي تِغْرَاقْ يِيمي أَنْكَ أَعْلَاقْ

سُوتِي أَرَا سَعْرَاقْ يِيري تَقِي أَعْلَاقْ

Ograk äri tygrak, ýemi anyň oglak

Süti üze sagrak, ýeri taky aglak.

(Ugrak adamsy - gaýratly, iými onuň owlak,

Süýdüniň üsti käseli, ýeri hem gurak.)

تۇغساق tugsak: Dul aýal. Köplenç, تُولُ تۇغساق *tul-tugsak* diýip, tirkeşdirilip ulanylýar.

تۇغراق tawrak: Tizlik, çakganlyk. Şundan alyp, تَغْرَاقْ كَلْ *Tawrakyp kel* - «Tiz gel» diýilýär. Bu söz sypat hökmünde-de ulanylýar. تَغْرَاقْ اِيشْجِي *Tafrak yşçy* - «Işenňir işçi».

تۇغلۇڭ tokluk: Dokluk.

تۇغلۇڭ tokluk: Kellesi saçsyz adam; şahsyz haýwan.

تالغۇڭ talguk: Paltanyň sapyny gaýymlamak üçin kakylýan çüý.

تۇمşۇڭ tumşuk: Guşuň çüňki.

تۇغماڭ tamgak: Damak.

چاخşاق çahşak: Dag depeleriniň daşlyk ýeri.

جَحْشَاقْ أَرَا أَتْ بُلْمَاسْ

جُفْرُقْ بِلَا أَتْ بُلْمَاسْ

Çahşak üze ot bolmas, çakrak bile uwut bolmas - «Dagyn daşlyk ýerinde ot, kelde utanç bolmaz».

حَخْشَاقْ çahşak: Kakadylan şetdaly we üzüm. Garlykça.

چار-چارماق çar-çarmak: Çaga-çoluk. Bu iki söz tirkeşdirilip ulanylýar.

چَمْرُقْ çamrak: Çaga-çoluk.

چَغرُقْ çagruk: چَغرُقْ يَيرَ *Çagruk ýer* - «Depelenip gatan ýer».

چَکْمَاقْ çakmak: Çakmak. Ot ýakmak üçin polatdan edilen zat. Bu söz isim hem, masdar hem bolýar.

چَلْبَقْ çalpak: Kir, hapalyk. چَلْبَقْ اِيش *Çalpak iş* - «Bulaşyk iş».

چَمْغُوقْ çomgok: Aýagy bilen kellesi gyzyl, ganatynda ak bolan garga. Oguzlar چَمْغُوقْ *çomok* diýýärler. Dört harply, içinde *gaýn* hem-de *käp* bolan sözlerde şunuň ýaly edersin.

چَمْغُوقْ çamguk: Kümsük adama چَمْغُوقْ آر *«Çamguk är»* diýilýär.

بَاشْغَاقْ başgak: Uýluk süňkleriniň ýokarsy.

سَپْلَقْ saplyk: Saplyk; gylyç, pyçak we şulara meňzeşlere sap bolmaga ýarajak zat.

Islendik zadyň sapyna-da سَپْلَقْ *saplyk* diýilýär.

سَچْغَاقْ saçgak: Malyny dargadyp ýören adama سَچْغَاقْ كِيشي *Saçgak kişi* diýilýär.

سِچْغَاقْ syçgak: Tiz-tizden täret edýän adam. Bu söz düzgüne laýyk däldir.

Düzgüne görä, *çak* harpyna derek *onun* bolmaly (syçgan), çünki dowamlylygy bildirýän sypatlar şeýle ýasalýarlar. Meselem, beýlekilerden öňe geçýän ata اَوْزْغَانْ أَتْ *ozgan at*, iş gören adama اَلْ اِيشْ قِلْغَانْ اَلْ *Ol iş kylgan ol* diýilýär - «Ol köp iş eden ol» diýmek.

سُغَاق susgak: Susak. Suw ýa-da şuňa meňzeş zat alynýan susak. Garlyklaryň, gypjaklaryň hem-de ähli çarwalaryň dilinde.

سُغْدَاق sogdak: Balasaguna gelip ýerleşen bir il. Olar سُغْدَ Sogddandyr. Sogd Buhara bilen Samarkant aralygyndadyr. Bular türkleşip, türk häsiýetini alan adamlar.

سَافَرُ سَغَرَاقْ ساغراق sagrak: Bir zat guýnup içmäge hyzmat edýän gap, bulgur, jüňňül. سَافَرُ سَغَرَاقْ فا Sawyn sagrakka tegir - «Söz bilen sagraga (içimlik guýulýan gap) ýetiler». (Adam ýagşy söz bilen beg bulguryndan suw içer.) Bu ýerde sylanar diýjek bolýar.

سَیْرَمَاق syrmaq: Eşegiň palanyndaky tekeltgi.

سُغْنَاق Sugnak: Oguz şäherleriniň biri.

سَغْلَاق saglyk: Urkaçy goýun. Bu söz aslynda «sagylýan goýun» diýmek.

سُفْلَاق suwluk: Elýaglyk.

سَکْلَاق saklyk: Işde saklyk.

سُکْلَاق sokluk: Iýermenlik, doýmazaklyk.

قَبْغَاق gapgak: Gapak, sagdagyň gapagy.

قَبْجَاق gapçak: Suw gollarynyň birigýän ýeri.

قَدْرَاق kadrak: Dag dereleri, şiremleri. Şundan alyp, کَتْ قَدْرَاق kat-kadrak diýilýär, «egri-bügri» diýmek.

قُدْرُق gudruk: Ähli haýwanlaryň guýrugyny aňladýan söz. Goýnuň guýrugyna قُوِيْ koý gudruky, atyň guýrugyna اَتْ at gudruky diýilýär.

قُدْرُقُ قَتَعَ تَكْدِمِرُ تَنْكِرِيكُ اُكْشُ اُكْدِمِرُ

كَمْشِبْ اَتَعَ تَكْدِمِرُ اَلْدَبْ يَنَا قَجْتِمِرُ

Gudruk katyg tügdümüz, (Guýrugy gaty düwdük,

Teňrig öküş ögdümüz, Taňryny köp öwdük.

Kemşip atyg tegdimiz, Agyzzyrygy çekip, aty üzeňňiledik

Aldap ýana gaçtymyz. Aldap ýene gaçdyk.)

gudruk: تُدْرُكُ Tokum ýüzüp, Guş gudruky - Guş guýrugy. تُدْرُكُ سِيْمَا
gudrukda biçek syma - «Mal ýüzüp, guýrukda pyçak syndyrma».

gudruk: Syrt, art. تُدْرِكُ اَتَكَانُ كِشِي *Gudruky ötgen kişi* - «Syrty «saýraýan» adam».

garsak: قَرَسَاقُ Derisinden owadan içmek edilýän bir haýwan, garsak.

garluk: قَرْلُكُ Göçme türklerden bir boý. Oguzlardan aýrydyr. Oguzlar ýaly türkmenidir.

gorluk: قُورْلُكُ Gyrgyz edilýän kiçijik küýze.

Garnak: قَرْنَاقُ Oguz şäherleriniň biri.

garnak: قَرْنَاقُ är - «Garynlak adam».

gyrnak: قُورْنَاقُ Gyrnak. Ýabaky, gaý, çomul, basmyl, oguz, ýemek, gypjak dillerinde.

gyzlak: قُوزْلَاقُ *Köti gyzlak* - Guýrugy gyzył guş, çakyk (ady hem şondan).

gysrak: قُوزْلَاقُ قُوزْلَاقُ *Qöti gyzlak* - Guýrugy gyzył guş, çakyk (ady hem şondan).
Qyz birle göreşme, gysrak birle ýaryşma - «Gyz bilen göreşme, gysrak bilen ýaryşma». (çünki gyzlar güýçlüdir, ýykar; gysrak atdan ýüwürük, senden ozar.) Bu nakyl hakanlylardan bir gyzyň nika gijesi Soltan Mesudy badak salyp ýykandygy babatda, şu soltan hakynda gürrüň edilende aýdylýar.

gysmak: قُوزْلَاقُ Üzeňniň iki tarapyndaky gaýyş, üzeňni şularyň arasynda ýerleşýär.

gysmak: قُوزْلَاقُ Sep, berçin.

guşluk: قُوزْلُكُ Guşluk (oguzça).

gyşlyk: قُوزْلُكُ Gyş öýi. Gyşa taýýarlanan islendik zada-da şeýle diýilýär.

gogşak: قُوزْلُكُ *Gogşak neň* - «Gowşak zat».

قَفْجَاقْ Gyfjak: Türklerden bir boý.

قَفْجَاقْ Gyfjak: Kaşgaryň ýakynynda bir ýer.

قُلْبَاقْ Gulpak: Bir türk din ulusynyň ady. Balasagun daglarynda ýaşaýardy.

Aýtmaklaryna görä, bir gün bir kert gaýanyň ýüzüne قُلْبَاقْ تَنْكُرِي قُلْبَاقْ *Teňri guly Gulpak* diýip ýazýar. Ýazgy ak bolup bildiripdir. Başga ýerde ak gaýanyň ýüzüne ýazypdyr, ol hem garalyp görnüpdir. Yzlary şu günlere çenli duranmyş.

قُلْتُكْ kaltuk: Ýabany sygryň şahy. Deşilip, çorba ýaly zatlar içilýär.

قُلْتُكْ goltyk: Goltuk.

قُلْتُكْ gyltyk: Goňak.

قَمْغَاقْ kamgak: Öýleriň açyk ýerine örtülýän, gamyş ýaly uzynja ot, ýeken.

قُمْلاَقْ gumlak: Gypjak illerinde ösýän, ýapragy mäşiň ýapragyna meňzeş, çyrmaşyk ýaly ot. Bal bilen garyşdyryp, şerap edilýär. Şu ot deňze gitjek gämä alynsa, tupan turýar, gomlar göterilýär, gämi çaýkanyp, içindäkiler gark bolmaga ýakynlaýar.

قَنْجَاقْ ganjyk: Ganjyk.

قَمْنُجُكْ monjuk: Monjuk; bezeg üçin boýna dakylýan gymmatbaha daşlar.

قَمْنُجُكْ monjuk: Atyň boýnuna dakylan gymmatbaha daş; gaplaň dyrnagy, dogajyk ýaly zatlar.

قَمْنُجُكْ manjuk: Horjun, torba ýaly atyň eýerine bökderilýän zat.

قَمْنُغانْ mungan: مَنَّغانْ كِشِي *Mungan kişi* - «Ýañra adam».

قَمْرُجُكْ pürçek: Adamyň kākili, atyň ýaly.

قَمْرُكْ bitrik: Aýallaryň jyns organynyň daş tarapy.

قَمْرُكْ bitrik: Pisse (arguwça).

قَمْسَتَكْ pistik: Egirmäge taýýarlanan pamykāpişgesi (çigilçe).

پستك pistik: Pelte (arguwça).

بُكْسَك büksek: Aýalyň göwsi bilen boýny aralygyndaky ýeri, kükregiň ýokarky bölegi; şu ýere gerdenlik dakylýar.

بُكْسَك büksek: Göwüsden ýokarsy.

تۈتسۈك tütüsük: تۈتسۈك كىشى *Tütüsük kişi* - «Kineçi, duşman kişi».

تەھجەك tahçek: Çin ýüpeginiň bir görnüşi.

تۈرپىگ تۈرپىگ: Törpi. تۈرپىگۈ *Törpigü* hem diýilýär.

تەرلىك terlik: Deri siňdirmek üçin eýeriň ýa-da palanyň aşagyna goýulýan zat.

تۈرلۈك türlük: Bir zadyň görnüşleri. قەچ تۈرلۈك تاتاك *Kaç türlük neñ* - «Näçe dürli zat». قەچ *Kaç türlük söz aýdym* - «Näçe dürli söz sözledim».

تۈرماك türmek: Nahar ady, ýumurtga bilen etden edilýär.

تەرنەك ternek: Ilatyň işleri ara alyp maslahatlaşmak üçin ýygnanyşýan ýeri.

تۈشلۈك tüşlük: تۈشلۈك اۋدى *Tüşlük ödi* - «Düş wagty», (ýolagçylaryň gijeýarymdan soň dynç alýan wagty).

تەگرەك tegrek: Islendik zadyň halkasy, degesi. قۇدۇغ تەگرەكى *Guzug tegregi* - «Guýynyň agzyna goýlan halka».

تۈكلۈك tüklüg: Kör. تۈكلۈك گۈزلىك *Tüklüg gözli* - «Kör gözli».

تەفلۈك tewlüg: Ýalançy, aldawçy.

چەكرەك çekrek: چەكرەك قاپا *Çekrek kapa* - «Ýünden edilen jübüsiz geým (gullar geýýär).

چەرلىك çerlig: گۈزى چەرلىك *Gözi çerlig* - «Gözi gijede, bulutly howada gowy görüp, ýagtyda gowy görmeýän adam».

چەلپەك çelpek: Çylpyk.

چىلدەك çildek: Atyň kükregine çykýan çyban. Ondan sarysuw hem-de iriň akýar; daglansa gutulýar.

سُرتُك sürtük: اششالار *Sürtük işler* - «Süýkenegen aýal». Döwlen, süýkelen
zatlara hem sürtük diýilýär.

سَدرْك sezrek: بوز *Sezrek büz* - «Seýrek biz».

سَدرْك sezrek: قَبْع *Sezrek gapug* - «Seýrek gapy; (arasy açygrak edilip kakylan
tagtalardan edilen gapy)».

سُرجُك sürçük: Agşam oturyşygy. Oguzlar جِمْ harpyny üstünli aýdyp, سُرجُك
sürçek diýýärler.

سَلْجُك Selçük: Häzirki Seljuk hanlarynyň atalarynyň ady. Oňa سَلْجُك سُوْبَاشِي *Seljuk*
sübaşy diýilýärdi.

سَگرْك sygryg: Dagnyň ätläp geçip bolýan ýeri.

سُكرُك sükrük: Aýalyň uýat ýeri.

كُپرُك köprüg: Köpri.

گُتلُك götlük: Sögünç; beçebazyň hyzmatyna ýaraýan.

تُمرُك tümrük: Deprek (oguzça).

گُپْجُك güpjük: Eýeriň öňki we yzky ýassyklary, güpjek (oguzça).

كِرْپِك kirpik: Kirpik.

كَرتُك kertük: Agajyň kertigi. كَرتُك كَمرُك *Kertük-kemrük* diýilýär, «kertik-gemrik»
diýmek.

كَرتِك kertik: Çöregiň ýa-da ş.m. zatlaryň sanyny bilmek üçin, bir agaja edilen
kertikler.

كُرشُك kürşek: Darynyň maňzyny suwda ýa-da süýtde gaýnadyp, üstüne ýag guýup
edilýän nahar.

گَزلِك gezlik: Aýallaryň üstki geýimlerine dakynýan kiçijik pyçagy.

گُزلُك gözlük: Atyň guýrugyndan örülen zat, göz agyranda ýa-da gamaşanda
dakynylýar.

كۆسۈك *kösruk*: Kössek. كۆسۈك تۇشاغ *Kösruk-tuşag* - «Duşak-kössek». Atyň duşagy hem-de kössegi.

كۈۋرۈك *kewrik*: Gaýyňlar maşgalasyndan ýaprakly agaç.

كۈۋرۈك *küwrig*: Tebil.

كۈۋرۈك *kewrek*: كۈۋرۈك تاشك *Kewrek neň* - «Gamyş hem-de gamşa meňzeş port zat».

كۈۋرۈك *kewşek*: كۈۋرۈك تاشك *Kewşek neň* - «Ýumşak, gowşak zat». Ýumşak eşik we ş.m. babatda-da şeýle diýilýär.

كۈۋرۈك *köwşek*: كۈۋرۈك تاشك *Köwşek et* - «Gowşak et».

كۈۋرۈك *köwşek*: كۈۋرۈك تاشك *Köwşek etmek* - «Ýumşak, myssyk çörek».

كۈۋرۈك *köwlük*: Palçykdan pisse ululygynda edilen gumalajyklar. Guramanka hem-de guransoň sapana salyp atýarlar.

كۈۋرۈك *keklik*: Käkilik.

كۈۋرۈك *kekmek*: كۈۋرۈك *Kekmek är* - «Köpügören, taplanan adam». Asly - كك *kek*, «zähmet, kynçylyk» manysynda. كك *Kekmek* sözi sypatdyr, bu hili sypatlar düzgüne laýyk gelmeýärler, dogrusy - *kekmen*.

كۈۋرۈك *kemdük*: كۈۋرۈك *Kemdük süňük* - «Gemrilen süňük».

كۈۋرۈك *künjök*: Ýaka, geýimiň ýakasy. Oguzlar ج harpyny üstünli aýdyp, كۈۋرۈك *künjek* diýýärler.

كۈۋرۈك *Kençek*: Türkleriň bir boýy.

كۈۋرۈك *Kençek Seňir*: Talasyň ýakynynda bir şäheriň ady. Bu ýeri gypjaklaryň araçägidir.

كۈۋرۈك *kendük*: Güp ýaly ululykda, toprakdan edilen gap, içinde un ýaly zatlar saklanýar. Kenjekçe.

كۈۋرۈك *günlük*: Gün hasabynda edilen iş.

گۈنلۈك گۈنلۈك يېم günlük: *günlük ýem* - «Günlük azyk». Bu söz az ulanylýar.

مردك merdek: Aýy çagasy. مَرْدَكِي Azyg merdegi hem diýilýär. Türkleriň bir toparlary doňzuň jojugyna-da şu ady berip, تۆنۈز مَرْدَكِي toňuz merdegi diýýärler.

مەلدەك meldek: *Meldek neň* - «Baslygan, ýaplygan zat».

بېغىل byçgyl: Eldäki, aýakdaky ýaryklar. Ýeriň ýaryklaryna-da şeýle diýilýär.

بەسبەل besbel: Bir tar ýüplük.

بەسمىل Basmyl: Türklerden bir boý.

باشغىل başgyl: *Başgyl ýylky* - «Kellesi ak, dört aýak mal».

بەتمۈل batmul: Gara burç.

پۈشكەل püşkel: Ýuka çörek. Hakanly dilinde.

بۇغرىل bugryl: Tulum ýaly gaplar doly mahaly bolýan beýikli-pesli ýerler.

بوغرۇل bogrul: بوغرۇل قۇيى *Bogrul koy* - «Alkymy ak goýun».

بۈكتەل бүктел: Бүктел әр - «Orta boýly adam».

بۈكتەل ات Bүктел at - «Arkasy giň at».

بۆگرۈل bögrül: بۆگرۈل ات *Bögrül at* - «Böwürleri ak at». Ala goýna, beýleki haýwanlara hem şeýle diýilýär.

بىندال bandal: Ujy tommaýly agaç. Ony çagalar gijelerine ýakyp, biri-birine urup oýnaýarlar, çöwgen oýnunda ulanylýar.

تەرغىل targyl: تەرغىل يلقى *Targyl ýylky* - «Arkasy ala zolakly, ala haýwan». Atdan başga haýwanlara degişli.

توغرىل togryl: Ýyrtyjy guşlardan biri. Müň sany gazy öldürip, birini iýýär. Erkek ady hökmünde-de ulanylýar.

توغرىل togryl: Et hem-de burç-zat bilen doldurylan içege. Kenjekçe.

چەشكەل çeşkel: Çanak, gap; gap-çanak döwükleri.

سَنگِل سengil: Adamyň ýüzüne çykan siňňil.

سَرْسَال sarsal: Samyra meňzeş bir haýwan.

كَرْتَال kartal: *Kartal et* - «Böleklenen et».

كَرْتَال kartal: كَرْتَال كُوي *Kartal koy* - «Ala goýun».

كِرْغُل kyrgyl: آر كِرْغُل *Kyrgyl är* - «Orta ýaşly adam».

گِرْغُل gyzgul: گِرْغُل ات *Gyzgul at* - «Reňki boz bilen gyr arasyndaky at».

بِجَكَمْ beçkem: Belgi. Söweşde ýigitleriň belgi hökmünde dakynýan ýüpek matasy ýa-da dag sygrynyň guýrugy. Oguzlar muňa *perçem* diýýärler.

بِجَكَمْ اُرُب اَتْلَقَا اُيغُرْدَقِي تَتْلَقَا

اُغْرِي يَغُر اَتْلَقَا فُشَلَر كِي اُجْتِمِر

Beçkem urup atlag,	(Belgi urup atlara,
Uýgurdaky tatlag,	Uýgurdaky tatlara,
Ogry ýawuz itlege,	Ogry, ýowuz itlere,
Guşlar kibi uçtymyz.	Guşlar kibi uçduk.)

بِجَكَمْ beçküm: Öýüň gapy açylýan giňiş ýeri.

بَذَرَمْ bazram: Baýram; ilatyň şadyýanlygy hem guwanjy. Bu ýer yşyk hem-de gül bilen bezelen bolsa, oňa بَذَرَمْ *bazram* ýer diýilýär, «göwün açýan ýer» diýmek. Bu sözüň aslyny bilemok, ony parslardanam eşitdim, *baýram* diýýärler. Şonuň ýaly-da oguzlar baýram gününe *baýram* diýýärler. Oguzlar zal harpyny iýýa harpyna öwürüpdirler, onuň özbaşdak söz bolmagy-da mümkin.

بِرْتَمْ birtem: اَلْ يُمُشَقَا بِرْتَمْ بَرْدِي *Ol ýumuşga birtem bardy* - «Ol ýumşa ymykly gitdi».

بَـعْـرُـم bagram: بَـعْـرُـمُ *Bagram gum* - «Beýik, giň gumluk ýer». Kaşgar bilen Ýarkent aralygyndaky guma بَـعْـرُـمُ *Bagram gummy* diýýärler.

بُـحْـسُـم buhsum: Darydan edilen içgi, buza.

تُـمْرُـم tomrum: تُـمْرُـمُ *Tomrum ýygaç* - «Köwüşçileriň üstünde gaýyş we gön ýaly zatlary kesýän agajynyň tönňesi».

تَـشْـرُـم teşrüm: Egrilen ýüpüň ýumagy (arguwça).

زُـنْـكُـم zünküm: Çin ýüpek matasynyň bir görnüşi.

سِـدْـرِـم sydrym: Gaýyş, süýnýän deri bölegi (oguzça). سِـدْـرِـمُ *Sydrym yşlyg är* - «Işleýän işini bitirýän, başga birine goýmaýan adam».

سَـرْـقَـم sarkym: Sowuk günlerde gar ýaly ýagýan zat, gyraw.

گُـتْـرُـم götrüm: Seki.

گُـجْـرُـم göçrüm: Howsala, wehim. Bu oba ilatynyň şähere gaçyp gelmegi manysynda.

كُـدْـرِـم kedrim: كُـدْـرِـمُ *Kedrim et* - «Derisi alnan et, maslyk».

كُـسْـتَـم kestem: Gijesine çakylyksyz gelen adama berilýän içgi hezzeti.

HER IKI HARPY BIR JYNSDAN (BIRMEÑZEŞ) BOLAN SÖZLER

تَـرْـتَـر tartar: Gumra meñzeş guş.

جُـرْـجُـر jür-jür: تَـفِـيْ أَمْكِي جُـرْـجُـر *Tewi emgi jür-jür* - «Düýäniň emjegi jür-jür». Düýe saglanda, gapda çykýan sesi aňladýan söz.

گُـرْـگُـر gur-gur: قَرْنُ قُـرْـقُـرِ اِيَّيْ *Garyn gur-gur etti* - «Garyn jugur-jugur etdi».

سُـكْـسُـك süksük: Ýylgyn, gowy ýanýan agaç.

سُـمْلِـم sümlim: سُـمْلِـمُ *Sümlim tat* - «Türkçe düýpden bilmeýän pars». Türkçe bilmeýän başga adamlara-da *sümlim* diýilýär.

كُركُوم kürküm: Zagpyran. Bu sözde arapça ýakynlyk bar, olar oňa kürküm diýýärler.

بَكْلَرِ أَتَيْنَ أَرْغُرِبْ قَدْعُو أَنِي تُرْعُرِبْ

مَنْكُرِي يُرِي سَرْعَرِبْ كُركُوم أَنْكَرْ تُرْتُلُورْ

Begler atyn argurup, (Begler atyn ardyryp,
Gazgu any turgurup, Gaýgy olary durguzyp,
Meñzi-ýüzi sargaryp, Meñzi-ýüzi sargaryp,
Kürküm aňar türtülür. Zagpyran oňa sürtülen ýaly.)

(Afrasyýabyň ýasyny çekýän begleriň haly hakda).

DÜRLI HEREKETLI ثَعَالِ GÖRNÜŞI

سَرَاغُج saraguç: Aýal ýaşmagy.

سَيَپَاكُور sypakur: Attorba. Asly - سَيَپْ أَكُورِي syp akury - «iki ýaşyndaky taýyň ahyry» diýmek.

كُلاَبُوز kulabuz: Ýolbelet. (*bi harpy wawdan öwrülipdir*).

قَالِنْ قَاَزْ قُلاَوُزْ سُوَرْ بُلْمَاسْ Galyn gaz kulawuzsuz bolmas - «Gaz sürüsi ýolbeletsiz (ýolbaşçysyz) bolmaz». Bu nakyl işde bir tejribeli adama ýüz tutmak maslahat berip aýdylýar.

چَاَلَاقْ çyçalak: Külembike.

چَاَمُكْ çyçamyk: Ogulhajat barmagy.

سَلامُكْ solamuk: Çepbekey adam.

قَرَاچُكْ Garajuk: Farap şäheriniň ady. Ol oguz şäherleriniň biriniň adydyr.

قَرَامُكْ garamuk: Bugdaýyň içindäki garamyk däneleri.

قَامِچَاق kamyçak: «Gurbaga çagasy» hem diýilýän suwda ýaşayan jandar.

آر تُنَارِكَا *tünerik*: تُنَارِكُ يِيرُ *Tünerik ýer* - «Garaňky ýer». Gabra-da tünerik diýilýär.

كِرْدِي *Er tünerike kirdi* - «Adam gabra girdi».

جُمَارِكُ *çümerik*: جُمَارِكُ كِشِي *Çümerik kişi* - «Gözi şully adam».

خُجُونَاكُ *hoçünek*: Gowy asly gawun.

بِجَنَكُ *beçenek*: Türkleriň Rumuň ýakynlarynda oturýan bir boýy.

بِجَانَاكُ *beçenek*: Oguzlaryň bir taýpasy.

IKINJI WE DÖRDÜNJI HARPLARY HEREKETLI BOLAN فَعْلًاو فَعْلًاو

SÖZLER

تَقْلُغُوچُ *tawylguç*: Bir agajyň ady, tarhun.

bogurda: بُوغُرْدَا سَچُ *Bogurda saç* - «Buýra saç».

جَحْنَسِي *çyhansy*: Nagyşly, Çin ýüpek matasy.

تَبَزْغُو *tapuzgu*: تَاتَاكُ *Tapuzgu neň* - «Tapmaça».

تُتُرْغُو *tuturgu*: تَاتَاكُ *Tuturgu neň*-»Buýrulmagy we tutulmagy dogry zat».

سَبَزْغُو *sybyzgu*: Tüýdük.

سَرِجْغَا *syrygça*: Çüýşe, syrça.

سَرِیْچْغَا *syryçga*: Çekirtge. Şuňa meňzedip, gowşak hem ýalta adama syryçga är diýilýär.

قُبُرْغَا *kuburga*: Baýguş.

تَاتَرْغَا *tatyrga*: تَاتَرْغَا *Tatyrga ýer* - «Oty-çöpi az ýer».

تَاتَرْغَا *tatyrga*: Eýlenen ak deri.

تَقْلُغُو *tawylgu*: Gyzyl tal. *Tawylguç hem* diýilýär.

أَفْلَهُو awylku: Gyzył iýmişi bolan, suwy tutmaja goşulýan, gözagyrysyna em edilýän hem-de geýim boýalýan bir agaç.

تُكُرْغا tokurga: Güp hem-de kündük ýaly zatlaryň gulpy.

تُكُرْغا Tokurga: Kaşgar ýaýlasynnda bir ýeriň ady.

سَكْرُغو sakyrghu: Sakyrta.

قَسْرُغو gasyrgu: Tüweleý.

تُسْرُغو tüşürgü: Çäýiň derýa birigýän ýeri, degirmeniň suwunyň hana goşulýan ýeri; we ş.m.

چَكْرُغا çekirge: Çekirtge (oguzça). Emma beýleki türkler bu sözi heniz uçup bilmeýänçekirtgejik babatynda ulanýarlar. Çaga-çolugyň känligi, goşunyň köplügi şuna meňzedilip, چَكْرُغا تَكْ سُو çekürge tek sü diýilýär, «çekirtge ýaly goşun» diýmek.

سُپْرُغو süpürgü: Sübse.

گُتْرُغو götürgü: Bir zat göterilýän gural.

كَسْرُغو kesürgü: Torba.

كُوسْرُغا kösürge: Meýdan syçany jynsyndan bir jandar.

دُونُشْكا dünüşge: Kāşiriň bir görnüşi. Kenjekçe.

كِيْمِشْكا kimişge: Kaşgarda edilýän nagyşly keçe.

تَكْرِيْمَا tegirme: تَاتَاكْ *Tegirme neň* - «Çörek, degirmen we pul ýaly tegelek zatlar».

سَكْرِيْمَا Sekirme: Hotanyň ýolundaky bir kiçijik şäher.

كُتُورْما kuturma: بُرْك *Kuturma börk* - Öňünde hem-de yzynda galdyrylyp-ýatyrylýan ganaty bolan telpek.

گُچُورْما göçürme: أَجْجُ *Köçürme ojak* - «Göçürme ojak».

گۆچürme: كۆچürme اۇيۇن - *Köçürme oýun* - *Ondört* oýun hem diýilýär. Ýerde gala ýerine dört çyzyk çyzylýar. Olara on sany «gapy» edilýär. Pisse ýa-da şoňa meňzeş zatlar bilen şol gapylaryň üstünde oýun oýnalýar.

IKINJI HARPY SÄKIN, ÜÇÜNJI HARPY ÜSTÜN BOLAN SÖZLER

مِنْدَتُو mindetü: Ýüpek geýim.

قُلْنَجِي قِشْرَاقْ gulnaçy: *Gulnaçy gysrak* - «Bogaz baýtal».

قَرْنَعُو آرْ garnagu: *Garnagu är* - «Garynlak adam».

سَعْنَعُو sagnagu: Kakan kâdi.

قُندِرْغُو kündigü: Döwek.

كَمْچِغُو kamçygu: Agyzda, barmakda güýçli agyry bilen gyzyň çykýan suwluja ýara, gamçaw.

تُورْپِگُو törpigü: Törpi.

تَمْرْگُو temregü: Demrew.

سُكْنِگُو süknegü: Et bilen dyrnak arasyna çykýan suwluja ýara.

كِرْشِگُو اتْ Kerşegü at - «Kürek süňküniň aşagy ýagyrlý at».

بُلْغَمَا bulgama: Ýagsyz we tagamsyz aş, bulama.

چُكْرَمَا çokrama: جُفْرَمَا يُلْ Çokrama ýul - «Suwy köp, çüwdürýänäçeşme».

بُلْغُنا bulguna: Ýylgyna meňzeş, port, gyzyň agaç, düýeler iýýär. *Malguna hem diýilýär.*

قُغْنَلِي GÖRNÜŞI

بُلْدُني bulduny: İçine ter üzüm ýa-da kişmiş goşulan iýmit.

سُندُري sundyry: Deňiz. اِيْزْ بَشِمْ بُلْسا سُندُري سُوْفْ اِيْجْكَايْ مَرْ Eşýek aýur: «Başym bolsa, sunduryda suw içgeýmen» - «Eşek aýdarmyşyn: «Başym sag bolsa, deňizden suw içerin». Bu nakyl maksadyna ýetmek üçin uzak ömür arzuw edýän adam babatynda ulanylýar.

مَندِري mendiri: Gije gelin bilen ýigidiň üstlerine pul seçdirmek üçin üýşülyän ýeriň ady (çigilçe).

بُستَلي büsteli: Kāşiriň bir görnüşi; ondan iýmit taýýarlanýar.

گُزگُني güzgüni: Tomzak jynsyndan bir jandar, gijelerine wyzlap uçýar.

گُرنُشی GÖRNÜŞI

سُپُرُندی süpründi: Süpürindi; süpürilip, taşlanan zat.

سَرْقُندی sarkyndy: سَوْف Sarkyndy suw.

فُجُغُندی guçgundy: Sogan (çigilçe).

BÄŞ HARPLYLAR BÖLÜMI

فُعلُعلِ GÖRNÜŞI

سُكْرَلاچ sukarlaç: سُكْرَلاچ بُركْ Sukarlaç börk - «Uzyn börük».

گُغُرُماچ gogurmaç: Gowurga, gowrulan bugdaý.

گَغُرُماچ gawurmaç: (Ýumşak فw bilen) ýokardaky ýaly manyly söz.

يُغُرُغُج ýugurguç: Unaş ýaly zatlary ýaýmakda ulanylýan oklaw.

چَغُلُغار çygylwar: چَغُلُغار اُكي Çygylwar oky - «Kiçijik ok». Gysgaja ok.

اُتُرُو تُرُبُ يَعدِي اُنْكَرُ كِيشُ اُكي چَغُلُغار

اُيْدِمُ اَسِغُ قُلْغُو اَمَسُ سَنُ تَقِي يَلْغار

Utru turup ýagdy aňar kiş oky çygylwar

Aýdym asyg kylgu emes sen taky ýalwar.

(Garşy durup ýagdy oňa sagdyk oky çygylwar,

Aýtdym: «Peýda etjek däl, sen ýalbarsañ hem».)

سَمُرْتُغ samurtug: سَمُرْتُغ ایش Samurtug yş - «Baş alyp çykar ýaly däl, çylşyrymly iş».

سَمُرْتُغ gurutlug: سَمُرْتُغ كِشِي gurutlug kişi - «Gurtly (iýilýän gurt) adam».

تَاتَرْلُغ tatyrllyg: تَاتَرْلُغ يَر Tatyrllyg ýer - «Düz hem gaty toprakly ýer».

گَاتَرْلُغ gatyrllyg: گَاتَرْلُغ آَر Gatyrllyg är - «Gatyrlly adam».

بَسَرْلُغ basarlyg: بَسَرْلُغ تَاغ Basarlyg tag - «Sarymsakly zat».

بَاغَرْلُغ bagyrllyg: بَاغَرْلُغ آَر Bagyrllyg är - «Hiç kime boýun bolmaýan adam».

چَاغَرْلُغ çagyrllyg: چَاغَرْلُغ آَر Çagyrllyg är - «Çakyrlly adam».

سُوْغُرْلُغ sogurlug: سُوْغُرْلُغ تَاغ Sogurlug tag - «Towşanlak dag».

سِغْيَرْلُغ sygyrlyg: سِغْيَرْلُغ آَر Sygyrlyg är - «Sygyrly adam».

تَاوَارْلُغ tawarlyg: تَاوَارْلُغ آَر Tawarlyg är - «Mally adam».

چَاوَارْلُغ çawarlyg: چَاوَارْلُغ يَر Çawarlyg ýer - «Ýowşan ýaly tutaşdyrlyk etmäge ýaraýan oty bolan ýer».

بَاكُرْلُغ Bakyrlyg: Balasaguna ýakyn bir ýeriň ady.

بَاكُرْلُغ bakyrlyg: بَاكُرْلُغ تَاغ Bakyrlyg tag - «Misli dag».

تَامَرْلُغ tamyrlyg: تَامَرْلُغ اَت Tamyrlyg et - «Damarly, siňirli et».

گُپُزْلُغ gopuzlyg: گُپُزْلُغ كِشِي Gopbuzlyg kişi - «Gopuzly (kirişli saz gurally) adam».

كُتُزْلُغ kutuzlug: كُتُزْلُغ آَر Kutuzlug är - «Ýabany sygyrly adam».

سَاغْيَزْلُغ sagyzlyg: سَاغْيَزْلُغ آَر Sagyzlyg är - «Sakyzly adam».

سَاغْيَزْلُغ sagyzlyg: سَاغْيَزْلُغ يَر Sagyzlyg ýer - «Palçygy ýapyşagan ýer».

سَاكْيَزْلُغ sakyzlyg: سَاكْيَزْلُغ تُون Sakyzlyg ton - «Ýapyşagan zatlar ýapyşan don».

گَامْيَشْلُغ gamyşlyg: گَامْيَشْلُغ يَر Gamyşlyg ýer - «Gamyşly ýer».

تَاپُغْلُغ tapuglug: تَاپُغْلُغ آَر Tapuglug är - «Sylagly-hormatly adam».

gapuglug: غَافُ Gapuglug ew - «Gapyly öý».

tatyglyg: تَاتِلْغُ Tatyglyg neň - «Datly zat».

tutuglyg: تُتُغُ Tutuglug ýer - «Eýeli, jynly ýer».

tyzyglyg: تَزْغُ Tyzyglyg neň - «Barmak gadagan zat».

gyzyglyg: غَزْغُ Gyzyglyg börk - «Gyýyly, gyraly börük».

guzuglug: غُزْغُ guzuglug ew - «Guýuly öý».

taryglag: تَرْغُلَاغُ Ekin meýdany.

turuglag: تُرْغُلَاغُ Turuglag ýer - «Duralga ýeri».

taryglyg: تَرْغُلْغُ Taryglyg ýer - «Ekinli ýer». Ammara-da şeýle diýilýär.

saryglyg: سَرْغُلْغُ Saryglyg är - «Sarygetirmeli adam».

guruglug: غُرْغُلْغُ guruglug ýa «Gurulgy ýaý».

pusuglug: بُسْغُلْغُ Pusuglug ýagy - «Busalgaly ýagy».

gapaglyg: غَافِلْغُ Gapaglyg kyz - «Öýde oturan gyz».

gatyglyg: غَاتِلْغُ Gatyglyg är - «Tohumсыз, aňyrsyz adam». Nahara goşmaga

gatygy bolan adama-da şeýle diýilýär.

baraklyg: بَرْغُلْغُ Baraklyg kişi - «Barak tohumyndan iti bolan adam».

çaruklug: چَرْغُلْغُ Çaruklug är - «Çarykly adam».

Çaruklug: Oguzlaryň bir taýpasynyň ady.

garaklyg: Garakly, gözli haýwan. غَارَكْسِيزْ تَكْ كُورُزْ Garaksyz tek görür - «Gözsüz

ýaly görýär». «Söweşýänler garşydaşyň ýaragyny görmeýän ýaly» diýmek.

gasuklug: غَسْغُلْغُ Gasuklug är - «Gymyz tulumy bolan adam».

kosyklug: كُوسْغُلْغُ Kosyklug är - «Badamly adam».

başaklyg: بَشاكْلْيُ *Başaklyg süňü* - «Demrenli naýza». Demrenli oka-da şeýle diýilýär.

taşaklyg: تَشاكْلْيُ *Taşaklyg är* - «Gaýratly adam».

kaşuklug: قَشاكْلُكْ *Kaşuklug aýak* - «Çemçeli bulgur».

bukuklug: بُشاكْلْيُ *Bukuklug är* - «Döşlek adam».

takuklug: تَشاكْلْيُ *Takuklug är* - «Towukly adam».

sukaklyg: سُشاكْلْيُ *Sukaklyg tag* - «Keýikli dag».

balyklyg: بَلياكْلْيُ *Balyklyg öküiz* - Balykly derýa. Palçykly ýere-de şeýle diýilýär.

gulaklyg: قَلاكْلْيُ *Gulaklyg neň* - «Gulakly zat».

gonuklug: قَناكْلْيُ *Gonuklyg ew* - «Myhmanly öý».

torumlug: تُرُمْلُكْ *Torumlyg är* - «Gorumly adam».

gorumlug: قُرُمْلُكْ *Gorumlyg tag* - «Daşly, çagylyly dag».

tolumlug: تُلُمْلُكْ *Tolumlug är* - «Ýaragly adam».

اُنْكُذُنْ نَلْكَ يَلْفَرْمَدِنْكَ قَحْ قَتَا يِرْدِنْكَ تَغَارْ

تُلُمْلُكْ بُلْبُ قَتِيدِنْكَ قَانْكَ اَمْدِي يِرْ سَغَارْ

Öňdün nelek ýalwarmadyň, kaç kata berdiň tawar,
Tolumlug bolup, gatyndyň, ganyň emdi ýer suwar.
(Öňden neçün ýalwarmadyň, näçe gaýta berdiň dowar
Ýaragly bolup gatlandyň, ganyň indi ýer suwarýar.)

tabanlyg: تَبَنْلْيُ *Tabanlyg tewi* - «Dabanly düýe».

tupunlug: تُبُنْلُكْ *Tupunlug taryg* - «Kesmikli bugdaý».

budunlyg-bukunlyg: بُدُنْلُكْ بُكُنْلُكْ *Budunlyg-bukunlyg kişi* - «Illi-ulusly kişi».

bakanlyg: بَكانلُغْ قَديشْ *Bakanlyg gazyş* - «Halkaly gaýyş».

garynlyg: بَديكْ قَرنُغْ ارْ *Bedük garynlyg är* - «Uly garynly adam».

gurunlug: قَرنُغْ افْ *gurunlug ew* - «Gurumly öý».

sagynlyg: سَغنُغْ ارْ *Sagynlyg är* - «Sagyn (maly bolan) adam».

sogunlyg: سَغنُغْ تاغْ *Sogunlyg tag* - «Soganly dag».

samanlyg: سَمنُغْ ارْ *Samanlyg är* - «Samanly adam».

gagunlug: قَغنُغْ ارْ *Gagunlug är* - «Gawunly adam».

kukunlug: قُغنُغْ اوتْ *Kukunlug ot* - «Uçgunly ot».

gulunlug: قُلُغْ قَسرائْ *Gulunlyg gysrak* - «Gulunly gysrak».

Soňunda *-lyg* bolan sözleriň düzgüni şeýle: onuň goşulan sözünüň aňladýan zadyna eýe bolmak. Ol edilen iş manysynda-da gelýär. Ondan birnäçe görnüşler aýrylýar. Aýdylmasa, düşünilmez. Bu hili sözler ýer-ýurt atlary bolup hem gelýärler.

Birinjisi. *Bedük garynlyg är* diýlendäki ýaly, garynlak, uly garynly adam» hem-de *Samanlyg är* diýmekdäki «Samanly adam» diýmek.

Ikinjisi. Edilen iş manysynda gelenine mysal: Saryglyg er, قُرنُغْ يا *guruglug ýa* - «Sarygetiren adam», «Gurulgy ýaý».

Üçünjisi. *Taryglyg* hem-de *turuglug* sözleri ýaly gaýnly: «Tohum ekiljek ýer» hemem «duruljak ýer» diýmek.

Şu ýerde bir zady bilmeli. Baş harply bölümleriň köpüsi üç harply asyl isimlerden ýasalandyr. غ *Gaýn* bilen ك *kap* arasynda aýratynlyk bar. ك *Kap* görkezen manylarym üçin gelýär. غ *Gaýn* bolsa diňe ýer atlarynda gelýär. *Taryglyg ew* - «Bugdaýly öý», «*Taryglyg* - «Ammar». قُرنُغْ يا *guruglyg ýa* - «Gurulgy ýaý», *guruglug* - «Sagdak».

Meni aýtmaga mejbur eden zatlar şular. Ýazylanda, sada isimden beýlekilerinden لُغ-lyg goşulmasyny aýratyn ýazyp bilersiňiz. *Balyklyg öküž* diýlende *balyk lyg* ýaly

aýry ýazylyp bilner. *Baraklyg är* hem şeýle. Şu hili etmek has dogrudyr - çünki hem ölçege, hem ýazuwda gysgalyk bolýar.

بُرُنْدُكُ Burundyk: Burunlyk.

بَسِنْجَقُ basynçak: *Basyňçak är* - «Ähmiýet berilmeýän adam».

سِغْرِجُK sygyrjyk: Guş ady.

قَبْرِجَاقُ gapyrjak¹: Tabyt. Esasan, öliniň tabydy babatda ulanylýar.

قُدْرَجُK guzurjuk: Gurjak. Gyzlaryň adam şekilinde ýasap, oýnaýan zatlary.

قَرِنْجَاقُ garynjak: Garynja (oguzça). *قَرِنْجَا Garynja* hem diýilýär.

بَغْرِجَاقُ bagyrçak: Palan, gaňna.

تُولَرْسُكُ tolarsuk: Ökje. Köplenç, haýwanyň art aýagy manysynda gelýär.

بَغْرَسَاقُ bagyrsak: *بَغْرَسَاقُ كِشِي Bagyrsak kişi* - «Garabagyr, hamrak adam».

بَغْرَسُكُ bagyrsuk: Hamrak.

بَغْرَدَاقُ bagyrdak: Aýal göwüsligi.

قُرْغَسَاقُ gurugsak: Gursak, aşgazan. Guşuň daşlygyna-da şeýle diýilýär.

بُتُرْغَاقُ buturgak: Pisse görnüşli bürmek tiken, geýime hem-de başga zatlara ýapyşýar.

تَبْرُغُكُ tabuzguk: Tapmaça.

تُبْلُغَاقُ topulgak: Garatiken; derman ot.

تُبْلُغَاقُ topulgak: Sanjy, ýiti agyry.

سِڤِرْغَاقُ sydyrgak: Goşa toýnakly sygyr, goýun, aw haýwany ýaly haýwanlaryň syňragy.

قُدْرَغَاقُ gudurgak: Geýimiň arkasynyň bir tarapy.

قَازْغَاقُ gazyrgak: Gabarçak.

¹ Muny «gabyrçak» - kiçiräk gabyr manysynda hem okamak mümkin.

بَدِجْلِيْقْ badyçlyk: بَدِجْلِيْقْ يَغَاچْ *Badyçlyk ýygaç* - «Dalbarlyk agaç».

çaçalak: Gowşaklyk, perişanlyk.

بَاغْرىلَاقْ bagyrlak: Bagyrtlak.

تَاوارلُكْ tawarluk: Mal goýulýan ýer, hazyna.

تُورُكْلُكْ turukluk: Horluk, arryklyk.

تَارىغْلُكْ taryglyk: Ammar.

چُبولماق çobulmak: Almanyň ýarysy. اَتلىق Atlyk dilinde.

چُمُشْلُكْ çumuşlyk: Aýakýoly.

چَارىكْلُكْ çarukluk: Çaryklyk deri.

شَاياتْلُكْ şayatlyk: Şaýatlyk.

تُغَاقْلُكْ tugaklyk: Süzgüç edilýän agaç.

سَاتىغْلُكْ satyglyk: Satlyk.

سَارىغْلُكْ saryglyk: Sarylyk.

سُرىكْلُكْ syrukluk: سُرىكْلُكْ يَغَاچْ *Syruklyk ýygaç* - «Syryklyk agaç».

سُغُكْلُكْ sogukluk: سَاغُكْلُكْ نَئْ *Sogukluk neň* - «Sowuklyk zat, sowuk etmek, sowatmak üçin taýýarlanan zat».

قَبَاكْلُكْ gabaklyk: Kädi ekilýän ýer.

كَاداشْلُكْ kadaşlyk: Garyndaşlyk.

قُرىغْلُكْ gurugluk: Gurulyk.

قُرىغْلُكْ gurugluk: Sagdak. Şundan alyp, كُرىشْ *kiş guruglyk* - «sagdak» diýilýär.

قَاشْكْلُكْ kaşyklyk: قَاشْكْلُكْ مُنْجُزْ *Kaşyklyk müňüz* - «Çemçelik şah».

سَارىنْلُكْ saranlyk: Gysgançlyk.

تَكْرُ تَتَرُ بَكْلُيُو اُوزِي يِمَاسْ

سَرْنَلَقْنِ يِغْلِيُو اَلُّنْ يِغَارْ

Neñin tutar bekleýü özi ýemes,
Saranlygyn ýyglaýu altun ýygar.
(Zadyň tutar bekläp, özi iýmez,
Gysgançlygyndan aglap, altyn ýygar.)

فَعْنُلُقْ gagunluk: Gawunlyk.

فُنُقُلُقْ gonuklyk: فُنُقُلُقْ اَفْ *Gonukluk ew* - «Myhman jaýy».

تَعْرُزْمَقْ taguzmak: تَعْرُزْمَقْ اَرْ *Taguzmak är* - «Dolmuş adam». *Kaply* aýdylýany hem
bar; we ş.m.

مُعْرُزَقْ muguzlak: Bal arysyna meňzeş siňek (arguwça).

Şu bölüm baş hili görnüşde gelýär.

1. Işlikden ýasalan isim manysynda gelýär: اُلُغْلُقْ *Uluglyk* - «ululyk, beýiklik», اَلْغَادُتِي *ulgazty* sözünden, «ulaldy» diýmek. فُرُغْلُقْ *gurugluk* - «gurulyk» sözi-de şeýle, فُرُنْدِي تَاتُكْ *guryndy neň* sözünden.

2. Başga bir zat üçin taýýarlanan zadyň ady: سِرْقُلُقْ يِغَاچْ *Syruklyk ýygaç* - «Syryk etmek üçin agaç»; تُقَاقْلُقْ يِغَاچْ *Tukaklyk ýygaç* - «Süzgüç ýasamak üçin agaç».

3. Bir zadyň ösýän, bitýän ýeri: *kabaglyk* we فَعْنُلُقْ *gagunlyk* sözleri ýaly, «Kädi bitýän, ösýän», «gawun ekilýän ýer» diýmek.

4. Diňe isim manysy: بَاغْرَلَاقْ *bagyrlak* - «bagyrtlak», sygyrçuk - «guş ady».

5. Masdar manysy: *Turukluk ýaly*, «arryklyk».

Şu aýdanlarym şunuň ýaly ulanylýan sansyz isimler babatda ýolbeletlik eder.
Gowuja öwrensen, şu düzgünden çykýan zat tapdyrmaz.

كِرْتَلِكْ kiritlig: Kilt. كِرْتَلِكْ قَبُغْ *Kiritlig gapug* - «Kiltli gapy».

گُزْتَلِكْ gözetlig: تَاتُكْ گُزْتَلِكْ *Gözetlig neň* - «Gözetlenýän, goralýan zat».

كَلْتَبُؤْلُلُكْ çökütlük: Kelteboýlulyk.

سۆگۈتلىك: Söwütlik. «Söwütli adam» manysy üçin, سۆگۈتلىك sögütlüg diýilýär.

كۆزۈچلىك: كۆزۈچلىك titik - «Ojaklyk palçyk». «Ojakly adam» diýjek bolsaň, Közüçlüg diýmeli.

تەمۈرلىك: Demir eredilýän we süzülýän ýer. «g» bilen aýdylsa, «demirli adam» bolýar.

كۆمۈرلىك: Kömür etmek üçin ýakylan agaç we kömür goýulýan ýer. «Kömürli adam» manysynda كۆمۈرلىك kömürlüg diýilýär.

تەبىزلىك: Görübilmezçilik, töriplik. اَنيڭ تەبىزلىگى كىمكا تالقاز Anyň tebizligi kimge talkar - «Onuň görüpligi kime zyýan berýär?»

تەتيزلىك: Ajymtyklyk.

بۈشۈنچەك: Üzümiň salkymy. Genjekçe.

تەگىرەك: Düyäniň üstüne horjun ýaly iki ýanly içine münülyän sebet hem-de şoňa meňzeş zat. Oguzlar muňa تۈگۈرەك diýýär.

شەكىرتۈك: Pisse.

كەپەزلىك: Gowaçalyk. كەپەزلىك Kepezlig är diýilse, «pagtaly adamy» aňladýar.

بەزىزلىك: bezizlig: بەزىزلىك Bezizlig ew - «Bezegli öý».

كەزىزلىك: kizizlik: كەزىزلىك Kizizlik ýüň - «Keçelik ýüň». kiçizlig diýilse, «keçeli adamy» aňladýar.

تەكۈزلىك: Alsakar at. اَت تەكۈزلىگى اَي بولماس At teküzligi ay bolmas - «Atyň sakaryndan ay bolmaz». Bu nakyl uly işe derek kiçiräk iş ediljek bolnanda aýdylýar.

سەمىزلىك: Semizlik.

كۈwezلىك: Köweklik.

اَشْتَبَ اَنَا اَنَاتُكَ سَقْلَرِي قَدَرْمَا

نَنُكُ قُبْ بُلْبُ كُفْزِلِكُ قَلْنَشَبْ يَنَا قُتْرُمَا

Eştıp ata-anaňnyň sawlaryny kadyrma,
Neň gut bulup, köwezlik kылnup, ýana guturma.
Eşidip ata-ýeneniň öwütlerini, inkâr etme
Zat-bagt tapyp, köweklik ýasawyna girip, ýene gudurama.)

چەچەكلىك: Güllük, gül bitýän ýer.

كۆپەكلىك: Kepek goýulýan ýer, *kepeklig* bolsa; «kepekli adamy» aňladýar.

تۈۋەكلىك: Serçe atylýan içi deşik agaç, togalajyk zatlar içinden üflenip atylýar.

بیتیکلىك: Bitiklik neň - «Ýazmak üçin zat». *bitiklig* bolsa «ýazgyly, kitaply adam» diýmek.

كەدۈكلۈك: *Kedüklük kiziz* - «Oýluklyk keçe». «Keçeli adam» üçin *kedüklüg* diýilýär.

گۈزۈكلۈك: *Işlig-gözüklüg är* - «Işli-güýçli adam». Bu söz ýekelikde ulanylmaýar.

تیرەكلىك: Direklik, derek ösýän ýer. «Derekli adam» üçin *tireklüg* diýilýär.

گەرەكلىك: *Bu neň ol bizge gereklig* - «Şu zat şol bize gerekli».

بەشیکلىك: *Beşiklig uragut* - «Sallançakly aýal».

تۈشەكلىك: *Tüşeklik parçyn* - «Düşeklik ýüpek mata». «Düşekli adam» üçin *tüşeklig* diýilýär.

كۆشیکلىك: *Köşiklik yer* - «Kölegelik yer».

تیکلىك: *Tikiklig ton* - «Tikilgi don».

تۆكۈكلۈك: *Töküklüg taryg* - «Dökülgi bugdaý»; we ş.m.

گۈچلىك: *Güçlüg bileklig kişi* - «Güýçli bilekli adam».

biliglik: بىلىك كىشى *Biliglik kişi* - «Bilimli adam».

beliklik: بەلىك كېز *Beliklik kepez* - «Peltelik pagta».

kölüglüg: كۈلۈك ار *Kölüglüg är* - «Ulagly adam».

köliklik: كۈلىك يەر *Köliklik yer* - «Kölegelik yer».

bürünjök: بۈرۈنچۈك *Bürenjek*.

bilinçek: Ogurlyk zat. بىلىنچەك *Bilinçek bildi* - «Ogrynyň elindäki ogurlyk zady bildi».

terinçek: Iki bölekden edilen aýal gursakçasy (oguzça).

Şu bölüm baş ýoldan gidýär:

1. Bir zadyň ösýän ýeri - *sөгütlik* - «söwüt gögerýän yer» ýa-da bir zadyň goýulýan ýeri - *kepeklik* - «Kepek goýulýan yer».

2. Agzalan zady etmek üçin bölünen zadyň ady. تۈشۈكلىك *Tüşeklik parçyn* - «Düşeklik yüpek mata». *Bu ýygaç ol kapugka tireklik* diýlendäki söz hem şeýle; «Şu ağaç şol gapa direg üçin taýýarlanan».

3. Häsiýetleri aňladýan masdarlar: *köwezlik*, *yigitlik* - «köweklik», «gaýratlylyk» diýmek.

Şu üç manyda gelen isimlerde söz ähli türk dillerinde *gayn kap* bilen gelýär, başga hili bolup bilmeýär.

4. Ady agzalan zadyň eýesi bolmak manysy: *bileklik är* - «Bilekli adam» *bitiklig är* - «Kagyzly adam».

5. Söz edilen iş manysynda gelýär: *Bilig kişi ara ülüklüg ol* diýlişi bilen *tüşeklig düşek ýaly*; «Bilim adamlaryň arasynda üleşdirilen ol», «Düşelen düşek» diýmek.

Isim soňky iki manyda gelse, ýumşak *käpli* bolýar, başga hili bolup bilmeýär.

Görkezilen üç harply isimlere şu manylary aňladyp bilmekleri üçin, soňky aýdan mysallarymda gaty ýa-da ýumşak كkäp goşulýar, öňräkki bölümlerde getiren mysallaryma ڪkap goşulýar. Sesli harpy bolan ýa-da bolmadyk dört, baş harply sada isimlerden başgasynda asyl söze ڪkap we ýogyn sözlerde ل lam we ق kap goşulýar, ك käpli we inçe sözlerde ýaňky baş manyny aňlatmak üçin söze ك käp goşulýar. Bu düzgün üýtgeşsizdir. Türk dillerinde onuň bozulandygyna duş gelinmedi.

IKINJI HARPÝ HEREKETLI, ÜÇÜNJI HARPÝ SÄKIN BOLAN فَعالان

GÖRNÜŞI

مَالِكُ الْحَزِينِ. balykçyn: Balykçy; balyk awlaýan ak guş. بَلْعَجِنْ

جُغُرْدَانْ çugurdan: Gorp, jar.

قُرْغَزَيْنْ gurugžyn: Gurşun (ž bile). Oguzlar bu sözden birnäçe harpy düşürüp, قُشُونْ guşun diýýärler.

بُدُرسِينْ budursyn: Bedene.

أُرْمَ مِنْكَ بُدُرسِينْ أَوْنِي أَنَا جَعَلْتُنِي

Özüm meniň budursyn, (Özüm meniň bedene,
Oty anyň çaklanur, Ody onuň alawlaýar.)
(Bedene ýaly, onuň yşgynda pelesañ urýaryn).

تَشْشَغَانْ tawyşgan: Towşan. تَشْشَغَانْ يَلِي Tawyşgan ýyly - «Türkleriň on iki ýylynyň biri».

تَشْشَغَانْ Tawuşgan: تَشْشَغَانْ أَكْرُ Tawuşgan öküz - Uç şäherinde akýan bir çayyň ady.

چَپْیْتْغانْ çapytgan: چَپْیْتْغانْ بُو اِثْ اُلْ كِشِي Bu it ol kişige çapytgan - «Şu it şol adama topulagan».

جَيْتغان çapytgan: بُو اَر جَيْتغان *Çapytgan är* - «Jellat adam» (oguzça).

سَپْیْتغان sapytgan: بُو اَت اَلْ قُدْرُقْ *Bu at ol guzruk sapytgan* - «Şu at şol guýrugyny bulagan». It çörek isläp, eýesini görüp, guýrugyny bulaýlasa-da, şeýle diýilýär.

قَڈْیْتغان gazytgan: قَڈْیْتغان اَر *Gazytgan är* - «Hiç kime boýun egmeýän adam». Sarç, tosun haýwanlara-da şeýle diýilýär.

تَړْیْتغان tarytgan: بُو اَر اَلْ تَلِمْ تَړْیْتغان *Bu är telim taryg tarytgan* - «Şu adam şol telim tohum ekdiregen».

قُړْیْتغان gurytgan: بُو اَر اَلْ اُزْمُ قُړْیْتغان *Bu är ol telim üzüm gurytgan* - «Şu adam şol telim üzüm guradagan»; we ş.m.

تُړْیْتغان tozytgan: بُو اَت اَلْ تَلِمْ تُړْیْتغان *Bu at ol telim toprak tozytgan* - «Şu at şol telim toprak tozadagan».

تَشْیْتغان boşutgan: بُو اَت اَلْ قَرْنُ تَشْیْتغان *Bu ot ol karyn boşutgan* - «Şu ot şol garny boşadagan». Köp gezek bir zadyň gatylygyny ýumşadan zada-da şeýle diýilýär.

تَشْیْتغان taşytgan: بُو اَر اَلْ اَفْنَكَا تَلِمْ تَقَارْ تَشْیْتغان *Bu är ol ewiňe telim tawar taşytgan* - «Şu adam şol öýüne telim mal daşadagan».

تَشْیْتغان taşytgan: بُو اَوْت اَلْ اَشْیْجْ تَشْیْتغان *Bu ot ol aşyç taşytgan* - «Şu ot şol gazany çogduragan».

قَشْیْتغان gaşytgan: بُو اَر اَلْ اَتِنُ قَشْیْتغان *Bu är ol etin gaşytgan* - «Şu adam şol tenini gaşadagan».

قَقْیْتغان kakytgan: بُو اَر اَلْ مَنِي تُوْحْجِي قَقْیْتغان *Bu är ol meni tutçy kakytgan* - «Şu adam şol meni hemişe gaharlandyragan».

قَلْیْتغان galytgan: بُو اَر اَلْ اَتِنُ تَلِمْ قَلْیْتغان *Bu är ol atyn telim galytgan* - «Şu adam şol atyny telim bökdüregen».

قَمْیْتغان gamatgan: بُو گُونُ اَلْ گُوزُ قَمْیْتغان *Bu gün ol göz gamatgan* - «Şu gün şol göz gamaşdyragan».

گومیتگان gomytgan: اۇغل مەنې اۆگە گومیتگان *Ogul meni ewge gomytgan* - «Ogul maňa öýi küýsedegen». Başga zatlar küýselse-de, şeýle diýilýär.

گاناتگان ganatgan: بۇ اۆت اۆل بۇرۇن گاناتگان *Bu ot ol burun ganatgan* - «Şu ot şol burun ganadagan».

گانیتگان kanytgan: اۆگدی اۆل اۆرک گانیتگان *Ögdi ol äriş kanytgan* - «Öwgi ol adamy şatlandyragan».

باتۇرگان baturgan: بۇ کیشی اۆل سۆز باتۇرگان *Bu kişi ol söz baturgan* - «Şu adam şol söz saklagan; syr saklaýan».

تاتۇرگان taturgan: بۇ اۆر اۆل اۆش تاتۇرگان *Bu är ol aş taturgan* - «Şu adam şol aş dadyragan».

اۆردی اۆش تاتۇرگان یقلىق یغىق قاتۇرگان

اۆزق سوسىن قاتۇرگان بستی اۆم اۆترو

Erdi aşyn taturgan, (Aşyn dadyrýandy,
Ýawlak ýagyg gaçurgan, Ýowuz ýagyny gaçyrýandy,
Ugrak süsin gaýtargan, Ugrak goşunyny gaýtarýandy,
Basty ölüm ahtaru. Basdy ölüm agdaryp.)

توبۇرگان topurgan: Aýak basylanda tozaýan ýumşak toprak.

سۇبۇزگان subuzgan: Musulman bolmadyklaryň mazary. سۇبۇزگان دا اۆ بولماس ، سۇبۇزگان دا اۆ بولماس *Subuzganda ew bolmas, topurganda aw bolmas* - Subuzganda öý bolmaz, takyrlykda aw bolmaz».

گابارگان gabargan: Gabarçyk, düwürtik. Gaşanmadan ýa-da gyzgynlykdan dörän düwürtik.

كاتۇرگان katurgan: بۇ اۆر اۆل اۆكۈش کاتۇرگان *Bu är ol öküş katurgan* - «Şu adam şol köp şatlanagan».

گوپۇرگان gopurgan: بۇ اۆر اۆل تاشىق يېرۇدن گوپۇرگان *Bu är ol taşyg ýerden gopurgan* - «Şu adam şol daşy ýerden goparagan». Daşdan başga zat babatda-da ulanylýar.

tozurgan: تُوَرُغَانُ *Bu är ol açyg tozurgan* - «Şu adam şol ajy doýragan». Asly - توڭغۇرغان.

syzyrgan: سىزىرغان *Bu är ol syzrym syzyrgan* - «Şu adam şol gaýyş syragan». Gylygynda islendik zady syrmak bolan adama-da şeýle diýilýär.

gaýtargan: گایتارغان *Bu alp ol ýagyny gaýtargan* - «Şu batyr şol ýagyny gaýtaragan».

gaçurgan: گاچۇرغان *Bu är ol gonukny gaçurgan* - «Şu adam şol myhmanyny gaçyragan». Başgalary gaçyrsa-da, şeýle diýilýär.

gaçurgan: گاچۇرغان *Bu är ol kişi gaçurgan* - «Şu adam şol adamy özünden gaçyragan».

gazyrgan: گازیرغان *Bu är ol eren boýnyň gazyrgan* - «Şu adam şol adamlaryň boýnuny gaňragan».

taşurgan: تاشۇرغان *Bu ot ol aşyç taşurgan* - «Şu ot şol gazany çogduragan». Sil howzuň suwuny daşdyrsa-da şeýle diýilýär.

kakurgan: كاكۇرغان *Ýag goşulyp ýugrulan çöreklik hamyr, ojakda ýa-da tamdyrda bişirilýär.*

gawurgan: گاوۇرغان *Bu bilezük ol bilek gawurgan* - «Şu bilezik şol bilegi gysyp-gowragan».

tamurgan: تامۇرغان *Bu ogul ol burny tamurgan* - «Şu ogul şol burnundan (gan) damagan».

sagyrgan: ساغۇرغان Sawsagan.

guzurgun: گۇزۇرغۇن Guşgun

turuşgan: تۇرۇشغان *Bu är ol kişi birle tutçy turuşgan* - «Şu adam şol adam bile hemişe garşy durşagan».

satyşgan-alyşgan: سَتِشْغَانْ اَلِشْغَانْ لاز اَلْ *Olar ikki tawar satyşgan-alyşganlar ol* - «Ol ikisi mal satyşagan-alşaganlar ol». Başga bir sözleýişde سَتِشْغَانْ *satyşgan-tawyşgan* hem diýilýär. Bu sözler سَتِشْغَانْ *satty*, تَاوْدِشْغَانْ *tawdy* sözlerinden, «satdy», «sarp etdi» diýmek.

bakyşgan: بَاكِشْغَانْ اَلْ *Ol kişi birle bakyşgan ol* - «Ol adamlar bile seredişegen şol».

tokuşgan: تَوَكُشْغَانْ اَلْ اَرْ اَلْ *Ol är ol ýawlak tokuşgan* - «Şol adam şol ýowuz urşagan».

sowuşgan: سَوُكُشْغَانْ Soguljan sebäpli döreyän sarygetirme, bu garyndaky ýylandyr.

byçylgan: بِيچْغَانْ Elde, aýakda, ýerde bolýan jaýryklar, ýaryklar.

topulgan: تَوْپُلْغَانْ *Gök topulgan* - Guş ady. Onuň ganatynda polat bolýarmyş, dagyň burnuna degse, deşip, o tarapyndan çykyp gidýärmiş. Muny maňa ynamdar-ygtybarly adam aýdyp berdi.

tupulgan: تَوْپُلْغَانْ بُو اَرْ اَلْ *Bu är ol çerig tupulgan* - «Şu adam şol söweş sapyny böwsegen». Munuň asly تَمُورْ تَوْپُلْدِ *Temür tupuldy* diýleninden gaýdýar, «Demir dilindi» diýmek.

gatylgan-garylğan: گَاتِلْغَانْ قَاتِلْغَانْ بُو اَرْ اَلْ *Bu är ol kişi birle tutçy gatylgan-garylğan* - «Şu adam şol adam bile gatylagan-garyşagan».

gurulgan: گُورُلْغَانْ بُو اَرْ اَلْ *Bu är ol siñiri gurulgan* - «Şu adam şol hemişe öýkelegen».

gutulgan: گُتُلْغَانْ بُو اَرْ اَلْ *Bu är ol ýagydyn gutulgan* - «Şu adam şol ýagydan gutulagan». Başga zatdan gutulsa-da, şeýle diýilýär.

gapulgan: گَپُلْغَانْ بُو تَاٹْ اَلْ *Bu neň ol gapugga gapulgan* - «Şu zat şol gapa gapjalagan»; we ş.m.

goşulgan: *Bu guzy ol saglyk birle goşulgan* - «Şu guzy şol sagym goýun bile goşulagan»; we ş.m.

sogulgan: *Bu suw ol tawrak sogulgan* - «Şu suw şol çalt sogulagan». Çeşme suwuny çekse-de, şeýle diýilýär.

kakylgan-sokulgan: *Bu är ol telim kakylgan-sokulgan* - «Şu adam şol telim kakylyp-sokulagan».

tuturgan: Tüwi.

taşyrgan: *Taşyrgan gözlüg* - «Möle gözli».

sakyrgan: Uly syçan.

bitilgen: *Bu är süge bitilgen ol* - «Şu adam goşuna ýazylagan ol».

tirilgen: *Bular buzun ol tutçy tirilgen* - «Bular il şol mydama ýygnanagan». Ýygnanyp dargamak häsiýeti bolan islendik zada-da şeýle diýilýär.

götürgen: *Bu bugra ol ýük götürgen* - «Şu bugra şol ýük göterege».

geçürgen: *Bu beg ol ýazuk geçürgen* - «Şu beg şol ýazyk geçiregen».

geçürgen: *Bu är ol telim yş geçürgen* - «Şu adam şol telim işi (başdan) geçiregen». Şunuň ýaly, ewürgen-tewürgen hem diýilýär.

يَغِي أَوْتِنَ الْجُرْكَانَ ثُوَيْدِنَ أَيْنِ كُجْرُكَانَ

إِشْلَرُ أَرْبُ كُجْرُكَانَ تَكْدِي أَقِي أَلْدُرُو

Ýagy otyň öçürgen, (Ýagy (duşman) odun öçürege,

Toýdyn any göçürgen, Goşundan olary göçürege,

Işler üzüp geçürgen, Işleri üzüp geçirege,

Tegdi oky öldürü. Degdi ok öldürüji.)

جَهْوَرگَان چەۋۈرگەن: بۇ ار ال تەلىم ائى جَهْوَرگَان *Bu är ol telim ok çewürgen* - «Şu adam şol telim oky öwregen». Bu oky dyrnagyň üstünde aýlamakdyr.

كۆسۈرگەن: Kör syçanyň bir görnüşi.

تۈشۈرگۈن: Agaç; bir dilde.

كۆۋۈرگەن: Dag sogany. Oguzlar كۆمۈرگەن diýýär.

دەمۈرگەن: Demren (oguzça).

تەگۈرگەن: بۇ ار ال يىشەن اداقا تەگۈرگەن *Bu är ol işig azakga tegürgen* - «Şu adam şol işi aýagyna - ahyryna çenli eltyän».

گۆلەرگەن: بۇ ات ال گۆلەرگەن *Bu at ol gölergen* - «Şu at şol göleregén».

سۈمۈرگەن: بۇ ار ال سۈنۈك سۈمۈرگەن *Bu är ol sütünäg sümürgen* - «Şu adam şol süydi soragan». Başga zady içse-de, şeýle diýilýär.

سۈرۈلگەن: بۇ ار ال تەگمە يەردەن تۇتچى سۈرۈلگەن *Bu är ol tegme ýerden tutçy sürülgen* - «Şu adam şol telim ýerden hemişe kowlagan».

گەرلگەن: بۇ تاتاك ال گەرلگەن *Bu neň ol gerilgen* - «Şu zat şol gerlegen». Deriniň gerilmegine, süýnmegine, dagyň depesini buludyň gaplamagyna hem şeýle diýilýär.

گەرلگەن: بۇ ار ال تەلىم گەرلگەن *Bu är ol telim gerilgen* - «Şu adam şol telim gernegen».

تەرىلگەن: بۇ ار ال ادگو سافن تەرىلگەن *Bu är ol ezigü sawyn tirilgen* - «Şu adam şol gowy söz bile ýaşagan».

تەرىلگەن: بۇ تاتاك ال يىز بيرگا تەرىلگەن *Bu neň ol bir-birge terilgen* - «Şu zat şol biri-birine çolaşagan».

كەسىلگەن: بۇ يىپ ال كەسىلگەن *Bu ýyp ol kesilgen* - «Şu ýüp şol kesilegen».

سەشىلگەن: بۇ تۈگۈن ال سەشىلگەن *Bu tügen ol seşilgen* - «Şu düwün şol çözülegen».

تۈگۈلگەن *tügülgen*: بۇ يۈپ ال تۈگۈلگەن *Bu ýyp ol tügülgen* - «Şu üp şol düwlegen».

تۈگۈلگەن *tügülgen*: بۇ ار ال تۇتچى قاشى كوزى تۈگۈلگەن *Bu är ol tutçy gaşy-gözi tügülgen* - «Şu adam şol hemişe gaşy-gözi bürşegen», (agyrydan ýüz-gözi kokaşyp durýan)».

Şu bölüm baş ýoldan ýöreýär. Bu - غ gaýn bölümi; گkäp (g) bölümi-de şeýledir.

1. Işin dowamlylygy we häsiýeti boýunça şahsyň özünden köp çykmagy manysy: بۇ اوغل ال بۇرنى تۇرغان *Bu ogul ol burny tamurgan* - «Şu ogul şol burny ganagan». *Bu är ol ezgü sawyn tirilgen* - «Şu adam şol gowy abraýly ýaşagan».

2. Sypatyň sypatlandyrylýan zatdan başga birine geçmegi we sypatlandyrylýan zat üçin sypatyň dowam etmegi manysy. *Bu är ol tonyn guryşgan* - «Şu adam şol donun guradagan». *Bu är ol suwug sömürgen* - «Şu adam şol suwy soragan (suw içegen)». Başga zat şeýdip içilse-de, şeýle diýilýär.

Şu bölüme degişli sada isimler gaty *käpli*, sypatlar ýumşak *käplidir*.

3. Sypatlandyrylýan zadyň edilen iş manysynda gelmegi. *Bu är ol kakylgan-sokulgan*; بۇ ار ال يىردن يىرگا سۈلگەن *Bu är ol ýerden-ýerge sürülgen* ýaly.

4. İş edýäniň işi islegi bolman etmegini görkezýän manyda gelmegi. بۇ كىشى ال سۆزۈن *Bu kişi ol sözüň unutgan* - بۇ تۈگۈن ال سەشلىگەن *Bu tügün ol seşilgen* ýaly.

5. Sözüň öz manysynda gelmegi: كۆwürگەن *köwürgen*, تەۋۋشغان *tawuşgan* ýaly.

Rum ülkesinden Çine çenli oturýan oguzlar bilen çarwalar işin dowamlylygyny bildirýän *kap bilen* غ gaýny ýeňillik üçin düşürýärler.

Sözleýişde sypatlaryň arasynda erkeklik, aýallyk ýokdur. Bular diňe sözüň gelşinden düşünilýär. Şu aýdylanlar her ölçeg, bölüm, düzgün üçin aýry-aýry däl. Dört harply, dörtten artyk harply ähli bölümlerde düzgün birmeňzeşdir. Beýik Alla nesip etse, bu zat sözi uzaltmazdan basym aşakda aýdylar.

ÜÇ HERKETINDE HEM IKINJI HARPÝ SÄKIN BOLAN غ GÖRNÜŞI

سُندِلَاچ sundylaç: Torgaý. اَرْمَاسْ اُزْتَكُونُ تَبْمَاكُ Sundylaç işi ermes örtgün tepmek - «Torgaý işi däl harman döwmek». Bu nakyl güýçli adamyň edýän işini etjek bolup güýji ýetmeýän adam babatynda aýdylýar.

قَرغَلاچ gargylaç: Garlawaç.

قَرْلَچ garlygaç: Ýokarky manydaky söz, ýokardaky sözden öwrülipdir.

قَرغَليغ Gargalyg: Talasyň ýakynyndaky galanyň ady. Asly - *elip* bilen ýazylýan قَرغَالِغ Gargalyg.

تَمَغْلِيق tamgalyk: Kiçijik kündük.

تَمَغْلِيق tamgalyk: Bir adamlyk saçak. Asly - *tamgalyg*, «tagmaly» diýmek. Hakanlar kündüklerini, özlere degişli saçaklaryny möhürleýärler. Bularda bir adamlyk iýgi-içgi bolýar. Soňra hakandan başga adam ulanmasyn diýip tagmalanypdyr. Şeýdip, تَمَغَالِغ tamgalyg sözi kiçijik kündüklere hem-de saçaga at bolup galypdyr.

تَمَغْلِيق tamgalyk: Hakandan başga adam üstünde nahar iýmez ýaly, tagmalanmaga taýýarlanan saçak. Aýdylýan ýeriniň meňzeşliginden *g-gaýn* harpy *k-kap* harpyna öwrülipdir diýilse, dogry bolar.

سَرْمَچُك sarmaçuk: Unaşyň bir görnüşi. Hamyry nohut ululygynda kesilip, nähoşlara we nähoş ýalylara berilýär.

سَرْمُسَاق sarmusak: Sarymsak.

سَمُرسَاق samursak: Sarymsak. Ýokarky sözden öwrülipdir.

قُرغُلُك gurgulyk: Ýeňillik.

قَزْلَامُك gyzlamuk: Gyzamyk hem-de şolara meňzeş düwürtikler.

قَشْغَالِك kaşgalak: Ördekden kiçiräk bir guşuň ady, kaşgaldak.

تَنَكْدَا بِلَا كُرْسَا مَنِي اُزْدَكْ اَتَاژ

قُلْشَا كُرْب قَشْغَالِقي سَقْقا بَتَاژ

Teñde bile görse, meni ördek atar,
 Kalwa görüp, kaşgalaky suwga batar.
 (Köllükde bile görse, meni ördek atar,
 Demrensiz ok görüp, kaşgaldak suwa batar.)

belgülig: بَلْغُلُوكْ *Belgülig neň* - «Belli zat». Boldaçy بُلْدَاچِي بُرَاغُو اُكُوْرُ اَرَا بَلْغُلُوكْ *Boldaçy buzagu öküž ara belgülig* - «Boljak göle öküž arasynda belli». Bu nakyl geljekde gowy ýigit bolup ýetişjegi umyt edilýän oğlan barada aýdylýar.

güzgünek: گُزْگُئِکْ Laçyna hem-de garçgaýa meñzeş guş, guzgun. Ol howa ýuwutmak bilen oňnut edýär.

gaznagun: قَازْناغُنْ Gazyn-gaznagun - «Gaýyn-guda». Giýew tarapyna aýdylýar, tirkeşdirilip ulanylýar.

BU BÖLÜMIŇ BAŞGA BIR GÖRNÜŞI

sanduwaç: سَندُواچ Bilbil.

سَندَا قَچَر سَندِلاچ مَندا تَئَر قَرغَلاچ

تَتْلِغ اُتَر سَندُواچ اَزْكَك تِشي اجرشور

Senden gaçar sundylaç, (Senden gaçýar torgaý,
 Mende tiner gargylaç, Mende dynç alýar garlawaç,
 Tatlyg öter sanduwaç, Datly saýraýar bilbil,
 Erkek-tişi uçraşur. Ýerkek-urkaçy uçraşýar.)

(Ýaz gyşa diýýär).

münderü: مُندَرُو Gelniň ýüpek bilen bezelen otagy.

ALTY HARPLYLAR BÖLÜMI

DÜRLI HEREKETLI **فعلات** GÖRNÜŞI

تيزلدۈرۈك tizildürük: Mesiniň özüne, köwşüne dakylýan demir pullar.

گۆزۈلدۈرۈك gözüldürük: Atyň guýrugyndan dokalýan biz bölegi. Göz gamaşsa ýa-da agyrsa, gözün üstüne goýulýar. **گۆزلۈك** Gözlük hem diýilýär.

چىنىشتۈرۈك çeniştürük: Iýmiş; pissä meñzeş; agy, gyzyly bolýar, alabaharda bişýär.

گۆمۈلدۈرۈك gömüldürük: Atyň göwüsbendi.

ساقالدۈرۈك sakalduruk: Telpek gaçmaz ýaly, alkymdan baglamak üçin, ýüpekden örülýän bag.

قاللدۈرۈك Kalalduruk: Erkek atlaryndan.

ÝEDI HARPLYLAR BÖLÜMI

زىرغۇنچمۇد zargunçmud: Özboluşly ysy bolan ot, reyhan, parsça **پەلەڭ مۈشك** *peleň müşk* diýilýär.

BIRINJI KITABYŇ SOŇY.